

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Економіка і управління

Том 31 (70). № 4, 2020

Частина 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Горник Володимир Гнатович – доктор наук з державного управління, доцент, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та природокористування Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Члени редакційної колегії:

Бсякова Оксана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Менеджмент та підприємництво на морському транспорті» Азовського морського інституту Національного університету «Одеська морська академія».

Бойченко Еліна Борисівна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та природничих наук Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Кисельов Володимир Борисович – доктор технічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту муніципального управління та міського господарства Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Корнєєв Володимир Вікторович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Навчально-наукового інституту управління, економіки та природокористування Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Кравченко Сергій Олександрович – доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Кузьминчук Наталія Валеріївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва економічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Медведєв Микола Георгійович – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри загально-інженерних дисциплін та теплоенергетики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Кучабський Олександр – доктор габілітований, професор кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща).

Міхальські Томаш – доктор габілітований, професор кафедри океанографії Гданського університету (Польща).

Хлобистов Євген Володимирович – доктор економічних наук, професор, Вища школа економіки та гуманітаристики в м. Бельсько-Бяла (Польща).

**Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(від 25 серпня 2020 року протокол №11)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідectво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15716-4187Р від 28.09.2009 року)

Видання входить до категорії «Б» «Переліку друкованих фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 17 березня 2020 року № 409 (Додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.econ.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2523-4803 (print)

ISSN 2707-1103 (online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2020

ЗМІСТ

3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Селютін В.М., Ольшанський О.В., Селютін С.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ПІДПРИЄМСТВОМ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА..... 1

Таукешева Т.Д., Даудова Г.В., Прасол В.М.

МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 8

Трішкіна Н.І.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА
ЯК ОДНА ЗІ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ ПІДПРИЄМСТВА..... 15

Філіна О.В.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ
ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ПІДПРИЄМСТВАМИ..... 23

Фощій П.М., Краснокутська Н.С.

ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ СТРАТЕГІЙ
ПІДПРИЄМСТВ КОНДИТЕРСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХНЬОГО ВПЛИВУ НА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ 30

4. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Щурко У.В.

СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ ЧЕРЕЗ ФОРМУВАННЯ
СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ КРЕАТИВНОГО КЛАСУ..... 37

5. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Дубовіч І.А., Фомічева Т.Є.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ..... 42

Самусевич Я.В., Височина А.В.

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНВЕРГЕНТНИХ ТЕНДЕНЦІЙ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН ЄВРОПИ¹..... 47

6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Сімак С.В.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЖИТЛОВОЮ ІНФРАСТРУКТУРОЮ
З ПОЗИЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 52

Шевченко О.О., Кершев В.А., Лашина І.С.

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ:
ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗМІН..... 57

7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Давиденко Н.М., Ключка О.В., Ключка С.С.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ
В СИСТЕМІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ..... 63

Зайонц А.В.

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКУ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ
ЗА РАХУНОК УПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ НА ОСНОВІ BIG DATA
ТА ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ..... 69

Зайцева Л.О.

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНДИКАТОРІВ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ..... 75

Косов А.С. ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ І ПРОГНОЗУВАННЯ РИЗИКІВ ЛІКВІДНОСТІ БАНКУ ТА ЇХ ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ.....	81
Котіна Г.М., Степура М.М., Григоренко А.І. ФІНАНСОВІ ВАЖЕЛІ ВПЛИВУ НА ЕНЕРГОЄМНІСТЬ ЕКОНОМІКИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	89
Мальований М.І., Осіпова А.А. КРЕДИТНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ.....	96
Недбалюк І.Р. ДІАЛЕКТИКА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ЩОДО СУТНОСТІ БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ.....	104
Бугель Ю.В., Чекаловська Г.З. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В МИТНІЙ СПРАВІ: СУТНІСТЬ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ.....	109
 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ	
Лисенко А.М. СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ МЕТОДИКИ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА	119
 9. СТАТИСТИКА	
Ціщик Р.В., Котис Н.В. ОПТИМІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ОСНОВІ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ.....	126
 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ	
Будорацька Т.Л., Трофименко І.Б. МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ.....	133
Ляшенко О.М., Дума Л.В., Бажанова Н.В. БАГАТОФАКТОРНЕ ЕКОНОМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ КРАЇН	139
Пантєлєєва Н.М., Дідковський Р.М. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОБРОБКИ ДАНИХ І ЗНАНЬ ДЛЯ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ	145
Яровенко Г.М., Колотіліна О.В. ОЦІНКА РИЗИКІВ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	151

CONTENTS

3. ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Seliutin Viktor, Olshanskiy Oleksandr, Seliutin Sergii

CONCEPTUAL MODEL OF THE RESTAURANT ENTERPRISE
STRATEGIC MANAGEMENT SYSTEM.....1

Prasol Valentina, Daudova Galina

MECHANISMS FOR ENCOURAGING ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT..... 8

Trishkina Nina

COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE
AS ONE OF THE STRATEGIC GOALS OF THE ENTERPRISE.....15

Filina Olga

DEFINITION OF INDICATORS OF THE SOCIAL NETWORKS
USE EFFECTIVENESS BY ENTERPRISES..... 23

Foshchii Petro, Krasnokutska Nataliia

COMPETITIVE STRATEGIES' DETERMINATION OF CONFECTIONERY ENTERPRISES
DEPENDING ON THEIR INFLUENCE ON EFFICIENCY.....30

4. DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Shchurko Ulyana

DEVELOPING CREATIVE INDUSTRIES BY FORMING
ATTRACTIVE ENVIRONMENT FOR CREATIVE CLASS 37

5. ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Dubovich Ion, Fomicheva Tetiana

MODERN PROBLEMS OF ECONOMIC AND LEGAL REGULATION
OF ECOLOGICAL TOURISM IN UKRAINE..... 42

Samusevych Yaryna, Vysochyna Alina

STUDY OF CONVERGENT TENDENCIES
OF ECOLOGICAL TAX POLICY OF EUROPEAN COUNTRIES..... 47

6. DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

Simak Sergii

DEVELOPMENT OF MANAGEMENT SYSTEM FOR HOUSING INFRASTRUCTURE
FROM THE POSITION OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE..... 52

Shevchenko Olena, Kershev Vyacheslav, Lashina Inna

THE CONCEPT OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION:
PARADIGMAL PRINCIPLES OF CHANGE..... 57

7. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Davydenko Nadiia, Kliuchka Olha, Kliuchka Sergii

WAYS OF IMPROVING STATE FINANCIAL CONTROL
IN THE SYSTEM OF LAND RELATIONS IN UKRAINE.....63

Zaionts Anton

INCREASING THE BANK'S COMPETITIVENESS ON THE CREDIT MARKET
BY USING INNOVATIONS BASED ON BIG DATA AND AI TECHNOLOGIES.....69

Zaitseva Liudmyla

CLASSIFICATION OF INDICATORS ASSESSMENTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....75

Kosov Anatoly

APPROACHES TO ASSESSING AND FORECASTING
THE BANK'S LIQUIDITY RISKS AND THEIR PRACTICAL APPLICATION.....81

Kotina Hanna, Stepura Maryna, Hryhorenko Anastasiia FINANCIAL ADJUSTMENT AND ENERGY INTENSITY OF THE ECONOMY: CHALLENGES AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	89
Malyovanyi Mykhaylo, Osipova Alla CREDIT ASPECTS OF STATE SUPPORT FOR AGRICULTURAL PRODUCTION OF UKRAINE.....	96
Nedbalyuk Iryna DIALECTICS OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE ESSENCE OF BUDGETARY CONTROL.....	104
Buhel Julia, Chekalovska Halina RISK MANAGEMENT IN CUSTOMS: ESSENCE AND THEORETICAL BASIS.....	109
 8. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
Lysenko Alla COMPONENT ELEMENTS OF THE METHOD OF ANALYSIS OF FINANCIAL STATEMENTS OF A SMALL ENTERPRISE.....	119
 9. STATISTICS	
Tsishchych Roman, Kotys Nataliya OPTIMIZATION OF HEALTH CARE INSTITUTION MANAGEMENT BASED ON STATISTICAL METHODS.....	126
 10. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY	
Budoratska Tetyana, Trofimenko Irina SIMULATION OF BUSINESS PROCESSES OF SEA TRANSPORTATIONS.....	133
Lyashenko Oksana, Duma Liudmila, Bazhanova Natalia MULTIFACTOR ECONOMETRIC MODELING OF HUMAN DEVELOPMENT OF COUNTRIES.....	139
Pantieliieva Nataliia, Didkovsky Ruslan MODERN TECHNOLOGIES OF DATA AND KNOWLEDGE PROCESSING FOR THE REAL ECONOMIC SECTOR: TECHNOLOGICAL, ECONOMIC AND SOCIAL ASPECTS.....	145
Yarovenko Hanna, Kolotilina Olena RISK ASSESSMENT OF SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL DEVELOPMENT OF UKRAINE.....	151

3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-27>

УДК 005.21:640.432

Селютін В.М.кандидат економічних наук, доцент,
Харківський державний університет харчування та торгівлі**Ольшанський О.В.**кандидат економічних наук, доцент,
Харківський державний університет харчування та торгівлі**Селютін С.В.**кандидат економічних наук,
Харківський державний університет харчування та торгівлі**Seliutin Viktor, Olshanskiy Oleksandr, Seliutin Sergii**

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Стаття присвячена дослідженню системи стратегічного управління підприємством ресторанного господарства з погляду її структуризації шляхом виділення фрактальних організаційних та фрактальних функціональних структур, а також розробленню вдосконаленої концептуальної моделі. Досліджено особливості стратегічного управління підприємствами ресторанного господарства з урахуванням фрактального підходу та базові принципи побудови концептуальної моделі стратегічного управління. Акцентовано увагу на важливості прогнозування тенденцій змін внутрішнього і зовнішнього середовища за критеріями оптимізму, реалізму та песимізму, таксономічному аналізі як ефективному інструменті багатомірної оцінки. Запропоновано загальну модель «дерева цілей», фрактальну структуру стратегічних завдань та показники оцінки фрактальних детермінантів ресторанного господарства.

Ключові слова: ресторанне господарство, стратегічне управління, фрактальні структури, фрактальні детермінанти ресторанного господарства, концептуальна модель.

Постановка проблеми. Ресторанне господарство, виконуючи специфічні економічні та соціальні функції, суттєво впливає на рівень якості життя населення. Тенденція ускладнення організаційних форм в умовах економічної турбулентності актуалізує необхідність застосування інструментів стратегічного управління. Поява нових напрямів, форматів і концепцій та ускладнення організації ресторанного господарства потребують адекватних «нелінійних» підходів до управління підприємствами цієї сфери бізнесу, одним з яких стає фрактальний підхід. Поняття «фрактал» (лат. *fractus* – подрібнений, дробовий), запропоноване Б. Мандельбротом, у найбільш загальному сенсі означає нерегулярну, самоподібну структуру, безліч, підмножини й елементи якої подібні самій безлічі, але в іншому масштабі, що визначає властивість масштабної інваріантності фракталів, а отже, можна припустити прояв принципу фрактальності у господарських ієрархічних одиницях.

Стосовно підприємницької сфери Х.-Ю. Варнеке запропоновано концепцію створення «фрактальних фабрик» (структур-атракторів), сутність якої визначається не її зовнішніми ознаками, а внутрішніми цінностями, організаційною культурою. Особливістю фракталів є їх самоорганізація, у результаті якої виникають кластери. Умовою кластеризації є відсутність зовнішнього тиску і формування спільної мети для кластера як системи більш високого рівня організації. Окрім того, фрактали мають також централізовані функції, пов'язані зі спеціальною інформацією, яка в підфракталах не може зберігатися постійно. Отже, застосування фрактального підходу дає змогу більш обґрунтовано досліджувати бізнес-процеси та узгодити протиріччя між стратегічним і оперативним плануванням, які найяскравіше проявляються саме у ресторанному господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення теорії фракталів стосовно підприємниць-

кої діяльності знайшли своє відображення у роботах Х.-Ю. Варнеке [1], І. Арсеньєва [2], І. Горєлова [3], Є. Колбачева [4], Г.А. Цихан [5] та ін. Визначаючи властивості фракталів, усі дослідники акцентують свою увагу передусім на їх самоподібності (афінності), яка передбачає наявність якогось інваріанта, що зберігається під час перетворень. Однак для таких нелінійних фракталів, як соціально-економічні системи, подібність, схожість структур цілого та частини не зводиться лише до їх ідентичності, а передбачає найширший спектр варіацій – від тотожності до «розмитості», що межує з неподібністю. Фрактальний підхід до дослідження проблем управління створює умови для зняття певних протиріч між рівнями управління, а саме між оперативним і стратегічним управлінням. Ресторанне господарство, яке традиційно орієнтується на короткострокове планування, в умовах ускладнення організаційних форм діяльності, потребує все більшого застосування стратегічного управління як його елементами, так і цілісною системою. Погляд на ресторанне господарство через призму фрактальної структуризації створює умови для формування кластерів, які є результатом природної еволюції фрактальних елементів. Таке бачення підприємств ресторанного господарства дає можливість активно розвивати саме стратегічний аспект їхньої діяльності.

Дослідженню проблемних аспектів стратегічного управління підприємствами присвячено праці закордонних і вітчизняних науковців: П. Дойла [6], Дж. Куїна [7], Г. Мінцберга [8], В. Нємцова [9], Г. П'ятницької [10], В. Пастухової [11], О. Ревенко [12], А. Томпсона [13] та ін. Але розробки стратегічних рішень щодо функціонування і розвитку суб'єктів господарювання не виходили за межі класичних поглядів, тому, на нашу думку, система стратегічного управління підприємствами ресторанного господарства потребує уточнення з урахуванням її фрактальної структуризації.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розробити концептуальну модель системи стратегічного управління підприємством ресторанного господарства на основі фрактальної структуризації зовнішнього та внутрішнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Ресторанне господарство являє собою складну багаторівневу систему, яка має достатній адаптаційний потенціал, самонавчається і має властивість самоорганізації та самоуправління на кожному ієрархічному рівні. Структурний та функціональний аналіз, тенденції розвитку ресторанного господарства дають змогу розкрити сутність і характеризувати його як фрактальну систему. Ураховуючи фрактальну сутність ресторанного господарства, запропоновано визначати підприємство ресторанного господарства як складну нестійку самоподібну фрактальну виробничо-обслуговуючу систему, яка постійно прагне до оптимальної організації функціональних зв'язків (саморозвиток) і тому знаходиться в процесі еволюційних або революційних змін та за умов високої турбулентності чинників зовнішнього та внутрішнього

середовища має тенденцію до формування мереж (кластерів) [14].

Важливість стратегічного управління ресторанним господарством викликає необхідність урахувати особливості його функціонування та фрактальну сутність. Основними особливостями стратегічного управління підприємствами ресторанного господарства з урахуванням фрактального підходу є:

- забезпечення конкурентних переваг, стійкості та гнучкості підприємства як соціально-економічної фрактальної системи;

- забезпечення швидкого реагування підприємства як макрофрактальної структури на зміни зовнішнього середовища, цілеспрямований вплив на нього, його зміна, створення умов для реалізації стратегії та досягнення цілей;

- підкріплення стратегічного плану дослідженнями, фактичними та прогнозними даними; прогнозування наслідків рішень, що приймаються, впливаючи на ситуацію відповідним розподілом ресурсів, установленням ефективних зв'язків та формуванням стратегічної поведінки персоналу з переважанням проактивного стилю управління;

- розроблення аналітичного інструментарію стратегічного управління (методів і моделей), що потребує підприємницького стилю поведінки топ-менеджерів для передбачення майбутніх загроз, пошуку можливостей та інноваційних рішень відповідно до структури мезофрактала;

- використання розвинених систем стратегічного управління як поєднання інтуїції та мистецтва вищого керівництва вести підприємство до стратегічних цілей;

- формування стратегічного мислення працівників підприємства для розуміння стратегії його розвитку як фрактальної системи за рахунок використання їх високого професіоналізму та творчості, що забезпечує зв'язок підприємства із зовнішнім середовищем і формує уявлення про підприємство як макрофрактальну структуру в межах мезофрактала.

Складність і динамічна природа суб'єктів ресторанного господарства, специфіка їхньої діяльності потребують формування специфічної моделі процесу стратегічного управління цими підприємствами. Запропонована система стратегічного управління має базові елементи своєї структури, розроблені класиками стратегічного менеджменту [6; 8; 13]. З урахуванням фрактальної структури ресторанного господарства розроблено концептуальну модель стратегічного управління підприємством (рис. 1). Система стратегічного управління складається із суб'єкта та об'єкта, які формують численні зв'язки. Застосування фрактальних принципів організації системи стратегічного управління дає змогу забезпечити найефективніше його функціонування шляхом підвищення самоорганізації на кожному фрактальному рівні.

Саме фрактальний підхід шляхом виділення фрактальних організаційних та фрактальних функціональних структур сприяє поліпшенню взаємозв'язків між суб'єктом і об'єктом управління.

Рис. 1. Концептуальна модель системи стратегічного управління підприємством ресторанного господарства

Запропонований теоретико-методичний підхід до моделювання системи стратегічного управління підприємствами ресторанного господарства полягає у поєднанні структурного, цільового та функціонального аспектів управління, в яких визначено місію, політику, стратегічні цілі, завдання, принципи функціональних підсистем управління, методи та інформаційне забезпечення системи стратегічного управління.

Система стратегічного управління передбачає врахування особливостей підприємницької діяльності суб'єктів ресторанного господарства та фрактальну організацію як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Вона є сукупністю суб'єктів управління, принципів, цілей, функцій, методів і способів управління, які, знаходячись у постійному взаємозв'язку, формують механізм впливу на стратегічний розвиток

підприємств із метою зростання їхньої конкурентоспроможності та ефективного застосування існуючого потенціалу. Це викликає необхідність вирішення низки завдань: виділення найважливіших чинників, що впливають на конкурентоспроможність продукції підприємства; формування моделі, визначення та оцінка конкурентоспроможності продукції на ринку; виявлення закономірностей зміни окремих параметрів продукції та її конкурентоспроможності. За таким підходом ефективність визначає комплекс характеристик діяльності підприємства за аспектами витрат, якості та інноваційності [15].

Системність зовнішнього і внутрішнього середовища дає всі підстави стверджувати, що чинники зовнішнього середовища мають фрактальну структуру, подібну внутрішньому середовищу підприємства. Отже, запропонована фрактальна ієрархічна структура підприємства подібна структурі зовнішнього середовища. Окрім того, вона подібна і структурі політики підприємства, яка впливає на відповідну структуру стратегій. Фрактальна структура чинників ресторанного господарства визначається за допомогою експертної оцінки з урахуванням значимості кожного чинника і входить як складник удосконаленої методики SWOT-ф-аналізу.

Стратегічне управління підприємством передбачає прогноз тенденцій змін внутрішнього і зовнішнього середовища. Ураховуючи певну невизначеність майбутнього, оцінку пропонується здійснювати за критеріями оптимізму, реалізму та песимізму. Такий підхід відповідає сучасній практиці побудови соціально-економічних прогнозів і є доцільним із погляду оптимізації методів дослідження.

Стратегічний аналіз підприємств ресторанного господарства передбачає використання методу багатовимірних порівнянь, який набув широкого застосування в економіці підприємств. Складність економічних явищ

і процесів, їх багатогранність та неоднозначність, а також фрактальна специфіка ресторанного господарства визначили доцільність застосування, зокрема, методу таксономії [16].

Для оцінки та подальшого використання у процесі стратегічного управління підприємством ресторанного господарства згідно із запропонованою фрактальною структурою вибираються показники (табл. 1).

Оцінка ефективності стратегічного управління на першому фрактальному рівні здійснюється із застосуванням показників якості ресторанної продукції та ступеня відповідності меню очікуванням споживачів:

1-й фрактал: $E_{cy}^{1.A} = \{A\}$

На другому фрактальному рівні оцінка здійснюється за допомогою показників першого рівня та додатково якістю обслуговування та якістю виробництва:

2-й фрактал: $E_{cy}^{1.A} = \{A, T\}$

На третьому фрактальному рівні оцінка здійснюється за допомогою показників перших двох рівнів та додатково продуктивністю праці і повнотою виконання функцій стратегічного управління:

3-й фрактал: $E_{cy}^{3.Me} = \{A, T, Me\}$

До системи оцінних показників на четвертому рівні додаються показники товарообороту та товарообороту на місце:

4-й фрактал: $E_{cy}^{4.Ma} = \{A, T, Me, Ma\}$

На п'ятому фрактальному рівні додатково використовується показник темпу зміни товарообороту:

5-й фрактал: $E_{cy}^{5.D} = \{A, T, Me, Ma, D\}$

Шостий фрактальний рівень доповнюється показником рентабельності:

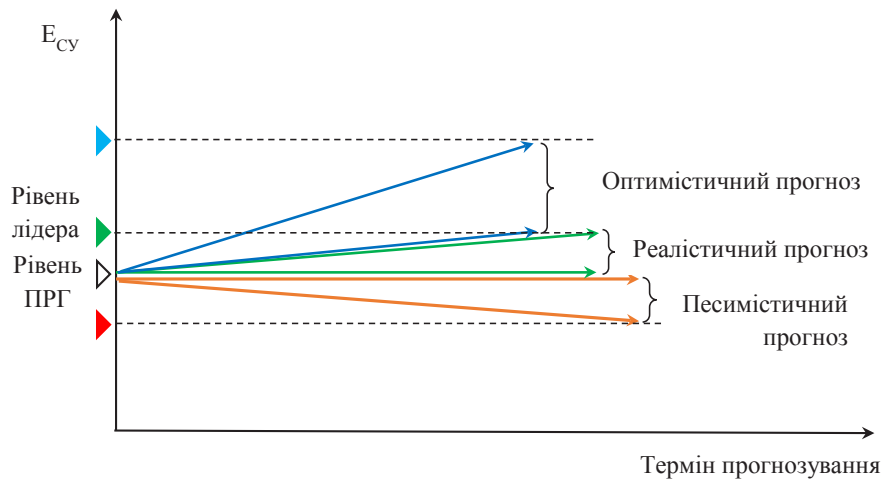
6-й фрактал: $E_{cy}^{6.I} = \{A, T, Me, Ma, D, I\}$

Оцінка ефективності стратегічного управління, яка здійснюється із застосуванням таксономічного аналізу за визначеними показниками, дає можливість проанжувати підприємства.

Таблиця 1

Фрактальна структура системи показників оцінки ефективності стратегічного управління підприємствами ресторанного господарства

Фрактальні детермінанти ресторанного господарства	Стратегічне завдання	Показники
Конкурентоспроможність	Забезпечення конкурентоспроможності ПРГ та ефективності СУ	Ефективність стратегічного управління
Ієрархія (І)	Досягнення та закріплення підприємства на визначеному ієрархічному місці у галузі та міжгалузевому просторі (тип ЗРГ, мережа, формат, кластер)	Рентабельність
Динаміка розвитку (Д)	Забезпечення необхідної динаміки підприємства	Темп зміни товарообороту
Маркетинг (Ма)	Забезпечення максимальної відповідності пропозиції до попиту	Товарооборот Товарооборот на місце
Менеджмент (Ме)	Забезпечення максимальної відповідності суб'єкта об'єкту управління	Продуктивність праці Повнота виконання функцій стратегічного управління
Технологія (Т)	Оптимізація технологій обслуговування та виробництва продукції РГ та ефективне функціонування забезпечуючих структур	Якість обслуговування Якість виробництва
Асортимент (А)	Оптимізація асортименту, підвищення якості ресторанної продукції	Відповідність меню очікуванням споживачів Якість ресторанної продукції

Рис. 2. Межі стратегічного розвитку підприємства ресторанного господарства за різними прогнозами

Фрактальний підхід дає змогу виокремити оцінки на шести фрактальних рівнях і отримати фрактальний профіль ефективності стратегічного управління підприємством ресторанного господарства.

Важливим кроком у процесі стратегічного управління є визначення подальших напрямів розвитку підприємства. Із цією метою здійснюється прогноз змін зовнішнього середовища за оптимістичним, реалістичним та песимістичним сценаріями. За результатами оцінки ефективності стратегічного управління та визначення рангу підприємства з'являється можливість визначення оптимальних меж прогнозних цілей (рис. 2).

Орієнтиром у вирішенні цього завдання слугують показники ефективності стратегічного управління підприємством-лідером у групі підприємств, що досліджуються, аутсайдера та самого підприємства, яке є об'єктом дослідження. Цілі за реалістичним прогнозом можуть знаходитися у межах між рівнями підприємства, яке є об'єктом дослідження, та підприємства-лідера. За оптимістичним прогнозом фрактальні показники ефективності перевищуватимуть рівень лідера. За песимістичним прогнозом фрактальні показники ефективності будуть нижче тих, яких досягло підприємство — об'єкт дослідження. Однак це стосується показників, значення яких більшою мірою залежать від уподобань споживачів. Знижувати якість продукції, обслуговування, стратегічного управління за законом самозбереження ніхто не буде.

Стратегічне управління підприємством передбачає процес формування системи цілей. Метою вищого рівня є досягнення (підтримка) визначеного рівня конкурентоспроможності. Аналіз досліджень із проблем цілеутворення і стратегічного планування свідчить про різноманітність підходів і класифікаційних систем цілей. На нашу думку, цілі на другому ієрархічному рівні доцільно групувати за трьома напрямками: удосконалення структури та якості товару, удосконалення зв'язків із ринком та оптимізація внутрішніх ресурсів.

Згідно з кожним напрямом, мета конкретизується певними параметрами: характером і темпами зміни якості або обсягу об'єкта. Так, для ресторанної продукції визначається техніко-економічна характеристика якості і термін її досягнення. Для ринку важливими є цільовий контингент, обсяг і питома вага.

На третьому рівні «дерева цілей» конкретизуються цілі другого рівня. Так, напрям підвищення «статусу» товару конкретизується роботою з удосконалення стандартів якості, підвищення якості згідно до змінених норм та визначення адекватної ціни. Напрямок роботи з ринком конкретизується роботою з дослідження ринку і заходами впливу на ринок (реклама). Для внутрішніх ресурсів доцільно виділити організацію надходження всіх видів ресурсів (сировини, обладнання, інформації, фінансів, кадрів, організаційно-управлінських тощо), упорядкування їх взаємодії в межах технологічних процесів, а також організацію системи стратегічного управління. У зв'язку з особливим характером персоналу доцільно виділити окремою метою третього рівня. Побудована ієрархія цілей підприємства ресторанного господарства стає важливою умовою вибору відповідного алгоритму дій. Взаємодія цих елементів формує підґрунтя для досягнення системою (людиною, підрозділом або підприємством) високого рівня конкурентоспроможності.

Важливим аспектом системності є алгоритмічність, яка конкретизує втілення цілеспрямованості у практичній діяльності підприємства і передбачає розроблення плану, стратегії підприємства відповідно до поставлених цілей. Стратегія є центральним елементом системи стратегічного управління. Ураховуючи фрактальність ресторанного господарства, запропоновано визначати стратегію як комплекс заходів із метою досягнення (підтримки) визначеного рівня конкурентоспроможності (7-й фрактальний рівень) за рахунок активізації (реалізації) продуктово-технологічних принципів (1-й і 2-й рівні), удосконалення внутрішньоорганізацій-

ної діяльності (3-й рівень) та адаптації до зовнішнього середовища (4-й рівень), забезпечення належного темпу розвитку (5-й рівень) та максимального використання переваг галузевих та міжгалузевих інститутів (6-й рівень).

Висновки. Таким чином, систему стратегічного управління підприємствами ресторанного господарства доцільно будувати за фрактальним принципом. Ґрунтуючись на фрактальній структурі ресторанного господарства, розроблено фрактальну структуру стратегічних елементів ресторанного господарства, яка стане основою формування системи стратегічного управління підприємства ресторанного господарства.

На основі врахування фрактальної структури стратегічних елементів ресторанного господарства запропоновано вдосконалену концептуальну модель стратегічного управління підприємством, яка містить прогноз тенденцій змін внутрішнього і зовнішнього середовища за критеріями оптимізму, реалізму та песимізму, таксономічний аналіз як ефективний інструмент багатомірної оцінки, систему показників, яка відповідає фрактальній структурі підприємства, загальну модель «дерева цілей» та фрактальну структуру стратегічних завдань та стратегій підприємств ресторанного господарства.

Список літератури:

1. Варнеке Х.-Ю. Революция в предпринимательской культуре. Фрактальное предприятие. Москва : Наука / Интерпериодика, 1999. 270 с.
2. Арсеньев И. Комплексный подход к подбору персонала. Компании, построенные с использованием свойств фрактала. LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. 84 с.
3. Горелова И.В. Методика и инструментарий диагностики стратегии промышленного предприятия : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. Волгоград, 2007. 216 с.
4. Колбачёв Е.Б. Теория и организационно-экономические методы проектирования и управления производственными системами : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05. Новочеркасск, 2003. 399 с.
5. Цихан Г.А. Теорія фракталів і її застосування в дослідженні динаміки економічних систем. *Науково-технічна інформація*. 2011. № 1. С. 13–16. URL: <http://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/images/bibl.pdf> (дата звернення: 30.05.2020).
6. Дойль П. Менеджмент: стратегия и тактика / пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревского. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 560 с.
7. Quinn J.B. Strategies for change : logistical incrementalism. Homewood, IL, Dow-Jones-Irwin, 1980. 234 p.
8. Минцберг Г., Куинн Дж.Б., Гошал С. Стратегический процесс: концепции, проблемы, решения. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 684 с.
9. Немцов В.Д., Довгань Л.С. Стратегічний менеджмент. Київ : УВПК ЕксОб, 2001. 560 с.
10. П'ятницька Г.Т. Управління підприємством в епоху глобалізму : монографія. Київ : Логос, 2006. 568 с.
11. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством в умовах нестабільності зовнішнього середовища : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.06.01. Київ : КНТЕУ, 2003. 36 с.
12. Ревенко О.В. Стратегічне управління розвитком підприємства : дис. ... канд. экон. наук : 08.06.01. Харків : ХНЕУ, 2006. 153 с.
13. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 577 с.
14. Селютін С.В. Стратегічне управління підприємствами ресторанного господарства : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.04 ; ХДУХТ. Харків, 2019. 325 с.
15. Ефективність стратегічного управління підприємствами: сучасні проблеми та перспективи їх вирішення : монографія / В.П. Мікловда та ін. Полтава : ПУЕТ, 2013. 218 с.
16. Иванова Н.С. Оцінка рейтингу видів економічної діяльності методом таксономічного аналізу. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5324> (дата звернення: 30.05.2020).

References:

1. Varneke Kh.-Yu. (1999) *Revolutsiya v predprinimatel'skoy kul'ture. Fraktal'noye predpriyatiye* [A revolution in entrepreneurial culture. Fractal enterprise]. Moscow: MAIK «Nauka / Interperiodika». (in Russian)
2. Arsen'yev I. (2011) *Kompleksnyy podkhod k podboru personala. Kompanii, postroyennyye s vnedreniyem svoystv fraktala* [An integrated approach to staff recruitment. Companies built using fractal properties]. LAP LAMBERT Academic Publishing. (in Russian)
3. Gorelova I.V. (2007) *Metodika i instrumentariy diagnostiki strategii promyshlennogo predpriyatiya* [Methods and tools for diagnosing the strategy of an industrial enterprise] (PhD Thesis), Volgograd.
4. Kolbachov Ye.B. (2003) *Teoriya i organizatsionno-ekonomicheskiye metody proyektirovaniya i upravleniya proizvodstvennymi sistemami* [Theory and organizational and economic methods of designing and managing production systems] (PhD in Economics Thesis), Novocherkassk.
5. Tsykhan H. A. (2011) *Teoriya fraktaliv y yiyi zastosovannya v doslidzhenni dynamiky ekonomichnykh system* [Fractal theory and its application in the study of the dynamics of economic systems]. *Naukovo-tekhnichna informatsiya* [Scientific and technical information] (electronic journal), no. 1, pp. 13–16. Available at: <http://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/images/bibl.pdf> (accessed 30 May 2020).

6. Doyle P. (1999) *Menedzhment: strategiya i taktika* [Management: strategy and tactics]. St. Petersburg: Piter. (in Russian)
7. Quinn J. B. (1980) *Strategies for change: logistical incrementalism*. Homewood, IL, Dow–Jones–Irwin, 234 p.
8. Mintzberg H., Quinn J.B., Ghoshal S. (2001) *Strategicheskii protsess: kontseptsii, problemy, resheniya* [The Strategy Process: concepts, problems, solutions]. St. Petersburg: Piter. 684 p. (in Russian)
9. Nyemtsov V.D., Dovhan' L.Ye. (2001) *Stratehichnyi menedzhment* [Strategic management]. Kyiv: TOV «UVPK EksOb». (in Ukrainian)
10. P'yatnyts'ka H.T. (2006) *Upravlinnya pidpryyemstvom v epokhu hlobalizmu* [Enterprise Management in the Age of Globalism]: monohrafiya. Kyiv: Lohos. (in Ukrainian)
11. Pastukhova V.V. (2003) *Stratehichne upravlinnya pidpryyemstvom v umovakh nestabil'nosti zovnishn'oho seredovyshcha* [Strategic management of the enterprise in conditions of instability of the environment] (PhD in Economics Thesis). Kyiv: KNTEU.
12. Revenko O.V. (2006) *Stratehichne upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva* [Strategic management of enterprise development] (PhD Thesis). Kharkiv: KHNEU.
13. Tompson A.A., Strikland A.Dzh. (2012) *Strategicheskii menedzhment. Iskustvo razrabotki i realizatsii strategii* [Strategic management. The art of developing and implementing a strategy]. Moscow: YUNITI-DANA. (in Russian)
14. Seliutin S.V. (2019) *Stratehichne upravlinnya pidpryyemstvamy restorannoho hospodarstva* [Strategic management of restaurant businesses] (PhD Thesis). Kharkiv: KHDUKHT.
15. Miklovda V.P., Britchenko I.H., Kubiniy N.Yu., Didovych Yu.O. (2013) *Efektivnist' stratehichnogo upravlinnya pidpryyemstvamy: suchasni problemy ta perspektivy yikh vyreshennya* [The effectiveness of strategic enterprise management: current problems and prospects for their solution]: monohrafiya. Poltava: PUET. (in Ukrainian)
16. Ivanova N.S. (2016) Otsinka reytnu vydiv ekonomichnoyi diyal'nosti metodom taksonomichnogo analizu [Estimation of economic activity rating by taxonomic analysis]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy] (electronic journal), no. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5324#> (accessed 30 May 2020).

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ СИСТЕМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА

Статья посвящена исследованию системы стратегического управления предприятием ресторанного хозяйства с точки зрения ее структуризации путем выделения фрактальных организационных и фрактальных функциональных структур, а также разработке усовершенствованной концептуальной модели. Исследованы особенности стратегического управления предприятиями ресторанного хозяйства с учетом фрактального подхода и базовые принципы построения концептуальной модели стратегического управления. Акцентировано внимание на важности прогнозирования тенденций изменения внутренней и внешней среды по критериям оптимизма, реализма и пессимизма, таксономическом анализе как эффективном инструменте многомерной оценки. Предложена общая модель «дерева целей», фрактальная структура стратегических задач и показатели оценки фрактальных детерминантов ресторанного хозяйства.

Ключевые слова: ресторанное хозяйство, стратегическое управление, фрактальные структуры, фрактальные детерминанты ресторанного хозяйства, концептуальная модель.

CONCEPTUAL MODEL OF THE RESTAURANT ENTERPRISE STRATEGIC MANAGEMENT SYSTEM

The article is devoted to the study of the strategic management system of a restaurant enterprise from the point of view of its structuring by highlighting fractal organizational (person, position, unit, enterprise) and fractal functional (assortment, technology, management, marketing, development dynamics, hierarchy) structures, as well as the development of an improved conceptual model. The application of the fractal approach allows us to more reasonably study business processes, develop appropriate types of policies and coordinate the contradictions between strategic and operational planning, which are most clearly manifested in the restaurant industry. The view of the restaurant industry through the prism of fractal structuring creates the conditions for the formation of clusters that are the result of the natural evolution of fractal elements. The features of the strategic management of restaurant enterprises taking into account the fractal approach and the basic principles of constructing a conceptual model of strategic management are researched. Attention is focused on the importance of predicting trends in changes in the internal and external environment according to the criteria of optimism, realism and pessimism, and the boundaries of the strategic development of the restaurant enterprise according to various forecasts are determined. As a tool for multidimensional assessment of the effectiveness of the strategic management of a restaurant enterprise, a taxonomic analysis is selected that allows to explore each fractal determinant of the enterprise. A general model of the “goal tree” is proposed. In the hierarchy presented, the goal of the highest level is to achieve (support) a certain level of competitiveness. It is advisable to group goals at the second hierarchical level in three areas: improving the structure and quality of goods, improving relations with the market and optimizing internal resources. In accordance with the fractal structure of the management system, strategic objectives and indicators for evaluating the fractal determinants of the restaurant industry are proposed.

Key words: restaurant business, strategic management, fractal structures, fractal determinants of restaurant business, conceptual model.

Таукешева Т.Д.

кандидат економічних наук, професор кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова;
заступник Харківського міського голови – директор,
Департамент бюджету і фінансів Харківської міської ради

Даудова Г.В.

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри політології та філософії,
Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України

Прасол В.М.

доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Taukesheva Tetyana, Prasol Valentina

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Daudova Galina,

Kharkiv Regional Institute of Public Administration of National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто механізми стимулювання розвитку підприємницької діяльності в Україні, застосування прямих та непрямих заходів механізму державної підтримки підприємництва, проаналізовано джерела фінансування інвестиційної діяльності суб'єктів підприємництва, висвітлено вплив бюджетно-податкових інструментів на становлення підприємницького сектору. Запропоновано вдосконалення механізмів стимулювання економічної активності підприємств малого і середнього підприємництва, впровадження більш ефективних інструментів бюджетно-податкової та кредитної політики, створення умов залучення коштів міжнародної технічної допомоги, захищення сектору підприємництва від ризиків, пов'язаних зі зміною зовнішніх та внутрішніх чинників, структурних і функціональних процесів у фінансовій сфері.

Ключові слова: підприємництво, розвиток підприємницької діяльності, стимулювання, фінансова підтримка, інструменти підтримки малого та середнього бізнесу.

Постановка проблеми. В умовах трансформації суспільства особливої уваги потребує підприємницький сектор, який є основою як економічного потенціалу країни, так і соціально-економічного розвитку територіальних громад. Підприємництво вирішує спектр питань, що пов'язані з ринковою кон'юнктурою, мобілізацією фінансових ресурсів, створенням наукових розробок, зайнятістю населення, ослабленням монополізму тощо. Різноманітні аспекти його функціонування виступають підґрунтям реалізації стратегії економічного зростання в Україні, що підкреслює необхідність упровадження комплексу заходів, спрямованих на розвиток підприємництва. У контексті цього актуальним убачається подальше застосування механізмів фінансової підтримки розвитку підприєм-

ницької діяльності як на державному, так і на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення малого бізнесу, його ролі у розвитку національної економіки, застосування податково-кредитних інструментів підтримки малого підприємництва розглядаються у працях О.Г. Білорус [1], З.С. Варналія [2], О.В. Горбачевської [3], О.М. Шевчук [4] та інших науковців.

Проте в практичній площині постійно виникають проблеми функціонування підприємництва та його державного регулювання, а дослідження господарсько-фінансової діяльності суб'єктів підприємництва свідчать про обмеженість бюджетного фінансування малого і середнього бізнесу.

Така ситуація спонукає до необхідності вдосконалення механізмів державної підтримки розвитку підприємницьких структур у частині впровадження бюджетно-податкових та кредитних інструментів в окремі сектори цієї сфери.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення механізмів стимулювання підприємництва в Україні та визначення пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Становлення малих підприємств та стрімке зростання їх кількості розпочалося на початку 90-х років, а саме після прийняття у лютому 1991 р. Закону України «Про підприємництво», який визначив правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності в Україні, а також установив гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки [5].

Особливість цього періоду полягає у створенні механізмів стимулювання розвитку ринкових відносин і підприємницької діяльності [6].

Відповідно до Основних напрямів економічної політики України в умовах незалежності, що схвалені у жовтні 1991 р., стимулювання розвитку підприємництва в Україні передбачало:

- проведення стабільної державної політики підтримки підприємництва, правового і законодавчого забезпечення підприємницької діяльності;
- формування позитивної громадської думки про підприємництво, подолання стереотипу зрівняльних настроїв і тенденцій, виховання поваги до будь-яких форм власності й господарювання, що забезпечують створення високоефективної економіки та піднесення життєвого рівня народу;
- надання пільгового податкового режиму, який забезпечував би дієві стимули для відкриття нових та розширення дійових виробництв на пріоритетних напрямках, передусім тих, що ставлять за мету насичення споживчого ринку необхідними товарами та послугами;
- упровадження гнучкої системи фінансово-кредитної підтримки підприємництва через створення комерційних і некомерційних фондів сприяння та підтримки, спеціалізованих фірм, акціонерних, комерційних банків із пріоритетним обслуговуванням підприємств;
- створення розвинутої інфраструктури підтримки підприємництва, спеціальних державних і комерційних служб експертного, консультаційного, бухгалтерського, страхового, аудиторського обслуговування, мережі дрібнооптових магазинів, ярмарків, брокерських контор, організацій із надання комерційних, банківських, лізингових, маркетингових, інформаційних і рекламних послуг;
- кадрового забезпечення підприємницької сфери [7].

Позитивно на розвиток підприємництва вплинуло запровадження спрощеного режиму оподаткування. Установлення ставки єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва – фізичних осіб місцевими радами за місцем їх державної реєстрації залежно від виду діяльності (у розмірах не менше 20 грн та не

більше 200 грн на місяць) [8] стало стимулюючим чинником збільшення кількості підприємницьких структур та стабільних надходжень до місцевих бюджетів.

Поряд із цим перехід на сплату єдиного податку спричинив відміну деяких видів податків та зборів, що надходили до бюджету міста, зокрема фіксованого податку, комунального податку, торгового патенту на окремі види підприємницької діяльності і збору за видачу дозволів на розміщення об'єктів торгівлі.

Протягом 2004–2012 рр. розвиток підприємництва здійснювався під впливом чинників нового пенсійного законодавства, яке збільшило навантаження на суб'єктів малого підприємництва [9], а також негативних наслідків світової фінансово-економічної кризи [10], що призвело до скорочення кількості суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб та зменшення надходжень єдиного податку до бюджетів місцевого рівня.

Зміна податкового законодавства [11] вдосконалила систему спрощеного оподаткування. З 2012 р. замість платників фіксованого і єдиного податків для суб'єктів малого підприємництва передбачаються чотири групи платників єдиного податку.

Прогресивним кроком податкового регулювання діяльності суб'єктів господарювання, який переконливо продемонстрував мотиваційний механізм зменшення ставок єдиного податку, є оптимізація оподаткування.

Для першої та другої груп підприємців ставки затверджуються місцевими радами у розмірах до 10% і до 20% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового року.

Для третьої і четвертої груп платників єдиного податку ставки затверджені безпосередньо Податковим кодексом України і становлять 3% (зі сплатою ПДВ) і 5% (без сплати ПДВ) від обсягу доходу проти діючих у попередньому році 6% і 10%.

Поряд зі зниженням ставок податку з його складу виведено відрахування до державних соціальних фондів (пенсійний, соціального страхування та зайнятості), які були введені з 01.01.2004 новим пенсійним законодавством.

Податкова реформа, що проведена в процесі фінансової децентралізації [12], встановила ставки єдиного податку для платників першої групи у відсотках до розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб замість мінімальної заробітної плати та збільшує розмір ставок єдиного податку для платників четвертої групи.

Критерієм визначення 1–3-ї груп суб'єктів господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, виступає обсяг доходу, на підставі якого до:

- першої групи віднесено фізичні особи – підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів із торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність із надання побутових послуг населенню й обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 1,0 млн грн (раніше – 150,0 тис грн);

– другої групи – фізичні особи – підприємці, які здійснюють господарську діяльність із надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв: не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають із ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб, а обсяг доходу не перевищує 5,0 млн грн (раніше – 1,0 млн грн);

– третьої групи – фізичні особи – підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають із ними у трудових відносинах, не обмежена, та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 7,0 млн грн (раніше – 5,0 млн грн).

Платниками податків четвертої групи визначено сільськогосподарських товаровиробників, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75% (раніше ці суб'єкти господарювання сплачували фіксований сільськогосподарський податок).

У контексті Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» сфера підприємництва віднесена до першочергових пріоритетів, реалізація яких передбачає створення сприятливого середовища для ведення вітчизняного бізнесу та міжнародної торгівлі, здійснення активної інвестиційної діяльності та підвищення зайнятості населення.

Одним із напрямів державної політики у сфері підприємництва виступає фінансова підтримка малих і середніх підприємств коштом державного та місцевих бюджетів [13].

Фінансова підтримка суб'єктів підприємництва здійснюється у вигляді:

– часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами, що надаються на реалізацію проєктів, часткової компенсації лізингових, факторингових платежів та платежів за користування гарантіями, компенсації видатків на розвиток кооперації між суб'єктами малого і середнього підприємництва та великими підприємствами;

– кредитів та позик для започаткування і ведення власної справи, придбання й упровадження нових, енергозберігаючих та екологічно чистих технологій, а також гарантій та поруки за кредитами [13].

Реалізації державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва шляхом залучення та ефективного використання фінансових ресурсів, фінансування цільових програм і проєктів, часткової сплати відсотків за видані підприємцям кредити установами банків сприяє діяльність Українського фонду підтримки підприємництва, інших загальнодержавних, регіональних та місцевих фондів, що взаємодіють із міжнародними, іноземними та українськими фінансовими організаціями у питаннях розвитку під-

приємництва, приймають участь у реалізації міжнародних договорів у частині фінансового забезпечення розвитку підприємництва в Україні та в утворенні організацій, що мають за мету надання підтримки підприємству [13].

На підтримку становлення та розвитку аграрного бізнесу спрямована діяльність Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, яким на поворотній основі надаються бюджетні кошти у вигляді кредитів на поновлення обігових коштів, придбання техніки, провадження виробничої діяльності, виробництво, переробку та збут продукції, будівництво та реконструкцію приміщень тощо.

Державна підтримка агропромислового комплексу за окремими програмами (табл. 1) переважно спрямовується на надання кредитів та їх здешевлення, а також надання спеціальної бюджетної дотації виробникам сільськогосподарської продукції [14–18].

Державним бюджетом України на 2020 р. передбачено кошти:

– на компенсацію роботодавцю частини фактичних витрат, пов'язаних зі сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (800,0 млн грн);

– на виконання програми «Сприяння взаємній торгівлі шляхом усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та Європейським Союзом» (1 614,5 млн грн);

– на надання кредитів фермерським господарствам (67,0 млн грн);

– на фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу (4 773,0 млн грн) [19].

Фінансова підтримка інноваційної діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності, а також залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для розвитку, захисту та підтримки національного товаровиробника здійснюється Державною інноваційною фінансово-кредитною компанією [20].

Аналізуючи джерело [21] фінансування інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва (табл. 2), вбачається, що переважно інноваційна діяльність здійснюється за рахунок їх власних надходжень (97,2% – 2015 р., 88,2% – 2018 р.).

Обсяг кредитних коштів коливається від 0,8% (2015 р.) до 3,9% (2018 р.), коштів державного та місцевих бюджетів – від 0,7% до 5,3% відповідно.

Кошти вітчизняних та іноземних інвесторів у 2018 р. становлять 1,8%, що майже вдвічі менше, ніж у 2017 р.

Таким чином, застосування форм державної фінансової підтримки підприємництва механізму прямих заходів (надання кредитів та субсидій, створення державних фондів та спеціалізованих фінансових установ) не чинить суттєвого впливу на формування додаткових фінансових можливостей суб'єктів підприємницької діяльності. Така ситуація потребує вдосконалення підходів до реалізації державної політики у сфері підприємницької діяльності, розширення доступу підприєм-

Таблиця 1

Обсяг підтримки аграрного бізнесу коштом державного бюджету

№ з/п	Заходи	Роки				
		2015	2016	2017	2018	2019
1.	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, млн грн	300,0	131,4	294,9	265,9	103,2
2.	Надання кредитів фермерським господарствам, млн грн	25,6	15,3	65,0	43,1	172,8
3.	Фінансова підтримка:					
	– на умовах фінансового лізингу, млн грн			3,8	3,8	4,8
	– на часткову компенсацію вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, млн грн			134,0	36,3	71,1
	– на часткову компенсацію відсоткової ставки за залученими у національній валюті кредитами, наданими державними банками, млн грн				3,1	31,1
4.	Спеціальна бюджетна дотація, млн грн	-	-	923,0	819,5	264,4

Джерело: складено за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України

Таблиця 2

Обсяг фінансування інвестиційної діяльності суб'єктів підприємництва

Джерела фінансування	Роки					
	2015		2017		2018	
	2017	у відсотках до загального обсягу	млн грн	у відсотках до загального обсягу	млн грн	у відсотках до загального обсягу
Усього, у тому числі за рахунок коштів:	13813,7	100	9117,5	100	12180,1	100
власних	13427,0	97,2	7704,1	84,5	10742,0	88,2
державного бюджету	55,1	0,4	227,3	2,5	639,1	5,2
місцевих бюджетів	38,4	0,3	95,6	1,0	13,4	0,1
вітчизняних інвесторів	74,3	0,6	273,1	3,0	109,7	0,9
іноземних інвесторів	58,6	0,4	107,8	1,2	107,0	0,9
кредитів	113,7	0,8	594,5	6,5	473,9	3,9
інших джерел	46,6	0,4	115,2	1,3	95,0	0,8

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

ців до фінансових та майнових ресурсів, підвищення рівня залучення інвестицій для розвитку малого та середнього бізнесу.

Наступною формою механізму державної фінансової підтримки підприємництва виступають непрямі заходи, що регулюються податковим законодавством.

Фізичній особі – підприємцю надається право зменшити оподаткований дохід [13]:

- на податкову знижку доходів, а саме на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків до Накопичувального фонду, обов'язкових страхових внесків до недержавного пенсійного фонду, також на суму податкової соціальної пільги;

- на суму податкової соціальної пільги, що дорівнює 50% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Платники податку на прибуток четвертої групи мають право застосовувати під час розрахунку мінімально допустимий строк амортизації (два роки) машин та обладнання незалежно від строку їх корисного використання. Також до податкової знижки вклю-

чаються витрати, спрямовані на наукові дослідження, що пов'язані з упровадженням допоміжних репродуктивних технологій, а також із переобладнанням транспортного засобу, що належить платникові податку, з використанням палива моторного сумішевого, скрапленого газу, інших видів біопалива тощо.

Платнику податку надається податкова знижка на витрати, пов'язані з підготовкою кадрів (здобуттям середньої професійної або вищої освіти) для підприємницької діяльності.

Незважаючи на це, податкове адміністрування є однією з основних перешкод для розвитку підприємництва [22].

Результати оцінювання України в Індексі економічної політики у сфері малого та середнього підприємництва (2016 р.) підкреслюють низький рівень (1,84 з 5 балів) підтримки малого і середнього бізнесу, що значно нижче рівня для найкращих практик [22].

Стратегією розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 р. визначено заходи, що спрямовані на створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва, які включають розширення доступу до фінансування та

спрощення податкового адміністрування для малого і середнього підприємництва. Серед таких заходів вагомими бюджетно-податковими та кредитними інструментами визначено:

– розширення переліку кредитних послуг комерційними банками: впровадження гарантованих схем кредитування та отримання депозитів, надання послуг із лізингу та факторингу, використання альтернативних джерел фінансування (венчурного капіталу, краудфандингу, коштів «бізнес-ангелів») тощо;

– заохочення банківських установ до розроблення цільових довгострокових програм кредитування з низьким рівнем відсоткової ставки за кредитами тощо.

Поряд із цим, ураховуючи особливості територіальних громад, на місцевому рівні розроблено програми фінансової підтримки підприємств, що передбачають часткове відшкодування суми кредиту (тіла кредиту), відсоткових ставок за кредитами, плати за користування позиками, які залучені для реалізації інвестиційних проєктів, створення нових робочих місць, розвиток інфраструктури коштом місцевих бюджетів.

В умовах зміни макроекономічного середовища, зовнішніх та внутрішніх чинників, структурних і функціональних трансформаційних процесів у фінансовому секторі підприємницька діяльність постійно знаходиться у зоні ризику. Вплив непередбачених ситуацій призводить до спаду економічної активності підприємств малого та середнього бізнесу.

Захист сектору підприємництва від ризиків передбачає проведення постійного моніторингу, контролю та коригуючих дій на всіх стадіях діяльності малих і середніх підприємств.

Для бізнесу в Україні найбільш актуальними залишаються питання оподаткування, співпраці з банками, взаємовідносин із контрагентами, відкриттям підприємства тощо. Також перешкодами для діяльності та зростання малого та середнього бізнесу є нестабільна

політична ситуація та високий регуляторний тиск.

Перспективи розвитку підприємництва безпосередньо залежать від нівелювання загроз, зменшення слабких сторін за рахунок використання та збільшення сильних боків та ефективного використання позитивних впливів за допомогою системи заходів державної підтримки малого підприємництва.

Висновки. Стратегічне значення малого і середнього підприємництва для економіки держави виступає підґрунтям доцільності його державної підтримки. Проте слабкий зв'язок між підприємствами мікробізнесу та фінансовим ринком є однією з перешкод ефективного їх функціонування. Рівень стимулювання суб'єктів малого і середнього підприємництва до надання якісних послуг коштом державного фінансування залишається невисоким. Взаємодія підприємств малого і середнього бізнесу з комерційними банками, небанківськими кредитно-фінансовими установами несуттєво впливає на їх розвиток.

Для забезпечення сталого розвитку малого і середнього підприємництва в Україні необхідно продовжити впровадження більш ефективних інструментів бюджетно-податкової та кредитної політики, створити умови залучення коштів міжнародної технічної допомоги (наприклад, Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку тощо) для фінансування інвестиційних та інноваційних проєктів.

Особливу увагу слід приділити розробленню нормативно-правової бази, здатної забезпечити стійкість малих підприємств до кризових явищ та невизначеності, які властиві сучасній економіці.

Розширенню доступу суб'єктів підприємництва до фінансових ресурсів сприятиме вивчення світового досвіду здійснення фінансово-господарської діяльності малим і середнім бізнесом.

Список літератури:

1. Білорус О.Г. Фінансові та грошово-кредитні чинники інвестиційно-інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу. Банківська справа. 2005. № 1. С. 14–18.
2. Варналій З.С. Основи підприємництва : навчальний посібник ; 3-є вид., випр. і доп. Київ : Знання-Прес, 2006. 350 с.
3. Горбачевська О.В. Проблема підприємництва в економічній теорії. Науковий вісник. 2006. № 16.1. С. 242–249.
4. Шевчук О.М. Фінансово-кредитний механізм підтримки розвитку підприємництва : автореф. дис. ... к.е.н. : 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Львів, 2009. 22 с.
5. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 № 698-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698> (дата звернення: 28.04.2020).
6. Про програму надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки України та виходу її з кризового стану : Постанова Верховної Ради України від 03.07.1991 № 1291-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291> (дата звернення: 28.04.2020).
7. Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності : Постанова Верховної Ради України від 25.10.1991 № 1698-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698> (дата звернення: 28.04.2020).
8. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва : Указ Президента України від 03.07.1998 № 727/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/727/98> (дата звернення: 28.04.2020).
9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058> (дата звернення: 28.04.2020).
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення : Закон України від 25.12.2008 № 799-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/799> (дата звернення: 28.04.2020).

11. Податковий Кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755> (дата звернення: 28.04.2020).
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71> (дата звернення: 28.04.2020).
13. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22.03.2012 №4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618> (дата звернення: 29.04.2020).
14. Стан фінансування АПК у 2015 році. URL: <http://argo.me.dov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu/stan-finsuvannya-apk-u-2015-roci> (дата звернення: 29.04.2020).
15. Стан фінансування АПК у 2016 році. URL: <http://argo.me.dov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu/stan-finsuvannya-apk-u-2016-roci> (дата звернення: 29.04.2020).
16. Стан фінансування АПК у 2017 році. URL: <http://argo.me.dov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu/stan-finsuvannya-apk-u-2017-roci> (дата звернення: 29.04.2020).
17. Стан фінансування АПК у 2018 році. URL: <http://argo.me.dov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu/stan-finsuvannya-apk-u-2018-roci> (дата звернення: 29.04.2020).
18. Стан фінансування АПК у 2019 році. URL: <http://argo.me.dov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu/stan-finsuvannya-apk-u-2019-roci> (дата звернення: 29.04.2020).
19. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14.11.2019 № 294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294> (дата звернення: 29.04.2020).
20. Про утворення Української державної інноваційної компанії : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.04.2000 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2000> (дата звернення: 05.05.2020).
21. Наукова та інноваційна діяльність України за 2018 рік / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_nauka_2018.pdf (дата звернення: 06.05.2020).
22. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 504-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017gov> (дата звернення: 07.05.2020).

References:

1. Bilorus, O.H. (2005) «Finansovi ta hroshovo-kreditni chynnyky investytsiino-innovatsiinoho rozvytku maloho ta serednoho biznesu». Bankivska sprava, vol. 1, pp. 14–18.
2. Varnalij, Z.S. (2006) *Osnovy pidpriemnytstva [Bases of enterprinership]*. Kyiv: Znannia-Pres (in Ukrainian)
3. Horbachevs'ka, O.V. (2006) «The problem of entrepreneurship in economic theory». *Naukovyj visnyk*, vol. 16, pp. 242–249.
4. Shevchuk, O.M. (2009) «Finansovo-kredytnyi mekhanizm pidtrymky rozvytku pidpriemnytstva», Ph.D. Thesis, 08.00.08 – hroshi, finansy i kredit. Lviv, p. 22.
5. About business: the Law of Ukraine from 07.02.1991 № 698-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698> (accessed: 28.04.2020).
6. On the program of emergency measures to stabilize the economy of Ukraine and its way out of the crisis: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine Of 03.07.1991 № 1291-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291> (accessed: 28.04.2020).
7. The main directions of economic policy of Ukraine in the conditions of independence: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine from 25.10.1991 № 1698-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698> (accessed: 28.04.2020).
8. On the simplified system of taxation, accounting and reporting of small businesses: Decree of the President of Ukraine from 03.07.1998 № 727/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/727/98> (accessed: 28.04.2020).
9. On Compulsory State Pension Insurance: Law of Ukraine of 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058> (accessed: 28.04.2020).
10. On Amendments to Certain Laws of Ukraine to Reduce the Impact of the Global Financial Crisis on Employment: Law of Ukraine of 25.12.2008 №799-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/799> (accessed: 28.04.2020).
11. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine of 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755> (accessed: 28.04.2020).
12. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Tax Reform: Law of Ukraine of 28.12.2014 № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71> (accessed: 28.04.2020).
13. On the development and state support of small and medium enterprises in Ukraine: the Law of Ukraine from 22.03.2012 № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618> (accessed: 29.04.2020).
14. The state of financing of agro-industrial complex in 2015 році. URL: <http://argo.me.dov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu/stan-finsuvannya-apk-u-2015-roci> (accessed: 29.04.2020).
15. The state of financing of the agro-industrial complex in 2016. URL: <http://argo.me.dov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu/stan-finsuvannya-apk-u-2016-roci> (accessed: 29.04.2020).
16. The state of financing of the agro-industrial complex in 2017. URL: <http://argo.me.dov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu/stan-finsuvannya-apk-u-2017-roci> (accessed: 29.04.2020).
17. The state of financing of the agro-industrial complex in 2018. URL: <http://argo.me.dov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu/stan-finsuvannya-apk-u-2018-roci> (accessed: 29.04.2020).

18. The state of financing of the agro-industrial complex in 2019. URL: <http://argo.me.dov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu/stan-finsuvannya-apk-u-2019-roci> (accessed: 29.04.2020).
19. On the State Budget of Ukraine for 2020: Law of Ukraine of 14.11.2019 № 294–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294> (accessed: 29.04.2020).
20. On the State Budget of Ukraine for 2020: Law of Ukraine of 13.04.2000 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2000> (accessed: 05.05.2020).
21. Scientific and innovative activity of Ukraine in 2018: State Statistics Service of Ukraine. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_nauka_2018.pdf (accessed: 06.05.2020).
22. About approval of Strategy of development of small and average business in Ukraine for the period till 2020: the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 24.05.2017 № 504-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017gov> (accessed: 07.05.2020).

МЕХАНІЗМИ СТИМУЛІВАННЯ РОЗВИТКУ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Рассмотрены существующие механизмы стимулирования развития предпринимательства в Украине, применение прямых и косвенных мер государственной поддержки предприятий малого и среднего бизнеса, проанализированы источники финансирования их инвестиционной деятельности, освещено влияние бюджетно-налоговых инструментов на становление предпринимательского сектора. Предложено усовершенствовать механизмы стимулирования экономической активности предприятий малого и среднего бизнеса, внедрить более эффективные инструменты бюджетно-налоговой и кредитной политики, создать условия для привлечения средств международной технической помощи, защиты предпринимательства от рисков, обусловленных изменениями внешних и внутренних факторов, структурных и функциональных процессов в финансовой сфере.

Ключевые слова: предпринимательство, развитие предпринимательской деятельности, стимулирование, финансовая поддержка, инструменты поддержки малого и среднего бизнеса.

MECHANISMS FOR ENCOURAGING ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

In the conditions of society transformation, the business sector needs special attention, which is the basis of both the economic potential of the country and the socio-economic development of territorial communities. However, the weak link between micro-businesses and the financial market is one of the obstacles to their effective functioning. The level of incentives for small and medium enterprises to provide quality services through public funding remains low. The interaction of small and medium enterprises with commercial banks, non-bank credit and financial institutions has little effect on their development. This situation calls for the need to improve the mechanisms of state support for the development of business structures in terms of the introduction of fiscal and credit instruments in certain sectors of this area. Existing mechanisms of stimulating the development of entrepreneurial activity in Ukraine, application of direct and indirect measures of the mechanism of state support of entrepreneurship are considered, sources of financing of investment activity of business entities are analyzed, influence of budgetary and tax instruments on formation of entrepreneurial sector is covered. The strategic importance of small and medium enterprises for the state economy is the basis for the expediency of its state support. It is proposed to improve the mechanisms of stimulating economic activity of small and medium enterprises, introduction of more effective instruments of fiscal and credit policy, protection of the business sector from risks related to external and internal factors, structural and functional processes in the financial sphere. It is necessary to continue create conditions for attracting international technical assistance (eg, European Bank for Reconstruction and Development, European Investment Bank, etc.) to finance investment and innovation projects. Particular attention should be paid to the development of a regulatory framework capable of ensuring the resilience of small businesses to crises and uncertainties inherent in the modern economy.

Key words: entrepreneurship, business development, incentives, financial support, small and medium business support tools.

Тришкіна Н.І.

кандидат економічних наук, доцент,
Хмельницький торговельно-економічний коледж
Київського національного торговельно-економічного університету

Trishkina Nina

Khmelnitsky College of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОДНА ЗІ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто визначальні чинники конкурентоспроможності підприємства, згруповано та охарактеризовано основні чинники, які визначають конкурентоспроможність підприємства на споживчому ринку. Запропоновано критерії та напрями оцінки конкурентоспроможності підприємства та систему показників оцінки конкурентоспроможності підприємства. Проаналізовані основні види ресурсів, що використовуються на підприємствах і на яких застосовано виробничо-торгівельний ланцюг. Зроблено висновок, що на вітчизняних підприємствах необхідно значно підняти рівень аналітичної роботи усіх сфер діяльності, створити сучасну не тільки облікову, а й аналітично-прогностичну інформаційну систему і мати відповідне інформаційне, методичне, технічне та кадрове забезпечення. Запропоновано основні складники стратегічного потенціалу підприємства, які визначають його потенційні можливості.

Ключові слова: виробництво, конкурентоспроможність, підприємство, середовище, споживач, стратегічні цілі.

Постановка проблеми. Ринкова система господарювання, яка існує в Україні, зумовлює зміну форм та методів управління економікою підприємства, вимагає нових підходів до визначення місця та ролі підприємства в розвитку суспільного виробництва.

Досвід роботи виробничих підприємств в умовах ринкової економіки, який накопичено в промислово розвинених країнах, не можна автоматично перенести на управління економічними процесами в Україні. Виникає необхідність його адаптації з урахуванням специфіки сучасного етапу розвитку економіки в Україні та менталітету господарюючих суб'єктів.

Усі комерційні підприємства діють у конкретному ринковому середовищі. У всіх підприємств одна головна мета – одержання прибутку. Одним учасникам ринку досягання зазначеної мети тією чи іншою мірою вдається, а іншим – ні. Такі реалії будь-якого ринку. Здатність підприємств домагатися своїх цілей в умовах ринку, на якому з аналогічними цілями діють інші підприємства, характеризуються поняттям «конкурентоспроможність» як для підприємства, так і для продукції, яку вони виготовляють.

Конкурентоспроможність підприємства – це багатоаспектна економічна категорія, яка є головним критерієм оцінки ефективності виробництва продукції, виконання робіт або надання послуг, а також показником ефективності системи управління суб'єктом господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальним дослідженням питань оцінювання конкурентоспроможності продукції здебільшого присвячено праці зарубіжних авторів: Д. Рікардо, Є. Хекшера, Б. Оліна, М. Портера, І. Ансоффа, М. Альберта, С.М. Лі, Ф. Котлера, Р. Монкріфа, Ч. Фатрелла та ін. Теоретичні і практичні аспекти досліджуваної проблеми знайшли відображення в роботах відомих вітчизняних учених-економістів: В.Я. Кардаша, С.Ф. Покропивного, В.В. Липучка, А.П. Дудяка, С.Я. Бугіля, В.Д. Кучеренка, Н.Б. Ткаченко та ін.

Незважаючи на значну кількість робіт, присвячених проблемі конкурентоспроможності підприємства, і визнану значимість даної проблеми, сьогодні не існує єдиної теорії конкурентоспроможності підприємств. У науковій літературі сформувалося доволі широке теоретико-методологічне трактування категорії «конкурентоспроможність підприємства», що спричинено її багатоаспектністю. Водночас окремі складники цієї багатопланової проблеми є дискусійними і потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження основних чинників, які визначають конкурентоспроможність підприємства на споживчому ринку, формування критеріїв та напрямів оцінки конкурентоспроможності підприємства та системи показників оцінки конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Конкурентоспроможність підприємства зумовлює значна кількість чинників. Вони різні за своєю природою, характером, сферою, ступенем і тривалістю впливу.

Перш за все на конкурентоспроможність будь-якого підприємства впливають зовнішні чинники. Вони являють собою елементи середовища, в якому функціонує і здійснює свою діяльність підприємство. Дія цих чинників не залежить від конкретного підприємства, навпаки, під їхнім впливом створюються відповідні умови для розвитку (чи гальмування) сфери матеріально-технічного і товарного обігу. Не менш значний вплив на конкурентоспроможність підприємства здійснюють внутрішні чинники, що мають місце на самому підприємстві.

Серед зовнішніх та внутрішніх чинників є базові (основні) та другорядні. Базові чинники визначають основні напрями діяльності підприємства та їх ефективність, а другорядні можуть коригувати деякі елементи конкурентоспроможності та підвищувати її ефективність.

Зовнішні і внутрішні чинники можуть впливати протягом тривалого періоду часу або тимчасово.

За своєю природою чи характером впливу всі зовнішні чинники поділяються на три групи: чинники соціально-економічного характеру, чинники політичного характеру, науково-технічні та технологічні чинники. Кожна група представлена різноманітними чинниками, які водночас є взаємозалежними і характеризуються значним впливом один на одного (табл. 1).

Конкурентоспроможність підприємства і забезпечення його стабільності значною мірою залежать від загального макроекономічного стану у державі і розвитку її економіки. Аналіз соціально-економічного розвитку за період переходу до ринкової економіки свідчить про значну нестабільність і глибоку кризу в економіці України, що негативно позначилося на стані виробництва товарів, їх споживанні (падіння рівня доходів населення призвело до суттєвого зменшення обсягу платоспроможного попиту).

Конкурентоспроможність окремого підприємства на певному сегменті товарного чи регіонального ринку

виступає як узагальнююча оцінка його конкурентних переваг у питаннях формування ресурсного потенціалу, якості задоволення завдяки цьому ефективності функціонування господарчої системи, які мають місце на момент чи протягом періоду оцінювання.

Основні чинники, які визначають конкурентоспроможність підприємства на споживчому ринку, можна систематизувати за такими групами, як якість задоволення споживчого попиту, ефективність функціонування господарської системи та ресурсний потенціал (табл. 2).

Кожна група чинників розглядає конкретні показники, які характеризують господарсько-фінансову діяльність підприємства.

Перша група чинників характеризує якість задоволення споживчого попиту. До цих чинників слід віднести: обсяг та структуру товарообороту; темп росту товарообороту; широту, глибину та оновленість асортименту; конкурентоспроможність реалізованих товарів; якість торговельного обслуговування; форми та методи торгівлі, завершеність покупок.

До другої групи чинників належать фактори ефективності функціонування господарської системи. Ця група розглядає часткові показники ефективності: рівень комерційної маржі, ефективність використання товарних ресурсів, ефективність використання матеріально-технічної бази, ефективність притягнення капіталу та узагальнюючі показники ефективності, які характеризують рентабельності капіталу, рентабельність обороту, тривалість операційного та фінансового циклів, фінансову стійкість, платоспроможність та ліквідність.

Третя група чинників розглядає фактори ресурсного потенціалу. Ресурсний потенціал характеризується організацією товарозабезпечення, ефективністю укладання угод на закупівлю товарів, місцем розташування торговельного підприємства, обсягом та складом матеріально-технічної бази, обсягом, станом та складом трудових ресурсів, обсягом та джерелами надходження фінансових ресурсів, організацією менеджменту на підприємстві.

Таблиця 1

Визначальні чинники конкурентоспроможності підприємства

Група чинників	Назва чинника
Чинники соціально-економічного характеру	1. Рівень державного регулювання економіки
	2. Система оподаткування
	3. Система кредитування
	4. Грошово-валютна система
	5. Чисельність і склад населення, його територіальний розподіл
	6. Наявні ресурси за видами та рівень їх використання
	7. Конкуренти
Чинники політичного характеру	1. Політична стабільність у суспільстві
	2. Міжнародне співробітництво та партнерство
	3. Характер і тенденції міжнародної фінансової допомоги і сприяння
Науково-технічні та технологічні чинники	1. Оцінка науково-технічної політики держави
	2. Рівень техніки і технології
	3. Оцінка якості та конкурентоспроможності продукції
	4. Екологізація виробництва тощо

Основні чинники, які визначають конкурентоспроможність підприємства на споживчому ринку

Група чинників	Назва чинника
Якість задоволення споживчого	1. Обсяг та структура товарообороту попиту 2. Темпи росту товарообороту 3. Широта, глибина та оновленість асортименту 4. Конкурентоспроможність реалізованих товарів 5. Якість торговельного обслуговування 6. Аналіз форм та методів торгівлі 7. Аналіз завершеності покупок
Ефективність функціонування господарської системи	1. Часткові показники ефективності: - рівень комерційної маржі - ефективність використання товарних ресурсів - ефективність використання трудових ресурсів - ефективність використання матеріально-технічної бази - ефективність притягнення капіталу 2. Узагальнюючі показники ефективності: - рентабельність капіталу - рентабельність обороту - тривалість операційного та фінансового циклів - фінансова стійкість - платоспроможність та ліквідність
Ресурсний потенціал	1. Організація товарозабезпечення 2. Ефективність укладених угод на купівлю товарів 3. Аналіз місць розташування торговельних підприємств 4. Обсяг та склад матеріально-технічної бази 5. Обсяг, стан та склад трудових ресурсів 6. Обсяг та джерела надходження фінансових ресурсів 7. Організація менеджменту на підприємстві

З метою завоювання і утримання конкурентних позицій на ринку для підприємства важливою вимогою в обґрунтуванні стратегії і тактики його діяльності є орієнтація на конкретного покупця, на рівень його платоспроможного попиту. В умовах кризового стану в економіці країни, переходу до ринкових відносин посилилася диференціація в рівнях доходів різних груп населення України. Для обґрунтування вибору стратегії розвитку підприємства визначальним чинником є прогнозування платоспроможного попиту тієї категорії покупців, на яку підприємство передбачає орієнтуватися у перспективі.

Платоспроможний попит різних за рівнем доходів груп населення відрізняється за структурою, за вимогами покупців до умов обслуговування, тому задоволення попиту різних груп покупців зумовлює необхідність для підприємства розроблення різних планових заходів із метою поліпшення своїх позицій у конкурентному середовищі.

Стратегія і тактика підприємства повинна формуватися залежно від досягнутого рівня конкурентоспроможності, з урахуванням наявних рентабельних переваг чи їх відсутності, на основі орієнтації та задоволення потреб і платоспроможного попиту конкретних груп покупців.

Рентні переваги дають можливість підприємству орієнтуватися, головним чином, на обслуговування більш забезпеченої частини населення. Для забезпечення конкурентоспроможності підприємства необхідно перебудувати організацію і технологію обслуговування, вжити заходів щодо вдосконалення

асортиментної політики, створення комфортних умов для покупців: обладнання салонів для демонстрації зразків товарів, місця для паркування транспорту тощо. Проект такої перебудови підприємства через більш високу окупність капіталу є привабливим для інвесторів і дасть змогу прискорити її реалізацію.

Посилення конкурентоспроможності підприємства пов'язане передусім із проведенням більш гнучкої цінової політики, більш ефективним використанням наявних ресурсів витрат обігу, вивченням та застосуванням світового досвіду щодо технологій продажу товарів у кредит та інших шляхів зростання товарообороту.

Конкурентоспроможність не є явищем, притаманним конкретному об'єкту, вона не витікає з його внутрішньої природи, а виявляється тільки за умов порівняння цього об'єкту з іншими. Виходячи із цього, можна стверджувати, що конкурентоспроможність підприємства можливо оцінити шляхом порівняння найбільш суттєвих показників (чинників) їхньої діяльності. Результатом цього порівняння є визначення рівня конкурентоспроможності. Досягнутий в окремий проміжок часу рівень конкурентоспроможності підприємства не може розглядатися як довгострокова характеристика його ринкової позиції незалежно від ефективності його діяльності. Протидія інших суб'єктів господарювання, рішучість та активність їхніх конкурентних стратегій можуть призвести до втрати досягнутої позиції та зниження рівня конкурентоспроможності.

Отже, конкурентоспроможність є вагомим показником стану підприємства як господарчої системи, який

залежить від багатьох чинників і визначає перспективи подальшого розвитку підприємства, можливість досягнення стратегічних цілей та завдань. Досягнутий в окремий проміжок часу рівень конкурентоспроможності може розглядатися як одна з функціональних стратегічних цілей або завдань підприємства.

Виходячи з теоретичних основ оцінки конкурентоспроможності підприємства та враховуючи наявну основну інформацію, сформуємо перелік основних критеріїв та показників оцінки конкурентоспроможності.

Основні критерії та напрями оцінки конкурентоспроможності торговельного підприємства наведено у табл. 3.

Для кількісної оцінки конкурентоспроможності необхідно застосовувати, відповідно до визначеного критерію, систему показників. Це дає можливість аналізувати, знаходити резерви її вдосконалення, оцінювати і стимулювати працю персоналу, який безпосередньо займається збутом готової продукції.

Кількісна оцінка конкурентоспроможності дає змогу визначити максимальну межу соціальної та економічної

ефективності рішення, яке приймається, робити порівняльні оцінки можливих рішень (альтернатив) і вибір найкращого (максимальний прибуток, мінімальні фінансові витрати, мінімальні трудові витрати, прийнятна для покупця ціна споживання та ін.).

Під час визначення показників оцінки і цільових рівнів, тобто критеріїв, слід урахувати не тільки те, що кожне торговельне підприємство має специфічні умови існування, знаходиться на певному етапі життєвого циклу, а й специфіку його діяльності та того напрямку, для якого розробляється система показників.

Разом із тим слід зауважити, що для оцінки конкурентоспроможності підприємства потрібно мати не тільки належне методичне, а й інформаційне забезпечення, зокрема про ринок, із виокремленням груп товарів, за якими спеціалізується підприємство, визначення економічних і технічних параметрів, порівняльну характеристику цих параметрів. Таким чином, оцінювання конкурентоспроможності підприємства займає центральне місце в його діяльності.

Таблиця 3

Критерії та напрями оцінки конкурентоспроможності підприємства

Напрями діяльності	Критерії та напрями оцінки
1. Виробничо-торговельна діяльність	Обсяг та склад товарообороту
	Перелік та обсяг торговельних послуг, що надаються
	Виробнича потужність торговельного підприємства (загальна торговельна площа, помножена на кількість годин роботи)
	Стан торговельної мережі (розміщення, доступність)
	Обсяг, склад, витрати обігу та їх рівень
	Товарне забезпечення обороту (обсяг надходження товарів, товарні запаси та їх відповідність нормативам, ритмічність поставки та ін.)
	Організація торговельних процесів та обслуговування споживачів, прогресивність методів обслуговування, характер організації торговельно-технологічних процесів
2. Фінансова діяльність	Обсяг та структура капіталу, його ціна
	Рентабельність діяльності та використання капіталу
	Фінансове становище та платоспроможність підприємства
	Обсяг та склад оборотного капіталу та його використання
	Тривалість операційного циклу та його окремих елементів
	Структура та напрями використання фінансових ресурсів підприємства
	Рівень та ритмічність виплати дивідендів
3. Кадрова робота	Обсяг та склад інвестиційних вкладень
	Забезпеченість робочою силою (укомплектованість штатів та їх відповідність потребам)
	Продуктивність та ефективність праці
	Рівень заробітної плати та соціальних виплат, його відповідність ринковому рівню
4. Комерційна діяльність	Стабільність складу колективу (плинність кадрів та її причини) та ін.
	Асортиментна політика
	Цінова політика
	Рекламна діяльність
	Організація господарських зв'язків, їх стабільність та ефективність
	Характер комерційних угод та їх ефективність
	Політика формування торговельної надбавки
5. Організаційна та управлінська діяльність	Конкурентоспроможність реалізованої продукції та ін.
	Система планування
	Оперативне управління
	Професійний рівень керівників та спеціалістів
	Рациональність організаційної структури
	Інформаційне забезпечення, технологія управління та ін.

Показники оцінки конкурентоспроможності підприємства

Показник	Зміст показника	Формула розрахунку
Показники оцінки ефективності управління персоналом підприємства		
Загальна сума фонду заробітної плати (ФОП)	Добуток середньої заробітної плати (Зпс) на середньосписочну чисельність працівників (Чс)	$ФОП = Зпс \times Чс$
Рівень коштів на оплату праці, у % до товарообороту (Р фоп)	Відношення фонду оплати праці (ФОП) до товарообороту за період, що аналізується (ТО)	$Р_{фоп} = \frac{ФОП}{ТО}$
Рівень плинності кадрів (Рпк)	Відношення кількості звільнених працівників із різних причин (Зз) на середньосписочку кількість працівників (Чс)	$Рпк = \frac{Зз}{Чс} \times 100$
Середня заробітна плата (Зпс)	Відношення фонду оплати праці (ФОП) до середньосписочної кількості працівників (Чс)	$Зпс = \frac{ФОП}{Чс}$
Показники ефективності використання трудових ресурсів		
Продуктивність праці (ПП)	Відношення прибутку на одного працівника відповідно у звітному (Пз) і базисному (Пб) періодах	$ПП = \frac{Пз}{Пб}$
Прибуток на одного працівника (П од. п)	Відношення загального прибутку підприємства (Пр п) до фактичної кількості працюючих (Чф)	$Под.п = \frac{Прп}{Чф} \times 100$
Доход на одного працівника (Д од. п)	Відношення загального доходу підприємства (Пр п) до фактичної кількості працюючих (Чф)	$Дод.п = \frac{Дрп}{Чф} \times 100$
Показники ефективності використання матеріальних ресурсів		
Основних фондів: - фондівдача (Кфв)	Відношення обсягу товарообороту (ТО) до середньої вартості основних фондів, що використовуються в торговельній діяльності підприємства (СВ оф)	$Кфв = \frac{ТО}{СВ оф}$
- фондоемність (Кфє)	Відношення коефіцієнта 1 до розрахованого показника фондівдачі (Кфв)	$Кфє = \frac{1}{Кфв}$
- товарообороту на одиницю торговельної площі (ТО 1S)	Відношення товарообороту підприємства (ТО) до розмірів торговельної площі підприємства, що аналізується (Спл)	$ТО1S = \frac{ТО}{Спл}$
Обігових фондів: - коефіцієнт оборотності обігових активів (КОоа)	Відношення обсягів реалізації обігових активів (Р) до середньої суми обігових активів за період, що аналізується (ОА)	$КО_{оа} = \frac{Р}{ОА}$
- період обороту обігових активів (ПОоа)	Відношення суми обігових активів (ОА) до одноденного обсягу реалізації товарів за період, що аналізується (Ро)	$ПО_{оа} = \frac{ОА}{Ро}$
- рівень рентабельності обігових активів (РРоа)	Відношення суми прибутку підприємства (П) до середньої суми обігових активів за період, що аналізується (ОА)	$РР_{оа} = \frac{П \times 100}{ОА}$
Показники ефективності використання фінансових ресурсів		
Період обороту капіталу (ПОк)	Відношення середньої суми капіталу (К) до одноденного обсягу реалізації товарів за період, що аналізується (Ро)	$ПОк = \frac{\bar{К}}{Ро}$
Рівень рентабельності використаного капіталу (Ррвкк)	Відношення суми прибутку підприємства (П) до середньої суми капіталу підприємства за період, що аналізується (К)	$Ррвкк = \frac{П \times 100}{\bar{К}}$
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу (Крвлк)	Відношення суми прибутку підприємства (П) до середньої суми власного капіталу підприємства за період, що аналізується (СК)	$Крвлк = \frac{П \times 100}{\bar{СК}}$
Капіталовіддача (Ко)	Відношення суми реалізації товарів (Р) до середньої суми капіталу за період, що аналізується (К)	$Ко = \frac{Р}{\bar{К}}$
Капіталомісткість (Км)	Відношення середньої суми капіталу (К) до суми реалізації товарів за період, що аналізується (Р)	$Км = \frac{\bar{К}}{Р}$
Показники оцінки ефективності управління фінансовим станом підприємства		
Коефіцієнт автономності (Ка)	Відношення суми власного капіталу (ВК) до суми активів (А)	$Ка = \frac{ВК}{А}$

(Закінчення таблиці 4)

Показник	Зміст показника	Формула розрахунку
Коефіцієнт фінансування ($K\phi$)	Відношення суми займаного капіталу (ЗК) до суми власного капіталу (ВК)	$K\phi = \frac{ЗК}{ВК}$
Показники оцінки ефективності управління процесом торговельного обслуговування		
Коефіцієнт широти реалізованого асортименту товарів ($K_{ш}$)	Відношення фактичної кількості товарних груп (A_{ϕ}^{TT}) до кількості товарних груп, реалізованого асортименту (A_n^{TT})	$K_{ш} = \frac{A_{\phi}^{TT}}{A_n^{TT}}$
Коефіцієнт глибини реалізованого асортименту товарів (K_z)	Відношення фактичної кількості різновидів товарів (A_{ϕ}^p) до кількості різновидів реалізованого асортименту (A_n^p)	$K_z = \frac{A_{\phi}^p}{A_n^p}$
Коефіцієнт стійкості реалізованого асортименту (K_c)	Відношення кількості різновидів товарів, відсутніх у магазині на момент перевірки (A_{ϕ}^n), до добутку кількості перевірок (п) на кількість різновидів товарів, передбачених асортиментним переліком (A_n)	$K_c = 1 - \frac{\sum A_{\phi}^n}{n \times A_n}$
Коефіцієнт завершеності покупок у магазині (K_z)	Співвідношення кількості покупців, що придбали товари (P_z), до загальної кількості покупців, що прийшли в магазин протягом періоду, що аналізується ($T_{оп}$)	$K_z = \frac{P_z}{T_{оп}}$

У табл. 4 запропоновано систему показників оцінки конкурентоспроможності підприємства. Загальний принцип їх розрахунку полягає у порівнянні результатів діяльності підприємства з використанням матеріальних і трудових ресурсів (показник рівня ефективності використання ресурсів) або з розміром поточних витрат для досягнення цих результатів (показник рівня ефективності витрат).

Як видно з табл. 4, показники оцінки конкурентоспроможності підприємства класифіковано за ознакою походження та умовно поділяються на шість груп:

- показники оцінки ефективності управління персоналом підприємства;
- показники ефективності використання трудових ресурсів;
- показники ефективності використання матеріальних ресурсів;
- показники ефективності використання фінансових ресурсів;
- показники оцінки ефективності управління фінансовим станом підприємства;
- показники оцінки ефективності управління процесом торговельного обслуговування.

Ступінь оцінки конкурентоспроможності підприємства залежить не тільки від якості її здійснення спеціалістами, а й від тих, що займаються суто комерційною діяльністю (збутом товарів, їх продажем тощо), здійснюють торговельно-технологічні операції та від інших структурних підрозділів підприємства. Тому в табл. 4 виокремлено такі групи показників, як ефективність використання трудових ресурсів, ефективність використання фінансових ресурсів та показники оцінки ефективності управління процесом торговельного обслуговування. Сьогодні більшість підприємств не в змозі робити таку всебічну оцінку конкурентоспроможності свого підприємства, тому, виходячи з реальних умов, слід вибирати найбільш прості показники та методи, але які дають змогу певною мірою її оцінити.

Здійснюючи на підприємстві аналіз його конкурентоспроможності, потрібно розглядати показники не тільки у динаміці, а й у порівнянні з відповідними показниками, які склалися у підприємств-конкурентів, а також у середньому по підприємствах аналогічної спеціалізації. Однак це буде можливе лише за умов створення на підприємствах комп'ютеризованих інформаційних систем, удосконалення статистичної звітності та доступності до неї.

Отже, на вітчизняних підприємствах необхідно значно підняти рівень аналітичної роботи усіх сфер діяльності, створити сучасну не тільки облікову, а й аналітично-прогностичну інформаційну систему і мати відповідне інформаційне, методичне, технічне та кадрове забезпечення.

Розв'язання цих проблем дасть змогу підвищити рівень обґрунтування управлінських рішень і поліпшити управлінську діяльність підприємства у цілому.

Для оцінки перспективних можливостей підприємства щодо зростання ефективності функціонування та зміцнення конкурентоспроможності на ринку в сучасній економічній літературі використовуються поняття «стратегічний потенціал» та «конкурентний статус» підприємства.

Визначення стратегічного потенціалу підприємства ґрунтується на використанні системного підходу до розгляду умов та результатів функціонування підприємства, його ціле визначення. Згідно із цим підходом, підприємство розглядається як система ресурсів, які вступають у взаємодію та зумовлюють досягнуті результати.

Основні види ресурсів, що використовуються на досліджуваних підприємствах і на яких застосовано виробничо-торговельний ланцюг, відображено в табл. 5.

Для підприємств специфічним складником ресурсного потенціалу є товарні ресурси: можливі обсяги та умови закупівлі товарів, встановлені господарські зв'язки з постачальниками, асортимент товарної пропозиції, його широта, глибина, оновлюваність і відповідність попиту та ін.

Основні види ресурсів підприємств, які досліджувалися

Види ресурсів	Характеристика ресурсів
Технічні ресурси	Торговельне обладнання Складське устаткування Інвентар
Кадрові ресурси	Кваліфікаційний рівень спеціалістів Демографічний склад робітників Комунікабельність
Просторові ресурси	Характер виробничих приміщень Територія підприємства Комунікацій Можливість розширення
Ресурси організаційної структури системи управління	Характер та гнучкість керуючої системи Швидкість проходження керуючих впливів
Інформаційні ресурси	Характер інформації про внутрішні можливості підприємства Характер інформації про зовнішнє середовище
Фінансові ресурси	Стан активів Ліквідність Можливість і обсяги отримання кредитів та ін.

Кожний із розглянутих видів ресурсів являє собою сукупність можливостей функціонування підприємства та досягнення стратегічних цілей його діяльності. Потенційні можливості підприємства за найбільш ефективного використання ресурсів характеризують стратегічний потенціал підприємства.

Проведені дослідження виявили, що рівень стратегічного потенціалу підприємства визначається:

- по-перше, складом та сучасним станом системи наявних ресурсів;
- по-друге, ступенем відповідності ресурсного потенціалу стратегічним цілям та завданням підприємства;
- по-третє, спроможністю ресурсного потенціалу забезпечити стійкість господарської системи до впливу зовнішнього середовища та внутрішню гнучкість (адаптованість).

Основними складниками стратегічного потенціалу підприємства, які визначають його потенційні можливості, є:

1. Спроможність до проведення макроекономічного аналізу ситуації в країні та регіоні діяльності.
2. Спроможність до прогнозування змін в обсязі та структурі споживчого попиту (за товарними групами та окремими видами, різновидами товарів).
3. Спроможність до аналізу та прогнозування кон'юнктури ринків, ресурсів та капіталу, розроблення та реалізації ефективних стратегій взаємодії з ринками для залучення необхідних ресурсів.
4. Спроможність до висування та реалізації конкурентоспроможних ідей відносно технології та організації торговельного процесу, здійснення закупівлі товарних ресурсів та формування товарної пропозиції.
5. Спроможність до забезпечення стійкості підприємства до негативних змін у зовнішньому середовищі функціонування за рахунок розроблення та реалізації ефективних захисних стратегій.
6. Спроможність до забезпечення внутрішньої гнучкості підприємства за рахунок використання технологічних новацій, зміни спрямованості, зміни спрямованості мотивацій та стимулювання праці пер-

соналу, товарної та регіональної диверсифікації діяльності, оснащення новими основними фондами та ін.

7. Здатність до забезпечення конкурентоспроможності асортименту реалізованих товарів, що потрібно для розширення ринку збуту та збільшення ніші господарювання.

8. Спроможність до підтримки конкурентного статусу підприємства та використання конкурентних переваг у боротьбі за споживача.

9. Спроможність до ефективного використання інвестиційних можливостей щодо розвитку ресурсного потенціалу.

10. Спроможність до забезпечення високої ефективності господарювання за рахунок пошуку та мобілізації невикористаних резервів, підтримки необхідних темпів розвитку.

11. Спроможність адаптації стратегії та тактики діяльності підприємства до умов господарювання, що змінюються.

Посилення конкурентоспроможності підприємства пов'язане передусім із проведенням більш гнучкої цінової політики, більш ефективним використанням наявних ресурсів витрат обігу, вивченням та застосуванням світового досвіду щодо технологій продажу товарів та інших шляхів товароруку і зростання товарообороту.

Висновки. Конкурентоспроможність є вагомим показником стану підприємства як господарчої системи, який залежить від багатьох чинників і визначає перспективи подальшого розвитку підприємства, можливість досягнення стратегічних цілей та завдань. Досягнутий в окремий проміжок часу рівень конкурентоспроможності може розглядатися як одна з функціональних стратегічних цілей (завдань) підприємства. Конкурентоспроможність підприємства визначається не тільки кінцевими результатами діяльності підприємства, а закладається ще на стадії планування й є результатом управлінської діяльності на всіх етапах роботи підприємства. Тому конкурентоспроможність підприємства не можна виміряти якимось одним показником, для чого необхідно формувати систему економічних показників.

Список літератури:

1. Полтораки В.А. Маркетингові дослідження : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 387 с.
2. Остапенко Т.М. Класифікація інструментів (методів) контролінгу витрат. *Економіка: реалії часу. Інновації. Інвестиції. Конкурентоспроможність*. 2013. № 5(10). С. 125–130.
3. Вовк І.П. Особливості впровадження заходів ресурсозбереження та методика визначення їх ефективності на машинобудівних підприємствах у контексті ресурсономіки. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2012. № 4. С. 107–117.

References:

1. Poltorak V.A. (2003) *Marketing Research*: A Textbook. Kyiv: Center for Educational Literature, 387 p.
2. Ostapenko T.M. (2013) *Klasyfikaciya instrumentiv (metodiv) kontrolingu vytrat* [Classification of tools (methods) of controlling costs]. *Economics: the realities of time. Innovations. Investments. Competitiveness*, no. 5(10), pp. 125–130.
3. Vovk I.P. (2012) *Osoblyvosti vprovadzhennya zahodiv resursozberezhennya ta metodyka vyznachennya yix efektyvnosti na mashynobudivnykh pidpryemstvax v konteksti resursonomiky* [Features of implementation of resource-saving measures and methods of determining their effectiveness in machine-building enterprises in the context of resource economics]. *Visnyk of Sumy State University. Economics series*, pp. 107–117.

**КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ
КАК ОДНА ИЗ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ ПРЕДПРИЯТИЯ**

В статье рассмотрены определяющие факторы конкурентоспособности предприятия, сгруппированы и охарактеризованы основные факторы, определяющие конкурентоспособность предприятия на потребительском рынке. Предложены критерии и направления оценки конкурентоспособности предприятия и система показателей оценки конкурентоспособности предприятия. Проанализированы основные виды ресурсов, используемых на предприятиях, и в которых применена производственно-торговая цепь. Сделан вывод о том, что на отечественных предприятиях необходимо существенно поднять уровень аналитической работы всех сфер деятельности, создать современную не только учетную, но и аналитически-прогностическую информационную систему и иметь соответствующее информационное, методическое, техническое и кадровое обеспечение. Предложены основные составляющие стратегического потенциала предприятия, которые определяют его потенциальные возможности.

Ключевые слова: производство, конкурентоспособность, предприятие, среда, потребитель, стратегические цели.

**COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE
AS ONE OF THE STRATEGIC GOALS OF THE ENTERPRISE**

The article considers the determining factors of the competitiveness of the enterprise, grouped and characterized the main factors that determine the competitiveness of the enterprise in the consumer market, the criteria and directions of an estimation of competitiveness of the enterprise and system of indicators of an estimation of competitiveness of the enterprise are offered, the basic kinds of the resources used at the enterprises and on which the production and trade chain is applied are analyzed. In order to win and maintain a competitive position in the market for the company an important requirement in justifying the strategy and tactics of its activities is the focus on a particular customer; the level of its effective demand. Under the conditions of the crisis in the country's economy, the transition to market relations, the differentiation in income levels of different groups of the population of Ukraine has intensified. To substantiate the choice of enterprise development strategy, the determining factor is forecasting the effective demand of the category of buyers, which the company intends to focus on in the future. Strengthening the competitiveness of the enterprise is associated, first of all, with a more flexible pricing policy, more efficient use of available resources of circulation costs, study and application of world experience in technologies of selling goods and other routes of trade and growth. Competitiveness is an important indicator of the state of the enterprise as an economic system, which depends on many factors and determines the prospects for further development of the enterprise, the ability to achieve strategic goals and objectives. Achieved in a certain period of time the level of competitiveness can be considered as one of the functional strategic goals (objectives) of the enterprise. It is concluded that domestic enterprises need to significantly raise the level of analytical work in all areas of activity, to create a modern not only accounting but also analytical and forecasting information system and have the appropriate information, methodological, technical and personnel support. The main components of the strategic potential of the enterprise are proposed, which determine its potential capabilities.

Key words: production, competitiveness, enterprise, environment, consumer, strategic goals.

Філіна О.В.аспірантка кафедри менеджменту,
Державний університет телекомунікацій**Filina Olga**

State University of Telecommunications

ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ПІДПРИЄМСТВАМИ

У статті визначено та систематизовано основні показники ефективності використання соціальних мереж підприємствами. Проведено аналіз залежності вибору показників ефективності від поставлених підприємством маркетингових завдань. Запропоновано рекомендації щодо релевантного вибору комплексу показників для оцінки ефективності використання соціальних мереж підприємствами відповідно до визначених цілей маркетингу. Останні кілька років стрімко зростає кількість українських компаній, які використовують соціальні мережі для вирішення маркетингових завдань. Однак представники бізнесу часто стикаються з проблемою релевантної оцінки ефективності використання соціальних мереж для вирішення поставлених цілей. Ця проблема здебільшого зумовлена неправильною постановкою цілей для SMM та/або не коректним вибором показників для оцінки ефективності. Це дослідження розкриває тему вибору KPI для SMM.

Ключові слова: маркетинг, соціальні медіа, SMM, соціальний маркетинг, соціальні мережі, KPI, ключові показники ефективності.

Постановка проблеми. Із розвитком Інтернет-технологій останніми роками дуже стрімко розвивається Інтернет-маркетинг. Компанії перерозподіляють бюджети, й усе більший відсоток рекламного бюджету кожного року припадає саме на Інтернет-канали просування. Основними причинами такого процесу можна визначити такі: цільова аудиторія активно користується Інтернет-джерелами для отримання інформації про товари та послуги, у тому числі шукає відгуки інших Інтернет-користувачів про товари/послуги; поширення інформації за допомогою Інтернет-комунікацій відбувається набагато швидше, ніж через офлайн-комунікації; ха грамотно побудованої системи маркетингу Інтернет-канали можуть коштувати дешевше, і при цьому вони дають змогу більш точно оцінювати ефективність проведених заходів. SMM (Social Media Marketing – маркетинг у соціальних медіа) є важливим складником Інтернет-маркетингу, при цьому він має суттєві особливості, пов'язані зі специфікою функціонування соціальних медіа. SMM уже звернув на себе масштабну увагу українських компаній, і зараз ми маємо зростання ринку послуг із цього напрямку, у тому числі збільшення кількості вакансій, пов'язаних із SMM, та SMM-фахівців. Але варто зазначити, що цей напрям знаходиться у стані активного формування та розвитку, і питання оцінки ефективності використання соціальних медіа загалом і соціальних мереж зокрема має високу актуальність. Багато українських компаній мають складнощі з оцінкою ефективності SMM-діяльності, й одна з головних причин – це неві-

значення або неправильне визначення ключових показників ефективності в SMM.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми ефективності використання соціальних мереж підприємствами займалися вітчизняні та зарубіжні науковці та практики. Багато хто з них вивчає проблему комплексно, розглядаючи показники ефективності SMM у комплексі з вивченням показників ефективності Інтернет-маркетингу в цілому. Серед авторів, які вивчають це питання: Д. Халілов, А. Албітов, Д. Еванс, Д. МакКі, І. Білджін, А. Кім, Е. Ко, А. Нідлз, Г. Томсон, Е. Орсберн, С.Б. Романишин, І.Р. Греськів, В.В. Папп, Н.В. Бошота, Р.О. Корж, Р.Я. Баран, М.Й. Романчукевич, С.О. Угольков, О.В. Виноградова, Н.І. Дрокіна, Н.В. Карпенко. Їхні дослідження мають суттєве значення для визначення показників оцінки ефективності використання соціальних мереж підприємствами. Однак тема відповідності вибору KPI (ключових показників ефективності) маркетинговим завданням, поставленим перед SMM, уважаємо на разі розкритою недостатньо та пропонуємо приділити увагу саме цьому аспекту.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є визначення основних показників ефективності використання соціальних мереж підприємствами та їх систематизація; аналіз залежності вибору показників ефективності від поставлених підприємством маркетингових завдань; запропонування рекомендацій щодо релевантного вибору комплексу показників для оцінки ефективності використання

соціальних мереж підприємствами згідно з визначеними цілями маркетингу.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка маркетингова діяльність має сенс лише за можливості якісної оцінки ефективності маркетингових заходів. Не є винятком використання підприємствами соціальних мереж у комплексі маркетингу. Сьогодні проблемою українського бізнес-середовища є недостатнє розуміння механізмів та принципів роботи SMM та використання цього інструменту здебільшого без прив'язки до загального комплексу маркетингу компанії. Однак маркетинг у соціальних медіа є ефективним і повноцінним маркетинговим інструментом, який стрімко розвивається і надає підприємствам усе більше можливостей у вирішенні маркетингових завдань за грамотного підходу до його використання. SMM підприємства має бути невід'ємною складовою частиною комплексу маркетингу, мати чітко визначену стратегію, цілі та релевантно визначені показники оцінки ефективності даного напрямку маркетингової діяльності. Важливо зазначити, що вибір показників ефективності напряму залежить від поставлених завдань. Фахівцями з маркетингу прийнято розділяти показники ефективності на економічні та комунікативні [1, с. 4]. Також варто окремо виділити розділення на внутрішні та зовнішні показники. Внутрішніми ми вважаємо ті показники ефективності, які можна визначити через внутрішню статистику соціальних мереж або за допомогою спеціалізованих ресурсів для оцінки статистики, а зовнішніми – ті, які можна відстежити іншими методами, такими як статистика вебсайту (найпопулярніша – Google Analytics), збір інформації від клієнтів в офлайн-точках, маркетингові дослідження тощо. Кількість показників ефективності для SMM не обмежена конкретним числом, деякі експерти перелічують 100 і більше видів таких показників. У цьому дослідженні ми розглядаємо основні, найбільш універсальні та найбільш затребувані показники ефективності використання соціальних мереж підприємствами, відразу пропонуючи віднесення їх до певних категорій (економічні/комунікативні та внутрішні/зовнішні).

Кількість підписників (Followers) – найвідоміша та найпопулярніша метрика в SMM. Завжди включається у звіти SMM-фахівцями. Даний показник може вважатися KPI, якщо в цілях компанії є кількісне зростання спільноти в соціальній мережі. Важливо відстежувати якість залученої аудиторії. Нові підписники мають як мінімум бути «живими людьми» (не ботами), а в ідеалі їхні характеристики (демографічні, географічні, соціальний статус, інтереси, рівень доходів тощо) мають максимально співпадати з портретом цільової аудиторії компанії.

Тип показника: комунікативний, внутрішній.

Кількість відписок (Unfollows). Цей показник дає змогу оцінити, наскільки корисний для користувачів контент спільноти підприємства у соціальній мережі, чи вірно вибрана комунікаційна стратегія, чи коректно налаштований таргетинг (вибір аудиторії) в рекламі.

Однак цей показник можна відстежити через внутрішню статистику не в усіх соціальних мережах. Наприклад, статистика соціальної мережі Facebook на дає такої можливості, в Instagram порахувати його система можливості не надає, а використання сторонніх додатків для вирішення цього завдання зараз є небезпечним через можливість блокування акаунту адміністрацією.

Тип показника: комунікативний, внутрішній.

Темп зростання аудиторії спільноти (Audience Growth Rate). Показник розраховується за формулою (1):

$$\text{Темп зростання аудиторії} = \frac{\text{Число нових передплатників}}{\text{Загальна кількість передплатників}} \times 100\% \quad (1)$$

Формулу також можна вдосконалити, підставивши в чисельник чистий приріст: різницю між кількістю нових передплатників і числом підписників, що залишили спільноту. Так буде легше оцінити інтерес аудиторії, релевантність постів і ефективність реклами, якщо вона включена.

Тип показника: комунікативний, внутрішній.

Кількість переглядів (Views). Найчастіше використовують сумарний показник: кількість переглядів усіх публікацій спільноти за певний період. Варто враховувати, що перегляди в соціальних мережах не є унікальними. Якщо одна людина відкріє запис 10 разів, то соціальна мережа покаже 10 переглядів.

Тип показника: комунікативний, внутрішній.

Охоплення (Reach). Показує кількість людей, які хоча б раз контактували з публікацією (-ями) спільноти. Соціальні мережі враховують під час розрахунку показника охоплення тільки унікальних користувачів: у цьому полягає відмінність охоплення від переглядів. Якщо є завдання порівняти показники різних типів публікацій, то цей показник може бути розрахований для кожної публікації окремо. Виділяють декілька видів цього показника:

Органічне/природне охоплення (Organic Reach) – кількість показів підписникам спільноти.

Платне/рекламне охоплення (Paid Reach) – кількість показів, отриманих за допомогою платного просування.

Віральний охоплення (Viral Reach) – кількість показів користувачам, які не підписані на сторінку. Тобто покази, отримані завдяки репостам. Рівень віральності контенту демонструє, наскільки цікавий та корисний контент генерує компанія на своєму майданчику в соціальній мережі.

Тип показника: комунікативний, внутрішній.

Далі пропонуємо перейти до показників, які допомагають оцінити зворотний зв'язок від аудиторії.

Рівень привабливості (Love Rate) – це лайки в перерахунку на розмір аудиторії. Розраховується за формулою (2):

$$\text{Рівень привабливості} = \frac{\text{Кількість лайків}}{\text{Кількість підписників}} \times 100\% \quad (2)$$

Рівень комунікабельності (Talk Rate) – це коментарі в перерахунку на розмір аудиторії. Розраховується за формулою (3):

$$\text{Рівень комунікабельності} = \frac{\text{Кількість коментарів}}{\text{Кількість підписників}} \times 100\% \quad (3)$$

Коефіцієнт поширення (Amplification Rate), або його ж називають показником зростання. Він характеризує віральність контенту. Чим вище показник, тим

більший рівень безкоштовного охоплення і дешевше обходиться залучення передплатників. Розраховується за формулою (4):

$$\text{Коефіцієнт поширення} = \frac{\text{Кількість репостів}}{\text{Кількість постів}} \times 100\% \quad (4)$$

Коефіцієнт залучення аудиторії (Engagement Rate, ER) – дуже важливий показник, який варто використовувати як KPI разом із темпом зростання аудиторії спільноти. Якщо спільнота постійно зростає, але аудиторія не є активною, це зростання не приносить користі компанії, робота із залучення нових підписників може виявитися марною витратою часу, зусиль та грошей. Водночас якщо метою компанії є залучення трафіку на сайт методом публікацій у постах активних послідовників на сторінці сайту, то буде не раціональним вибирати як KPI залучення аудиторії, оскільки користувачі замість взаємодії з постом на сторінці переходять на сайт, і компанії варто відслідковувати їхні подальші дії саме на сайті за допомогою систем вебаналітики.

Спосіб розрахунку: взяти кількість учасників спільноти, які вчинили хоча б одне залучення (лайк/репост/коментар), потім розділити його на загальне число підписників. Можна розраховувати окремі підвиди цього показника, які приводимо нижче.

Коефіцієнт залучення за охопленням (Engagement Rate by Reach – ERR). Розраховується за формулою (5):

$$ERR = \frac{\text{Кількість залучених}}{\text{Охоплення}} \times 100\% \quad (5)$$

Показник дає можливість оцінити приблизну частку тих, хто бачив публікації спільноти і так чи інакше відреагував на них.

Залученість у перерахунку на день (Daily Engagement Rate – ER Day). Розраховується за формулою (6):

$$ER\ Day = \frac{\text{Кількість залучених за день}}{\text{Число підписників}} \times 100\% \quad (6)$$

Денна залученість показує, скільки разів на добу середньостатистичний підписник проявляє активність.

Рівень залученості в перерахунку на пост (Engagement Rate of Post – ER Post). Розраховується за формулою (7):

$$ER\ Post = \frac{\text{Сума залучених на 1 пост}}{\text{Кількість підписників на дату публікації}} \times 100\% \quad (7)$$

Показник дає змогу оцінювати інтерес до конкретних публікацій, порівнювати пости один з одним за ефективністю.

Коефіцієнт залучення за переглядами (Engagement Rate by Views – ER View). Розраховується за формулою (8):

$$ER\ View = \frac{\text{Число залучених на 1 пост}}{\text{Кількість переглядів}} \times 100\% \quad (8)$$

Із висновками за цим показником треба бути обережними, адже соцмережі рахують не унікальні, а всі перегляди.

Тип показника: комунікативний, внутрішній.

Негативні реакції (Negative Feedback). Коментарі, репости, лайки – всі ці метрики прийнято називати позитивними. Однак не завжди реакція користувачів може бути позитивною. Негативний зворотний зв'язок – це приховування постів і скарги, і цей вид реакцій також треба враховувати й аналізувати. Такі реакції можуть свідчити про високу частоту публікацій, не ко-

рисний для підписників контент, нав'язливу рекламу, проблеми з репутацією компанії. Установлення KPI, з огляду на ці показники, можна формулювати його як зниження рівня негативних реакцій або не допускання його підвищення вище певної норми.

Тип показника: комунікативний, внутрішній. Хоча даний показник у цілому пропонуємо вважати комунікативним, варто зазначити, що велика кількість негативних реакцій опосередковано, але суттєво може відобразитися на прибутку компанії.

Користувальницький контент (User Generated Content – UGC). Цей показник дає змогу оцінити кількість пов'язаного з компанією контенту, створеного користувачами. UGC може включати запропоновані посади, фото, відео, текстові публікації зі згадуванням спільноти, відгуки. Користувальницький контент є важливим елементом, який свідчить про довіру до компанії та є ознакою наявності автономної екосистеми спільноти, що розвивається. Важливо акцентувати увагу, що рекомендація товару або послуги від звичайного користувача, «такого, як я», має набагато більший рівень довіри у сприйнятті інших користувачів, аніж інформація про той самий товар/послугу, опублікована компанією.

Тип показника: комунікативний, внутрішній.

Середній час відгуку (Response Time). Метрика відображає час, необхідний адміністрації спільноти/представникам бренду для відповіді на повідомлення аудиторії. Це важливий показник якості обслуговування, поваги до клієнтів. Він також впливає на рейтинг публікацій спільноти в стрічках користувачів. Формула для оцінки даного показника (9):

$$\text{Середній час відгуку} = \frac{\text{Час відгуку за попередній період}}{\text{Час відгуку за звітний період} - 1} \times 100\% \quad (9)$$

Тип показника: комунікативний, внутрішній.

Частота відгуку (Response Rate). Показник відображає частку питань, на які користувачі отримали відповідь. Формула для оцінки даного показника (10):

$$\text{Частота відгуку} = \frac{\text{Кількість відповідей}}{\text{Кількість питань}} \times 100\% \quad (10)$$

Аналіз спільнот брендів показує, що представники компаній, особливо великих, відповідають не на всі питання користувачів (здебільшого користувачі отримують відповіді менше ніж на половину питань). Компаніям слід звертати більше уваги на цей аспект, оскільки відсутність реакції на питання користувача може стати причиною появи негативних відгуків і втрати потенційних та існуючих клієнтів.

Тип показника: комунікативний, внутрішній.

Два вищезазначені показники є індикаторами рівня сервісу компанії.

Далі пропонуємо розглянути метрики для оцінки трафіку і конверсій. Будь-який бізнес має кінцевою метою продажі. Наведені нижче показники допомагають оцінити роботу SMM фахівців із доведення аудиторії до етапу покупки. Але важливо зазначити, що для оцінки ефективності використання соціальних мереж підприємствами не можна виставляти KPI безпосередньо з продажу, оскільки продаж як фінальний результат залежить від багатьох чинників, суттєва частина яких не залежать від SMM. Потрібно враховувати співвідношення ціна/якість, якість роботи менеджерів із прода-

жу, якість сайту, якщо продаж здійснюється через сайт, зручність точок продажу тощо.

Трафік із соціальних мереж (Social Traffic). Цей показник визначають, використовуючи системи веб-аналітики. Для більш якісного аналізу рекомендовано використовувати для маркування посилань спеціальні UTM-мітки (спеціалізований параметр у URL, який використовується маркетологами для відстеження рекламних кампаній у мережі Інтернет). За допомогою таких маркувань можна відстежити ефективність кожної окремої публікації або рекламного оголошення. Під час установлення цього показника як KPI SMM-фахівцю важливо брати до уваги, що його не варто встановлювати в перший період після створення нової спільноти. Користувачі не поспішають переходити на незнайомі сайти, на формування довірчих відносин потрібен час. Із першого місяця роботи такий KPI може бути встановлено, якщо компанією виділяється бюджет на платне просування (реклама із ціллю «переходи на сайт») або якщо це спільнота вже добре відомого бренду.

Тип показника: комунікативний, зовнішній.

Коефіцієнт конверсії, або клікабельність (Click-Through Rate – CTR). Цей показник вважається базовим в Інтернет-маркетингу, його використовують майже на всіх етапах воронки продажів. Розраховується за формулою (11):

$$\text{Коефіцієнт конверсії} = \frac{\text{Кількість переходів за посиланням}}{\text{Кількість показів публікацій}} \times 100\% \quad (11)$$

Якщо сайт просувається таргетованою рекламою, клікабельність розраховується аналогічно, просто у знаменник підставляються покази оголошень.

Тип показника: комунікативний, внутрішній (хоча тут рахуються переходи на сайт, ці дані можна взяти із внутрішньої статистики соціальних мереж).

Ціна кліка (Cost Per Click – CPC). Цей показник відомий усім, хто хоча б раз налаштовував контекстну або таргетовану рекламу. У статистиці рекламного кабінету можна побачити вартість за один клік. Однак CPC можна розрахувати і для загального SMM за такою формулою (12):

$$\text{Ціна кліка} = \frac{\text{Всі витрати на ведення соцмереж}}{\text{Кількість переходів на сайт}} \quad (12)$$

Тип показника: економічний, внутрішній.

Схожим чином також можна розрахувати вартість підписника (13):

$$\text{Вартість підписника} = \frac{\text{Всі витрати на ведення соцмереж}}{\text{Кількість нових підписників}} \quad (13)$$

Тип показника: економічний, внутрішній.

Кількість лідів (Leads). Метрика показує кількість контактів потенційних клієнтів, тобто число заявок/замовлень/дзвінків, отриманих за допомогою соціальних мереж. Це дуже важливий показник, коли метою компанії є генерація заявок. Але показник варто аналізувати комплексно, з урахуванням того, який відсоток лідів здійснюють далі цільові дії та конвертуються в клієнтів. Розповсюджена ситуація, коли генерується багато заявок, але відсоток конверсії у покупців дуже малий. Це свідчить про низьку якість лідів, тобто заявки отримано від користувачів, не готових здійснювати покупку.

Тип показника: економічний, внутрішній або зовнішній залежно від того, залишається заявка всередині соціальної мережі або за її межами (сайт, google-форма тощо).

Вартість одного ліда (Cost Per Lead – CPL). Розраховується за формулою (14):

$$\text{Вартість одного ліда} = \frac{\text{Сума витрат}}{\text{Число лідів}} \quad (14)$$

Цей показник легко порахувати, коли менеджери обробляють заявки за допомогою додатків соціальних мереж. Зараз у тренді пропонувати клієнтам максимум варіантів для замовлення, щоб вони мали змогу вибрати для себе найзручніший спосіб. Користувачі все більше схильні здійснювати весь цикл покупки всередині соціальної мережі, якщо продавець надає таку можливість.

Тип показника: економічний, внутрішній або зовнішній залежно від того, залишається заявка всередині соціальної мережі або за її межами (сайт, google-форма тощо).

Вартість залучення одного клієнта (Cost of Customer Acquisition – CAC). Формула для розрахунку (15):

$$\text{Вартість залучення одного клієнта} = \frac{\text{Сума витрат}}{\text{Число залучених клієнтів}} \quad (15)$$

Даний показник легше визначити, коли весь цикл продажу здійснюється всередині соціальної мережі. Коли у циклі покупки задіяно декілька ресурсів, то потрібно чітко відслідковувати весь шлях клієнта – від моменту, колу компанія змогла привернути його увагу в соціальних мережах та перевести до наступного кроку, до завершення процесу покупки.

Тип показника: економічний, внутрішній або зовнішній залежно від того, залишається заявка всередині соціальної мережі або за її межами (сайт, google-форма тощо).

Для оцінки досягнення більш конкретних цілей можна встановлювати кількісні показники досягнення відповідних цілей як KPI. Наприклад це можуть бути такі цілі: заповнення контактної форми: електронні адреси, телефони; дзвінок; звернення в особисті повідомлення; консультації в групі, завантаження файлу, замовлення тестового зразка продукції, перегляд певної сторінки сайту тощо. Залежно від маркетингових цілей підприємства можуть бути вибрані різні KPI. У цьому дослідженні наведено основні, які є найбільш важливими та затребуваними в SMM. Однак оцінка ефективності буде коректною лише тоді, коли показники ефективності вибираються релевантно поставленим цілям компанії. Нижче наведено найбільш розповсюджені варіанти основних цілей, які можуть ставитися перед SMM.

1. Підвищення впізнаваності бренду. Важко підіймати рівень продажів бренду, про який майже ніхто не знає. SMM може ефективно вирішувати завдання підвищення знання аудиторії про бренд.

2. Залучення трафіку на сайт.

3. Генерація лідів (збір заявок, контактних даних).

4. Конверсія. Якісний SMM може забезпечити реальні цільові дії.

5. Підвищення рівня продажів (треба брати до уваги, що на здійснення покупки впливає не тільки SMM компанії, а й багато інших чинників).

6. Підвищення показників охоплення, залученості користувачів.

7. Збільшення доходу та скорочення витрат. Використання соціальних мереж у комплексі маркетингу компанії може сприяти скороченню витрат на інші види реклами.

8. Формування іміджу компанії серед існуючих та потенційних співробітників та створення іміджу ком-

панії як відповідального і перспективного роботодавця серед суспільства.

9. Організація сервісної підтримки клієнтів через соціальні мережі.

10. Збір інформації про продукт, послугу, рівень сервісу компанії, тестування нових ідей тощо.

Як і показників для оцінки ефективності, перелік можливих цілей компанії у сфері SMM може бути

Таблиця 1

Приклади KPI відповідно до цілей SMM

Ціль	Можливі KPI	Як відстежити
Підвищення впізнаваності бренда	Кількість підписників. Кількість відписок. Темп зростання аудиторії спільноти. Кількість переглядів. Охоплення (загальний показник або по типах). Коефіцієнт залучення аудиторії (загальний показник або по типах, акцент на коефіцієнт поширення). Зменшення або недопущання підвищення рівня негативних реакцій (є сенс використовувати, якщо тематика спільноти з високою ймовірністю може викликати негативні реакції або якщо у компанії є проблеми з репутацією). Рівень генерації користувальницького контенту. Вартість підписника	Внутрішня статистика соціальних мереж. Зовнішні сервіси для аналізу статистики спільнот у соціальних мережах.
Залучення трафіку на сайт	Трафік із соціальних мереж. Ціна кліка	Внутрішня статистика соціальних мереж. Системи вебаналітики
Генерація лідів	Кількість лідів. Вартість одного ліда	Внутрішня статистика соціальних мереж. Системи вебаналітики
Конверсія	Коефіцієнт конверсії, або клікабельність	Внутрішня статистика соціальних мереж. Системи вебаналітики
Підвищення рівня продажів	Коефіцієнт конверсії, або клікабельність. Кількість лідів. Вартість одного ліда. Вартість залучення одного клієнта (за умов, що доступні інструменти для відстеження всього циклу покупки)	Внутрішня статистика соціальних мереж. Системи вебаналітики. Дані від менеджерів з обслуговування клієнтів, продажу
Підвищення показників охоплення, залученості користувачів	Охоплення (загальний показник або по типах). Коефіцієнт залучення аудиторії (загальний показник або по типах, акцент на коефіцієнт поширення)	Внутрішня статистика соціальних мереж. Зовнішні сервіси для аналізу статистики спільнот у соціальних мережах
Формування іміджу компанії серед існуючих та потенційних співробітників	Охоплення (загальний показник або по типах). Коефіцієнт залучення аудиторії (загальний показник або по типах). Зменшення або недопущання підвищення рівня негативних реакцій. Рівень генерації користувальницького контенту	Внутрішня статистика соціальних мереж. Зовнішні сервіси для аналізу статистики спільнот у соціальних мережах
Організація сервісної підтримки клієнтів через соціальні мережі	Середній час відгуку. Частота відгуку. Рівень комунікабельності	Внутрішня статистика соціальних мереж. Зовнішні сервіси для аналізу статистики спільнот у соціальних мережах
Збір інформації про продукт, послугу, рівень сервісу компанії, тестування нових ідей тощо	Кількість переглядів. Охоплення (загальний показник або по типах). Коефіцієнт залучення аудиторії (загальний показник або по типах, акцент на коефіцієнт поширення). Рівень комунікабельності. Рівень генерації користувальницького контенту	Внутрішня статистика соціальних мереж. Зовнішні сервіси для аналізу статистики спільнот у соціальних мережах. Системи вебаналітики (якщо для опитування користувачу потрібно перейти на сайт)

нескінченним. Це залежить від типу бізнесу, рівня впізнаності компанії на ринку, поточних стратегічних та тактичних цілей тощо. Головний фактор у визначенні КРІ для просування в соціальних мережах – це відповідність цих показників цілям. У табл. 1 запропоновано підбір найбільш релевантних КРІ для оцінки рівня досягнення основних цілей SMM.

Дана таблиця є рекомендацією щодо базового вибору ключових показників ефективності відповідно до маркетингових цілей, які компанія ставить перед SMM.

Висновки. У дослідженні визначено та систематизовано основні показники ефективності використання соціальних мереж підприємствами. Проведено аналіз залежності вибору показників ефективності від поставлених підприємством маркетингових завдань. Запропоновано рекомендації щодо релевантного вибору комплексу показників для оцінки ефективності використання соціальних мереж підприємствами відповідно до визначених цілей маркетингу. Кількість показників ефективності

підприємство вибирає для себе самостійно, але варто уважно оцінити всі вибрані показники і залишити лише ті, які дійсно максимально точно демонструють рівень досягнення поставлених цілей. Не рекомендуємо вибирати занадто велику кількість показників. Як правило, для SMM достатньо до п'яти основних КРІ. Для масштабних кампаній із просування їх може бути більше. Але варто оцінити кожен показник із погляду його важливості. Зайві показники, які надають мінімум інформації або таку інформацію, на яку неможливо вплинути, лише ускладнюватимуть роботу SMM-фахівця та можуть призвести до некоректної оцінки рівня ефективності роботи із соціальними мережами. SMM розвивається дуже активно, кожного дня з'являються нові інструменти для вирішення маркетингових завдань компаній і кожен з інструментів вимагає системного та науково обґрунтованого підходу до оцінки його ефективності, тому питання аналізу КРІ і SMM залишається актуальним і має потужні перспективи для проведення подальших досліджень.

Список літератури:

1. Баран Р.Я., Романчукевич М.Й. Оцінка ефективності рекламної діяльності в Інтернет. *Ефективна економіка*. 2019. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7190> (дата звернення: 01.07.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.7.36
2. Карпенко Н.В. Маркетингова діяльність підприємств: сучасний зміст : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 252 с.
3. Виноградова О., Дрокіна Н. Інноваційні маркетингові інструменти просування продукції в Інтернеті. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*. 2020. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201196> (дата звернення: 25.06.2020).
4. Давиденко В.С. SMM як інструмент просування в маркетингу. *Економіка інноваційної діяльності підприємств*. 2019. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/14092/1/NRMSE2019_V3_P342-343.pdf (дата звернення: 28.06.2020).
5. Угольков Є.О. Організування та оцінювання маркетингової взаємодії підприємств на основі використання Інтернет-технологій : дисертація. Львів, 2019. 222 с.
6. Лютий С. Ключові показники ефективності SMM: як зрозуміти, що соцмережі приносять користь бізнесу? *Blogchain*. 2019. URL: <https://blogchain.com.ua/kluchovi-pokazniki-efektivnosti-smm-iak-zrozumiti-sho-socmereji-prinosiat-korist-biznesu/> (дата звернення: 23.06.2020).
7. Основні терміни SMM маркетолога. Метрики ефективності. Частина 2. *Blog.imena.ua*. 2020. URL: <https://www.imena.ua/blog/terms-for-smm-part-2/> (дата звернення: 23.06.2020).

References:

1. Baran R., Romanchukovich M. Otsinka efektyvnosti reklamnoi diialnosti v internet [Evaluation of the advertising effectiveness on the Internet]. *Effective Economy*. 2019. Vol. 7. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7190> (Accessed 01 July 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.7.36
2. Karpenko N. Marketynhova diialnist pidpriemstv: suchasnyi zmist [Marketing activities of enterprises: modern context]. Kyiv: Center for Educational Literature, 2016. 252 p.
3. Vynogradova, O., Drokina N. Innovatsiini marketynhovi instrumenty prosuvannia produktii v interneti [Innovative marketing tools to promote products on the Internet]. Business, innovation, management: problems and prospects. 2020. Available at: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201196> (accessed 25 June 2020).
4. Davydenko V. SMM yak instrument prosuvannia v marketynhu [SMM as a tool for promotion in marketing]. Economics of innovative activity of enterprises. 2019. Available at: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/14092/1/NRMSE2019_V3_P342-343.pdf (accessed 28 June 2020).
5. Uholkov Y. Orhanizuvannia ta otsiniuvannia marketynhovoi vzaiemodii pidpriemstv na osnovi vykorystanniam internet-tehnologii [Organizing and evaluating the marketing interaction of enterprises based on the use of Internet technologies]. 2019. 222 p.
6. Liutyi S. Kliuchovi pokaznyky efektyvnosti SMM: yak zrozumity, shcho sotsmerezhi prynosiat koryst biznesu? [Key SMM performance indicators: how to understand that social networks benefit business?]. Blogchain. 2019. Available at: <https://blogchain.com.ua/kluchovi-pokazniki-efektivnosti-smm-iak-zrozumiti-sho-socmereji-prinosiat-korist-biznesu/> (accessed 23 June 2020).
7. Osnovni terminy SMM marketoloha. Metryky efektyvnosti. Chastyna 2 [Basic terms of SMM marketer. Performance metrics. Part 2.]. Blog.imena.ua. 2020. Available at: <https://www.imena.ua/blog/terms-for-smm-part-2/> (accessed 23 June 2020).

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

В статье определены и систематизированы основные показатели эффективности использования социальных сетей предприятиями. Проведен анализ зависимости выбора показателей эффективности от поставленных предприятием маркетинговых задач. Предложены рекомендации по релевантному выбору комплекса показателей для оценки эффективности использования социальных сетей предприятиями в соответствии с определенными целями маркетинга. Последние несколько лет стремительно растет количество украинских компаний, которые используют социальные сети для решения маркетинговых задач. Однако представители бизнеса часто сталкиваются с проблемой релевантной оценки эффективности использования социальных сетей для решения поставленных целей. Эта проблема в большинстве случаев обусловлена неправильной постановкой целей для SMM и/или некорректным выбором показателей для оценки эффективности. Это исследование раскрывает тему выбора KPI для SMM.

Ключевые слова: маркетинг, социальные медиа, SMM, социальный маркетинг, социальные сети, KPI, ключевые показатели эффективности.

DEFINITION OF INDICATORS OF THE SOCIAL NETWORKS USE EFFECTIVENESS BY ENTERPRISES

This paper identifies and systematizes the main indicators of the social networks use effectiveness by enterprises. The analysis of the choice of performance indicators dependence on the marketing tasks set by the enterprise is carried out. The author offers recommendations on the relevant selection of a set of indicators to assess the effectiveness of the social networks use by enterprises in accordance with specific marketing goals. Over the past few years, the number of Ukrainian companies that use social networks as a marketing tool has been growing rapidly. However, business representatives often face the problem of a relevant assessment of the effectiveness of using social networks to achieve their goals. In most cases the background of this problem is incorrect setting goals for SMM and / or incorrect selection of indicators for evaluating effectiveness. This research reveals the topic of choosing KPI () for SMM. This study addresses the topic of choosing KPI (Key Performance Indicators) for SMM (Social Media Marketing). Any kind of activity in marketing makes sense only if it is possible to evaluate its effectiveness. The use of social networks by enterprises in the marketing mix is no exception. Currently, the problem of the Ukrainian business environment is the lack of understanding of the mechanisms and principles of SMM and the use of this tool in many cases without reference to the general marketing of the company. However, marketing in social media is an effective and full-fledged marketing tool, which is rapidly evolving and provides companies with more and more opportunities for marketing. But it works only in case of a competent approach to SMM. Social Media Marketing of any enterprise should be an integral part of the marketing mix. This marketing tool should have a clearly defined strategy, goals and relevant indicators for assessing the effectiveness for this area of marketing. It is important to note that the choice of performance indicators directly depends on the company goals. This article offers the system of main KPI in connection with main marketing goals for Social Media Marketing.

Key words: marketing, social media, SMM, social marketing, social networks, KPI, key performance indicators.

Фоцій П.М.

асистент кафедри менеджменту та оподаткування,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Краснокутська Н.С.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту та оподаткування,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Foshchii Petro, Krasnokutska Nataliia

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВ КОНДИТЕРСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХНЬОГО ВПЛИВУ НА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ

У статті проведено аналіз заявлених конкурентних стратегій вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості України, яка складається з 12 підприємств – лідерів галузі з публічною звітністю. Оскільки заявлені стратегії можуть не відповідати реальній поведінці підприємств на ринку, у статті проведено дослідження дійсних конкурентних стратегій підприємств вибіркової сукупності залежно від результативності їхньої діяльності. Для цього представлено методичний підхід до бальної експрес-оцінки проєкцій результативності діяльності підприємств та ідентифікації реальної конкурентної стратегії, який базується на розрахунку показників результативності за чотири проєкції. Проведено узагальнення оцінок за кожною представленою проєкцією результативності та сформувано висновок щодо реальних конкурентних стратегій підприємств кондитерської промисловості залежно від їхнього впливу на результативність.

Ключові слова: конкуренція, конкурентна стратегія, результативність, класифікація конкурентної стратегії, результативність підприємств кондитерської промисловості, проєкції результативності діяльності підприємств.

Постановка проблеми. Боротьба за споживача на ринку кондитерських виробів та уповільнення темпів зростання доходів спонукають підприємства шукати нові можливості подальшого розвитку. Таким шляхом є розроблення конкурентної стратегії, використання якої сприятиме зміцненню конкурентних позицій, підвищенню конкурентоспроможності та отриманню конкурентних переваг підприємствами у довгостроковій перспективі. Саме тому для виробників стає актуальним визначення конкурентних стратегій інших підприємств промисловості для більш точного коригування своїх стратегічних планів.

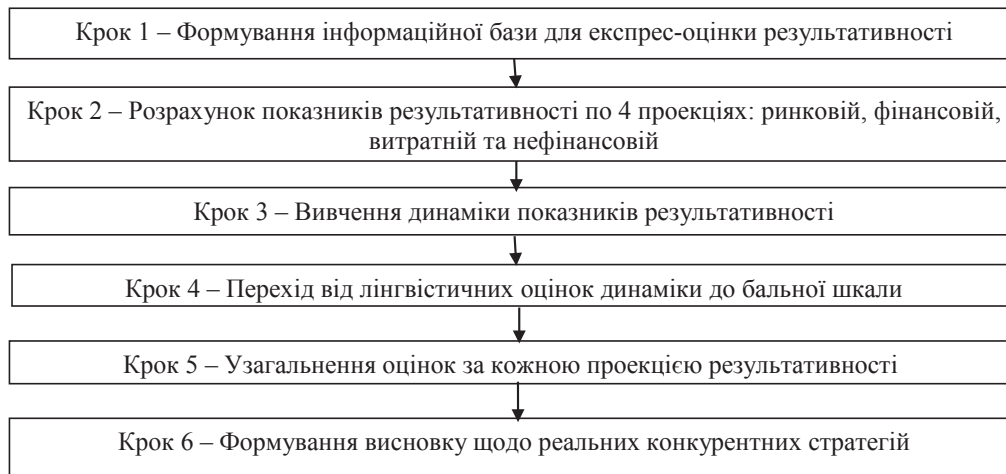
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем визначення конкурентних стратегій підприємств, у тому числі й кондитерської промисловості, зробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Г.Л. Азоев [1; 2], А.П. Челенков [2], І. Ансофф [3], А.Дж. Стрікланд [4], А.А. Томпсон [4], А.Ю. Юданов [5], М. Портер [6], Б. Альстред [7], Г. Мінцберг [7], Дж. Лемпіл [7] та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті – провести емпіричне дослідження та порівняння заявлених і реальних конкурентних стратегій підприємств кондитер-

ської промисловості вибіркової сукупності з урахуванням досягнення ними того чи іншого рівня результативності.

Виклад основного матеріалу. Для початку проведемо аналіз заявлених конкурентних стратегій основних підприємств кондитерської промисловості України. Для такого аналізу нами сформувано вибірку сукупності підприємств, яка складається з 12 підприємств – лідерів галузі з публічною звітністю. Аналіз інформації на офіційних сайтах підприємств, а також інших ресурсів із наявною звітністю підприємств [8] показав, що лише чотири підприємства заявили свою конкурентну стратегію за аналізований період: ПАТ «ХБФ», ПрАТ «Домінік», ЧП «ВТК «Лукас», ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика». Усі ці підприємства реалізовували стратегію зростання.

У зв'язку з тим, що заявлені конкурентні стратегії можуть не відповідати реальній поведінці підприємств на ринку, а також для ідентифікації стратегій інших підприємств здійснено дослідження дійсних конкурентних стратегій підприємств вибіркової сукупності залежно від результативності їхньої діяльності. Для організації та проведення такого дослідження розроблено методичний підхід до бальної експрес-оцінки

Рис. 1. Методичний підхід до бальної експрес-оцінки проекцій результативності діяльності підприємств та ідентифікації реальної конкурентної стратегії

проекцій результативності діяльності підприємств та ідентифікації наявної конкурентної стратегії, загальну послідовність якого наведено на рис. 1.

Згідно з наявною звітністю підприємств [8], для проведення аналізу було сформовано інформаційну базу для експрес-оцінки результативності 12 підприємств – лідерів промисловості з публічною звітністю за період 2015–2019 рр. Розрахунок показників результативності було проведено за чотирима проекціями: ринковою, фінансовою, витратною та неекономічною, які запропоновані авторами згідно з [9].

Для визначення впливу конкурентних стратегій на результативність діяльності підприємств будується таблиця, де по кожній проекції буде отримано оцінку: якщо оцінка < 0 – впливу на проекцію немає, а якщо ≥ 0 – вплив присутній.

Для отримання оцінок впливу конкурентної стратегії за кожною проекцією результативності необхідно

визначити, чи відбулися зміни за досліджуваними показниками результативності. З метою кількісної оцінки таких змін нами пропонується бальна шкала від -1 до 1, яка має таку лінгвістичну інтерпретацію:

– оцінка -1 означає, що змін не відбулося (темپ приросту показника дорівнює 0) або показники погіршилися (темپ приросту показника від’ємний);

– 0 – мають місце зміни не більше $0 \pm 10\%$ від загального ряду оцінок за п’ять років, тобто $10\% \cdot (X_{ij\max} - X_{ij\min})$;

– 1 означає, що зміни відбулися, тобто показники поліпшилися більше ніж на 10% за п’ять років.

Узагальнену оцінку впливу конкурентної стратегії на результативність діяльності підприємств (OP_i) за кожною проекцією пропонується здійснювати за адитивною моделлю:

$$OP_i = \sum X_{ij}, \quad (1)$$

де OP_i – загальна оцінка результативності по кожній проекції;

X_{ij} – бальна оцінка по j-му складнику по кожній проекції.

Таблиця 1

Оцінка впливу конкурентної стратегії на ринкову проекцію результативності діяльності вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості

Підприємство кондитерської промисловості	Показники ринкової проекції				Загальна оцінка впливу (ЗО)
	Обсяг виробництва		Частка ринку		
	Темп змін, %, (ТЗ)	Бальна оцінка, (БО)	Темп змін, %, (ТЗ)	Бальна оцінка, (БО)	
1. ПАТ «ВКФ «Рошен»	24,17	1	23,38	1	2
2. ПрАТ «ХБФ»	29,47	1	30,45	1	2
3. ПрАТ «АВК»	-2,58	0	26,12	1	1
4. ПрАТ «ВО «Конті»	-77,38	-1	-63,3	-1	-2
5. ПАТ «Монделіс Україна»	-13,45	-1	8,11	1	1
6. ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч»	4,84	0	16,62	1	1
7. ПрАТ «Домінік»	2,63	0	11,24	1	1
8. ЧП «ВТК «Лукас»	24,81	1	24,52	1	2
9. ПрАТ «Житомирські ласощі»	-53,8	-1	-54,52	-1	-2
10. ПрАТ «Лагода»	3,28	0	11,62	1	1
11. ПрАТ «Роменська кондитерська фабрика»	5,72	0	16,23	1	1
12. ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика»	49,77	1	55,84	1	2

Відповідно до розробленого методичного підходу, здійснимо оцінку впливу конкурентної стратегії на ринкову проекцію результативності діяльності підприємств кондитерської промисловості вибіркової сукупності, результати наведено в табл. 1.

На основі табл. 1 можна зробити висновок, що вплив на ринкову проекцію чинять стратегії 10 підприємств вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості з 12. Лише стратегії ПрАТ «ВО «Конті» та ПрАТ «Житомирські ласощі» не вплинули на ринкову проекцію, що говорить про те, що вони орієнтовані на інші проекції результативності діяльності.

Результати оцінки впливу конкурентної стратегії на фінансову проекцію результативності діяльності досліджуваних підприємств наведено в табл. 2.

Згідно з табл. 2, наявна конкурентна стратегія чинить найбільший вплив на результативність ПрАТ «Лагода» та ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика», при цьому загальна оцінка дорівнює 5 (максимальна ОР для фінансової проекції).

У цілому за вибірковою сукупністю підприємств кондитерської промисловості наявна стратегія чинить на фінансову проекцію результативності 8 підприємств із 12, тобто на 2/3 вибірки. На ПАТ «ВКФ «Рошен», ПрАТ «ВО «Конті», ПрАТ «АВК» та ПАТ «Монделіс Україна» наявна стратегія не призвела до позитивних змін фінансової проекції, на підприємствах відбулося погіршення по 4 або 5 складниках проекції. Найгіршу загальну оцінку впливу має ПрАТ «ВО «Конті», адже погіршилися всі складники проекції.

Далі проведемо оцінку впливу наявної конкурентної стратегії на витратну проекцію результативності діяльності вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості. Результати оцінки впливу конкурентної стратегії на витратну проекцію результативності діяльності досліджуваних підприємств наведено в табл. 3.

Аналіз табл. 3 показав, що вплив на виробничу проекцію чинять стратегії 7 вибіркової сукупності підприємств

емств кондитерської промисловості, крім стратегій ПАТ «ВКФ «Рошен», ПрАТ «АВК», ПАТ «Монделіс Україна», ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч» та ПрАТ «Роменська кондитерська фабрика». Найбільша загальна оцінка впливу у 6 підприємств вибіркової сукупності, тому можна зробити висновок, що наявна конкурентна стратегія підприємств ПрАТ «ХБФ», ПрАТ «ВО «Конті», ЧП «ВТК «Лукас», ПрАТ «Житомирські ласощі», ПрАТ «Лагода», ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика» чинить найбільший вплив на витратну проекцію. Для підприємств ПрАТ «Роменська кондитерська фабрика» і ПАТ «ВКФ «Рошен» була отримана мінімальна загальна оцінка, це відбулося через погіршення показників собівартості і матеріаломісткості, можна зробити висновок, що наявна конкурентна стратегія не чинить впливу на виробничу проекцію результативності і націлена на інші проекції.

Розрахунок оцінки впливу конкурентної стратегії на нефінансову проекцію результативності діяльності підприємств кондитерської промисловості представлено в табл. 4. Оскільки всі підприємства мають нагороди, сертифікати і т. д., то бальна оцінка за відзнаки всіх підприємств дорівнює 1 бал.

Результати, наведені в табл. 4, дають змогу зробити висновок, що вплив на нефінансову проекцію чинять стратегії майже всіх підприємств вибіркової сукупності кондитерської промисловості, крім стратегій ПАТ «ВКФ «Рошен», ПрАТ «АВК» та ПрАТ «Житомирські ласощі». Найменші загальні оцінки було отримано через відсутність витрачених коштів на інновації. Найбільший вплив на неекономічну проекцію чинить конкурентна стратегія ПрАТ «ХБФ», ПАТ «Монделіс Україна», ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч», ЧП «ВТК «Лукас», ПрАТ «Роменська кондитерська фабрика».

Узагальнення оцінок впливу конкурентної стратегії на проекції результативності діяльності підприємств вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості наведено в табл. 5.

Таблиця 2

Розрахунок оцінки впливу конкурентної стратегії на фінансову проекцію результативності діяльності вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості

№	Показники фінансової проекції										30
	Чистий дохід		Чистий прибуток		Рентабельність		Дохідність 1 тони продукції		Продуктивність праці		
	ТЗ, %	ТЗ, %	БО	ТЗ, %	БО	ТЗ, %	БО	ТЗ, %	БО	ТЗ, %	
1	11,05	1	-85,21	-1	-112,5	-1	-50,50	-1	59,00	1	-1
2	72,60	1	-3,32	0	-61,6	-1	14,89	1	12,72	1	2
3	-187,22	-1	-347,4	-1	-11571	-1	-183,6	-1	494,06	1	-3
4	-75,71	-1	-859,2	-1	-1138,3	-1	-14,18	-1	-25,03	-1	-5
5	-27,29	-1	-80,18	-1	-70,69	-1	-44,92	-1	28,19	1	-3
6	69,50	1	у 10 тис. разів біл.	1	733720	1	31,32	1	-14,82	-1	3
7	54,78	1	49,73	1	-10,56	-1	17,75	1	14,96	1	3
8	26,66	1	50,29	1	30,8	1	-11,53	-1	1,71	0	2
9	97,26	1	232,6	1	140,43	1	139,84	-1	-69,31	-1	1
10	44,80	1	647,7	1	424,18	1	17,54	1	13,50	1	5
11	-73,69	-1	1081	1	5752,8	1	-107,6	-1	811,24	1	1
12	88,15	1	778,8	1	507,25	1	9,53	1	25,12	1	5

Таблиця 3

**Розрахунок оцінки впливу конкурентної стратегії на витратну проекцію результативності діяльності
вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості**

Підприємство кондитерської промисловості	Показники витратної проекції				Загальна оцінка впливу
	Собівартість		Матеріаломісткість		
	Темп змін, %	Бальна оцінка	Темп змін, %	Бальна оцінка	
ПАТ «ВКФ «Рошен»	-14,73	-1	239,95	-1	-2
ПрАТ «ХБФ»	67,93	1	-10,69	1	2
ПрАТ «АВК»	-171,92	-1	-0,02	0	-1
ПрАТ «ВО «Конті»	43,77	1	2,91	1	2
ПАТ «Монделіс Україна»	1,95	0	7,17	-1	-1
ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч»	70,16	1	-3,02	-1	0
ПрАТ «Домінік»	66,11	1	0,08	0	1
ЧП «ВТК «Лукас»	12,88	1	-10,19	1	2
ПрАТ «Житомирські ласощі»	351,52	1	-39,93	1	2
ПрАТ «Лагода»	49,98	1	-90,16	1	2
ПрАТ «Роменська кондитерська фабрика»	-70,74	-1	279,67	-1	-2
ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика»	59,42	1	10,57	1	2

Таблиця 4

**Розрахунок оцінки впливу конкурентної стратегії на нефінансову проекцію результативності діяльності
вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості**

Підприємство кондитерської промисловості	Показники неекономічної проекції			Загальна оцінка впливу
	Інновації		Відзнаки	
	Темп змін, %	Бальна оцінка	Бальна оцінка	
ПАТ «ВКФ «Рошен»	-48,55	-1	1	0
ПрАТ «ХБФ»	1,53	1	1	2
ПрАТ «АВК»	-100	-1	1	0
ПрАТ «ВО «Конті»	6,04	0	1	1
ПАТ «Монделіс Україна»	19,75	1	1	2
ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч»	199,37	1	1	2
ПрАТ «Домінік»	5,96	0	1	1
ЧП «ВТК «Лукас»	100	1	1	2
ПрАТ «Житомирські ласощі»	0	-1	1	0
ПрАТ «Лагода»	5,04	0	1	1
ПрАТ «Роменська кондитерська фабрика»	608	1	1	2
ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика»	5,3	0	1	1

Таблиця 5

**Узагальнені оцінки впливу конкурентної стратегії на проекції результативності діяльності
вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості**

Підприємство кондитерської промисловості	Вплив конкурентної стратегії на проекції результативності діяльності підприємства			
	Ринкова	Фінансова	Витратна	Нефінансова
ПАТ «ВКФ «Рошен»	2	-1	-2	0
ПрАТ «ХБФ»	2	2	2	2
ПрАТ «АВК»	1	-3	-1	0
ПрАТ «ВО «Конті»	-2	-5	2	1
ПАТ «Монделіс Україна»	1	-3	-1	2
ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч»	1	3	0	2
ПрАТ «Домінік»	1	3	1	1
ЧП «ВТК «Лукас»	2	2	2	2
ПрАТ «Житомирські ласощі»	-2	1	2	0
ПрАТ «Лагода»	1	5	2	1
ПрАТ «Роменська кондитерська фабрика»	1	1	-2	2
ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика»	2	5	2	1

	Проекції результативності			
	Ринкова	Фін.	Витр.	Нефін.
ПАТ «ВКФ «Рошен»	■	□	□	□
ПрАТ «ХБФ»	■	■	■	■
ПрАТ «АВК»	■	□	□	□
ПрАТ «ВО «Конті»	□	□	■	■
ПАТ «Монделіс Україна»	■	□	□	■
ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч»	■	■	□	■
ПрАТ «Домінік»	■	■	■	■
ЧП «ВТК «Лукас»	■	■	■	■
ПрАТ «Житомирські ласощі»	□	■	■	□
ПрАТ «Лагода»	■	■	■	■
ПрАТ «Роменська кондитерська фабрика»	■	■	□	■
ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика»	■	■	■	■

Рис. 2. Вплив реальної конкурентної стратегії на проекції результативності діяльності підприємств вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості

Для наочності отриманих оцінок впливу конкурентної стратегії на проекції результативності діяльності підприємств вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості сформуємо рис. 2.

Згідно з дослідженнями [9; 10], виявлено, що кожна конкурентна стратегія чинить певний вплив на показники діяльності підприємства. На основі виділених чотирьох проекцій результативності – ринкової, фінансової, витратної та неекономічної – представлено класифікацію конкурентних стратегій підприємства залежно від очікуваних результатів [10].

Згідно з результатами, отриманими в табл. 5 та на рис. 2, та з використанням матеріалів [9; 10] можна зробити такі висновки:

1. ПАТ «ВКФ «Рошен», ПрАТ «АВК»: вплив на ринкову проекцію результативності (поліпшення ринкової позиції): стратегія сегментування ринку (Г.Л. Азоев [1; 2], А.П. Челенков [2]); стратегія диференціації ринку (ринкової ніші) (І. Ансофф [3]); стратегія зосередження (М. Портер [6]); сфокусована стратегія на базі диференціації продукту; експлерентна стратегія (А.Ю. Юданов [5]);

2. ПрАТ «ХБФ», ПрАТ «Домінік», ЧП «ВТК «Лукас», ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика»: вплив на чотири проекції результативності: стратегія зростання (І. Ансофф [3]) – вплив на всі проекції результативності;

3. ПрАТ «ВО «Конті»: вплив на дві проекції результативності: стратегія оптимальних витрат (А.А. Томпсон [4], А.Дж. Стрікланд [4]) – вплив на витратну та неекономічну (нефінансову) проекції результативності;

4. ПАТ «Монделіс Україна»: вплив на дві проекції результативності: патієнтна стратегія (А.Ю. Юданов [5]) – вплив на ринкову та неекономічну (нефінансову) проекції результативності;

5. ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч», ПрАТ «Роменська кондитерська фабрика»: вплив на три проекції результативності: стратегія широкої диференціації (А.А. Томпсон [4], А.Дж. Стрікланд [4]) – вплив на ринкову, фінансову та неекономічну (нефінансову) проекції результативності;

6. ПрАТ «Житомирські ласощі»: вплив на дві проекції результативності: стратегія найменших сукупних витрат (М. Портер [6]) – вплив на фінансову та витратну проекції результативності.

Висновки. Таким чином, методичний підхід до бальної експрес-оцінки проекцій результативності діяльності підприємств дав змогу ідентифікувати реальні конкурентні стратегії вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості. Запропонований методичний підхід і отримані результати за наявними конкурентними стратегіями підтвердив заявлені конкурентні стратегії ПрАТ «ХБФ», ПрАТ «Домінік», ЧП «ВТК «Лукас», ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика», тобто всі заявлені стратегії вибіркової сукупності підприємств кондитерської промисловості.

Перспектива подальших досліджень у даному напрямі полягає у розробленні рекомендацій щодо формування дієвої конкурентної стратегії підприємства залежно від очікуваної результативності діяльності підприємств кондитерської промисловості.

Список літератури:

1. Азоев Г.Л. Конкуренция: Анализ, стратегия и практика. Москва : Центр экономики и маркетинга, 1996. 208 с.
2. Азоев Г.Л., Челенков А.П. Конкурентные преимущества фирмы. Москва : НОВОСТИ, 2000. 256 с.
3. Ансофф И. Стратегическое управление / пер. с англ. Е.Л. Леонтьева. Москва : Экономика, 1989. 519 с.
4. Томпсон А.А., Стрикленд А.Д. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа. Москва : Вильямс, 2006. 928 с.
5. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика ; 3-е изд., исправ. и доп. Москва : Гном и Д, 2001. 304 с.
6. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 715 с.
7. Минцберг Г., Альстрэд Б., Лэмпл Дж. Школы стратегий / пер. с англ. ; под ред. Ю.Н. Каптуревского. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 336 с.
8. Офіційний сайт Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України. URL: <https://smida.gov.ua/> (дата звернення: 01.06.2020).
9. Фоцій П.М. Особливості впливу конкурентної стратегії на результативність діяльності підприємства. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту в умовах сучасної економіки: теорія і практика»*, м. Запоріжжя, 24 листопада 2017 р. Запоріжжя, 2017. С. 540–543.
10. Краснокутська Н.С., Фоцій П.М. Класифікація конкурентних стратегій підприємства залежно від впливу на результативність. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 6(17). С. 217–233.

References:

1. Azoyev G. L. Konkurentsia: Analiz, strategiia i praktika [Competition: Analysis, strategy and practice]. Moskva : Tsentr ekonomiki i marketinga, 1996. 208 s. (in Russian)
2. Azoyev G.L., Chelenkov A.P. Konkurentnyye preimushchestva firmy [Competitive Advantages]. Moskva : OAO «Tipografiya «NOVOSTI», 2000. 256 s. (in Russian)
3. Ansoff I. Strategicheskoye upravleniye [Strategic management] / per. s angl. E. L. Leont'yeva. Moskva : Ekonomika, 1989. 519 s. (in Russian)
4. Tompson A.A., Strickland A.D. Strategicheskii menedzhment. Kontseptsii i situatsii dlya analiza [Strategic management. Concepts and situations for analysis]. Moskva : Izdatel'skiy dom «Vil'yames», 2006. 928 s. (in Russian)
5. Yudanov A.YU. Konkurentsia: teoriya i praktika [Competition: Theory and Practice] / 3-e izd., isprav. i dop. Moskva : Gnom i D, 2001. 304 s. (in Russian)
6. Porter M. Konkurentnoye preimushchestvo: Kak dostich' vysokogo rezul'tata i obespechit' yego ustoychivost' [Competitive advantage: How to achieve a high result and ensure its sustainability] / per. s angl. Moskva : Al'pina Biznes Buks, 2005. 715 s. (in Russian)
7. Mintsberg G., Al'stred B., Lempel Dzh. Shkoly strategiy [School of Strategy] / per. s angl.; pod red. Yu.N. Kapturevskogo. SPb.: Piter, 2000. 336 s. (in Russian)
8. Ofitsiyni sait Ahentstva z rozvytku infrastruktury fondovoho rynku Ukrainy. URL: <https://smida.gov.ua/> (accessed: 01.06.2020). (in Ukrainian)
9. Foshchii P. M. Osoblyvosti vplyvu konkurentnoi stratehii na rezultatyvnist diialnist pidpriemstva [Features of the influence of competitive strategy on the effectiveness of the enterprise]. *Materialy V Mizhnarodnoi naukovopraktychnii konferentsii «Formuvannia efektyvnykh mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia ta menedzhmentu v umovakh suchasnoi ekonomiky: teoriia i praktyka» 24 lystopada 2017 r., m. Zaporizhzhia*, 2017. S. 540–543. (in Ukrainian)
10. Krasnokutskaya N.S., Foshchii P.M. Klastyfikatsiia konkurentnykh stratehii pidpriemstva zalezno vid vplyvu na rezultatyvnist [Classification of competitive strategies of the enterprise depending on the impact on performance]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*. 2018. Vypusk 6(17). S. 217–233. (in Ukrainian)

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОНКУРЕНТНЫХ СТРАТЕГИЙ ПРЕДПРИЯТИЙ КОНДИТЕРСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ИХ ВЛИЯНИЯ НА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ

В статье проведен анализ заявленных конкурентных стратегий выборочной совокупности предприятий кондитерской промышленности Украины, которая состоит из 12 предприятий – лидеров отрасли с публичной отчетностью. Так как заявленные стратегии могут не соответствовать реальному поведению предприятий на рынке, в статье проведено исследование действительных конкурентных стратегий предприятий выборочной совокупности в зависимости от результативности их деятельности. Для этого представлен методический подход к балльной экспресс-оценке проекций результативности деятельности предприятий и идентификации реальной конкурентной стратегии, основанный на расчете показателей результативности по четырем проекциям. Проведено обобщение оценок по каждой представленной проекции результативности и сформулирован вывод о реальных конкурентных стратегиях предприятий кондитерской промышленности в зависимости от их влияния на результативность.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентная стратегия, результативность, классификация конкурентной стратегии, результативность предприятий кондитерской промышленности, проекции результативности деятельности предприятий.

COMPETITIVE STRATEGIES' DETERMINATION OF CONFECTIONERY ENTERPRISES DEPENDING ON THEIR INFLUENCE ON EFFICIENCY

The struggle for the consumer in the confectionery market and the slowdown in revenue growth encourage companies to seek new opportunities for further development. Such way is the development of a competitive strategy, the use of which will help to strengthen competitive positions, increase competitiveness and gain competitive advantage by enterprises in the long run. That is why it is important for manufacturers to define the competitive strategies of other industrial enterprises to adjust their strategic plans more accurately. Therefore, the article analyzes the declared competitive strategies of a sample of the confectionery industry enterprises in Ukraine, which consists of 12 leading companies in the industry with public reporting. Since the stated strategies may not correspond to the actual behavior of enterprises in the market, this article examines the actual competitive strategies of enterprises in given sample depending on the effectiveness of their activities. For this purpose the methodical approach to the express score estimation of efficiency projections of the enterprises' activity and identification of real competitive strategy is presented. This approach is based on calculation of efficiency indicators by 4 projections. In the article the assessments of competitive strategy's impact on the projection of enterprises' performance in a given sample of confectionery industry enterprises are summarized. In the work a figure was constructed, which clearly shows the real impact of competitive strategy on the projection effectiveness of the company sample of confectionery industry. As a result, a conclusion about the real competitive strategies of the confectionery industry, depending on their impact on effectiveness, was formed. Therefore, the methodical approach to the express score estimation of projections of activities' efficiency of the enterprises, which was offered in work, has allowed to identify the real competitive strategies of confectionery industry's sample. Prospects for further research in this area include developing recommendations for developing an effective competitive strategy for the enterprise depending on the expected results of the confectionery industry.

Key words: competition, competitive strategy, effectiveness, classification of competitive strategy, productivity of the confectionery industry, projection of the effectiveness of enterprises.

4. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-32>

УДК 338.1:334.02

Щурко У.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту мистецтва,
Львівська національна академія мистецтв

Shchurko Ulyana

Lviv National Academy of Arts

СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ ЧЕРЕЗ ФОРМУВАННЯ СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ КРЕАТИВНОГО КЛАСУ

У статті розкрито характеристики термінів «креативні індустрії» та «креативний клас», подано перелік видів діяльності, що загальноприйнято відносити до креативних індустрій. Наведено основні риси представників креативного класу. Відповідно до результатів міжнародних досліджень проаналізовано чинники привабливості певної місцевості, регіону для функціонування та міграції креативного класу. Розкрито фактори «притягання», які поділено на м'які (цінності, спільнота, середовище) та тверді (зарплата, транспортна інфраструктура, якість життя). Наведено відмінності між працівниками креативного сектору США та Європи, спричинені культурними та інституційними обмеженнями. У порівнянні з виробничими фірмами виокремлено специфічні риси фірм креативного сектору через характеристики засновника/керівника, передумови заснування бізнесу та джерела фінансування. Запропоновано перелік критеріїв вимірювання ефективності функціонування підприємств креативних індустрій.

Ключові слова: креативний сектор, ефективність економіки, креативні індустрії, фактори стимулювання.

Постановка проблеми. В умовах сучасної глобалізації у всьому світі відбуваються численні зміни, що охоплюють усі сфери соціально-економічного життя. Зміни, що відбуваються, є суттєвими та спрямовані на формування економічної діяльності нового типу, секторів культурного і технологічного прогресу, на сприяння швидкому зростанню подібних секторів та збільшення обсягів споживання і продуктів, вироблених у цих галузях. Сектор креативних галузей може мати вирішальне значення серед секторів економічної діяльності нового типу, культури та технологічного прогресу: цей сектор, зокрема, репрезентативно характеризує динамізм сучасної епохи глобалізації та зосереджується на радикальних проривах, тенденції до інновацій та креативності. Креативні індустрії та процеси їхнього розвитку відображають виклики та нововведення, притаманні сучасному суспільному життю, і стають унікальним символом як нових цінностей та прагнень, так і абсолютно нової концепції майбутнього.

Цей сектор помітно перетворюється на надзвичайно важливу частину сучасної економіки, а креативні індустрії є одними з найбільш динамічних галузей глобальної економіки, що відіграють усе більшу роль в економічному зростанні та соціальному добробуті. Як галузь економіки креативні індустрії можна сприймати водночас і як середовище, що відзначає традиції довгострокового історичного розвитку, і як абсолютно нове поле, прогрес якого нещодавно розпочався.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурні та креативні індустрії – достатньо нові поняття в українській науковій літературі, хоча поява терміна «креативні індустрії» сягає 1947 р., коли його ввели в науковий обіг Адорно та Горкгаймер у праці «Діалектика просвітництва» [1]. Найбільш авторитетним у науковому середовищі є визначення ЮНЕСКО як «індустрії (галузі промисловості), метою яких є створення, виробництво і комерціалізація творчих (креативних) сенсів, що є нематеріальними і культурними за своєю природою. Такі сенси зазвичай захищені пра-

вом інтелектуальної власності і вони можуть набрати форми продукту чи послуги» [2].

У 2015 р. Департамент культури, медіа і спорту Великої Британії [3] визначив дев'ять підсекторів креативних індустрій: 1) реклама і маркетинг; 2) архітектура; 3) ремесла; 4) дизайн (предметний, графічний, мода); 5) фільми, телебачення, відео, радіо, фотографія; 6) ІТ, програмне забезпечення, комп'ютерні послуги; 7) видавнича справа; 8) музеї, галереї, бібліотеки; 9) музика, перформативне та візуальне мистецтво.

Невід'ємним складником креативних індустрій є креативний клас, що американським економістом та соціологом Річардом Флоридою визначений як позитивний соціально-економічний клас, який є ключовою рушійною силою економічного розвитку постіндустріальних міст у США [4]. Він поділяє клас на два підвиди відповідно до системи класифікації професій: (1) суперкреативне ядро (включає широкий спектр професій (наука, інженерія, освіта, комп'ютерне програмування, дослідження, мистецтво, дизайн та медіа)) та (2) креативні професіонали: класичні працівники сфери знань із галузі охорони здоров'я, бізнесу та фінансів, юридичного сектору та освіти [5]. Із часом численні науковці долучилися до заперечення, продовження та розвитку теми креативного класу, зокрема його важливості для ефективного економічного зростання регіону. Одним із ключових питань у численних дослідженнях було виявлення чинників «притягування» креативного класу в певні регіони.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз чинників стимулювання розвитку креативного сектору в контексті його ключової ролі у формуванні креативних індустрій.

Виклад основного матеріалу. Адаптуючи підходи Флориди до визначення джерел притягання креативного класу в міста Європи, дослідження 450 регіонів у восьми країнах у 2007 р. показало, що більшість із припущень, зроблених Флоридою, справджуються й для європейського середовища [6, с. 28]. Аналіз стосувався індикаторів економічного зростання, важливості креативного класу та «індексу відкритості», «забезпечення суспільними благами», «культурних можливостей». Хоча під час проведення аналогічного дослідження серед мігрантів креативних професій ключовим фактором їхнього переміщення в пошуках праці є (1) наявність вакансій, (2) родина, (3) місце народження [7].

Дослідження креативного класу в 11 містах Європи, що охопило 2 300 респондентів [8], показало важливість вищої освіти та наявності університетів для приваблення в місцевість креативного класу. Це водночас спонукає до роздумів, чи залучення більшої кількості студентів у місто не призведе до зростання креативних індустрій, що може стати стратегією локального чи регіонального розвитку.

Чинниками, що затримували представників «креативних індустрій» у певному місті, були насамперед елементи «персональної траєкторії» (54,8%): місце народження, проживання родини і наближеність до дру-

зів; «тверді фактори» (36,1%) були не менш важливими (як-от можливості працевлаштування, розмір зарплати та міста, транспортне сполучення). Також достатньо важливими, з огляду на «приваблення у регіон», для креативних працівників були такі «м'які фактори» (9,1%), як природня краса регіону, відкритість і толерантність мешканців, етнічне розмаїття та відношення до різних видів меншин. Таким чином, можна зробити висновок, що «м'які чинники» не є ключовими в привабленні креативних працівників до певного регіону, проте можуть відігравати важливу роль під час прийняття рішення про затримку в ньому на тривалий час.

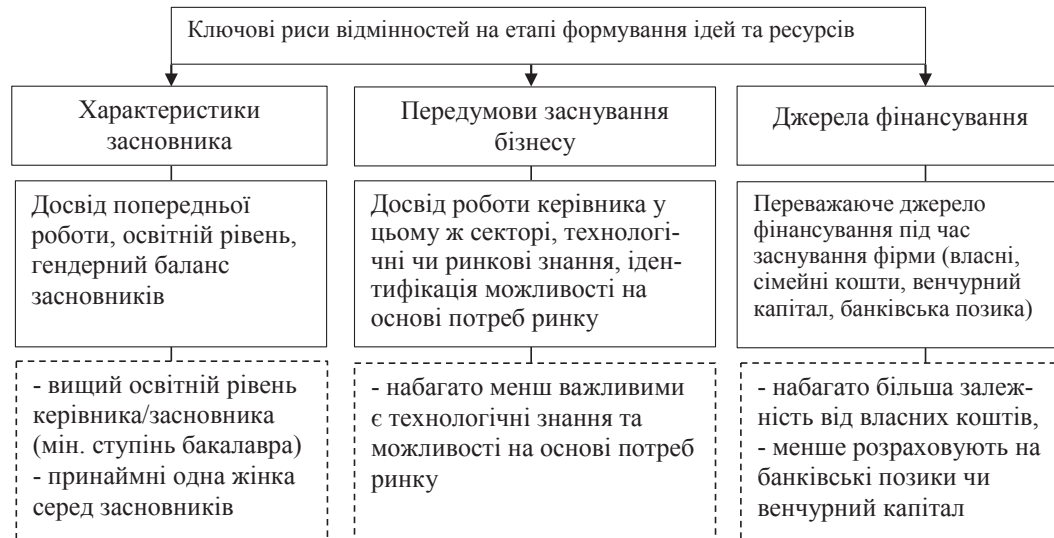
Результати дослідження в європейських містах показали їх відмінність від запропонованих Р. Флоридою гіпотез для американських міст і креативного класу: (1) креативний клас у Європі не такий мобільний, як передбачає Флорида, а (2) чинники персональної траєкторії в європейському контексті є суттєвими (що не передбачалося автором, проте озвучувалося кількома європейськими дослідниками). Такі відмінності можуть бути спричинені:

- культурними обмеженнями (відмінності в мові, культурні бар'єри, менша відкритість до іноземців, потреба в локальних ноу-хау, щоб осісти в певному місці та ін.);

- інституційними обмеженнями (відмінності в системах освіти та охорони здоров'я, умови національних пенсійних систем, правові норми працевлаштування мігрантів, бюрократичні бар'єри щодо «осідлості» та започаткування бізнесу та ін.).

Такі висновки про мотивацію та прив'язаність до місця в креативних індустріях можуть пояснюватися характером самої роботи у цьому секторі. Найперше, це проєктно-орієнтований підхід, коли працівника наймають лише на виконання певного проєкту, а не на постійне місце праці [9]. Це не стимулює формування стратегічних перспектив ні в самого працівника, ні в сектору. Частково це пояснюється переважанням пропозиції над попитом на ринку. Такий підхід має свої негативи та позитиви: працедавці економлять кошти на працевлаштуванні, а сам працівник натомість мінімізує свою довготривалу прив'язаність та лояльність до компанії [10]. Додатковим аргументом є те, що переважно компанії в креативних індустріях працюють як мале підприємство або мікрофірма з дуже вузькою спеціалізацією, залучаючи зовнішні ресурси через стратегічні альянси [11].

Інше дослідження, що охопило 601 фірму зі сфери креативних індустрій із 10 країн Європи [12], показує відмінність мотивації працівників креативних індустрій через фокус на суспільному, а не економічному благові. Підприємці цього сектору творять економічну цінність через соціальну цінність (спільноту, почуття ідентичності, солідарність, дружбу, спільні атрибути). Так, до креативних індустрій найчастіше залучаються люди певного підприємницького типу: мотивація до діяльності в них відрізняється від типової в інших сферах через бажання забезпечувати цінність для інших, значущість та можливість вираження власної думки

Рис. 1. Відмінності підприємств креативних індустрій від інших, виробничого типу

Джерело: складено за [12, с. 288–290]

та позиції. Підприємці цього типу мають внутрішню потребу надавати перевагу креативній та мистецькій цінності з досить низькою мотивацією до створення економічної цінності. Залучення додаткових коштів чи інвестицій у такі індустрії самими підприємцями розглядається як не надто важливе завдання і вони най-

більше покладаються на власні збереження, водночас розглядаючи стейкхолдерів лише з позицій впливу на їхню думку та з позиції співдії, творення мереж однодумців у питаннях творчого самовираження.

Відмінності між підприємствами креативних індустрій та інших виробничих сфер стосуються трьох

Таблиця 1

Порівняльна характеристика підприємств, що працюють у креативних індустріях і виробничій сфері

Критерії оцінювання	Суттєво вищі результати в креативних індустріях	Суттєво нижчі результати в креативних індустріях
Характеристика засновника/керівника	Рівень освіти керівника Жінка-засновник	
Передумови створення фірми		Технологічні знання Можливості задовольняти ринкові потреби
Джерела фінансування	Власні заощадження	Венчурний капітал Банківські позики
Людські ресурси	Рівень освіти працівників (% з університетським ступенем)	Кількість працівників на повну зайнятість
Механізми захисту інновацій	Торгові марки або зареєстровані права власності	Патентування Система захисту Складність дизайну
Внутрішні та зовнішні джерела знань		Постачальники Внутрішні активності
Чинники позитивного впливу на ринковий успіх	Здатність тримати витрати на низькому рівні Маркетингова та промоційна діяльність	Можливість пропонувати нові послуги/товари Діяльність з НДР Можливість надавати преміум-пропозиції Співпраця з університетами
Перешкоди ринковому успіху		Технологічні ризики/перешкоди зростанню Труднощі з пошуком фінансування для інвестицій у зростання Нестача технологічних ноу-хау
Інноваційна ефективність	Частка інноваційних послуг (продажі)	Інноватор (останні 3 роки) Частка інноваційних товарів (продажі) Новинки на світовому ринку інновацій
Бізнес-ефективність	Демонструють збитки (протягом останніх 3-х років) Усереднений прибуток на працівника	Щорічний оборот Прибуток

Джерело: складено за [12, с. 291–293]

вимірів: 1) характеристики засновника (керівника); 2) чинників та передумов заснування бізнесу; 3) джерел фінансування (рис. 1).

На різних етапах діяльності фірм визначено подібні та відмінні риси підприємств креативних індустрій. Ці етапи включали: 1) формування ідей та ресурсів; 2) управління та розвиток підприємства; 3) оцінку ефективності діяльності та результативність.

За результатами вивчення понад 1 400 фірм можна зробити висновки про переваги, які мають підприємства креативних індустрій над іншими (табл. 1).

Такий порівняльний аналіз та результати міжнародних досліджень дають можливість сформувати перелік критеріїв, за якими можна вимірювати ефективність функціонування підприємств креативних індустрій:

1. Упровадження інновацій протягом останніх трьох років.
2. Частка від продажу інноваційних товарів/послуг.
3. Прибуток на одного працівника.
4. Заходи з НДР.
5. Співпраця із ЗВО та науково-дослідними установами (кількість укладених угод та реалізованих проєктів).

6. Зареєстровані патенти, торгові марки, права власності.

7. Упровадження новинок на ринок.

8. Упровадження новинок на світовий ринок.

Такі показники дають можливість виробляти систему власних КРІ підприємствам індивідуально та загалом у секторі креативних індустрій. Також вони можуть слугувати критеріями порівняльного аналізу ефективності діяльності на міжнародному ринку та оцінювання конкурентоспроможності.

Висновки. Розвиток креативних індустрій у всьому світі на сучасному етапі виступає флагманом економіки, а в окремих країнах – пріоритетом розвитку. Креативні індустрії розвиваються завдяки своїй ключовій силі – креативному класу, який у силу своїх особливостей також потребує специфічних важелів стимулювання. Ці важелі відрізняються залежно від території, культурно-історичних особливостей, менталітету, суспільно-політичних традицій. Тому кожній державі потрібно підібрати саме той набір інструментарію, що працюватиме на її території, для стимулювання припливу та розвитку цього сегменту економіки.

Список літератури:

1. Horkheimer M., Adorno Theodor W. *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*. Querido Verlag, Amsterdam. ND Fischer 1988.
2. Creative Industries. UNESCO. URL: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/creativity/creative-industries/> (дата звернення: 04.04.2020).
3. Department for Culture, Media and Sport, Creative industries economic estimates. 2015, London : DCMS. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/creative-industries-economic-estimates-january-2015> (дата звернення: 10.04.2020).
4. What is the creative class? Emily Eaton. 2010. URL: <https://briarpatchmagazine.com/articles/view/what-is-the-creative-class> (дата звернення: 20.06.2020).
5. Florida R. *Bohemia and Economic Geography*. *Journal of Economic Geography*. 2002. № 2. P. 55–71. DOI:10.1093/jeg/2.1.55
6. Boschma R. and M. Fritsch. Creative class and regional growth – empirical evidence from eight European countries. *Jena Economic Research Papers* 2007-066. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1023869&rec=1&scabs=1017736 (дата звернення: 17.06.2020).
7. Murphy E. and Redmond D. The role of ‘hard’ and ‘soft’ factors for accommodating creative knowledge: insights from Dublin’s ‘creative class’. *Irish Geography*. 2009. № 42.1. P. 69–84.
8. Martin-Brelot, H., Grossetti, M., Eckert, D., Gritsai, O., Kovacs, Z. The Spatial Mobility of the ‘Creative Class’: A European Perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2010. № 34. P. 854–870. DOI:10.1111/j.1468-2427.2010.00960.x
9. Vinodrai, T., Keddy, S. Projects and project ecologies in creative industries. In C. Jones, M. Lorenzen, & J. Sapsed (Eds.), *The Oxford handbook of creative industries*. Oxford : Oxford University Press, 2015.
10. DeFillippi R. Managing Project-Based Organization in Creative Industries. *The Oxford Handbook of Creative Industries*, 2015. P. 268.
11. Gundolf, Katherine & Jaouen, Annabelle & Gast, Johanna. Motives for strategic alliances in cultural and creative industries. *Creativity and Innovation Management*. 2017. № 27. P. 1–13. 10.1111/caim.12255
12. Heidemann Lassen, A., McKelvey, M. and Ljungberg, D. Knowledge-Intensive Entrepreneurship in Manufacturing and Creative Industries: Same, Same, But Different. *Creativity and Innovation Management*. 2018. Vol. 27. Issue 3. P. 284–294. URL: <http://dx.doi.org/10.1111/caim.12292> (дата звернення: 24.06.2020).

References:

1. Horkheimer, M., Adorno, Theodor W. (1947) *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*. Querido Verlag, Amsterdam. ND Fischer 1988.
2. Creative Industries. UNESCO. Available at: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/creativity/creative-industries/> (accessed 04 April 2020).
3. Department for Culture, Media and Sport (DCMS) (2015) Creative industries economic estimates January 2015, London: DCMS. Available at: <https://www.gov.uk/government/statistics/creative-industries-economic-estimates-january-2015> (accessed 10 April 2020).

4. Eaton, E. (2010) What is the creative class? Available at: <https://briarpatchmagazine.com/articles/view/what-is-the-creative-class> (accessed 20 June 2020).
5. Florida, Richard (2002) Bohemia and Economic Geography. *Journal of Economic Geography*. 2: 55–71. doi:10.1093/jeg/2.1.55
6. Boschma, R. and M. Fritsch (2007) *Creative class and regional growth — empirical evidence from eight European countries*. Jena Economic Research Papers 2007-066. Available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1023869&rec=1&srcabs=1017736 (accessed 17 June 2020).
7. Murphy, E. and D. Redmond (2009) *The role of 'hard' and 'soft' factors for accommodating creative knowledge: insights from Dublin's 'creative class'*. *Irish Geography*, 42.1, 69–84.
8. Martin-Brelot, H., Grossetti, M., Eckert, D., Gritsai, O., Kovacs, Z. (2010). *The Spatial Mobility of the 'Creative Class': A European Perspective*. *International Journal of Urban and Regional Research*. 34. 854-870. 10.1111/j.1468-2427.2010.00960.x
9. Vinodrai, T., & Keddy, S. (2015). *Projects and project ecologies in creative industries*. In C. Jones, M. Lorenzen, & J. Sapsed (Eds.), *The Oxford handbook of creative industries*. Oxford: Oxford University Press.
10. DeFillippi, R. (2015). *Managing Project-Based Organization in Creative Industries*. *The Oxford Handbook of Creative Industries*, 268.
11. Gundolf, Katherine & Jaouen, Annabelle & Gast, Johanna. (2017) *Motives for strategic alliances in cultural and creative industries*. *Creativity and Innovation Management*. 27. 1-13. 10.1111/caim.12255
12. Heidemann Lassen, A., McKelvey, M. and Ljungberg, D. (2018) *Knowledge-Intensive Entrepreneurship in Manufacturing and Creative Industries: Same, Same, But Different*. *Creativity and Innovation Management*, vol. 27. 3, pp. 284–294. Available at: <http://dx.doi.org/10.1111/caim.12292> (accessed 24 June 2020).

СТИМУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНЫХ ИНДУСТРИЙ ЧЕРЕЗ ФОРМИРОВАНИЕ БЛАГОПРИЯТНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ КРЕАТИВНОГО КЛАССА

В статье раскрыты характеристики терминов «креативные индустрии» и «креативный класс», представлен перечень видов деятельности, относящихся к креативным индустриям. Приведены основные черты представителей креативного класса. Согласно результатам международных исследований проанализированы факторы привлекательности определенной местности, региона для функционирования и миграции креативного класса. Раскрыты факторы «привлечения», которые разделены на мягкие (ценности, сообщество, среда) и твердые (зарплата, транспортная инфраструктура, качество жизни). Приведены различия между работниками креативного сектора США и Европы, вызванные культурными и институциональными ограничениями. В сравнении с производственными фирмами выделены специфические черты фирм креативного сектора через характеристики учредителя/руководителя, предпосылки основания бизнеса и источники финансирования. Предложен перечень критериев измерения эффективности функционирования предприятий креативных индустрий.

Ключевые слова: креативный сектор, эффективность экономики, креативные индустрии, факторы стимулирования.

DEVELOPING CREATIVE INDUSTRIES BY FORMING ATTRACTIVE ENVIRONMENT FOR CREATIVE CLASS

The article reveals the characteristics of the terms «creative industries» and «creative class», lists the activities that are generally attributed to the creative industries. The main features of the representatives of the creative class are given. According to the results of international research, the factors of attractiveness of a certain area, region for the functioning and migration of the creative class are analyzed. The factors of «attraction» are divided into two types: soft (values, community, environment, natural beauty of the region, openness and tolerance of residents, ethnic diversity and attitudes towards different types of minorities) and hard (salary, transport infrastructure, quality of life, employment opportunities, city specifics). The results of a study among migrants of creative professions are revealed, indicating the key factors of their movement in search of work as (1) the availability of vacancies, (2) family, (3) place of birth. The differences between workers in the creative sector in the United States and Europe due to cultural (language differences, cultural barriers, less openness to foreigners, the need for local know-how to settle in a certain place, etc.) and institutional (differences in education and health care systems, conditions of national pension systems, legal norms of employment of migrants, bureaucratic barriers to «settlement» and starting a business, etc.) constraints are presented. In comparison with manufacturing firms, the specific features of firms in the creative sector are highlighted through the characteristics of the founder/leader, the preconditions for starting a business and sources of funding. The list of criteria of measurement of efficiency of functioning of the enterprises of creative industries is offered as follows: introduction of innovations during the last three years; share of sales of innovative goods/services; profit per employee, research and development activities; cooperation with higher education institutions and research institutions (number of signed agreements and implemented projects); registered patents, trademarks, property rights; introduction of novelties onto the market; introduction of novelties onto the world market.

Key words: creative sector, economic efficiency, creative industries, attracting factors.

5. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-33>

УДК [338.48](477)

Дубовіч І.А.

кандидат географічних наук,
доцент кафедри екологічної економіки,
Національний лісотехнічний університет України

Фомічева Т.Є.

аспірант кафедри екологічної економіки,
Національний лісотехнічний університет України

Dubovich Ion, Fomicheva Tetiana

Ukrainian National Forestry University

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Проаналізовано основні проблеми економіко-правового регулювання екологічного туризму в Україні. Розглянуто основні нормативно-правові акти, що регулюють туристичну діяльність в Україні. Обґрунтовано порядок регулювання екологічного туризму в українському законодавстві. Акцентовано увагу на розвиток екологічного туризму як виду туризму, який можна застосовувати на об'єктах природно-заповідного фонду України. Обґрунтовано, що наявні в Україні нормативно-правові документи лише частково регулюють питання, пов'язані з екологічним туризмом. Запропоновано основні принципи розвитку екологічного туризму, а також взаємодію суб'єктів туристичного бізнесу на ринку туристичних послуг. Зазначено, що важливу роль в економіко-правовому регулюванні екологічного туризму має відігравати уряд держави. Акцентовано увагу на тому, що наявні проблеми екологічного туризму в Україні слід вирішити шляхом ефективного економіко-правового регулювання.

Ключові слова: екологічний туризм, екотурист, економіко-правове регулювання, еколого-економічна компетентність, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Одним із сучасних та пріоритетних видів туризму, що успішно формується і розвивається, є екологічний. Екологічний туризм спрямований на охорону природного і культурного середовища. Формуванню і розвитку екологічного туризму сприяє насамперед різноманітність природи, а також прагнення населення пізнавати та берегти природні багатства. У більшості країн світу, зокрема і в Україні, значні природні багатства мало освоєні. Сьогодні немає однозначного підходу щодо трактування поняття екологічного туризму.

У нинішніх умовах формування та розвитку екологічного туризму важливе значення має не лише розроблення теоретико-методологічних підходів та підготовка висококваліфікованих фахівців, але й належне економіко-правове регулювання, яке б забезпечило відповідну термінологічно-понятійну систему, а також ефективні умови правового регулювання для розвитку екологічного туризму.

Саме тому вивчення сучасних проблем економіко-правового регулювання екологічного туризму в Україні, які потребують невідкладних заходів щодо їх вирішення, є актуальним завданням. Дослідження економіко-правового регулювання екологічного туризму спрямоване на пошук нових напрямів розвитку з метою максимального забезпечення потреб екотуристів.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Наукові дослідження у сфері екологічного туризму здійснюють вітчизняні та закордонні вчені. Вагомий внесок у виявлення проблемних питань розвитку екологічного туризму внесли Л.Г. Богуш, Д.Г. Дармостук, О.Ю. Дмитрук, Н.О. Кравченко, В.І. Вишневецький, Д.І. Кубай, Р.С. Новицька та ін.

Незважаючи на те, що деякі аспекти економіко-правового регулювання туризму в Україні висвітлені у деяких наукових працях (К.Г. Бриль, Н.Т. Гончарук та ін.), питання сучасних економіко-правових проблем, пошук нових ефективних шляхів їх вирішення,

вдосконалення розвитку у сфері екологічного туризму сьогодні є не досить вивченим.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розробленні теоретичних положень, методичних основ та практичних рекомендацій щодо економіко-правового регулювання, спрямованого на розвиток екологічного туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наш час одним із пріоритетних видів туризму, який динамічно розвивається і здійснює мінімальний вплив на довкілля, є екологічний туризм [2]. Екологічний туризм є досить новим (виник на початку 80-х років ХХ ст.) видом туризму, але популярності і швидких темпів розвитку набрав близько двадцяти років тому. Екологічний туризм виник як вид туризму та орієнтований на принцип сталого розвитку туристичної діяльності, що здійснює мінімальний вплив на довкілля.

Сьогодні в Україні є різні тлумачення та визначення екологічного туризму. Також є різні думки стосовно віднесення екологічного туризму до тієї чи іншої групи, системи, виду та підвиду туризму. Деякі науковці вважають, що екологічний туризм є підвидом сільського туризму, інші – лісового туризму тощо. Різні підходи пояснюються відсутністю закону «Про екологічний туризм». В Україні правове регулювання туристичної діяльності здійснюється на підставі системи джерел права, основою яких є Конституція України (від 28.06.1996 р.) [6], міжнародно-правові акти про туризм, закони, комплекс нормативно-правових актів, що забезпечують процес організаційної діяльності в туристичній сфері (див. табл. 1).

Основним законом, що регулює відносини у сфері туризму, є Закон України «Про туризм» (від 15.09.1995 р.). У ст. 6 Закону України «Про туризм» зазначено, що «Держава проголошує туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності» [5].

У Законі України «Про туризм» залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування тощо), їхніх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак звернено увагу на різні види туризму, серед яких розглядається екологічний туризм [5]. У цьому законі немає визначення поняття «екологічний туризм», його принципів, ознак та критеріїв. Це створює значні економіко-правові проблеми для розвитку екологічного туризму в Україні та за її межами. Потреба в належному економіко-правовому регулюванні екологічного туризму полягає в існуванні чинників та особливостей його формування і розвитку, серед яких:

- 1) відсутність єдиного трактування терміна «екологічний туризм», його принципів та функцій;
- 2) відсутність відповідних економіко-правових умов для розвитку туристичного бізнесу та збільшення кількості екотуристів;
- 3) зміна руйнівного типу туристичної діяльності на збереження природних і культурно-історичних ресурсів тощо.

Економіко-правове регулювання екологічного туризму повинно включати систему державних заходів, спрямованих на розвиток, вдосконалення та упорядкування еколого-туристичної діяльності, а також створення правових механізмів їх реалізації в реальній економічній ситуації [1]. Важливим аспектом для розвитку екологічного туризму є державна політика. Ефективна державна політика має сприяти та забезпечувати нормативно-правове регулювання щодо розвитку екологічного туризму, а також взаємодію суб'єктів туристичного бізнесу на ринку туристичних послуг [7, с. 91]. Державна політика України щодо розвитку екологічного туризму повинна формуватися на таких принципах, як:

- *принцип стабільності* – ґрунтується на стабільній державній політиці стосовно економіко-правового регулювання екологічного туризму;

Таблиця 1

Основні нормативно-правові акти, що регулюють туристичну діяльність в Україні

Закони України	«Про туризм» (від 15.09.1995 р.)
	«Про курорти» (від 05.10.2000 р.)
	«Про ліцензування окремих видів господарської діяльності» (від 01.06. 2000 р.)
	«Про природно-заповідний фонд України» (від 16.06.1992 р.)
Постанови Кабінету Міністрів України	«Про Правила в'їзду іноземців в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію» (від 29.12.1995 р.)
	«Про затвердження переліку органів ліцензування» (від 14.11.2000 р.)
	«Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки розвитку туризму, створення умов безпеки туристів, розбудови туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей в Україні» (від 16.03.2017 р.)
Укази Президента України	«Про День туризму» (від 21.09.1998 р.)
	«Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму» (від 14.12.2001 р.)
	«Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні» (від 21.02.2007 р.)
Розпорядження Кабінету Міністрів України	«Про затвердження заходів щодо розвитку іноземного і внутрішнього туризму» (від 27.06.2003 р.)
	«Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів на період до 2026 року» (від 16.03.2017 р.)
Кодекси України	Цивільний кодекс України (від 16.01.2003 р.)
	Господарський кодекс України (від 16.01.2003 р.)
	Податковий кодекс України (від 2.12.2010 р.)

– *принцип довгостроковості* – реалізується в розробленні державних програм, що визначають стратегічні напрями розвитку екологічного туризму та методи державного регулювання;

– *принцип економічної зацікавленості розвитку екологічного туризму суб'єктами туристичного бізнесу* – забезпечує підвищення ролі екологічного туризму суб'єктами туристичного бізнесу;

– *принцип юридичної захищеності інтересів екологічної діяльності* – забезпечує контроль за туристичною діяльністю щодо задоволення суспільних вимог (екологічні, економічні, соціальні), що передбачає юридичну захищеність усіх інтересів [7, с. 91].

Важливий чинник, що сприяє успішному виконанню економіко-правового регулювання – це прибуток для туристичних агентств, захищення природоохоронних територій, збереження біорізноманіття території та поліпшення добробуту своїх працівників [8].

Економіко-правове регулювання екологічного туризму має включати систему сертифікації, ліцензування, технологію стандартизації тощо. Важливим аспектом сертифікації має стати Система сертифікації екологічного туризму (*Ecotourism Certification System*), яка включає набір стандартів, спостереження, доступ, а також норми поведінки та настанови щодо розвитку еколого-туристичного бізнесу в Україні. Відсутність в Україні системи сертифікації екологічного туризму сприяє відхиленню від встановлених правил і норм відповідальної екологічної, соціальної та культурної поведінки з боку туристичних організацій та забезпечення їх якості. Як правило, система сертифікації покликана збалансувати вплив бізнесу на місцеве середовище і фокусується на взаємодії туристичної компанії з природними та культурними ресурсами, покращенні якості життя в місцевих громадах та економічному внеску в інші програми національного розвитку. Також доцільно розробити національні стандарти та рейтингову систему у сфері готельного господарства щодо екологічного туризму. Доцільність введення рейтингової системи дає змогу класифікувати компанію на основі її діяльності та відповідності засадам сталого розвитку. Критерії оцінки можуть бути різними і включати: оцінку взаємодії компанії та навколишнього середовища; політику управління всередині компанії; те, як компанія заохочує своїх клієнтів стати активними учасниками збереження довкілля; взаємодію між компанією та місцевими громадами та ін. Виходячи з цих критеріїв, компанія оцінюється на відповідність тим чи іншим вимогам [8]. Для ефективного розвитку екологічного туризму можна також запровадити систему маркування, засновану на критеріях, що включають план управління, користь для місцевої громади, важливість освіти та навчання персоналу, вплив на довкілля та ін.

Важливу роль щодо економіко-правового регулювання екологічного туризму має відігравати уряд держави. Уряд, виділяючи кошти та час на спільні проекти, відіграє важливу роль у плануванні, розвитку та управлінні екологічним туризмом, а приватний сектор потребує допомоги від уряду для забезпечення сталого

розвитку туризму. Роль уряду щодо політики розвитку та планування у сфері екологічного туризму змінюється залежно від сприйнятої важливості екологічного туризму як сектору в межах національної та місцевої економіки, що сприяють координації між міністерствами, співпраці з неурядовими організаціями, приватним сектором, професійними та громадськими групами для реалізації стратегічних еколого-туристичних ініціатив тощо. Уряд також відіграє значну роль у зміцненні двосторонніх відносин між країнами та співпраці між урядами різних країн щодо реалізації спільних еколого-туристичних проектів і заходів [3].

Отже, для вирішення наявних проблем у сфері екологічного туризму важливе значення має належне економіко-правове регулювання. Екологічний туризм дає можливість приносити значні доходи, а також зменшити негативний вплив туристичної діяльності на довкілля. Для вирішення наявних економіко-правових проблем у сфері екологічного туризму в Україні необхідно сформувати державну політику, основним завданням якої буде визначення екологічного туризму пріоритетним у туристичних регіонах, впровадження економіко-правових механізмів для успішного ведення еколого-туристичного бізнесу, інвестиційних механізмів розвитку еколого-туристичної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів із формування іміджу екологічного туризму тощо.

З наведеного випливає, що сьогодні вкрай важливим є належне розроблення та прийняття Закону України «Про екологічний туризм». Вважаємо, що Закон України «Про екологічний туризм» повинен містити такі основні розділи.

Розділ I. Загальні положення (визначення термінів; структура законодавства України про екологічний туризм; еколого-туристичні ресурси України; організаційні форми (національні і міжнародні) екологічного туризму; учасники еколого-туристичних відносин тощо).

Розділ II. Державна політика та державне регулювання екологічного туризму (основні способи і цілі державного регулювання та пріоритетні напрями державної політики у сфері екологічного туризму; органи, що здійснюють регулювання відносин у сфері екологічного туризму; державне управління і контроль в галузі екологічного туризму; програми розвитку екологічного туризму в Україні та ін.).

Розділ III. Безпека екологічного туризму (захист інтересів українських екотуристів на території України та за її межами; фінансове забезпечення відповідальності туроператора та турагента; страхування екотуристів під час здійснення туристичних поїздок та ін.).

Розділ IV. Організація еколого-туристичної діяльності (ліцензування еколого-туристичної діяльності; сертифікація і стандартизація у сфері туристичної діяльності; встановлення категорій об'єктів туристичної інфраструктури; інформування споживачів про умови надання еколого-туристичних послуг; договір на еколого-туристичне обслуговування; договір на екскурсійне обслуговування та надання послуг для

проживання і харчування; основні права та обов'язки суб'єктів еколого-туристичної діяльності; основні права та обов'язки екотуристів і екскурсантів та ін.).

Розділ V. Професійна підготовка фахівців та наукове забезпечення екологічного туризму (професійна підготовка фахівців для розвитку екологічного туризму; забезпечення наукового дослідження у сфері розвитку екологічного туризму; об'єднання суб'єктів еколого-туристичної діяльності).

Розділ VI. Економіко-правові засади управління і контролю у сфері екологічного туризму (права та обов'язки уповноважених органів управління на здійснення контролю за еколого-туристичною діяльністю; відповідальність за порушення законодавства у сфері екологічного туризму; відповідальність органів державної влади у сфері еколого-туристичної діяльності; відповідальність суб'єктів еколого-туристичної діяльності; відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства у сфері екологічного туризму).

Розділ VII. Міжнародне співробітництво у сфері екологічного туризму (міжнародні договори України у сфері екологічного туризму та участь України в міжнародних еколого-туристичних організаціях; представництва України у сфері екологічного туризму за межами України; здійснення еколого-туристичної діяльності в Україні іноземними суб'єктами та ін.).

Розділ VIII. Прикінцеві та перехідні положення (економіко-правове регулювання щодо забезпечення розвитку екологічного туризму на території України та за її межами).

Слід зазначити, що екологічний туризм як один із видів туризму можна успішно застосовувати на об'єктах природно-заповідного фонду України. Законом України «Про природно-заповідний фонд України» [4] визначаються економіко-правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів, об'єктів та виділення зон регульованої рекреації. У Законі України «Про природно-заповідний фонд України» (ст. 21) зазначено, що зона

регульованої рекреації на території національних природних парків є зоною, де дозволяється здійснювати туризм (в т.ч. екологічний) [4].

З наведеного випливає, що Законом України «Про природно-заповідний фонд України» регулюються лише загальні аспекти туристичної діяльності, рекреації та відпочинку. Враховуючи особливості диференційованого режиму національних природних парків, ці території можна ефективно використовувати в еколого-туристичних цілях. На нашу думку, учасниками екологічного туризму можуть бути лише люди з високим рівнем еколого-економічної компетентності та свідомості. Отже, для належного економіко-правового регулювання щодо використання національних природних парків та інших територій в еколого-туристичних цілях в Україні необхідно прийняти закон «Про екологічний туризм».

Висновки. У нинішніх умовах розвитку екологічного туризму важливе значення має належне економіко-правове регулювання, яке б забезпечило ефективне функціонування екологічного туризму.

Сьогодні важливо розробити теоретичні положення, методичні основи та практичні рекомендації щодо економіко-правового регулювання, спрямованого на розвиток екологічного туризму в Україні та за її межами.

Економіко-правове регулювання екологічного туризму повинно включати ефективну систему державних заходів, спрямованих на розвиток, удосконалення та упорядкування еколого-туристичної діяльності, а також створення правових механізмів їх реалізації в реальній економічній ситуації.

Державна політика України, спрямована на розвиток екологічного туризму, повинна формуватися на принципах стабільності, довгостроковості, економічної зацікавленості розвитку екологічного туризму суб'єктами туристичного бізнесу, юридичної захищеності інтересів еколого-туристичної діяльності та ін. Ефективне економіко-правове регулювання процесу розвитку екологічного туризму сприятиме зростанню сектору екологічного туризму на внутрішньому ринку туризму та визначатиме вектор розвитку екологічної ситуації в Україні.

Список літератури:

1. Бриль К.Г. Місце стратегічних пріоритетів розвитку у підвищенні інвестиційної привабливості туристичної галузі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 10. С. 14–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_10_4 (дата звернення: 28.05.2020).
2. Вишневський В.І. Екологічний туризм: навчальний посібник. Київ: Інтерпрес ЛТД, 2015. 140 с.
3. Гончарук Н.Т., Коледа Г.І., Система управління сферою туризму в умовах децентралізації влади в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 4. С. 95–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2018_4_16 (дата звернення: 08.06.2020).
4. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення: 04.06.2020).
5. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.05.2020).
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України* 1996. № 30. Ст. 141.
7. Моргулець О.Б. Менеджмент у сфері послуг : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учб. л-ри, 2012. 383 с.
8. UN General Assembly: ecotourism key to eradicating poverty and protecting environment, PR №: PR13001. UNWTO, 2013 [E-resources]. URL: <http://media.unwto.org/en/press-release/2013-01-03/> (accessed 24 May 2020).

References:

1. Bril' K.G. (2015). Miscze strategicznikh prioritetiv rozvitku u pidvishhenni` investicijnoyi privablivosti` turisticznoyi galuzi [The place of strategic development priorities in increasing the investment attractiveness of the tourism industry]. *Investiciji: praktyka ta dosvid*, no.10, pp. 14–18. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_10_4 (accessed 28 May 2020).
2. Vishnevskij V.I. (2015). *Ekologichnij turizm: navchalnij posibnik* [Ecological tourism: a textbook]. Kyiv: Interpres LTD, 140 p. (in Ukrainian)
3. Goncharuk N.T., Kolyeda G.I. (2018). Sistema upravlinnya sferoyu turizmu v umovakh decentralizaciyi vladi v Ukraini. [Tourism management system in the conditions of decentralization of power in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya*, vol. 4, pp. 95–103. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2018_4_16 (accessed 08 June 2020).
4. Pro prirodno-zapovidnij fond Ukraini: Zakon Ukrainy [On the nature reserve fund of Ukraine: Law of Ukraine] vid 16.06.1992 p. № 2456-XII / Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (accessed 04 June 2020).
5. Pro turizm: Zakon Ukrainy [On tourism: Law of Ukraine] vid 15.09.1995 p. № 324/95 / Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (accessed 27 May 2020).
6. Konstituciya Ukraini: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 p. № 254к/96 / Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. no 30. Ct. 141.
7. Morgulecz O.B. (2012). Menedzhment u sferi poslug: navch. posib. dlya stud. vishh. navch. Zakl [Management in the field of services]. Kyiv: Czentr uchb. l-ri, Bibliogr. (in Ukrainian)
8. UN General Assembly: ecotourism key to eradicating poverty and protecting environment, PR №: PR13001. UNWTO, 2013 [online]. Available at: <http://media.unwto.org/en/press-release/2013-01-03/> (accessed 24 May 2020).

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Проанализированы основные проблемы экономико-правового регулирования экологического туризма в Украине. Рассмотрены основные нормативно-правовые акты, регулирующие туристическую деятельность в Украине. Обоснован порядок регулирования экологического туризма как вида туризма, который можно применять на объектах природно-заповедного фонда Украины. Обосновано, что существующие в Украине нормативно-правовые документы только частично регулируют вопросы, связанные с экологическим туризмом. Предложены основные принципы развития экологического туризма, а также взаимодействие субъектов туристического бизнеса на рынке туристических услуг. Отмечено, что важную роль в экономико-правовом регулировании экологического туризма должно играть правительство страны. Акцентировано внимание на том, что существующие проблемы экологического туризма в Украине следует решить путем эффективного экономико-правового регулирования.

Ключевые слова: экологический туризм, экотурист, экономико-правовое регулирование, эколого-экономическая компетентность, устойчивое развитие.

MODERN PROBLEMS OF ECONOMIC AND LEGAL REGULATION OF ECOLOGICAL TOURISM IN UKRAINE

The main problems of economic and legal regulation of ecological tourism in Ukraine are analyzed. The need for proper economic and legal regulation of ecotourism is the existence of factors and features of its formation and development. Attention is paid to the peculiarities of the formation of ecological tourism. The main normative legal acts regulating tourist activity in Ukraine are considered. The order of regulation of the ecological tourism in the Ukrainian legislation is substantiated. The system of sources of law that ensure the process of organizing activities in the field of ecotourism is considered. Emphasis is placed on the development of ecological tourism as a type of tourism that can be used on the objects of the nature reserve fund of Ukraine. It is substantiated that the existing legal documents in Ukraine only partially regulate issues related to ecotourism. The basic principles of development of ecological tourism as well as interaction of subjects of tourist business in the market of tourist services are offered. It is noted that the state government should play an important role in the economic and legal regulation of ecological tourism. The government plays an important role in planning, developing and managing ecotourism by allocating funds and time for joint projects, and the private sector needs government assistance to ensure sustainable tourism development. It is substantiated that economic and legal regulation of ecological tourism should include a system of certification, licensing, standardization technology. Emphasis is placed on the fact that the existing problems in the field of ecological tourism in Ukraine should be solved through effective economic and legal regulation. To solve the existing economic and legal problems in the field of ecotourism in Ukraine it is necessary to form a state policy, the main task of which will be to determine ecotourism as a priority in tourist regions, introduction of economic and legal mechanisms for successful ecotourism business, infrastructure, information and marketing activities to form the image of ecotourism. Today it is important to properly develop and adopt the Law of Ukraine «On Ecological Tourism».

Key words: ecological tourism, ecotourist, economic and legal regulation, ecological and economic competence, sustainable development.

Самусевич Я.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування,
Сумський державний університет

Височина А.В.

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри
бухгалтерського обліку та оподаткування,
Сумський державний університет

Samusevych Yaryna, Vysochyna Alina

Sumy State University

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНВЕРГЕНТНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН ЄВРОПИ¹

Основною метою статті є аналіз екологічних податкових політик європейських країн із погляду виявлення конвергентних тенденцій їхнього розвитку. Параметрами екологічної податкової політики вибрано показники структури трьох груп екологічних податків: енергетичних, транспортних та податків на викиди і ресурси. Вибірку статистичних даних сформовано для 30 європейських країн за період 2009–2018 рр. Тестування гіпотези про наявність конвергенції екологічних податкових політик європейських країн здійснено за допомогою коефіцієнта варіації та на основі аналізу коефіцієнтів панельної регресійної залежності за допомогою інструментарію Stata 12/SE та MS Excel. Результати емпіричних досліджень підтвердили гіпотезу про наявність β -конвергенції та σ -конвергенції у контексті екологічних податкових систем вибраних країн.

Ключові слова: екологічне оподаткування, конвергенція, енергетичні податки, транспортні податки, Європа, кластерний аналіз, податкова політика.

Постановка проблеми. Розвиток світових господарських відносин протягом останніх кількох десятиліть супроводжувався кардинальною трансформацією умов ведення бізнесу. Так, зокрема, посилення інтеграційних процесів та лібералізація товарних та фінансових ринків призвели до виникнення як позитивних зрушень (активізація транскордонної торгівлі, інтенсифікація наднаціонального співробітництва у боротьбі з глобальними викликами, бурхливий розвиток сфер та ланок національного господарства, інноваційних технологій тощо), так і негативних ефектів (загострення глобальних проблем, особливо екологічного характеру; зростання масштабів та динамічності кризових явищ і їх швидка трансмісія; посилення конкуренції у різних традиційних та нетрадиційних секторах економіки та ін.). Варто зауважити, що одним із найбільш загрозливих викликів, що стоять перед світовою спільнотою на сучасному етапі розвитку, є нівелювання наслідків антропогенного впливу на екосистему, оскільки відсутність виважених та скоординованих дій у цьому напрямі може мати незворотні та катастрофічні наслідки у найближчій перспективі. Так, вирішення проблем екологічного характеру як на наднаціональному, так і національному рівні можливе з

використанням інструментів державного регулювання економіки стимулюючого (імплементация різнопланових преференцій для суб'єктів економічних відносин із метою виховання екологічно відповідальної поведінки) та стримуючого (застосування фіскальних механізмів до тих економічних агентів, що здійснюють деструктивний вплив на навколишнє середовище) характеру. Таким чином, аналіз світового досвіду побудови системи екологічного оподаткування, дослідження рівня їхніх конвергентних (дивергентних) взаємозв'язків є важливими теоретичними та прикладними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема екологічного оподаткування тривалий час залишається у фокусі наукових досліджень. Так, загальні питання екологічного оподаткування досліджено у роботах П. Екінса [4], С. Робертсона [10]. З іншого боку, набуває актуальності аналіз та порівняння екологічних податкових політик різних країн, що розкрито у роботах Д. Котрелла [2], напрацюваннях міжнародних організацій, таких як Європейська агенція навколишнього середовища [5], Євростат [6], Міжнародна організація праці [8], Організація економічного співробітництва і розвитку [9]. Дослідженню конвергентних процесів у міжнародному податковому середовищі присвячено

¹ Дослідження виконане в межах НДР «Структурно-функціональна мультиплексивна модель розбудови системи екологічних податків в Україні» (№ д/р 0119U100759).

праці низки закордонних дослідників. Зокрема, слід відзначити дослідження податкової конвергенції у країнах Європейського Союзу, проведене Ф. Дельгадо за період 1965–2010 рр., яке передбачало розрахунок фіскальної дистанції між показниками окремої країни та середнім для ЄС-15 рівнем за індикаторами загального податкового навантаження та навантаження за окремими групами податків. Результати розрахунків підтвердили наявність конвергенції загального рівня податкового навантаження у Європейському Союзі [3].

Формулювання цілей статті. Попри існування певних напрацювань науковців щодо формалізації конвергентних зв'язків у розрізі загального рівня податкового навантаження, податків на споживання, на працю та на капітал, сегмент екологічного оподаткування є недостатньо дослідженим. Як правило, дослідження екологічної податкової політики ґрунтуються на порівняльному аналізі існуючих систем оподаткування та не передбачають кількісного оцінювання трендів їх зближення. У зв'язку із цим запропоновано здійснити аналіз наявності бета- та сигма-конвергенції у вибраних європейських країнах за окремими групами індикаторів системи екологічного оподаткування.

Виклад основного матеріалу. У загальних рисах теорія економічної конвергенції полягає у зближенні розвитку країн за певними критеріями і набутті ними спільних рис. Безпосередньо податковою конвергенцією вважається вирівнювання показників, що відображають умови оподаткування (ставок податків, податкового навантаження, структури податкових систем тощо). Відзначимо, що на сучасному етапі розвитку процеси податкової конвергенції тісно пов'язані зі стратегією гармонізації оподаткування, яка найбільш стрімкими темпами реалізується у країнах Європейського континенту.

Географічна структура вибірки складається з 30 європейських країн (Бельгія, Болгарія, Чехія, Данія, Німеччина, Естонія, Ірландія, Греція, Іспанія, Франція, Хорватія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Угорщина, Мальта, Нідерланди, Австрія, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Словаччина, Фінляндія, Швеція, Великобританія, Ісландія, Норвегія, Швейцарія). Часовий горизонт дослідження – 2009–2018 рр. До блоку параметрів, на основі яких здійснюватиметься тестування гіпотези про наявність конвергентних зв'язків у системах екологічного оподаткування європейських країн, вибрано такі: питома вага надходжень від екологічних податків за викиди та ресурси у загальних податкових надходженнях, %; питома вага надходжень від транспортних податків у загальних податкових надходженнях, %; питома вага надходжень від енергетичних податків у загальних податкових надходженнях, %.

Слід зазначити, що методичний інструментарій оцінювання конвергентних процесів передбачає розрахунок двох типів конвергенції: σ -конвергенції (сигма-конвергенції) та β -конвергенції (бета-конвергенції). Використання σ -конвергенції як індикатора зближення податкових систем базується на показниках, які дають

змогу оцінити рівень варіації аналізованих цільових індикаторів, а тому незначний рівень розсіювання змінних вибірки свідчить про наявність конвергентних процесів, тоді як суттєвий розкид параметрів, навпаки, підтверджує факт існування дивергентних трендів. Оцінювання σ -конвергенції базується на використанні низки індикаторів, серед яких – коефіцієнт варіації, коефіцієнт Джині, індекси Тейла, індекс регіональної асиметрії, індекс Аткинсона та ін. Однак найбільш розповсюдженим та прийнятним інструментом є коефіцієнт варіації, оскільки, по-перше, він не залежить від масштабу та розмірності змінних, а по-друге, інтерпретація отриманих результатів можлива як за абсолютними значеннями показника, так і за його динамікою. Формула для оцінювання рівня сигма-конвергенції з використанням коефіцієнта варіації має такий вигляд:

$$CV_t = \frac{\left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (y_{it} - \bar{y}_t)^2 \right)^{1/2}}{\bar{y}_t}, \quad (1)$$

де $\bar{y}_t$ – середній рівень показника;

y_{it} – рівень показника у i -й країні, $i = \overline{1, n}$.

Своєю чергою, β -конвергенція відображає динаміку фіскальних розривів вибраних показників розвитку податкових систем країн світу. Класичною можна вважати методику оцінювання рівня бета-конвергенції, розроблену Р. Барро та К. Сала-і-Мартіном [1] на основі моделі Солоу. Відповідно до даного підходу, наявність конвергенції ілюструє від'ємне значення коефіцієнта регресії, побудованого за формулою:

$$\ln \left(\frac{y_{i,t+1}}{y_{i,t}} \right) = \alpha + \beta \ln(y_{i,t}) + \varepsilon_{i,t}, \quad (2)$$

де $y_{i,t}$ – рівень показника у i -й країні ($i = \overline{1, n}$) у базовому періоді ($t = \overline{1, T-1}$);

$y_{i,t+1}$ – рівень показника у i -й країні ($i = \overline{1, n}$) у звітному періоді ($t = \overline{2, T}$);

α – вільний член регресійного рівняння;

β – коефіцієнт, що ілюструє наявність β -конвергенції (за умови $\beta < 0$) або її відсутність;

$\varepsilon_{i,t}$ – стандартна похибка.

Тестування на наявність/відсутність конвергенції здійснено на основі формул (1) та (2) з використанням MS Excel та програмного продукту Stata 12/SE. Результати тестування гіпотези про існування сигма-конвергенції серед вибраних європейських країн представлено на рис. 1.

Результати засвідчують, що у вибраних країнах спостерігається досить високий рівень варіації екологічних податків на викиди і ресурси, який із часом знижується. Однак у цілому слід звернути увагу на той факт, що саме ця група податків становить найнижчий рівень у всіх досліджених країнах, тому зниження їх варіативності має показове значення та свідчить про подальше зближення параметрів екологічної податкової політики вибраних країн. Транспортні податки також характеризуються досить високим рівнем варіативності з трендом до її послаблення протягом дослідженого періоду. Водночас тренди розвитку енерге-

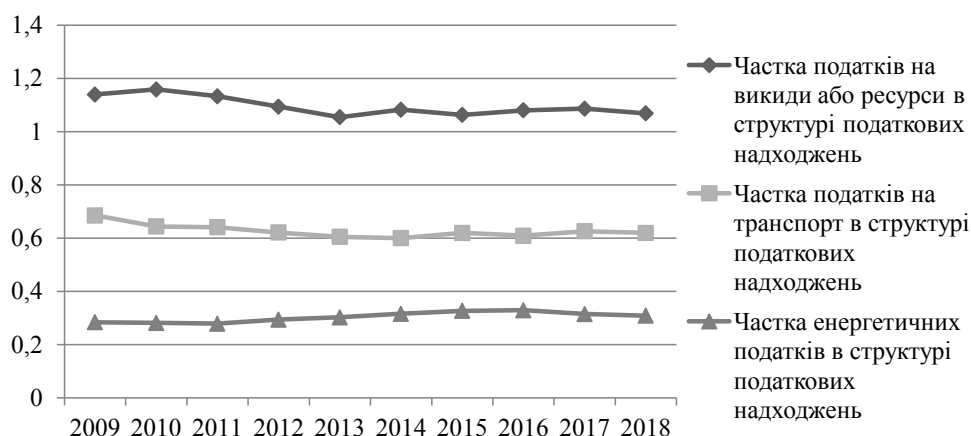

Рис. 1. Результати оцінювання наявності процесів σ -конвергенції у системах екологічного оподаткування європейських країн у 2009–2018 рр.

Джерело: авторські розрахунки за даними [7]

тичних податків продемонстрували досить низький рівень варіації, який не характеризується тенденцією до зниження. На наступному етапі було оцінено рівень бета-конвергенції за допомогою побудови економіко-математичних моделей із фіксованими та випадковими ефектами. Результати практичного тестування наявності бета-конвергенції представлено в табл. 1.

Побудовані моделі з фіксованими ефектами засвідчили наявність бета-конвергенції за всіма дослідженими групами екологічних податків. З іншого боку, оцінювання моделей із випадковими ефектами дало змогу отримати статистично значимі результати лише для групи транспортних податків. Розрахунки засвідчили наявність конвергентних тенденцій у системах екологічного оподаткування європейських країн, однак не можна однозначно визначити ступінь фактичного зближення екологічних податкових політик. Доцільно додатково провести кластерний аналіз із погляду визначення наявних патернів екологічного оподаткування у країнах Європи. Результати ієрархічної кластеризації, проведеної за допомогою методу Уорда, демонструє рис. 2. Візуальний аналіз дистанції між кластерами свідчить про наявність трьох кластерів, які є майже

рівними за кількістю. Окрім того, проведений тест Калінські-Харабаша також засвідчив, що досліджувану вибірку країн доцільно розділяти на три кластери.

Для визначення специфічних характеристик даних кластерів доцільно проаналізувати їх усереднені параметри, що демонструє рис. 3.

Розраховані усереднені показники свідчать, що, незважаючи на виявлену дистанцію між кластерами, параметри, визначені в межах кожного кластера, характеризуються зовсім несуттєвими відмінностями. Це підтверджує висунуту раніше тезу про значний рівень конвергенції екологічних податкових політик країн Європи. Тобто на даному етапі, незважаючи на відмінності в окремих видах екологічних податків, майже всі європейські країни вибрали єдину модель екологічного оподаткування, яка забезпечує схожу структуру надходжень від екологічних податків.

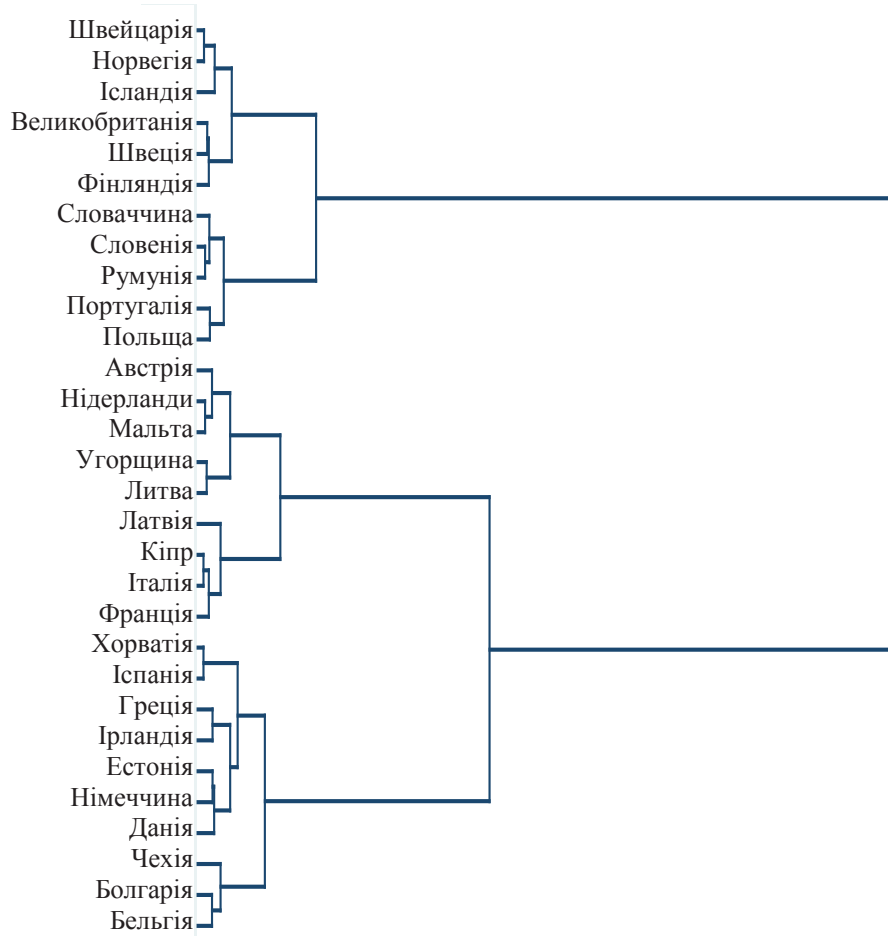
Висновки. Проведене дослідження засвідчило наявність конвергентних трендів у екологічних податкових політиках країн Європи. Перебіг конвергентних процесів протягом 2009–2018 рр. у результаті призвів до зближення екологічних податкових політик досліджуваних країн. При цьому можна відзначити, що найбільшим

Таблиця 1

Результати оцінювання процесів β -конвергенції у системах екологічного оподаткування європейських країн у 2009–2018 рр.

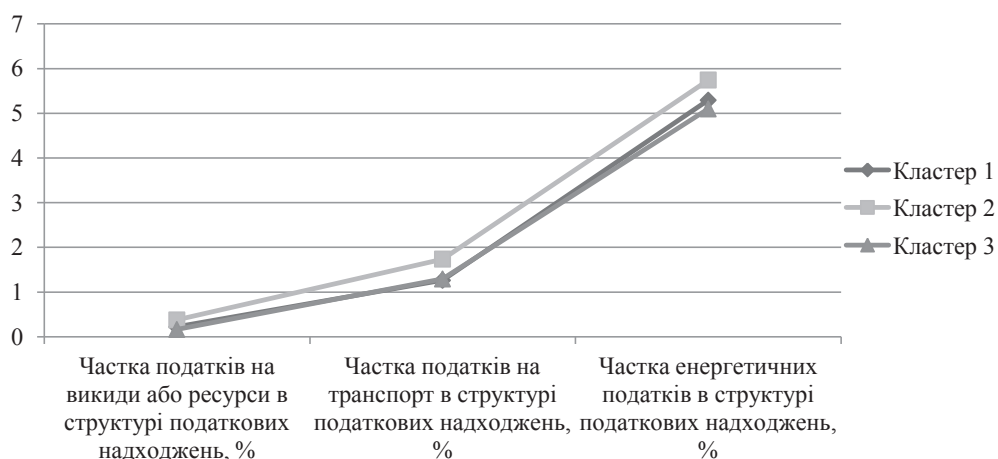
Індикатор розвитку податкової системи	β -коефіцієнт	Стандартна похибка	$p > t $	Prob > chi2
Питома вага надходжень від екологічних податків (за ресурси і викиди) у загальних податкових надходженнях, %				
Модель із випадковими ефектами	-0,0160	0,0113	0,156	0,1564
Модель із фіксованими ефектами	-0,3288***	0,0536	0,000	0,0000
Питома вага надходжень від транспортних податків у загальних податкових надходженнях, %				
Модель із випадковими ефектами	-0,0214***	0,0069	0,002	0,0019
Модель із фіксованими ефектами	-0,2890***	0,0483	0,000	0,0000
Питома вага надходжень від енергетичних податків у загальних податкових надходженнях, %				
Модель із випадковими ефектами	-0,0154	0,0138	0,266	0,2659
Модель із фіксованими ефектами	-0,3952***	0,0522	-7,57	0,0000

Джерело: авторські розрахунки за даними [7]

Рис. 2. Результати ієрархічної кластеризації європейських країн за параметрами структури екологічного оподаткування станом на 2018 р.

Джерело: авторські розрахунки за даними [7]

Рис. 3. Усереднені параметри структури екологічного оподаткування європейських країн у розрізі кластерів

Джерело: авторські розрахунки за даними [7]

рівнем конвергенції характеризувалися саме параметри енергетичних податків, надходження від яких забезпечують максимальну частку в загальній структурі. Таким чином, можна відзначити, що в перспективі гармоніза-

ції податкової політики України відповідно до європейських стандартів слід урахувати виявлені тенденції для формування структури екологічних податків, яка відповідатиме загальноприйнятій у Європі.

References:

1. Barro R. J., Sala-i-Martin X. (2003). *Economic growth*. 2nd ed. London: The MIT Press.
2. Cottrel J. et al. (2016). Environmental tax reform in developing, emerging and transition economies. *The German Development Institute Studies*. Bonn, 93, 126 p.
3. Delgado F. J. (2013). Are Taxes Converging in Europe? Trends and Some Insights into the Effects of Economic Crisis. *Journal of Global Economics*. Vol. 1. Issue 1. P. 24–26.
4. Ekins P. (2009). Theory and Practice of Environmental Taxation. Available at: <http://www.greentaxreport.co.uk/read-chapters-online/11-theory-and-practice-of-environmental-taxation?showall=1> (accessed: 15.11.2019).
5. European Environment Agency (2005). Market-based instruments for environmental policy in Europe. *EEA Technical Report*, no. 8/2005. Available at: <https://www.cbd.int/financial/doc/eu-several.pdf> (accessed: 06.04.2020).
6. Eurostat (2006). The Political Economy of Environmentally Related Taxes. Available at: <http://www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7246&langId=en> (accessed: 15.11.2019).
7. Eurostat (2020). Environmental tax statistics. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat.php> (accessed: 15.05.2020).
8. ILO (2015). Green policies in the EU: A review, EC-IILS joint discussion paper series. № 14. 57 p.
9. OECD (2006). Environmentally Related Taxes in OECD Countries: Issues and Strategies. Paris, 203 p.
10. Robertson C. (2016). Environmental Taxation. *NBER Working paper*. № 22303. Available at: <http://www.nber.org/papers/w22303.pdf> (accessed: 15.11.2019).

ИССЛЕДОВАНИЕ КОНВЕРГЕНТНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ СТРАН ЕВРОПЫ

Основной целью статьи является анализ экологических налоговых политик европейских стран с точки зрения выявления конвергентных тенденций их развития. Параметрами экологической налоговой политики выбраны показатели структуры трех групп экологических налогов: энергетических, транспортных и налогов на выбросы и ресурсы. Выборка статистических данных сформирована для 30 европейских стран за период 2009–2018 гг. Тестирование гипотезы о наличии конвергенции экологических налоговых политик европейских стран осуществлено с помощью коэффициента вариации и на основе анализа коэффициентов панельной регрессионной зависимости с помощью инструментария Stata 12/SE и MS Excel. Результаты эмпирических исследований подтвердили гипотезу о наличии β -конвергенции и σ -конвергенции в контексте экологических налоговых систем выбранных стран.

Ключевые слова: экологическое налогообложение, конвергенция, энергетические налоги, транспортные налоги, Европа, кластерный анализ, налоговая политика.

STUDY OF CONVERGENT TENDENCIES OF ECOLOGICAL TAX POLICY OF EUROPEAN COUNTRIES

The main purpose of the article is to analyze the environmental tax policies of European countries in terms of identifying convergent trends in their development. The parameters of the environmental tax policy are indicators of the structure of three groups of environmental taxes: energy, transport and taxes on pollution and resources. A sample of statistics was generated for 30 European countries for the period 2009–2018. Testing the hypothesis of convergence of environmental tax policies of European countries was performed using the coefficient of variation - for sigma convergence and based on the analysis of panel regression coefficients (with fixed and random effects) - for beta convergence using Stata 12 / SE and MS Excel tools. The results of empirical studies confirmed the hypothesis of β -convergence and σ -convergence existing in the context of environmental tax systems of selected countries. Convergent processes during 2009–2018 as a result led to the convergence of environmental tax policies of the studied countries. The highest level of convergence was indicated for the parameters of energy taxes, which provide the maximum share of the revenues in the overall structure. On the other hand, taxes on the pollution and resources demonstrates the highest varieties among the three groups of taxes. In addition, the implementation of hierarchical clustering and calculation of the parameters of the constructed clusters showed that in 2018, the structure of environmental tax systems in Europe is characterized by a high level of similarity. So, the parameters defined within each cluster are characterized by completely insignificant differences. That is, at this stage, despite the differences in certain types of environmental taxes, almost all European countries have chosen a similar model of environmental taxation, which provides a similar structure of revenues from environmental taxes. Thus, it can be noted that in the perspective of harmonization of tax policy of Ukraine in accordance with European standards the identified trends should be taken into account for the formation of the structure of environmental taxes, which will correspond to the generally accepted in Europe.

Key words: ecological taxation, convergence, energy taxes, transport taxes, Europe, cluster analysis, tax policy.

6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-35>

УДК 339.5

Сімак С.В.

доктор наук з державного управління, доцент,
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Simak Sergii

Taurian National University named after V.I. Vernadsky

РОЗВИТОК СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЖИТЛОВОЮ ІНФРАСТРУКТУРОЮ З ПОЗИЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті досліджено, що житлова політика в Україні здійснюється державою та органами місцевого самоврядування відповідно до напрямів соціально-економічного розвитку країни з метою реалізації права громадян на житло. На функціонування системи державного управління житловою сферою в сучасній Україні впливає низка чинників, чи рушійних сил. Їх можна поділити на два види з огляду на вектор впливу, а саме: гальмуючі, тобто такі, які стримують реалізацію заходів державної політики, зокрема сповільнюють темпи і масштаби житлового будівництва порівняно із запланованими; стимулюючі, тобто такі, що активізують вказані процеси. Механізм економічної взаємодії й регулювання системи управління житловою сферою включає безліч компонентів, блоків і залежностей. Управління на основі моделювання розвитку житлової сфери в умовах ризику й невизначеності повинне опиратися на структуру попиту та пропозиції житла, рівень доходів майбутніх споживачів житла, виробничі потужності будівельних організацій.

Ключові слова: економічна безпека, житлова сфера, інвестиції, інфраструктура, управління.

Постановка проблеми. Під час формування механізму управління житловою сферою ключовим питанням є інвестиційна програма розвитку житлової сфери регіону. Основна проблема, яка виникає під час формування інвестиційних програм у рамках стратегічного плану розвитку регіону, – неузгодженість різних інвестиційних проєктів по строках та механізмах реалізації глобальних міських цілей у рамках єдиного соціально-економічного комплексу. Важливою проблемою є врахування «шлейфа наслідків», пов'язаних із реалізацією даної програми, особливо соціального й екологічного характеру. Іншою не менш важливою проблемою в умовах сучасної економічної ситуації в Україні є залучення інвесторів, особливо з числа комерційних структур. Найчастіше, інвестуючи в програми регіонального розвитку, інвестор турбується, насамперед, про свій суспільний імідж чи про одержання дивідендів. Разом із тим у регіональних законодавчих і виконавчих органів є достатня кількість економічних регуляторів, що дають змогу зробити участь комерційних структур у реалізації інвестиційних проєктів економічно обґрунтованою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі розвитку системи управління житловою інфраструктурою з позиції забезпечення економічної безпеки України значна увага приділяється у наукових працях багатьох вітчизняних учених: О.Є. Аврамова, М.К. Галянтича, Є.О. Мічуріна, Ю. Киричука, Т.В. Сальникова, С.О. Сліпченко, Т.Д. Суярко, Т.М. Тилика, М.Я. Хомяка та ін. Однак недостатньо дослідженими залишаються питання, пов'язані з особливостями формування механізмів розвитку системи управління житловою інфраструктурою з позиції забезпечення економічної безпеки України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження системи управління житловою інфраструктурою з позиції забезпечення економічної безпеки держави в сучасних ринкових умовах, визначення можливих шляхів вдосконалення підходів для подальшого її розвитку; аналіз сучасного стану житлово-інфраструктурної галузі та заходів її стимулювання.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи специфіку будівельної продукції як інвестиційного товару

(її нерухомість, закріпленість, матеріало– та капіталомісткість, тривалість створення та експлуатації тощо) та особливості обігу будівельної продукції як товару, відзначимо, що вона визначає характер взаємовідносин учасників інвестиційного процесу. Товар будівельного комплексу, як правило, не виходить на ринок у пошуку покупця, а створюється на замовлення конкретної особи відповідно до заздалегідь визначеного проєкту. Для оцінки конкурентоспроможності продукції треба опиратися на критерії, які пропонує замовник. Слід визначити перелік параметрів, пріоритетних із погляду покупців будівельної продукції. А сукупність вартісних та якісних її характеристик сприяє створенню переваг над продукцією конкурентів, задовольняючи при цьому певні потреби споживача [3].

Вагомим чинником, який впливає на конкурентоспроможність будівельної продукції, є її вартість. На думку українського науковця В. Шевчука, «...стандартні критерії засвідчують завищену вартість української нерухомості. Якщо порівняти вартість умовної середньої квартири площею 55–60 кв. м (\$60 тис) із середньою річною заробітною платою (\$2,5 тис), то відповідне співвідношення становить 24» [6]. Для порівняння: у США ознакою «перегріву» ринку нерухомості вважається збільшення цього співвідношення до заледве 3,8, у Великобританії – до 6. З іншого боку, вартість річної ренти зазначеної середньої української квартири перебуває у межах \$2,5 тис, що менше річного доходу на валютний депозит вартістю \$60 тис. Зроблені науковцем розрахунки дають змогу запідозрити не звичайний «перегрів» ринку нерухомості, який супроводжує цикл ділової активності, а спекулятивну «бульбашку», що відбиває вагомі структурні деформації і може мати відчутні деструктивні наслідки.

На думку В. Шевчука, ключовим для розуміння вітчизняної «бульбашки» видається інвестиційний «сигнал», який не має безпосереднього стосунку до звичної в таких випадках причини – прискореного економічного зростання та підвищення доходів населення. Початковий імпульс для стрімкого підвищення цін на нерухомість було створено одночасною «втечею» від долара та зарубіжних валютних активів [4, с. 270]. Важливим чинником впливу на конкурентоспроможність будівельної продукції є її якість. Вона має вагомий вплив на загальну вартість об'єкта, ступінь задоволення споживача і рівень прибутку самої будівельної компанії. Сучасні вимоги до будівництва пов'язані з упровадженням системи управління якістю.

Оскільки не існує універсальної моделі реалізації зазначеної системи, кожному підприємству слід самостійно розробити модель, яка б задовольнила усі потреби та відповідала його стратегії.

Виходячи із сучасного трактування якості продукції, «сукупність властивостей продукції, які зумовлюють її здатність задовольняти певні потреби відповідно до її призначення» та властивостей будівельної компанії одночасно ініціювати, розробляти, реалізувати і завершувати декілька проєктів, роботу, яку виконує

будівельне підприємство, слід розглядати як сукупність процесів. А це, своєю чергою, зумовлює створення принципово нової моделі управління якістю будівельним проєктом для узагальненої координації всіх проєктних команд на кожній стадії проєкту.

Досвід зарубіжних методів доводить, що прийняття та реалізація ефективних заходів щодо забезпечення якості можливі тільки за всебічного систематичного аналізу фактичного стану якості продукції, для цього і слід створювати бази даних.

Збільшення обсягів виробництва будівельної продукції, підвищення її науково-технічного рівня, якості, зменшення собівартості, скорочення інвестиційного циклу та зменшення фінансових ризиків, тобто підвищення її конкурентоспроможності, неможливі без повного, якісного і своєчасного забезпечення учасників інвестиційної діяльності в будівництві цільовою економічною, нормативно-правовою, науково-технічною та комерційною інформацією. Необхідність володіння такою інформацією повністю обґрунтовується можливістю учасникам інвестиційного процесу в будівництві організувати оперативне та якісне інформаційне забезпечення своєї виробничої діяльності, що, своєю чергою, дасть змогу досягти на цій основі: скорочення інвестиційного циклу; здешевлення вартості об'єктів будівництва; зменшення фінансових ризиків; отримання додаткового прибутку.

Під час формування механізму державного управління житловим будівництвом необхідно визначитися передусім із цілями створення такого механізму. Тлумачень терміна «ціль» існує безліч. Загалом можна користуватися визначенням, що запропоновано в роботі С.А. Обозова: «Свідоме целепокладання можна визначити як такий розумовий процес, який характеризується формуванням образу майбутньої людської діяльності на основі знання потреб соціального буття, зв'язків і властивостей об'єктивного миру, а також з урахуванням засобів, що необхідні для матеріалізації цього образу, і даних прогнозування. Засоби матеріалізації мети визначаються практикою» [5, с. 83].

Під метою розвитку системи державного управління житловою сферою мається на увазі досягнення деякого рівня розвитку соціально-економічних механізмів і структур у житлово-будівельному комплексі регіону. Система цілей визначає вимоги до майбутнього стану регіону або напряму його зміни. Завдання вирішуються шляхом визначення оптимальних величин ефективності тих або інших проєктів для досягнення тієї або іншої мети розвитку міста, здебільшого це поліпшення житлових умов жителів.

Слід зазначити, що моделювання функціонування житлової сфери пов'язане не тільки із забезпеченням прогнозу екзогенних змінних і описом траєкторії розвитку структури й обсягів житлового будівництва, а й із вибором та обґрунтуванням економічної політики у сфері науково-технічного прогресу, інвестицій, цін тощо.

Необхідність економіко-математичного моделювання житлової сфери пов'язана з тим, що ефект від

прийняття рішень державними структурами виявляється протягом тривалого періоду в майбутньому, у якому процес виробництва функціонує при ресурсах, створених колись і тепер. У сучасних умовах у житловому будівництві представляється досить важливим урахування тривалості інвестиційного циклу, який досягає у низці випадків строків, що далеко виходять за рамки доступного для дослідження періоду. Складність і багатогранність зазначеної проблеми вимагає використання комплексного підходу до її рішень владних структур, який може бути реалізований методами економіко-математичного моделювання.

Система державного управління під час моделювання житлової сфери повинна вирішувати завдання прогнозування довгочасних тенденцій зростання будівельного виробництва з урахуванням вимог і обмежень економіки міста й попиту на будівельну продукцію – житло.

Прогнозування повинне бути різноманітне, що дає змогу оцінювати різні шляхи й можливості розвитку з урахуванням різних обмежень і критеріїв оптимальності. У зв'язку з вищевикладеним методи економічного прогнозування опираються на статистичну обробку даних, що характеризують існуючу структуру житлового фонду. Це дає змогу більш об'єктивно розкрити всю систему зв'язків і відносин, увесь комплекс параметрів стану й закономірностей явищ і процесів, визначити найкращі шляхи розвитку.

Однією з найважливіших економічних проблем державного управління житловою сферою в умовах ринкових відносин є комплексне вивчення чинників, здатних стимулювати процес стійкого росту житлового будівництва шляхом побудови економіко-математичних моделей, що базуються на дослідженні причинно-наслідкових зв'язків [2]. Найпоширенішим методом, яким сьогодні користуються під час визначення впливу чинників розвитку, є прості й комбінаційні угруповання. Однак вони не дають можливості кількісно визначити вплив кожного чинника. Економіко-математичні методи, не ігноруючи роль традиційних статистичних методів, а розбудовуючи й доповнюючи їх, є інструментарієм, який дає можливість поєднувати якісно-теоретичний аналіз із кількісним і тим самим із великою точністю відображувати причинно-наслідкові зв'язки у всіх галузях економіки регіону, у тому числі в житловому будівництві.

Під час розроблення ефективних рішень із розвитку й функціонування державного управління житловою сферою важливим питанням є правильний вибір критеріїв оптимальності, які повинні відповідати таким вимогам: визначення основних, а не другорядних цілей, завдань; критичність до досліджуваних параметрів, що визначається його суттєвими кількісними змінами за досить незначних змін у досліджуваних операціях; одиничність, тому що в іншому разі дослідження ускладнюються й найчастіше стають неможливими; простота; відображення динамічності процесу або системи, що моделюється.

Моделювання розвитку житлової сфери повинно враховувати низку організаційно-економічних змін, які відбуваються у житловій сфері у зв'язку з переходом на ринкові відносини, зокрема:

- по-перше, діяльність практично всіх підприємств будівельного комплексу орієнтована на виконання умов договорів, а не планових показників;

- по-друге, ціни як на кінцеву будівельну продукцію, так і на окремі її компоненти формуються під впливом ринкових механізмів. Таким чином, формування структури житлового будівництва повинне ґрунтуватися на прийнятті збалансованих рішень владними структурами з урахуванням структури попиту й пропозиції на житло;

- різко скоротився держсектор у житловій сфері, одночасно зросли обсяги приватного й змішаного житлового будівництва, це призвело до втрати керованості будівельним комплексом. Регулювання ринків будівельно-монтажних (підрядних) робіт, проектно-дослідницьких робіт, будматеріалів, устаткування, ринки девелоперів і т. д. здійснюється економічними методами;

- адміністративні методи державного регулювання у сфері житлового будівництва зведені до ліцензування, проведення антимонопольної політики, здійснення контролю над дотриманням будівельних норм і правил, норм проектування, екології, техніки безпеки, енергонагляду, встановленням тарифів і розцінок на енергоносії, дотриманням законодавчих актів по праці й соціальній політиці;

- окрім цього, активно розвиваються нові організаційно-правові форми підприємств житлової сфери: холдинги, концерни, фінансово-промислові групи тощо. В організаційних структурах підприємств з'явилися нові функціональні служби: маркетингові, ріелторські, інжинірингові, з підготовки тендерної документації (оферт), комерційні, з товарообмінних операцій (бартер), консалтингові тощо;

- змінився порядок фінансування й кредитування житлового будівництва.

З урахуванням вищевикладених змін державне управління на основі моделювання житлової сфери можна вести за такими напрямками: розроблення моделі структури житлового будівництва (з розкладанням по рівнях і періодах планування); розроблення багаторівневих моделей (можливість застосування моделі на рівні підприємства, району, міста); усі моделі повинні бути взаємозалежні (результати вирішення одних завдань є вихідними даними для інших завдань).

Для визначення потенційних споживачів житла потрібно враховувати ступінь доступності житла. Класичним показником доступності житла є відношення його ринкової вартості до середньорічного доходу родини (тобто скільки років потрібно працювати, не витрачаючи ні на що інше, щоб купити житло). За цим показником можна впорядкувати кожну родину (потенційного споживача житла) і розбити по групах.

Під час моделювання житлового будівництва необхідно розрізняти комерційне й соціальне житло.

В основу формування комерційного й соціального житла покладено різні концепції задоволення житлових потреб [1, с. 128]. Для ринку житла потребою є незадоволений платіжний попит на житло певної якості. При цьому стимулом для ринкової пропозиції є бажання придбати житло, підтверджене купівельною спроможністю.

Для соціального житла характерне забезпечення тієї частини менш забезпечених домогосподарств, житлові умови яких нижче сформованих (і встановлених) житлових стандартів.

Слід зауважити, що існуючі схеми фінансування житлового будівництва та забезпечення житлом мають досить багато недоліків:

- дотаційна схема (пільгові кредити на придбання житла за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів): наявність конкуренції між ринковими структурами та державою; обмеженість джерел фінансування та відсутність гарантій щодо їх довгостроковості; обмеженість кола осіб, які можуть скористатися своїм правом на отримання пільгового кредиту; неможливість застосування фінансових інструментів для запровадження циклу рефінансування іпотечних кредитів; держава бере на себе ризики щодо можливості неповернення пільгових кредитів; утримання установ, що видають та обслуговують пільгові кредити, здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів;

- корпоративна (безпосереднє залучення коштів громадян на фінансування будівництва житла): залежність джерел фінансування від короткострокових коливань ринкової кон'юнктури цін на житло та процентних ставок по кредитах; ризики інвесторів, які фінансують об'єкти незавершеного будівництва; недостатність механізмів, що забезпечують відповідальність виконання умов інвестиційних угод (у частині строків та якості будівництва); неможливість масового запровадження житлового іпотечного кредитування;

- банківська (надання банківських кредитів під заставу житла на цілі його купівлі та будівництва): неприйнятні для більшості населення умови кредитування щодо строків кредитування та процентних ставок по кредитах; валютизація ринку іпотечних кре-

дитів як перешкода організації циклу рефінансування первинних іпотечних кредиторів із боку національних інвесторів; короткострокові джерела фінансування довгострокових іпотечних активів первинних іпотечних кредиторів; невизначеність предмету іпотеки у вигляді незавершеного будівництва під час кредитування на цілі фінансування будівництва житла.

Висновки. Ураховуючи вищевикладене, державне управління на основі моделювання розвитку житлової сфери в умовах ризику й невизначеності повинне опиратися на структуру попиту та пропозиції житла, рівень доходів майбутніх споживачів житла, виробничі потужності будівельних організацій, а також необхідно враховувати ціни на різні види житлового фонду.

Пропонуємо вважати, що оптимальна структура житлового фонду – це така структура житлового фонду, яка за запланованих витрат будівельних організацій на будівництво житлового фонду максимально задовольняє потреби населення у житлі. Із усього різноманіття існуючих схем фінансування житлового будівництва інвестор сам ухвалює рішення щодо вибору схеми фінансування житла. Слід зазначити, що вибір джерела фінансування завжди зв'язаний для інвестора з чинником невизначеності (ризиком). Окрім цього, інвестору необхідно оцінювати рівень ризику вкладень у той або інший тип житла залежно від ринкової кон'юнктури.

Установлено, що під час формування механізму управління житловим будівництвом необхідно визначитися передусім із цілями та завданнями створення такого механізму. Метою розвитку житлової сфери запропоновано вважати досягнення деякого рівня розвитку соціально-економічних механізмів і структур у житлово-будівельному комплексі. Система цілей визначає вимоги до майбутнього стану або напрямку його зміни. Завдання вирішуються шляхом визначення оптимальних (а не максимальних) величин ефективності тих або інших проєктів (стратегій) для досягнення тієї або іншої мети розвитку міста, здебільшого це поліпшення житлових умов населення. Критерієм оптимальності є максимальне задоволення потреби населення у житлі за заданого рівня сукупних інвестиційних витрат на житлове будівництво.

Список літератури:

1. Герасимов Н.В. Экономические системы: генезис, структура, развитие. Москва : Наука и техника, 1991. 295 с.
2. Гладішко О. Перспективи розвитку житлового кредитування громадян України. URL: <http://kraina.org.ua/ua/module/credits/conception/224/> (дата звернення: 05.06.2020).
3. Ільчук Л.І. Моніторинг соціальної ситуації в Україні: аналіз та прогноз. Київ : Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України, 2008. URL: <http://cpsr.org.ua/?pr=7&id=426> (дата звернення: 04.06.2020).
4. Костенко Ю.А., Маликов В.В., Абакуменко И.Н. Особенности финансирования жилищного строительства Украины в современных условиях. *Науковий вісник будівництва*. 2005. Вип. 30. Т. 2. С. 269–274.
5. Пойченко А.М. Досвід наукового супроводження регіональних перетворень: Причорноморський регіон. *Теорія та практика державного управління*. 2006. Вип. 3. С. 82–89.
6. Porter Michael E. *Competitive Strategy*. New York : The Free Press, 1980. P. 3–6.

References:

1. Herasimov N.V. (1991) Ekonomicheskiye sistemy: genesis, struktura, razvitie [Economic systems: genesis, structure, development]. Moscow: Science and technology. (in Russian)
2. Hladishko O. (2012) Perspektyvy rozvytku zhitlovigo kretituvanya hromadyan Ukrainy [Prospects for the development of housing lending to citizens of Ukraine]. Available at: <http://kraina.org.ua/ua/module/credits/conception/224/> (accessed: 05.06.2020).
3. Ilchuk L.I. (2008) Monitoring sotsial'noi situatsii v Ukraini: analiz ta prognoz [Monitoring of the social situation in Ukraine: analysis and forecast]. Kyiv: Center for Advanced Social Research of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine. Available at: <http://cpsr.org.ua/?pr=7&id=426> (accessed: 04.06.2020).
4. Koostenko U.A., Malikov V.V., Abakumenko I.N. (2005) Osobennosti finansirovaniya zhilishchnogo stroitel'stva Ukrainy v sovremennykh usloviyakh [Features of financing of housing construction of Ukraine in modern conditions]. Harkiv: Nauk. visn. bud-va, issue 30, vol. 2, pp. 269–274.
5. Poychenko A.M. (2006) Dosvid naukovoogo suprovodzhennya regional'nih peretvoren': Prychornomorskiy region [Experience of scientific support of regional transformations: Black Sea region]. Kyiv: Theory and practice of public administration, issue 3, pp. 82–89.
6. Porter, Michael E. (1980) Competitive Strategy. New York: The Free Press, pp. 3–6.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЖИЛИЩНОЙ ИНФРАСТРУКТУРОЙ С ПОЗИЦИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

В статье исследовано, что жилищная политика в Украине осуществляется государством и органами местного самоуправления в соответствии с направлениями социально-экономического развития страны с целью реализации права граждан на жилье. На функционирование системы государственного управления жилой сферы в современной Украине влияет ряд факторов. Их можно разделить на два вида, учитывая вектор влияния, а именно: тормозящие, которые сдерживают реализацию мер государственной политики, в частности замедляют темпы и масштабы жилищного строительства по сравнению с запланированными; стимулирующие, такие, которые активизируют указанные процессы. Механизм экономического взаимодействия и регулирования системы управления жилой сферой включает множество компонентов, блоков и зависимостей. Управление на основе моделирования развития жилищной сферы в условиях риска и неопределенности должно опираться на структуру спроса и предложения жилья, уровень доходов будущих потребителей жилья, производственные мощности строительных организаций.

Ключевые слова: экономическая безопасность, жилищная сфера, инвестиции, инфраструктура, управление.

DEVELOPMENT OF MANAGEMENT SYSTEM FOR HOUSING INFRASTRUCTURE FROM THE POSITION OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The article investigates that the housing policy in Ukraine is implemented by the state and local authorities in accordance with the directions of the country's socio-economic development in order to realize the right of citizens to housing. The functioning of the public housing management system in modern Ukraine is influenced by a number of factors, or driving forces. They can be divided into two types taking into account the vector of influence, namely: inhibitory, that is, those that impede the implementation of public policy measures, in particular, slow down the pace and scale of housing construction compared to planned; stimulating, that is, those that activate these processes. The mechanism of economic interaction and regulation of the residential management system includes many components, blocks and dependencies. But the formation of the economic mechanism for managing the development of housing in the region is influenced by many factors that can be classified taking into account regional characteristics. It is established that in the formation of the housing management mechanism it is necessary to determine, first of all, the goals and objectives of creating such a mechanism. The system of public administration in the modeling of the housing sector should solve the problem of forecasting long-term growth trends in construction production, taking into account the requirements and constraints of the city's economy and demand for construction products – housing. Forecasting should be diverse, which allows you to assess the different paths and opportunities for development, taking into account different constraints and criteria of optimality. In connection with the above, the methods of economic forecasting are based on statistical processing of data characterizing the existing structure of the housing stock. It allows to reveal more objectively all system of communications and relations, all complex of parameters of a condition and laws of the phenomena and processes, to define the best ways of development. We propose to consider that the optimal structure of the housing stock is such a structure of the housing stock, which at the planned costs of construction companies for the construction of housing stock, best meets the needs of the population for housing.

Key words: economic security, housing, investment, infrastructure, management.

Шевченко О.О.

доктор економічних наук, доцент,
Донбаська державна машинобудівна академія

Кершев В.А.

магістр,
Донбаська державна машинобудівна академія

Лашина І.С.

магістр,
Донбаська державна машинобудівна академія

Shevchenko Olena, Kershev Vyacheslav, Lashina Inna

Donbas State Engineering Academy

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ: ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗМІН

Досліджено підходи до визнання ролі соціального захисту, питання сумісності глобалізації та соціальної держави з її інститутами соціального захисту населення, стан параметрів соціально-економічної моделі розвитку національної економіки. Обґрунтовано ефективність застосування соціально орієнтованої політики держави, розкрито інституційне середовище функціонування сучасної господарської системи, генезу сучасної моделі функціонування глобальної економіки. Проаналізовано сучасний кризовий стан національної економіки (у частині деформації соціально-економічної підсистеми, ризиків поглиблення соціальної нерівності) та умови соціального захисту. Обґрунтовано зміну парадигми соціально-економічних перетворень у сфері соціального захисту, концептуальні основи вибору національної моделі економічного розвитку господарської системи в контексті соціального складника державної політики. Запропоновано наукову концепцію господарського розвитку в умовах сучасної трансформації національної економіки щодо процесів соціального забезпечення з використанням принципу соціального інклюзивного зростання з метою формування основних компонент системи соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальний складник господарської системи, соціальна політика держави, глобалізація, соціальна інклюзивність, економічна система, розвиток національної економіки, інституціональні зміни.

Постановка проблеми. До ключових питань, що постають перед більшістю країн як у довгостроковій, так і в короткостроковій перспективі, належить побудова ефективної системи соціального захисту населення, здатної вирішувати нагальні й перманентні соціальні проблеми. Найбільш гостро постає потреба переосмислення концепції національної соціальної політики, визначення чіткої мети, завдань, механізмів і етапів її реалізації. Означена проблема набуває особливої актуальності у світлі процесів нестабільності соціально-економічного розвитку держави та військового конфлікту на Сході України. Вищезначене зумовлює необхідність створення вискоєфективної системи соціального захисту, здатної допомогти у закладенні міцного фундаменту тристоронніх відносин у механізмі соціального партнерства. Для імплементації сучасних і досконалих механізмів системи соціального захисту виникає потреба у характеристиці й узагальненні досвіду зарубіжних країн, виокремленні адекватних до вимог часу інструментів, які можна вико-

ристати у вітчизняному просторі соціального захисту з найефективнішою та найбільш повною віддачею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед класиків економічної науки, котрі досліджували проблеми еволюції системи соціального захисту населення і розвитку економічного інструментарію його аналізу, варто виокремити А. Сміта [1], Д. Рікардо [2], Д. Белла [3], А. Маршалла [4], М. Лоренца [5], Т. Веблена [6], Дж. Кейнса [7] та ін. Проблеми розвитку системи соціального захисту відображено у працях вітчизняних учених-економістів І. Колупаєвої, О. Соскіна, В. Бодрова, В. Гейця, Я. Жаліла, А. Гриценка, Н. Гражевської та ін. Сьогодні стан системи соціального захисту населення України засвідчує необхідність детальнішого аналізу й надання конкретних пропозицій щодо вдосконалення наявної системи у найближчій перспективі.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є поглиблене вивчення впливу екзогенних та ендегенних чинників на складники національної системи соціального захисту населення, обґрунтування концепції

соціального захисту з урахуванням парадигмальних засад сучасних змін.

Виклад основного матеріалу. Наявність суперечливих оцінок і прогнозів щодо напрямів, цілей, динаміки економічного зростання національної економіки вимагає звернення до інтелектуальних надбань світової та вітчизняної економічної думки, глибокого переосмислення наукових засад економічного розвитку, його залежності від історичної колії попередньої еволюції, впливу позаекономічних чинників на процеси господарських трансформацій тощо.

Це завдання набуває особливої актуальності за умов, коли посилилася критика домінуючих економічних теорій, передусім неокласичної економічної теорії, яка впродовж багатьох років відігравала роль теоретичного фундаменту в дослідженні національних та глобалізованих економічних процесів. Усе гостріше постає питання про оновлення методологічного інструментарію осмислення кардинальних змін у національній та глобальній економіці, про формування нових наукових підходів та принципів до їх розуміння, поєднання економічної теорії з практикою господарювання. У більшості постіндустріальних країн система соціального захисту населення орієнтується на вагому підтримку зайнятості, при значних витратах на захист своїх громадян в людський капітал та соціальну інфраструктуру, що зумовлює низький рівень бідності та відносно невисоку соціальну диференціацію у суспільстві. Значні витрати на соціальний захист населення в європейських країнах перетворили останній на вагомий чинник їх соціально-економічного поступу, забезпечення стабільності у суспільстві. Нині діючі моделі соціального захисту населення у Західній Європі, США, Японії та інших країнах на відміну від постсоціалістичних країн – яскравий приклад еволюційного, не порушеного розвитку, а їх формування та регулювання віддзеркалюють еволюцію економічної думки стосовно розвитку цієї сфери соціально-економічних відносин.

На відміну від останнього в Україні еволюційний процес становлення і розвитку цілої низки загальноцивілізаційних інститутів соціального захисту населення на ринкових засадах на початку ХХ ст. був перерваний [1]. Створена в умовах радянського ладу модель цього захисту ґрунтувалася на індустріальній моделі соціально-економічного розвитку. Її основні параметри не змінювалися на засадах одержавлення соціально-економічних відносин, без урахування загальносвітових тенденцій соціально-економічного розвитку, що в кінцевому підсумку призвело до системної кризи адміністративно-командної економіки.

Здійснені в процесі ринкових перетворень зміни дали змогу сформувати основні складники системи соціального захисту населення в нашій країні, притаманні ринковій економіці. Однак вони не призвели до формування такої моделі соціального захисту населення, яка б відповідала параметрам європейських країн. Коригування її окремих елементів, як свідчить і вітчизняний, і зарубіжний досвід, не дає потрібних

результатів, що підтверджує необхідність системного реформування (парадигмальних змін) усіх складників соціального захисту населення в нашій державі [2]. З огляду на це, приведення української моделі соціального захисту населення у відповідність до потреб нинішнього етапу соціально-економічних перетворень свідчить про необхідність відмови від часткових змін і переходу до радикального реформування всієї системи. Реформування соціального захисту населення в Україні на засадах сталого розвитку не дає змоги позбавляти уваги теоретичні напрацювання, вирішення поточних і стратегічних проблем регулювання цього суспільного інституту, практику використання окремих підходів, методів і механізмів, задіяних у процесі їх вирішення в економічно розвинених країнах світу.

Дослідження нинішнього стану функціонування соціального захисту населення в постіндустріальних державах свідчить про наявність цілої низки проблем та спричинених їх наявністю нових підходів до регулювання його моделей. Вони стосуються, перш за все, сфери зайнятості та стану ринку праці.

Проблеми еволюції сучасного суспільства вимагають від економічної теорії як науки нової методології, розроблення конкретних концепцій і моделей, які стануть підґрунтям для переходу економічних систем країн на новий рівень ефективного розвитку за умов постійно зростаючих суспільних потреб. Емпіричні дослідження виявляють, що набули змін фактори та умови генезису системи, а попередні методи й моделі вже не дають ефективних рішень актуальних проблем економічної політики. Унаслідок цього формується потреба в розробленні нових методологічних підходів до вивчення модифікованих господарських процесів, і перспективи дослідження набувають плюралістичного та більш широкого характеру.

Результатом нових підходів до визнання ролі соціального захисту населення у розвитку економічних систем стало його визначення як продуктивного чинника, здатного підвищувати ефективність цієї системи. На тлі динамічних інтеграційних процесів усе більшої актуальності набуває проблема сумісності глобалізації та соціальної держави з її інститутами соціального захисту населення в постіндустріальних країнах. Суть цієї проблеми полягає у посиленні суперечності між принципами безперешкодного переміщення капіталів, товарів, робочої сили між країнами глобалізованого світу та здійсненням національними урядами за допомогою механізмів соціального захисту своєрідного протекціонізму щодо населення цих країн. Реакцією на цю реальну проблему соціального захисту населення постіндустріальних країн із боку науковців є пошук нової моделі соціальної держави, яка б відповідала нинішнім умовам соціально-економічного розвитку світової спільноти. Більшість науковців визнає, що глобалізація супроводжується неоднозначним впливом на модель соціальної держави. Так, Г. Еспін-Анדרсен вважає, що національну соціальну політику за нинішніх умов уже неможливо розглядати поза контекстом

глобальних процесів і тенденцій. Останні ж складно сприймати як оптимістичні для соціальної сфери та її ефективного державного регулювання [3]. Серед точок зору щодо ролі соціальної держави більш конструктивним та наближеним до реалій сьогодення є твердження, згідно з яким держава продовжує володіти усією повнотою влади на суверенній території. Однак на її функціонування все більший вплив чинять такі інституційні чинники, як розгортання конкуренції на світових ринках, норми міжнародного права та міжнародні організації. Відбувається трансформація та пристосування держави до нових умов, унаслідок чого змінюватимуться й адаптовуватимуться до нових умов її функції щодо забезпечення добробуту. Погоджуючись із цією позицією, слід наголосити, що в самій моделі соціальної держави міститься низка суперечностей, котрі загострилися в умовах глобалізації.

Нагальна необхідність змін парадигми здійснюваних соціально-економічних перетворень у сфері соціального захисту диктується тим, що в основу його перетворень було покладено концепцію «соціальної держави» як платформу створення національної економіки. Із погляду соціальної захищеності населення реалізація соціального компоненту соціально орієнтованої системи ринкової економіки є досить привабливою і позитивно сприймається переважною частиною населення порівняно з ліберальною. Однак реалії сьогодення свідчать про наявність значного розриву між задекларованим статусом нашої країни як соціальної держави і реалізацією цієї конституційної норми. Соціологічні дослідження населення свідчать про низький рівень відчуття соціальної захищеності та впевненості у власному майбутньому наших громадян. Поглиблення глобалізаційних процесів у всіх сферах суспільно-економічного життя породжує якісно нові виклики національній економіці України і, відповідно, стану соціальної захищеності її населення.

Сучасний етап ідей соціальної держави в нашій країні втілюється у життя в умовах низки викликів, породжених глобалізацією, не давши суттєвих позитивних результатів у сфері соціального захисту населення, не перетворивши останній на дієвий чинник економічного зростання. У процесі радикального реформування української моделі соціального захисту населення доцільно імплементувати у соціально-економічні відносини ті підходи та механізми, які дають високу результативність і апробовані в постіндустріальних країнах світу.

Невпинна еволюція господарської системи, зокрема її соціально-економічного складника, зумовлює необхідність постійного напрацювання комплексу завдань, пріоритетів та інструментів економічної політики держави. Дієвість (ефективність) цієї політики впливає на стан конкурентних переваг в умовах глобалізаційних викликів сучасності.

Підкреслимо, що характерною ознакою сучасного етапу глобального розвитку слід визначити зниження ефективності державної політики через ускладнення прогнозування економічного розвитку та деформацію основних реакцій національної господарської системи на

регуляторні впливи. Сучасній системі, на думку А. Гальчинського, «притаманна реалізація потенціалу змін через механізми біфуркації та хаосу» [4, с. 8]. Учений констатує, що «...майбутнє перестане бути передбачуваним: воно більше не ґрунтується на підвалинах теперішнього ... припиняють дію притаманні попередній системі принципи причинно-наслідкового детермінізму, раціонального розвитку, суспільної рівноваги, які формують фундамент економічної методології». Таким чином, економіка «набуває ознак розвитку складних неупорядкованих дисипативних (розпорошених) синергетичних систем». В. Бодров підкреслює, що «світова криза продемонструвала неспроможність традиційного антикризового інструментарію, який спирається на абсолютизацію функціонального аналізу, зосереджуючись на дослідженні функціональних зв'язків і залежностей» [5, с. 72].

Загалом генеза сучасної моделі функціонування глобальної економіки та її складників безпосередньо пов'язана з трендом поширення ліберального способу організації, що є притаманним трансформаціям на пострадянському просторі, а сам «ренесанс» неолібералізму, який існував на підґрунті тривалого безкризового періоду на рубежі XX та XXI ст., зазнав суттєвих утрат унаслідок кризових явищ 2008–2009 рр. у світовій економіці. Зокрема, польський дослідник Г. Колодко констатує зміни як наслідок «кризи неоліберальної моделі, яка відкидала регулятивну практику держави та заперечувала інституційний інтервенціонізм» [6, с. 9].

Передусім це стосується людиноцентричного підходу до конструювання систем соціального захисту з урахуванням соціально-індивідуального стану особи, коли беруться до уваги її економічні й соціальні інтереси, конкретна життєва ситуація, в якій вона перебуває [7]. Привертає увагу й те, що кожна з використовуваних нині моделей соціального захисту населення базується на соціальній відповідальності як усвідомленні суб'єктами відносин у соціально-економічній сфері, єдності соціального простору, об'єктивної необхідності виконання своїх обов'язків перед співгромадянами, суспільством і державою, а останньої – перед своїми громадянами. Як атрибут будь-якого соціального явища відповідальність наявна в усіх сферах життєдіяльності суспільства: політиці, праві, економіці, науці, культурі тощо [8]. Для моделей соціального захисту населення в постіндустріальних країнах світу характерна взаємодія соціально відповідальної особи, соціально відповідального бізнесу і соціально відповідальної держави. Нині діючі моделі соціального захисту населення Західної Європи виникли наприкінці XIX ст. У подальшому їхні інститути розвивалися в руслі намагань примирити корисливо-егоїстичні та гуманістичні риси в поведінці людини з державним соціальним захистом, активною діяльністю профспілок, регулюванням економіки, поєднанням державної й комунальної власності та соціалістичними ідеями.

Таким чином, урахуовуючи вищевикладене, постає питання щодо розроблення модернізованої національної моделі з диференційованою стратегією функ-

ціонування національної господарської системи та її соціального складника. В основу її вважаємо доцільним покласти принцип інклюзивного зростання (тобто вибір альтернатив розвитку господарської системи на підставі національних цілей подолання нерівності та поліпшення якості життя людини) (рис. 1).

Модернізація стала одним з основних трендів сучасного розвитку господарських систем, але так і не створила позитивного потенціалу оновлення та виходу з кризи національної господарської системи. Окремі дослідники вважають за необхідне поставити наголос не на модернізації, а на реконструкції. Так, А. Гриценко підкреслює, що «...глибина модернізації, яка визначається переходом від зовнішніх форм до несучих конструкцій внутрішнього змісту, є межею перетворення модернізації в реконструкцію...» [9, с. 7]. Тобто реконструктивний розвиток економічної системи – це розвиток, який може бути досягнутим за умов перебудови основних конструкцій господарської (економічної) системи, зміни її структури. Оскільки зміст реконструктивного економічного розвитку включає у себе соціальну спрямованість змін, то він досягається як в умовах економічного зростання, так і на стадії спаду (рецесії).

А. Гриценко наголошує у своїх дослідженнях на необхідності врахування дії законів архітекtonіки (фундаментальній структурі цілісних систем) як однієї з важливих характерних рис парадигми реконструктивного розвитку сучасної господарської системи [10]. У реальній господарській практиці необхідно враховувати внутрішні характеристики і природу цілісності, але це тільки модифікує, корегує пропорції, а не відміння їх. Оскільки структура системи (цілого) є деформованою, віддаленою від рівноважних пропорцій, доцільним є проведення політики, спрямованої на подолання дисбалансів і наближення до рівноважних пропорцій (із корекцією відхилень не більш 15% від наявних середніх значень), що є принципом поступовості у досягненні рівноважного стану господарської системи та її соціального складника.

Таким чином, проблеми модернізації сучасної економіки, «архітекtonіка» господарської системи (за А. Гриценком), питання інклюзивного розвитку надзвичайно актуальні для визначення вектору розвитку національної господарської системи. У найбільш широкому визначенні поняття інклюзивного розвитку означає такий розвиток національних еко-

Рис. 1. Наукова концепція господарського розвитку в умовах сучасної трансформації національної економіки

Джерело: складено автором

номік у світогосподарських зв'язках, який дає можливість включити в нього і розкрити внутрішній потенціал усіх елементів, усіх суб'єктів соціально-економічної системи країни та забезпечити її збалансованість. Уважаємо, що системна інклюзивність потрібна національній господарській системі. Це дасть змогу виявити природні, соціальні і культурні переваги системи, забезпечити збалансований стійкий розвиток та підвищити добробут і якість життя громадян у суспільстві шляхом корінної перебудови структури економіки й розгортання її внутрішніх потенцій у рефлексивній взаємодії господарської системи із зовнішнім середовищем.

Висновки. Відповідне інституційне середовище функціонування та розвитку господарської системи не придатне для ефективної модернізації національної економіки, запропоноване теоретичне обґрунтування модернізованої моделі держави з диференційованою стратегією функціонування національної господарської системи, в основі якої доцільним є принцип інклюзивного зростання – вибір альтернатив розвитку системи на підставі національних цілей подолання нерівності в суспільстві та поліпшенні якості життя людини є необхідним під час побудови ефективної національної концепції системи соціального захисту населення.

Список літератури:

1. Say J.-B. A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth. 1821.
2. Ancient Rome and modern America. A comparative study of morals and manners. New York : G. P. Putnam's Sons, 1914.
3. Bell D. The Coming Post industrial Society: A Venture in social forecasting. NY : Basic Books, 1973.
4. Classical Keynesianism, Monetarism and the Price Level, 1961.
5. Die politische Okonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode, 1853.
6. Institution, contracts and organisations: perspectives from new institution economics / ed. by Claude Menard. Cheltenham : Edgar Elgar Publishing, 2000. 460 p.
7. Keynes Monetary Theory A Different Interpretation, 1988.
8. Kolupaieva I., Shevchenko O. Justification of scenarios of state regulatory policy of Ukraine. *Proceedings of the International conference of Innovation in Science and Education*, March 20-22, 2019, Prague Czech Republic.
9. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / НАН України ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. Дрогобич ; Київ : Відродження, 2004. 487 с.
10. Соскін О.І. Народний капіталізм: економічна модель для України : монографія. Київ : ІСТ, 2014. 396 с.
11. Гальчинський А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. Київ : Либідь, 2013. 472 с.
12. Бодров В.Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління : навчальний посібник. Київ : УАДУ, 2002. 104 с.
13. Колодко Дж.В. Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму. *Економіка України*. 2010. № 9. С. 4–10.
14. Жаліло Я. Особливості реалізації економічної політики держави в умовах сучасних тенденцій суспільного розвитку. *Економічна теорія*. 2016. № 1. С. 39–52.
15. Гражевська Н. Компаративний підхід до аналізу глобальної конкурентоспроможності національних економік. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. № 1(28). С. 15–24.
16. Гриценко А. Реконструктивний економічний розвиток, зміст, основні напрями і вектор соціальної справедливості. *Економічна теорія*. 2016. № 4. С. 5–19.
17. Шевченко О.О. Еволюція господарської системи: методологія аналізу у світовій економічній думці (кінець XIX – початок XXI ст.) : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 304 с.

References:

1. A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth / J.-B. Say, 1821.
2. Ancient Rome and modern America. A comparative study of morals and manners. New York: G. P. Putnam's Sons, 1914.
3. Bell D. The Coming Post industrial Society: A Venture in social forecasting / D. Bell. NY: Basic Books, 1973.
4. Classical Keynesianism, Monetarism and the Price Level, 1961.
5. Die politische Okonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode, 1853.
6. Institution, contracts and organisations: perspectives from new institution economics / ed. by Claude Menard. Cheltenham : Edgar Elgar Publishing, 2000. 460 p.
7. Keynes Monetary Theory A Different Interpretation, 1988.
8. Kolupaieva I., Shevchenko O. (2019) Justification of scenarios of state regulatory policy of Ukraine. *Proceedings of the International conference of Innovation in Science and Education*. March 20-22. Prague Czech Republic.
9. Mikhalchenko M. (2004). Ukraïna jak nova istorichna real'nistj: zapasnyj ghravecj Jevropy [Ukraine as a new historical reality: a reserve player of Europe]. NAS of Ukraine; Institute of Political and Ethnonational Studies. Publishing Company «Renaissance», 487 p.
10. Soskin O. (2014) Narodnyj kapitalizm: ekonomichna modelj dlja Ukraïny [Narodnyj kapitalizm: ekonomichna modely dlya Ukrainy]. Kyiv: IST Publishing House, 396 p.
11. Galchynsky A. (2013) Politychna nooeconomika: nachala onovlenoji paradyghmy ekonomichnykh znanj [Political nooeconomics: the beginnings of the renewed paradigm of economic knowledge], 472 p.

12. Bodrov V. (2002) Transformacija ekonomichnykh system: koncepciji, modeli, mekhanizmy reghuljuvannja ta upravlinnja [Transformation of economic systems: concepts, models, mechanisms of regulation and management]: textbook. way, 104 p.
13. Kolodko J. (2010) Vid ideologhiji neoliberalizmu do novogho pragmatyzmu [From the ideology of neoliberalism to the new pragmatism]. *Economy of Ukraine*, vol. 9, pp. 4–10.
14. Zhalilo J. (2016) Osoblyvosti realizaciji ekonomichnoji polityky derzhavy v umovakh suchasnykh tendencij suspilnogho rozvytku [Peculiarities of realization of economic policy of the state in the conditions of modern tendencies of social development]. *Economic theory*, vol. 1, pp. 39–52.
15. Grazhevska N. (2014) Komparatyvnyj pidkhdid do analizu ghlobaljnoji konkurentospromozhnosti nacionalnykh ekonomik [Comparative approach to the analysis of global competitiveness of national economies]. *Theoretical and applied issues of economics*, vol. 1(28), pp. 15–24.
16. Hrytsenko A. (2016) Rekonstruktyvnyj ekonomichnyj rozvytok, zmist, osnovni naprjamy i vektor socialjnoji spravedyvosti [Reconstructive economic development, content, main directions and vector of social justice]. *Economic theory*, vol. 4, pp. 5–19.
17. Shevchenko O. (2017) Evoljucija ghospodarskoji systemy: metodologhija analizu u svitovij ekonomichnij dumci (kinecj XIX – pochatok XXI st.) [Evolution of economic system: methodology of analysis in world economic thought (end of XIX – beginning of XXI century)]: monograph. Kyiv: Center for Educational Literature, 304 p.

КОНЦЕПЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ: ПАРАДИГМАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИЗМЕНЕНИЙ

Исследуются подходы к признанию роли социальной защиты, вопросы совместимости глобализации и социального государства с его институтами социальной защиты населения, состояние параметров социально-экономической модели развития национальной экономики. Обоснована эффективность применения социально ориентированной политики государства, раскрыты институциональная среда функционирования современной хозяйственной системы, генезис современной модели функционирования глобальной экономики. Проанализировано современное кризисное состояние национальной экономики (в части деформации социально-экономической подсистемы, рисков углубления социального неравенства) и условия социальной защиты. Обоснованы смена парадигмы социально-экономических преобразований в сфере социальной защиты, концептуальные основы выбора национальной модели экономического развития хозяйственной системы в контексте социальной составляющей государственной политики. Предложена научная концепция хозяйственного развития в условиях современной трансформации национальной экономики относительно процессов социального обеспечения с использованием принципа социального инклюзивного роста с целью формирования основных компонент системы социальной защиты населения.

Ключевые слова: социальная защита, социальная составляющая хозяйственной системы, социальная политика государства, глобализация, социальная инклюзивность, экономическая система, развитие национальной экономики, институциональные изменения.

THE CONCEPT OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION: PARADIGMAL PRINCIPLES OF CHANGE

Bringing the Ukrainian model of social protection in line with the needs of the current stage of socio-economic development is possible with the leading role of the state. Approaches to recognizing the role of social protection, the compatibility of globalization and the welfare state with its institutions of social protection, the state of the socio-economic model of national economy, the social content of the competitiveness of the national economy requires in-depth study of the social component of the economic system. disclosure of forms, levels and mechanisms of development of socio-economic function of social protection. In a market economy, the institutional environment of the modern economic system reveals the genesis of the modern model of the global economy; the change of paradigm of social and economic transformations in the field of social protection, efficiency of application of socially oriented state policy is substantiated; the methodology of practical use of advantages of the western models in the direction of the analysis of development of economic systems (globalization, internationalization) is opened; analyzed the current crisis of the national economy (in terms of deformation of the socio-economic subsystem, the risks of deepening social inequality) and social security conditions (mismatch of formal and informal institutions, their extractive nature lead to changes in the economic system that inevitably leads to falling trust and destructive to the processes of system management related to the analysis of the crisis, which is a consequence of cognitive-behavioral actions that are part of economic and legal institutions); conceptual principles of choosing the national model of economic development of the socio-economic system in the context of social protection policy are revealed (alternative development of the national economic system is an external condition for forming a national strategy related to management methods, theory and practice of socio-economic development); proposed a scientific concept of economic development in the modern transformation of the national economy on social security processes using the principle of inclusive social growth in order to form the main components of social protection (a choosing alternatives for economic development based on national goals to overcome inequality and improve quality of life and avoid antisocial risks national government).

Key words: social protection, social component of economic system, social policy of the state, globalization, social inclusion, economic system, development of national economy, institutional changes.

7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-37>

УДК 336.078.3

Давиденко Н.М.

доктор економічних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Ключка О.В.

кандидат економічних наук,
Університет державної фіскальної служби України

Ключка С.С.

кандидат економічних наук,
Державна аудиторська служба України

Davydenko Nadiia

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Kliuchka Olha

University of the State Fiscal Service of Ukraine

Kliuchka Sergii

State Audit Service of Ukraine

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті з'ясовано сутність та основні завдання державного фінансового контролю у системі земельних відносин, а також визначено основні установи, які здійснюють моніторинг за використання земельних ресурсів України. Встановлено, що в Україні є високий рівень економічної злочинності у сфері земельних відносин, що свідчить про наявну в країні недосконалу систему здійснення державного фінансового контролю. Основними причинами таких порушень є низька якість внутрішнього контролю та безвідповідальне ставлення з боку багатьох розпорядників бюджетних коштів та керівників підприємств, установ. Для подолання негативних явищ, пов'язаних із нераціональним використанням земельних ресурсів, їхньою деградацією, запропоновано впровадження державного фінансового контролю та запровадження на державному рівні стратегії фінансового забезпечення відтворення землі, яка повинна бути реалізована шляхом реалізації спеціальних програм фінансування та удосконалення вітчизняної системи екологічного оподаткування.

Ключові слова: державне регулювання, державний фінансовий контроль, земельні відносини, екологічне оподаткування, фінансове забезпечення.

Постановка проблеми. Усвідомлення рівня ризиків і небезпек, які спричинені екологічними проблемами і результатом яких є бездумне вичерпання природних ресурсів, забруднення та деградація довкілля, як наслідок, порушення всіх процесів життєдіяльності на землі, що може призвести до непоправних наслідків, змусило видатних політиків, бізнесменів на 50-му Всесвітньому економічному форумі у Давосі визначити головним питанням екологічні проблеми на землі. Так, попри такі загрози, як уповільнення темпів зростання світової економіки і торгівлі, зростання боргів та фінансові бульбашки, дискусії у Швейцарії велися навколо можливих наслідків екологічних лих, і світові лідери були одностайні у твердженні, що «фінанси – ніщо, екологія – все».

Україна була державою з виключно унікальними природними особливостями земельного фонду. У нас близько 41,5 тис. га – сільськогосподарські угіддя, при цьому «частка особливо цінних земель, на яких ведеться сільськогосподарське виробництво, за даними Держземагентства України, становить 12 млн га або 20% території».

Проте сучасний стан земельних ресурсів України близький до критичного. Інтенсивне використання сільськогосподарських угідь, зниження аграрної культури землеробства, техногенний принцип розвитку аграрної галузі задля отримання високих і сталих врожаїв призводить до погіршення якості ґрунтів, збільшення площі еродованих земель, руйнації навколишнього природного середовища.

Забрудненими є близько 20% земель України, водною та вітровою ерозією уражені близько 57% території України, понад 12% території держави зазнають підтоплення; причини виникнення такої ситуації мають комплексний характер, особливо слід відзначити порушення екологічно збалансованого співвідношення між категоріями земель, зменшення території унікальних степових ділянок, надмірну розораність території та порушення природного процесу ґрунтоутворення, використання недосконалих технологій у сільському господарстві.

Тому за таких умов зростає роль державного регулювання, оскільки держава має, з одного боку, реалізувати потенціал ринкового саморегулювання, а з іншого – визначитися з такими питаннями, як стійкість агропромислового виробництва, продовольча безпека країни, раціональне використання природних ресурсів, зменшення негативного впливу на довкілля. У контексті державного регулювання земельних відносин особливе місце посідає державний фінансовий контроль, що є необхідною умовою розвитку економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного фінансового контролю системи земельних відносин в умовах сучасних викликів досліджували як закордонні, так і вітчизняні науковці, такі як Х. Андерсон, Е.А. Арренс, Н.Г. Виговська, А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, Н.І. Дорош, І.К. Дрозд, А.Г. Мартин, Д.А. Міщенко, Дж. Лоббек, В.Я. Мессель-Веселяк, В.Ф. Палій, Дж. Робертсон, О.П. Світличний, В. Слаута, О.Л. Стебляк, А.М. Третяк.

Водночас багато аспектів із формування ефективної системи державного фінансового контролю залишаються невирішеними або дискусійними та потребують подальшого детального вивчення й удосконалення, зокрема і в частині контролю за системою земельних відносин в Україні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження сучасного стану державного фінансового контролю земельних відносин в Україні та розроблення шляхів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Земля відіграє важливу роль у життєзабезпеченні суспільства загалом, оскільки земля є особливим ресурсом, що зумовлюється його невідтворюваністю, багатофункціональністю та обмеженістю. На винятковому статусі земель-

них ресурсів наголошено і в ст. 14 Конституції України: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [1]. Враховуючи той факт, що земля є одночасно природним ресурсом і засобом виробництва в сільському господарстві, основним принципом земельного законодавства відповідно до Земельного Кодексу України є принцип забезпечення раціонального використання та охорони земель і пріоритету вимог екологічної безпеки [2].

Земельні площі України характеризуються надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності, що значно перевищує аналогічний показник більшості інших країн та екологічно обґрунтовані межі. Так, рівень розораності українських земель є одним із найвищих у світі (друге місце після Данії – 60,5%) та становить 54% території країни та більше 76% сільськогосподарських угідь. Лісистість становить лише 13,2% і є найнижчим показником у Європі (у країнах ЄС – 25–35%).

Впродовж останніх років структура земельного фонду в Україні зазнала негативних змін (табл. 1).

Дані табл. 1 дають підстави стверджувати, що упродовж 2010–2018 рр. знизилася величина сільськогосподарських угідь на 80,1 тис. га, і майже на цю ж суму зросла величина ріллі – 65,9 тис. га. Також ми бачимо постійне зростання розораності країни, що впливає на виснаженість ґрунтів. Суттєво скоротилася площа під перелогами, що може свідчити про зміну цільового призначення цих земель та введення їх у сільськогосподарське виробництво.

Сучасний стан ґрунтів країни викликає серйозну стурбованість унаслідок широкого поширення деградаційних процесів. Деградація ґрунтів України зумовлена, на наше переконання, насамперед недосконалою системою управління земельними ресурсами; неусвідомленням реальної загрози, яку являє собою деградація ґрунтів, та низьким рівнем фінансового та ресурсного забезпечення (низька кількість внесених добрив) (табл. 2).

Деградаційні процеси, що поширені на ґрунтах України, спричиняють, за різними оцінками, зниження продуктивності основних сільськогосподарських культур від 10–12% до 40–60%. Це зумовлює необхідність постійного контролю стану ґрунтів, що є основою для теорії і практики управління земельним фондом країни, його екологічними та продуктивними функціями [4].

Таблиця 1

Динаміка сільськогосподарських земель в Україні за 2010–2018 рр.

Показник	роки					Зміна 2018 р. до 2010 р.	
	2010	2015	2016	2017	2018	тис.га	%
Сільськогосподарські угіддя	41569,4	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	-80,1	-0,2
Рілля	32478,4	32531,1	32541,3	32543,4	32544,3	65,9	0,2
Перелоги	320,8	239,4	233,7	230,6	229,3	-91,5	-28,5
Багаторічні насадження	897,7	892,9	892,4	897,1	894,8	-2,9	-0,32
Сіножати	2409,8	2407,3	2406,4	2402,9	2399,4	-10,4	-0,43
Пасовища	5489,7	5441,0	5434,1	5430,9	5421,5	-68,2	-1,24

Джерело: складено авторами на основі [3]

Таблиця 2

Динаміка внесених мінеральних, органічних добрив та пестицидів в Україні за 2010–2018 рр.

Рік	Мінеральні добрива				Органічні добрива				Внесено пестицидів, тис. га
	Внесено в поживних речовинах			Частка удобреної площі	Внесено			Частка удобреної площі	
	всього, тис.ц	на 1 га удобреної площі, кг	На 1 га посівної площі, кг		всього, тис. тонн	на 1 га удобреної площі, кг	На 1 га посівної площі, кг		
2010	10606,4	84	58	70	9874,1	24,4	0,5	2,2	11897,2
2015	14150,1	98	79	80,8	9662,7	21,8	0,5	2,5	12469,1
2016	17288,5	110	96	87,0	9162,9	19,2	0,5	2,6	13798,0
2017	20281,0	112	98	92	9273,9	22,3	0,5	2,6	15054,4
2018	23463,2	117	103	90	11648,9	28,1	0,8	2,8	17185,4

Джерело: складено авторами на основі [3]

Фактично моніторинг земель проводять Мінагрополітики України (ДУ «Інститут охорони ґрунтів України» – агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення) і Держводагенство України (гідрогеолого-меліоративні експедиції і партії – Інформація про меліоративний стан зрошуваних та осушуваних земель).

Окрім показники стану земельних ресурсів визначають інші міністерства та відомства, відповідальні за певну категорію земель:

- Державне агентство лісових ресурсів України – земель лісового фонду (зокрема в ґрунтах радіологічні визначення, визначення залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів і важких металів);

- Державна служба України з надзвичайних ситуацій – земель у зоні відчуження і відселеній частині зони безумовного (обов’язкового) відселення (зокрема просторове поширення й уміст радіонуклідів і забруднюючих речовин у ґрунтах);

- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів – на природоохоронних територіях (зокрема, визначення у ґрунті забруднювальних речовин, у т. ч. радіонуклідів);

- Міністерство охорони здоров’я України – у місцях проживання і відпочинку населення (зокрема, в ґрунтах вміст пестицидів, важких металів, бактеріологічні, вірусологічні визначення та ін.);

- Державна гідрометеорологічна служба України – на пунктах державної системи гідрометеорологічних спостережень (зокрема, в ґрунтах визначення залишкової кількості пестицидів і важких металів).

У системі земельних відносин контроль розглядається як спосіб забезпечення законності. Основними завданнями державного фінансового контролю у системі земельних відносин є:

- забезпечення додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами земельного законодавства України;

- забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель;

- запобігання порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення;

- забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів.

Предметом державного фінансового контролю в системі земельних відносин виступають грошові відносини, пов’язані з процесом формування, розподілу та використання грошових коштів у системі земельних відносин, що зумовлює характерні особливості функціонування контрольної системи.

З метою убезпечення подальшої деградації ґрунтів потрібне відповідне фінансове забезпечення. Специфіка сфери земельних відносин дає змогу використовувати для її фінансового забезпечення досить нетрадиційні форми фінансового забезпечення, зокрема, екологічний податок.

Ключовим завданням введення екологічних платежів було встановлення прямої залежності між розміром податкових відрахувань та ступенем негативного впливу, що завдається навколишньому природному середовищу та природним ресурсам у результаті діяльності суб’єктів господарювання.

Зазначимо, що фінансове забезпечення екологічного складника сталого розвитку України в основному здійснюється за рахунок коштів екологічного податку. Відповідно до розділу VIII Податкового кодексу України платниками екологічного податку є суб’єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів [5].

Плата за землю стала одним з основних складників надходжень до місцевого бюджету, так, за 2017 р. до місцевих бюджетів надійшло більше 26 млрд грн. надходжень від плати за землю, а за 2016 р. – 23,3 млрд грн. (табл. 3).

До 2015 р. цей податок відносився до загальнодержавних податків, однак з 1 січня 2015 р. плата за землю стала складником податку на майно та була переведена до складу місцевих податків. Варто зазначити, що сільські, селищні, міські ради в межах своїх повноважень приймають рішення про встановлення місцевих подат-

Структура плати за землю в Україні протягом 2012–2018 рр., млн грн

Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Земельний податок з юридичних осіб	3211	2950,04	2450,89	3558,75	7060,97	8262,34	8241,21
Орендна плата з юридичних осіб	7816,91	8232,27	8114,80	9413,90	13351,45	14701,60	15288,10
Земельний податок з фізичних осіб	403,41	416,09	414,10	501,10	1032,27	1387,38	1629,42
Орендна плата з фізичних осіб	1150,44	1204,49	1104,09	1357,67	1878,91	2033,19	2162,40
Всього плата за землю	12581,70	12802,89	12083,88	14831,42	23323,60	26384,51	27321,11
Загальні податкові надходження до місцевого бюджету	7942,0	78388,0	75250,0	98218,0	146902,0	201005,1	195150,0

Джерело: складено авторами на основі [6]

ків та зборів. Так, органам місцевого самоврядування надано повноваження щодо встановлення ставок плати за землю в межах граничного розміру, пільг щодо земельного податку, нормативної грошової оцінки земельних ділянок, що перебувають на території населених пунктів.

Нині простежується тенденція до збільшення з кожним роком надходжень плати за землю, що буде продовжуватися. Так, за період 2012–2018 рр. надходження плати за землю було збільшено на 15 802,8 млн грн., тобто майже в 2 рази.

Проте, незважаючи на загальну тенденцію збільшення обсягів плати за землю, відбувається зменшення її частки в податкових надходженнях місцевих бюджетів за аналізований період. Зниження надходжень плати за землю у структурі податкових надходжень пояснюється насамперед складною соціально-політичною ситуацією в країні.

На наше переконання, в аграрному секторі економіки України доречним буде впровадження системи відшкодування екологічного податку у поєднанні з відтворенням родючості ґрунтів і біоресурсів, а також забезпеченням сталого виробництва екологічно чистої аграрної продукції. Відшкодування екологічного податку (пільгові умови оподаткування) є одним із методів фінансового забезпечення в аграрному секторі економіки.

Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що в Україні є високий рівень економічної зло-

чинності у сфері земельних відносин, що дає змогу зробити висновок про наявну в країні недосконалу систему здійснення державного фінансового контролю, що підтверджують дані табл.4:

Аналізуючи динаміку злочинності у сфері земельних відносин, встановлено, що загальна їх кількість за досліджуваній період становила 1482 злочини. Це свідчить про те, що кримінал у сфері земельних відносин набуває загрозливих масштабів для українського суспільства. Варто відзначити, що постійно відбувається зростання злочинів в абсолютному показнику, що свідчить про наявність юридичних дефектів у земельному законодавстві, чим і користуються злочинці. Щодо суми матеріальних збитків, то тут спостерігається ще більш негативна ситуація, зокрема, як бачимо за даними табл. 4, сума збитків зросла більш ніж у 5 разів.

Державний фінансовий контроль земельних відносин за розподілом та використанням бюджетних коштів на рівні Міністерства аграрної політики та продовольства й на рівні Державного земельного агентства здійснюється органами Держаудитслужби, Казначейською службою України, Рахунковою Палатою та відділами внутрішнього аудиту (відомчий контроль).

Найбільш масштабними та розповсюдженими фінансовими порушеннями, які призвели до втрат ресурсів, є [8]:

– реалізація суб'єктами господарювання товарів, робіт чи послуг (крім користування, оренди) безоплатно або за заниженими цінами – майже 351,8 млн грн.;

Стан злочинності на суб'єктах господарювання, що провадять діяльність у сфері земельних відносин України

Вчинено злочинів на підприємствах, установах, організаціях	Станом на початок	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді, шт	Установлена сума матеріальних збитків (у тис. грн.)	Забезпечено відшкодування (у тис. грн.)	
				відшкодовано	накладено арешт на майно
Усього:	2016	52687	705789,54	389256,65	25786,56
	2017	47833	630977,74	405885,62	264429,49
	2018	52903	9482169,30	232616,76	260081,70
пов'язано із земельними відносинами:	2016	458	7856,57	201,57	7089,75
	2017	613	85811,56	24220,82	28940,52
	2018	531	43 920,74	972,12	35 224,72
в тому числі з приватизацією землі	2016	181	5896,45	103,05	6587,58
	2017	188	6103,86	214,00	5429,23
	2018	228	28710,30	0,00	1248,00

Джерело: складено авторами на основі даних ГПУ

– незаконні витрати внаслідок оплати завищеної вартості виконаних робіт та/або наданих послуг, а також завищення кількості чи вартості придбаних товарів – 264,6 млн грн.;

– ненарахування і неперерахування (неповне перерахування) надходжень до загального та спеціального (крім спецфонду бюджетних установ) фондів бюджету – майже 206,6 млн грн.;

– ненарахування та неперерахування державними та комунальними підприємствами частини прибутку до бюджету – понад 156,9 млн грн.;

– незаконні виплати фізичним особам (компенсацій, допомог, пільг та субсидій, пенсій, стипендій), в тому числі які не мали права на їх отримання або у завищених розмірах – понад 148,9 млн грн.;

– нецільові витрати – майже 140,1 млн грн.;

– списання коштів на видатки/витрати без отримання товарів, робіт чи послуг або в обсягах, вищих від їх фактичної вартості – понад 138,6 млн грн.;

– проведення незаконних (зайвих) виплат по заробітній платі – понад 111,7 млн грн.;

– недостачі коштів та матеріальних цінностей – 80,1 млн грн.;

– ненарахування та/або невжиття заходів щодо стягнення сум штрафних санкцій, передбачених умовами договору, – 71,3 млн грн.;

– незаконне відчуження майна – 68,3 млн грн.;

– безпідставне покриття витрат фізичних або юридичних осіб, у тому числі за відсутності в обліку дебіторської заборгованості – понад 58,6 млн грн.;

– втрата доходів через списання дебіторської заборгованості – майже 55,4 млн грн.;

– зайве виділення (отримання) бюджетних коштів юридичним особам, одержувачам внаслідок завищення відповідних розрахунків або які не мали права на їх отримання – 51,4 млн грн.;

– ліквідація (знищення, розбирання) майна, проведена всупереч законодавству, – понад 51,3 млн грн.;

– покриття за рахунок загального фонду кошторису витрат спеціального фонду (без відновлення касових видатків загального фонду) – майже 46,0 млн грн.;

– сплата внесків до державних цільових фондів по незаконних сумах з оплати праці або за завищеною ставкою збору – майже 42,7 млн грн.;

– недоотримання доходів від реалізації бюджетними установами безоплатно товарів, послуг від господарської діяльності – понад 29,0 млн грн.;

– понаднормове списання з обліку матеріальних цінностей, що відсутні в наявності – 23,4 млн грн.;

– недоотримання суб'єктами господарювання належних надходжень за майно, надане у користування, оренду, – 22,7 млн грн.;

– здійснення витрат на благодійну, спонсорську та іншу безповоротну допомогу понад визначені обсяги або з перевищенням граничного розміру – 22,6 млн грн.;

– здійснення за рахунок бюджету одного рівня видатків, які відповідно до бюджетного законодавства мають здійснюватися з бюджету іншого рівня – 22,4 млн грн тощо.

Основними причинами таких порушень є низька якість внутрішнього контролю та безвідповідальне ставлення з боку багатьох розпорядників бюджетних коштів та керівників підприємств, установ і організацій.

Наведені факти підтверджують необхідність посилення контролю у сфері земельних відносин, що вимагає удосконалення нормативно-правового забезпечення державного фінансового контролю, в тому числі у сфері земельних відносин, усунення правових неузгодженостей, та формування систематизованої науково обґрунтованої законодавчої бази.

Висновки. Аграрний сектор є стратегічно важливим сектором економіки України. Тому стратегія фінансового забезпечення відтворення землі на макrorівні повинна відповідати загальній національній стратегії розвитку сільського господарства. На державному рівні стратегія фінансового забезпечення відтворення землі повинна бути реалізована шляхом: реалізації спеціальних програм фінансування, надання пільгових кредитів, залучення іноземних інвестицій, пільгових умов оподаткування.

Для вдосконалення вітчизняної системи екологічного оподаткування вважаємо за доцільним: перенести плати за нормативне використання природних ресурсів або забруднення навколишнього природного середовища на фінансові результати господарської діяльності підприємства замість собівартості продукції; переглянути нормативи плати і розміри платежів за викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів у бік їх збільшення з метою спонукання природокористувачів до мінімізації негативного впливу на довкілля; посилити ефективність системи екологічного оподаткування через цільове зарахування компенсаційних платежів до фондів охорони навколишнього природного середовища.

Проблема охорони сільськогосподарських угідь і раціонального використання земельних ресурсів, боротьба з деградацією нині є однією з головних проблем в усьому світі, оскільки постійна увага до питання охорони ґрунтів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів сільськогосподарських угідь, говорить про важливість реалізації системи заходів у напрямі здійснення державного фінансового контролю.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Соціально-економічні наслідки забруднення земель. URL: <http://ua.textreferat.com/referat-5327.html>

3. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2018. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Рациональное використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів: організаційно – економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти : колективна монографія / за ред. акад. НААН С.А. Балюка, чл.-кор. АЕНУ А.В. Кучера. Х. : Смуґаста типографія, 2015. 432 с.
5. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 275–VI/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 01.07.2020).
6. Державна казначейська служба України: офіційний сайт. URL: <http://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 17.06.2020).
7. Слаута В. Держава повинна встановити правові основи введення ринку земель сільськогосподарського призначення. *Землевпорядний вісник*. 2010. № 10. С. 5–9.
8. Звіти Держаної аудиторської служби України за 2014–2018 роки. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index>
9. Механізми управління земельними відносинами в контексті за-безпечення сталого розвитку / Ш.І. Ібатулін, О.В. Степенко, О.В. Сакаль [та ін.]. К. : Державна установа “Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України”, 2012. 52 с.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy. zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254к/96-ВР /Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1996, 30, art. 141. (in Ukrainian)
2. Social'no-ekonomichni naslidky` zabrudnennya zemel`. Retrieved from: <http://ua.textreferat.com/referat-5327.html>
3. Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy: Statystychnyj zbirnyk za 2018 rik [Agriculture of Ukraine: Statistical Collection for 2018]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian)
4. Baliuk, S.A., & Kucher, A.V. (Eds.). (2015) Rational use of ground resources and soilfertility restoration: organizational and economic, environmental and regulatory aspects: collective monograph. Kharkiv: Smuhasta Typohrafiia. (in Ukrainian)
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010) «The Tax Code of Ukraine». Available at: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755\\$17](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755$17) (accessed 01.07.2020).
6. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy (n.d.). Ofitsiyni sait [Official website]. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (in Ukrainian)
7. Slauta V. (2010) Derzhava povynna vstanovyty` pravovi osnovy` vvedennya ry`nku zemel` sil's`kogospodars`kogo pry`znachennya [The state must establish the legal basis for the introduction of the market for agricultural land]. *Zemlevporyadny`j visnyk*, no. 10. pp. 5–9.
8. Zvity` Derzhanoyi audytors`koyi sluzhby` Ukrainy` za 2014-2018 roky [Reports of the State Audit Service of Ukraine for 2014–2018]. Available at: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index>
9. Ibatullin, Sh.I., Stepenko, O.V., Sakal, O.V. (2012) Mekhanizmy upravlinnia zemelnymy vidnosynamy v konteksti zabezpechennia staloho rozvytku [The mechanisms of land relations in the context of sustainable development]. Derzhavna ustanova «Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy». Kyiv. (in Ukrainian)

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В СИСТЕМЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

В статье выяснена сущность и основные задачи государственного финансового контроля в системе земельных отношений, а также определены учреждения и организации, осуществляющие мониторинг за использованием земельных ресурсов Украины. Установлено, что в Украине существует высокий уровень экономической преступности в сфере земельных отношений, что свидетельствует о несовершенной системе осуществления государственного финансового контроля. Причинами таких нарушений является низкий уровень контроля и безответственное отношение со стороны распорядителей бюджетных средств и руководителей предприятий, организаций. Для преодоления негативных явлений, связанных с нерациональным использованием земельных ресурсов, их деградацией, предложено внедрение государственного финансового контроля и введение на государственном уровне стратегии финансового обеспечения воспроизводства земли, которая должна быть реализована путем реализации специальных программ финансирования и совершенствования отечественной системы экологического налогообложения.

Ключевые слова: государственное регулирование, государственный финансовый контроль, земельные отношения, экологическое налогообложение, финансовое обеспечение.

WAYS OF IMPROVING STATE FINANCIAL CONTROL IN THE SYSTEM OF LAND RELATIONS IN UKRAINE

Modern land relations are based on market principles, when the main motive for land users is to make a systematic profit. It is in these conditions that the variety of risks and threats associated with the thoughtless depletion of natural resources arises. Based on this, the primary task of reducing the impact of destructive factors, risks, dangers and eliminating threats to agricultural enterprises is the formation of a system of public financial control, which is a necessary condition for economic development. The purpose of the article is to study the current state of state financial control of land relations in Ukraine and develop ways to improve it. To this purpose, the essence and main tasks of state financial control in the system of land relations are clarified, as well as the main institutions and organizations that monitor the use of land resources of Ukraine. It is established that the subject of state financial control in the system of land relations are monetary relations associated with the process of formation, distribution and use of funds in the system of land relations, which determines the characteristics of the control system. It is established that in Ukraine there is a high level of economic crime in the field of land relations, which indicates the existing imperfect system of public financial control in the country. It is proved that in the agricultural sector of Ukraine, as well as ensuring sustainable production of environmentally friendly agricultural products. The main reasons for such violations are the low quality of internal control and irresponsible attitude on the part of many budget managers and heads of enterprises, institutions and organizations. The agricultural sector is a strategically important sector of Ukraine's economy. To overcome the negative phenomena associated with the irrational use of land resources, their degradation, the introduction of state financial control and the introduction at the state level of financial support for land reclamation, which should be implemented through special funding programs and improving the domestic environmental tax system.

Key words: state regulation, state financial control, land relations, ecological taxation, financial provision.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-38>

УДК 336.71

Зайонц А.В.

аспірант кафедри фінансів, банківської справи
та страхування,
ДВНЗ «Університет банківської справи»

Zaionts Anton

Banking University

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКУ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ ЗА РАХУНОК УПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ НА ОСНОВІ BIG DATA ТА ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті розглянуто потенційні можливості використання технологій Big Data та штучного інтелекту для підвищення конкурентоспроможності банку на кредитному ринку, зокрема під час кредитування мікро-, малих та середніх підприємств. Визначено тенденції та основні проблеми кредитування банками сектору малого та середнього підприємництва, а саме фрагментованість наявних даних статистичної та фінансової звітності підприємств, недосконалість запроваджених банками моделей кредитного скорингу, довготривалість і трудомісткість цього процесу. Вирішення вищезазначених проблем за допомогою впровадження банками інновацій на основі Big Data та технологій штучного інтелекту дасть можливість покращити якість банківських послуг та сервісів, знизити ризиковість кредитування сектору малого та середнього підприємництва.

Ключові слова: підприємництво, мале та середнє підприємництво, банківське кредитування, конкурентоспроможність, інновації, штучний інтелект, Big Data.

Постановка проблеми. Стрімкий технологічний розвиток значно вплинув на фінансовий сектор у часині розширення його інституційної структури та транс-

формації взаємодії учасників, появи нових сервісів внаслідок виходу на нього FinTech-компаній. Це позначилося на всіх секторах фінансового ринку, особливо

на банківському секторі, змінивши парадигму його розвитку. Нині цінова конкуренція вже не гарантує завоювання та збільшення долі ринку, тому цілком закономірною для банків є необхідність урахування сучасних інноваційних тенденцій, збільшення власного інноваційного потенціалу за рахунок упровадження нових технологій, зокрема, Big Data та штучного інтелекту, які не тільки створюють конкурентні переваги, але й підвищують конкурентоспроможність та ефективність функціонування банку загалом. Останнє досягається через підвищення якості та швидкості операційних процесів, що особливо важливо під час здійснення банками кредитних операцій, де конкурентна боротьба досить гостра за наявності стійкого попиту на кредитні ресурси та низького рівня кредитоспроможності позичальника, невирішеності проблеми кредитної заборгованості. Все це актуалізує пошук нових підходів і побудову більш складних та точних скорингових моделей для зниження ризиковості кредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення теорії кредиту та прикладні аспекти кредитної діяльності банків досить ґрунтовно висвітлені в працях широкого кола зарубіжних і вітчизняних науковців. Різним аспектам використання в банківській діяльності новітніх технологій приділено увагу в роботах таких вітчизняних науковців: Г. Азаренкової [1], С. Єгоричевої [2], Л. Жердецької [3], В. Коваленко [4], Н. Пантелеєвої [5], Л. Примостки [6] та інших. Поряд із формуванням довгострокових кредитних ресурсів загострюється проблема оцінки та моделювання кредитоспроможності клієнтів банку, деякі підходи на вирішення якої наведені в роботах В. Вовк [7], В.В. Вітлінського [8], Б. Кишакевича [9], А. Матвійчука [10], О. Синявської [11], Л. Соколової та ін. [12], Н. Попрозман [13] та інших. Нові наукові та практичні результати в цьому напрямі варто очікувати від використання методів на основі технологій штучного інтелекту та Big Data, що зумовлює актуальність подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в аналізі стану кредитування сектору малого та середнього підприємництва, виявленні особливостей та розкритті потенційних можливостей використання технологій Big Data та штучного інтелекту для підвищення конкурентоспроможності банку на кредитному ринку, зокрема під час кредитування підприємств малого та середнього бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Важливість сектору малого та середнього підприємництва (МСП) як одного з основних секторів, на який припадає значна частка економічної діяльності, що створює більше половини валового продукту України та завдяки якому здійснюється відновлення економічного зростання, створюються нові робочі місця, підтримується формування середнього класу не викликає сумнівів. Проте для підтримки його розвитку необхідно забезпечити стабільний доступ підприємств сектору МСП до фінансування, основним джерелом отримання якого є банківське кредитування або кредити небанківських фінансових установ. Щорічно кількість підприємств сектору МСП в Україні невинно

зростає. Так, тільки у 2018 р. їх загальна кількість збільшилася на 5%. За даними офіційної статистики частка середніх підприємств становить 4,5%, а малих та мікропідприємств – 95,36% підприємств [14].

Всесвітня пандемія COVID-19 і встановлення карантинних заходів у 2020 р. миттєво вплинули на діяльність українських підприємств, значно підвищивши рівень ризику погіршення фінансового стану та поставивши від сумнів існування багатьох із них в подальшому, що впливає на стабільність фінансово-економічної системи України загалом. Для підтримання діяльності підприємств під час карантину та відновлення їхньої роботи після зняття карантинних обмежень необхідним, на нашу думку, є забезпечення отримання ними кредитів для фінансування оборотного капіталу, переведення бізнесу до цифрового формату, купівлі необхідного устаткування та коригування впливу сезонних факторів тощо.

Підтвердженням збільшення попиту на кредити з боку МСП є те, що станом на березень 2020 р. суб'єкти мікропідприємництва отримали на 33 733 млн грн. більше кредитних коштів порівняно з березнем 2019 р. Майже вдвічі збільшилося кредитування мікропідприємств із річним доходом від 500 тис. євро до 2 млн євро, а для мікропідприємств з річним доходом від 50 тис. євро до 500 тис. євро – на 1,6 раза (17 407 млн грн.). Проте на 13,7% зменшився обсяг залучених кредитів середніми та на 8% малими підприємствами. Враховуючи зниження у I кварталі 2020 р. Національним банком України облікової стави, кредити для підприємств стають дешевшими, а отже, кількість їх буде зростати.

Починаючи з 2017 р., Національний банк України здійснює збір статистики щодо кредитування сектору МСП українськими банками [15], що дає змогу простежити тенденції надання кредитів відповідно до розміру підприємств, секторів їхнього функціонування, валюти та строку надання.

Так, у 2019 р. українськими банками загалом було надано 754 млн грн., що на 13,2% менше, ніж у попередньому році, що пов'язане із зменшенням обсягів кредитування великих підприємств (на 74 356 млн грн.) та середніх підприємств (на 28 365 млн грн.). Зростання обсягів наданих кредитів на 6,5% (15 млн грн.) спостерігалось лише для малого та мікропідприємництва, загалом за рахунок кредитування останніх. Розглядаючи портфель кредитування підприємств України протягом 2017–2019 рр. більшість кредитів надавалось підприємствам нефінансового сектору (в середньому 98,7%), а частка кредитів підприємствам фінансового сектору становила в середньому 1,2%. Основною валютою надання кредитування є гривня. У 2019 р. частка кредитів у національній валюті збільшилась на 3,3% та становила 57,5%. Незважаючи на переважання кредитування у гривні, частка кредитів у іноземній валюті є досить високою – більше 40%, що свідчить про існування можливості впливу валютного ризику на діяльність підприємств.

Відповідно до розміру суб'єкта господарювання переважає кредитування малих, включаючи мікропідприємства, та великих підприємств. Протягом

2017–2019 рр. простежується тенденція до збільшення частки кредитування малих та мікропідприємств. Так, у 2019 р. 32,2% усіх кредитів було надано саме цим підприємствам, що майже на 6% більше, ніж у 2018 р. Частка кредитування великих підприємств у загальному портфелі за аналізований період поступово зменшується – з 37,14% у 2017 р. до 31,43% у 2019 р. (рис. 1). Динаміка кредитування середніх підприємств є стабільною та в середньому становить 24,79%. Важливо також відзначити, що в середньому у близько 11,79% наданих кредитів розмір підприємства-одержувача не визначено, що свідчить про недосконалість системи збору статистичної інформації та потребує доопрацювання з боку контролюючого органу.

Суб'єкти мікропідприємництва нині є основними одержувачами кредитних ресурсів в секторі МСП. Вони отримали від банків 167 322 млн грн тільки за 2019 р., що майже на 36 млн грн. більше, ніж у попередньому році, та на 43% більше порівняно з 2017 р. Найбільше кредитів надавалося підприємствам з річним доходом до 50 тис. євро. У 2019 р. їхня частка у загальному портфелі кредитів, що надавалися суб'єктам мікропідприємництва, становила 46,3%. Проте, починаючи з 2017 р., спостерігається тенденція до зменшення частки таких кредитів з 58,9% до 55,9% та 46,3% у 2018 р. і 2019 р. відповідно. Стабільно зростає частка кредитів, наданих підприємствам з річним доходом від 50 тис. євро до 500 тис. євро, – з 14,6% у 2017 р. до 26,9% у 2019 р. Частка наданих кредитів підприємствам із річним доходом від 500 тис. євро до 2 млн євро також зросла на 18% та становила 26,9% у 2019 р.

Більше половини (50,5%) усіх кредитів надано підприємствам терміном до 1 року. Починаючи з

2017 р., така строковість у портфелі банківських кредитів є переважаючою та щорічно збільшується. Натомість спостерігається зовсім протилежна тенденція з кредитами від 1 до 5 років і кредитами більше 5 років. Їхня частка в загальному портфелі, починаючи з 2017 року, зменшилася на 9,2% і 20,2% відповідно.

Суб'єкти середнього підприємництва надають перевагу кредитам до 1 року, як і суб'єкти малого та мікропідприємництва. Зокрема, частка таких кредитів становила у 2019 р. 43% та 55% відповідно, від 1 до 5 років – 35% і 28% відповідно, найменшою є частка кредитів строковістю більше 5 років – 22% та 17% відповідно. Варто зазначити, що сектор МСП більш активно залучає довгострокові фінансові ресурси, аніж великі підприємства, частка кредитів більше 5 років яких становила лише 11% у 2019 р.

Зростання попиту бізнесу на кредити у 2019 р. було пов'язано зі зниженням відсоткових ставок за кредитами, пом'якшенням стандартів кредитування для сектору МСП унаслідок посилення конкуренції між банками та позитивними очікуваннями розвитку економіки України [16].

Банки як головні надавачі фінансової підтримки МСП та реалізатори урядових програм підтримки розвитку МСП повинні бути готовими не тільки до збільшення запитів на отримання кредитів від підприємств, але й до коригування своєї системи прийняття рішень, запровадження інноваційних моделей кредитування для максимально швидкого реагування та прибутковості обслуговування цього сектору, висока ризиковість якого пов'язана зазвичай із відсутністю сталої кредитної історії, незначними активами, що можуть бути використані як застава за кредитами, існуванням асиметрії інформа-

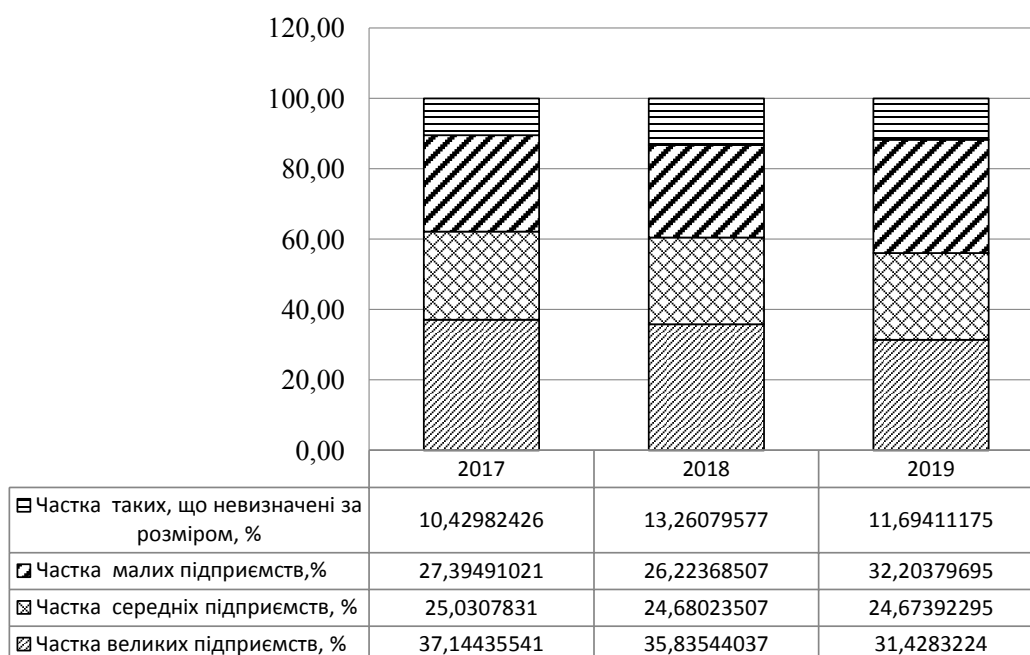

Рис. 1. Динаміка структури кредитного портфеля сектору МСП

Джерело: розрахунок автора за даними [15]

ції, можливістю неточного ведення фінансової звітності, відсутністю зовнішнього аудиту тощо [17].

Потенціалом для значного розширення доступу до фінансування діяльності підприємств МСП можуть слугувати інновації, які сприятимуть вирішенню трьох головних проблем, з якими стикаються банки під час кредитування сектору МСП.

По-перше, обмеженість та фрагментарність інформації про підприємство-позичальника. Неповнота та неточності у наявній інформації про підприємство-позичальника не дають банку повною мірою оцінити його можливості щодо погашення кредитних зобов'язань та проінформувати банк про можливі ризики. Розширити наявну інформацію про підприємство можливо за рахунок використання банком штучного інтелекту та можливостей Big Data щодо пошуку та збору даних із різних джерел, починаючи з офіційних сайтів, соціальних мереж до будь-яких згадок в мережі Інтернет. Тобто формується для подальшої перевірки максимально повна інформаційна база – код державної реєстрації підприємства, місцезнаходження, прізвище керівника, вид економічної діяльності, відгуки про діяльність підприємства та будь-які згадки про нього, його керівництво тощо. Водночас повнота такого інформаційного пошуку залежить від більшої інформаційної відкритості підприємств та виходу з «тіні». Формування пулу Big Data на основі структурованої та неструктурованої інформації дозволяє здійснювати подальший аналіз та оцінювання із усуненням проблеми інформаційної асиметрії. Перевага використання штучного інтелекту під час збору та аналізу інформації полягає в тому, що за допомогою самонавчальних алгоритмів вся непотрібна або та інформація, що вводиться в оману, помічається в базі та виключає аналіз позичальника відповідно до помилкових даних. Це унеможливує використання навмисно спотвореної шахраями інформації та дозволяє банку прийняти більш правильне рішення про надання кредиту.

По-друге, недосконалість моделей оцінювання кредитоспроможності. Зазвичай для моделювання кредитного ризику для внутрішніх процедур управління ризиками використовують лінійні регресії, логіт та пробіт моделі, проте вони є статичними та одномірними, не враховують особливостей функціонування сектору МСП. Використання більш складних моделей, а саме моделей із штучним інтелектом на основі методів машинного навчання, значно підвищує точність кредитного скорингу та зменшує похибки прогнозування завдяки здатності семантичного розуміння неструктурованих даних та визначення прихованих закономірностей. Це дозволяє покращити вже наявні моделі кредитного скорингу та підвищити ефективність виявлення прихованих закономірностей [18]. Зокрема, на основі даних UniCredit Bank було доведено, що використання методу багатofакторного машинного навчання значно покращує точність оцінки кредитного ризику під час кредитування підприємств МСП [19].

Проте найкращим підходом до оцінювання кредитоспроможності підприємств МСП, на нашу думку, є

поєднання вищезазначених методів, тобто використання так званої гібридної моделі оцінювання ризику. Така модель поєднує в собі використання статистичних методів і методів штучного інтелекту, тобто поєднує регресійний аналіз та штучні нейронні мережі. Побудова гібридної моделі здійснюється двоетапно. На першому етапі за допомогою лінійних регресій та тесту Вальда здійснюється вибір незалежних змінних (параметрів впливу), а на другому – вибрані параметри виступають як вхідні параметри для моделі штучних нейронних мереж. Доведено, що коефіцієнт точності прогнозування моделі із використанням штучних нейронних мереж є кращим, ніж у лінійній регресійній моделі, а двоступенева гібридна модель має кращі показники оцінювання, ніж моделі із використанням штучних нейронних мереж [20].

Незважаючи на те, що моделі лінійної регресії є більш простими в розумінні та інтерпретації отриманих результатів, використання банком більш точних моделей кредитного скорингу дасть змогу знизити ризик портфеля кредитів МСП, знизити вимоги банків до капіталу та в подальшому зменшити процентні ставки для підприємств-позичальників.

По-третє, тривалість і трудомісткість процесів кредитування. Упровадження банками скорингових моделей на основі штучного інтелекту може значно скоротити час на прийняття рішення про надання кредиту. Так, заявки на отримання кредиту можуть ранжуватися системою залежно від скорингового балу та суми кредиту – чим вищим є бал та сума кредиту, тим вище ця заявка у списку на обробку оператором.

Окрім цього, можливе автоматичне пониження процентної ставки за кредитом на певний визначений процент, якщо підприємство-позичальник не має кредитної заборгованості і вчасно повертає декілька кредитів поспіль. Це стимулює позичальника підтримувати гарну кредитну історію та залишатися надійним клієнтом цього банку, а банку – проявляти більше лояльності до клієнта. Цьому також сприяє поєднання технології збору, зберігання і обробки великих масивів даних (Big data) і маркетингових інструментів, які дозволяють банку розширити співпрацю з конкретним підприємством, пропонуючи додаткові послуги в режимі реального часу. За рахунок обробки значної кількості інформації про підприємство-позичальника банківські послуги стають більш клієнтоорієнтованими, тобто банк скорочує витрати на широкоформатний маркетинг і використовує адресну, індивідуальну пропозицію для кожного підприємства.

Висновки. Отже, впровадження банками штучного інтелекту та Big Data дає можливість максимально знизити операційні витрати, збільшити швидкість прийняття кредитних рішень, розширити діяльність за рахунок зниження ризиковості кредитування сектору МСП. Такі переваги підвищують потенціал банків конкурувати не тільки між собою, але й зі стрімко зростаючими FinTech-компаніями, адже на перше місце виходить якість послуг та сервісу, а вже потім – репутація та довіра до банку.

Список літератури:

1. Azarenkova G., Shkodina I., Samorodov B., Babenko M., Onishchenko I. The influence of financial technologies on the global financial system stability *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. Vol. 15. P. 229–238. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15\(4\).2018.19](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(4).2018.19)
2. Єгоричева С.Б. Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти : монографія. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. 348 с.
3. Жердецька Л. В., Городинський Д. І. Розвиток фінансових технологій: загрози та можливості для банків. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 583–588.
4. Кредитна діяльність банків України: проблеми та перспективи розвитку. Одеса : Видавництво «Атлант», 2015. 217 с.
5. Pantieliieva N., Khutorna M., Lytvynenko O., Potapenko L. FinTech, RegTech and Traditional Financial Inter-mediation: Trends and Threats for Financial Stability. *Data-Centric Business and Applications: Evolvments in Business Information Processing and Management*. Springer. 2019. Vol. 3. P. 1–21. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-35649-1>
6. Примостка Л.О., Діба М. І., Краснова І. В. та ін. Банківська система України: інституційні зміни та інновації. Київ. : КНЕУ, 2015. 434 с.
7. Вовк В.Я, Латунова К.Б. Аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на кредитну активність банків. *Вісник Університету банківської справи національного банку України*. 2013. Вип. 1. С.185–190.
8. Вітлінський, В. В. Кредитний ризик комерційного банку. Київ : Знання 2000. 251 с.
9. Кишакевич, Б.Ю. Моделювання та оптимізація кредитних ризиків банку. Дрогобич : Коло, 2011. 412 с.
10. Матвійчук А. В. Штучний інтелект в економіці: нейронні мережі, нечітка логіка. К. : КНЕУ. 2011. 439 с.
11. Синявська О.О., Самойленко В.В. Порівняльний аналіз економіко-математичних методів оцінювання кредитоспроможності позичальника. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/13-2017> (дата звернення: 22.06.2020).
12. Соколова Л.В., Соколов О.Є., Тімошева А.О. Аналіз науково-практичного інструментарію оцінювання кредитоспроможності підприємств. *Траектория науки*. 2016. № 4(9). С. 247–256.
13. Попрозман Н.В. Моделювання якості кредитного портфелю комерційного банку як фактора ефективного управління кредитними ризиками. *Вісник ЖДТУ*. 2008. № 4(46). С.314–321.
14. Діяльність підприємств. *Офіційна сторінка Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.06.2020).
15. Грошово-кредитна статистика. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення: 22.06.2020).
16. Банки прогнозують збільшення попиту населення та бізнесу на кредити – опитування про умови кредитування. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/banki-prognozuyut-zbilshennya-popitu-naselennya-ta-biznesu-na-kreditu--opituvannya-pro-umovi-kredituvannya> (дата звернення: 22.06.2020).
17. Yoshino N., Taghizadeh-Hesary F. A Comprehensive Method for the Credit Risk Assessment of Small and Medium-Sized Enterprises Based on Asian Data. ADBI Working Paper 907. Asian Development Bank Institute, Tokyo, 2018. p. 13. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/473006/adbi-wp907.pdf> (дата звернення: 01.07.2020).
18. Big Data, smart credit. Closing the SME finance gap through artificial intelligence and machine learning. White paper. 2008. URL: <https://flowcast.ai/Flowcast%20whitepaper%20-%20Big%20Data%20Smart%20Credit.pdf>
19. Figini S., Bonelli F., Giovannini E. Solvency prediction for small and medium enterprises in banking. *Decision Support Systems*. 2017. № 102. P. 91–97.
20. You Zhu, Chi Xie, Bo Sun, Gang-Jin Wang, Xin-Guo Yan. Predicting China's SME Credit Risk in Supply Chain Financing by Logistic Regression, Artificial Neural Network and Hybrid Models. *Sustainability*. 2016. Vol. 8(5). P. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.3390/su8050433>

References:

1. Azarenkova G., Shkodina I., Samorodov B., Babenko M., Onishchenko I. (2018). The influence of financial technologies on the global financial system stability. *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 15, pp. 229–238. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15\(4\).2018.19](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(4).2018.19)
2. Yehorycheva S.B. (2010). *Innovatsiina diialnist komertsiiynykh bankiv: stratehichni aspekty* [Innovative activity of commercial banks: strategic aspects]. Poltava: ASMI. (in Ukrainian)
3. Zherdetska L.V., Horodynskyi D.I. (2017). Rozvytok finansovykh tekhnolohii: zahrozy ta mozhlyvosti dlia bankiv [Development of financial technologies: threats and opportunities for banks]. *Ekonomika i suspilstvo*, no. 10, pp. 583–588.
4. Kovalenko V.V. (ed.) (2015). *Kredytna diialnist bankiv Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku* [Lending activities of Ukrainian banks: problems and prospects for development]. Odessa: Atlant. (in Ukrainian)
5. Pantieliieva N., Khutorna M., Lytvynenko O., Potapenko L. (2019). FinTech, RegTech and Traditional Financial Inter-mediation: Trends and Threats for Financial Stability. *Springer*, vol. 3, pp. 1–21.
6. Prymostka L.O. (ed.) (2015). *Bankivska systema Ukrainy: instytutsiini zminy ta innovatsii* [The banking system of Ukraine: institutional changes and innovations]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
7. Vovk V.Ya, Latunova K.B. (2013). Analiz vplyvu zovnishnikh i vnutrishnikh faktoriv na kredytnu aktyvnist bankiv [Analysis of the impact of external and internal factors on the lending activity of banks]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 1, pp. 185–190.
8. Vitlinskyi V.V. (2000). *Kredytnyi ryzyk komertsiiynoho banku* [Credit risk of a commercial bank]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)

9. Kyshakevych B.Yu. (2011). *Modeliuvannia ta optymizatsiia kredytnykh ryzykiv banku* [Modeling and optimization of bank credit risks]. Drohobych: Kolo. (in Ukrainian)
10. Matviichuk A.V. (2011). *Shtuchnyi intelekt v ekonomitsi: neironni merezhi, nechitka lohika* [Artificial intelligence in economics: neural networks and fuzzy logic]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
11. Syniavska O.O., Samoilenko V.V. (2017). Porivnialnyi analiz ekonomiko-matematychnykh metodiv otsiniuvannia kredytopromozhnosti pozychalnyka [Comparative analysis of economic and mathematical methods for assessing the creditworthiness of the borrower]. *Infrastruktura rynku*, no. 13, pp. 361–366. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/13_2017_ukr/64.pdf. (accessed 22 June 2020).
12. Sokolova L.V., Sokolov O.Ye., Timosheva A. O. (2016). Analiz naukovo-praktychnoho instrumentarii otsiniuvannia kredytopromozhnosti pidpriemstv [Analysis of scientific and practical tools for assessing the creditworthiness of enterprises]. *Traektoriya nauky*, no. 4(9), pp. 247–256.
13. Poprozman N.V. (2008). Modeliuvannia yakosti kredytnoho portfeliu komertsiiinoho banku yak faktora efektyvnoho upravlinnia kredytnymy ryzykamy [Modeling the quality of a loan portfolio of a commercial bank as a factor of effective credit risk management]. *Visnyk ZhDTU*, no. 4(46), pp. 314–321.
14. Diialnist pidpriemstv [Activities of enterprises]. ukrstat.gov.ua. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 21 June 2020).
15. Hroshovo-kredytna statystyka [Monetary statistics]. bank.gov.ua. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (accessed 22 June 2020).
16. Banky prohnouziut zbilshennia popytu naselennia ta biznesu na kredyty – opytuvannia pro umovy kredytuuvannia [Banks forecast an increase in household and business demand for loans – a survey about lending conditions]. bank.gov.ua. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/banki-prognouyut-zbilshennia-popitu-naselennia-ta-biznesu-na-kreditu--opituvannia-pro-umovi-kredituvannia> (accessed 22 June 2020).
17. Yoshino, N. and F. Taghizadeh-Hesary (2018). A Comprehensive Method for the Credit Risk Assessment of Small and Medium-Sized Enterprises Based on Asian Data. ADBI Working Paper 907. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/473006/adbi-wp907.pdf> (accessed 22 June 2020).
18. Big Data, smart credit. Closing the SME finance gap through artificial intelligence and machine learning. flowcast.ai. Available at: <https://flowcast.ai/Flowcast%20whitepaper%20-%20Big%20Data%20Smart%20Credit.pdf> (accessed 22 June 2020).
19. Figini, Silvia, Federico Bonelli, and Emanuele Giovannini (2017). Solvency prediction for small and medium enterprises in banking. *Decision Support Systems*, no. 102, pp. 91–97.
20. You Zhu, Chi Xie, Bo Sun, Gang-Jin Wang, Xin-Guo Yan (2016). Predicting China's SME Credit Risk in Supply Chain Financing by Logistic Regression, Artificial Neural Network and Hybrid Models. *Sustainability* vol. 8(5), pp. 1–17. doi:10.3390/su8050433

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ БАНКА НА КРЕДИТНОМ РЫНКЕ ЗА СЧЕТ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ НА ОСНОВЕ BIG DATA И ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

В статье рассмотрены потенциальные возможности использования технологий Big Data и искусственного интеллекта для повышения конкурентоспособности банка на кредитном рынке, в частности при кредитовании микро-, малых и средних предприятий. Определены тенденции и основные проблемы кредитования банками сектора малого и среднего предпринимательства, а именно фрагментированность имеющихся данных статистической и финансовой отчетности предприятий, несовершенство введенных банками моделей кредитного скоринга, продолжительность и трудоемкость этого процесса. Решение вышеуказанных проблем посредством внедрения банками инноваций на основе Big Data и технологий искусственного интеллекта позволит улучшить качество банковских услуг и сервисов, снизить рискованность кредитования сектора малого и среднего предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, малое и среднее предпринимательство, банковское кредитование, конкурентоспособность, инновации, искусственный интеллект, Big Data.

INCREASING THE BANK'S COMPETITIVENESS ON THE CREDIT MARKET BY USING INNOVATIONS BASED ON BIG DATA AND AI TECHNOLOGIES

The article discusses the potential use of Big Data technologies and artificial intelligence in purpose to increase the bank's competitiveness in the credit market, in particular in process of lending to micro, small and medium-sized enterprises. Bank's lending to the SME sector is usually considered as highly risky activity due to the lack of a permanent credit history of enterprises, significant assets that can be used as collateral for loans, the existence of asymmetry of information, the possibility of inaccurate financial reporting and the absence of an external audit and so on. However, banks lending is the main source of financing the activities of the enterprises, the demand for which is constantly growing because of increase the number of enterprises and the impact of quarantine measures to counter the COVID-19 pandemic on their activities that lead to financial destabilization. In order to support and ensure stable access of small and medium enterprises (SMEs) sector enterprises to financing in these conditions, banks should adjust their decision-making systems, introduce innovative lending models to respond as quickly as possible and profitably serve this sector. The potential for significantly expanding access to finance for SMEs can be innovation, which will help address the three main problems that banks face in lending to the SME sector that are: limited and fragmented information about the borrower; imperfection of credit assessment models that usually do not take into account the peculiarities of the functioning of the SME sector; duration and complexity of lending processes. To optimize the assessment of credit risk, it is advisable to use a hybrid model, which combines traditional statistical methods and methods of artificial intelligence. Solving the above problems through the implementation of innovations based on Big Data and artificial intelligence technologies by banks will not only improve the quality of banking services and reduce the riskiness of lending to the SME sector, but also to strengthen the competitive position in the credit market, where, along with banking competition, disintermediation by FinTech companies is intensifying.

Key words: entrepreneurship, small and medium enterprises, bank lending, competitiveness, innovation, artificial intelligence, Big data.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-39>

УДК 336.051

Зайцева Л.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, обліку та банківської справи,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Zaitseva Liudmyla

Luhansk Taras Shevchenko National University

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНДИКАТОРІВ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядається можливість використання міжнародних індексів для оцінки добробуту та сталого розвитку. Виділено компоненти оцінки добробуту населення за складниками. Проаналізовано індикатори оцінки сталого розвитку в контексті економічної, соціальної, екологічної складових частин та визначено показники для розрахунку індексів. Досліджено поєднання екологічних, економічних і соціальних аспектів в індексах справжнього прогресу, людського розвитку, якості життя та кращого життя. Розглянута необхідність розрахунку індексу щастя в розрізі суб'єктів господарювання як ключового показника збільшення доходу. Обґрунтовано важливість проведення періодичної оцінки рівня корпоративного щастя в компанії для розкриття соціальних чинників створення її вартості. Запропоновано, для відображення стійкості бізнесу компанії використовувати світовий фондовий індекс Доу-Джонса.

Ключові слова: оцінка рівня сталості розвитку, економічна, соціальна, екологічна складові частини, індекс корпоративного щастя, інтегрована звітність компанії, індекс Доу-Джонса.

Постановка проблеми. Вимір вдалого впровадження засад сталого розвитку є складовою частиною та однією з парадигм сучасного розвитку суспільства. Система індикаторів має відображати стан об'єкта дослідження за комплексом показників, проте складно визначити, які саме індикатори (показники) застосову-

вати, оскільки їх у світовій практиці безліч. При цьому слід зауважити, що на міжнародному рівні узгодженої системи індикаторів немає через постійне їх удосконалення. Оскільки найактуальнішим сьогодні є врахування економічних змін, їхніх наслідків та ризиків під час відтворення капіталу в умовах збалансованого, гармоній-

ного розвитку фінансових, екологічних та соціальних напрямів діяльності, аналіз наявних індикаторів дасть змогу охарактеризувати можливості їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обґрунтування складників та інструментів забезпечення цілей сталого розвитку досліджували як вітчизняні, так і закордонні вчені, такі як І. Ансофф, П. Друкер, А. Мазаракі, Г. Макарова, М. Мескон, М. Портер, М. Овчарук, І. Шпилев та ін. Проблема оцінки сталого розвитку, визначенню критеріїв та системи показників присвячені праці Б. Данилишина, З. Герасимчук, М. Згуровського, В. Міщенко, О. Нестеренко, М. Хвесика та інших науковців. Незважаючи на суттєві наукові напрацювання, визначення індикаторів (показників) сталого розвитку залишається дискусійним у частині повного розкриття необхідних напрямів діяльності компаній.

Формулювання цілей статті. Мета роботи полягає в обґрунтуванні вибору індексів оцінки добробуту та сталого розвитку на рівні суб'єктів господарювання та суспільства.

Виклад основного матеріалу. На хвилі загальносвітової кампанії зі «сталого розвитку» та всебічного впровадження корпоративної соціальної відповідальності в діяльність суб'єктів господарювання для оцінки людського розвитку, якості життя, прогресу розроблено широкий спектр нових індикаторів альтернативного розвитку людства, починаючи від всеосяжних показників, таких як «Індекс соціального прогресу» М. Портера, до більш суб'єктивних альтернатив, таких як, наприклад, індекс щастя.

Наведені індекси/індикатори розглядаються з позиції економічної, екологічної та соціальної складових частин, які є основою сталого розвитку.

Соціальний складник сталого розвитку визначають за індексами благодійності, соціального прогресу, людського розвитку, знань та розвитку людського капіталу (табл. 1). Всесвітній індекс благодійності (The World Giving Index, WGI) – це комбінований показник, що вимірює ставлення населення до благодійної допомоги, заснований на результатах серії опитувань громадської думки міського населення в досліджуваних країнах і враховує не тільки грошові пожертвування, але й інші форми допомоги нужденним.

Індекс соціального прогресу (Social Progress Index, SPI) характеризує досягнення країн світу з погляду суспільного добробуту і базується на комбінації даних з опитувань громадської думки (12%), оцінок експертів у сфері розвитку (25%) і статистичної інформації міжнародних організацій (61%) [1]. Під час визначення індексу використовується понад 50 показників, що робить його привабливим з погляду розгляду можливостей людини. Показники об'єднані в три основні групи: основні потреби людини (харчування та базове медичне обслуговування, водозабезпечення та санітарні послуги, забезпечення житлом, особиста безпека), основи благополуччя людини (доступ до основних знань та рівень грамотності, рівень до інформації та зв'язку, здоров'я та добре самопочуття, якість навко-

лишнього середовища), можливості розвитку людини (особисті права, особиста свобода та вибір, толерантність і реалізація, доступ до додаткової освіти).

Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI) – це комбінований показник, який характеризує розвиток людини в країнах та регіонах світу, розрахунок здійснюється через індикатори рівня життя (величина валового національного доходу на душу населення, гідний рівень життя за паритетом купівельної спроможності), грамотності, освіченості (середня очікувана тривалість навчання дітей шкільного віку, доступ до освіти середня тривалість навчання дорослого населення), стану здоров'я (середня очікувана тривалість життя, здоров'я та довголіття), але індекс не враховує екологічного складника.

Людський розвиток можуть демонструвати й інші індикатори: індекс якості життя (The Quality of Life Index, EIU), індекс кращого життя (Better Life Index, BLI), індекс процвітання (Legatum Prosperity Index, LPI), глобальний індекс миролюбності (Global Peace Index, GPI), показник «валового національного щастя» (Gross National Happiness, GNH), міжнародний (всесвітній) індекс щастя (Happy Planet Index, HPI).

Індекс якості життя (The Quality of Life Index) пов'язує результати суб'єктивних обстежень задоволеності життям з об'єктивними показниками якості життя в різних країнах. Індекс відрізняється простотою розрахунків, характеризується дев'ятьма змінними, але не розглядає рівень освіти.

Індекс кращого життя (Better Life Index) за методологією організації економічного співробітництва і розвитку включає в себе 24 змінних. Цей індекс є інтерактивним, тобто необхідно самостійно присвоювати значущість будь-якого з одинадцяти аспектів благополуччя, що змінює рейтинг країн відповідно до пріоритету користувача.

Індекс процвітання (Legatum Prosperity Index) складається з 89 змінних і відображає не тільки рівень багатства, але і рівень добробуту за 8 галузями.

Глобальний індекс миролюбності (Global Peace Index) характеризує рівень безпеки проживання.

Показник «валового національного щастя» (Gross National Happiness) має на увазі вимір якості життя в балансі між матеріальним і духовним.

Методика оцінювання валового національного щастя окреслює сім ключових критеріїв під час формування єдиного макроекономічного показника, відображаючи реальний рівень добробуту населення. Вищезгадані критерії включають: економічний добробут (середній дохід, мінімальна заробітна платня тощо); екологічний добробут (рівень забрудненості, шуму, якість води тощо); фізичний добробут (кількість важкохворих пацієнтів, лікарень тощо); психічний добробут (обсяги продажів антидепресантів тощо); добробут на робочому місці (частота зміни роботи, судових позовів); соціальний добробут (рівень розлучень, криміногенності тощо); політичний добробут (рівень демократії, свобода індивіда тощо) [3].

**Аналіз індикаторів оцінки сталого розвитку в контексті економічної,
соціальної та екологічної складових частин**

Назва індексу	Економічний аспект	Соціальний аспект			Екологічний аспект			Рік розробки	Змінні параметри
		Праця	Здоров'я	Освіта	Навколишнє середовище	Сталій розвиток	Стабільність та безпека		
Всесвітній індекс благодійності, WGI								2010	3
Індекс людського розвитку, HDI	+	-	+	+	-	-	-	1990	4
Індекс соціального прогресу, SPI	-	-	+	+	+	+	+	2013	12
Індекс якості життя, EIU	+	+	+	-	-	-	+	2005, 2013	9
Індекс кращого життя, BLI	+	+	+	+	+	+	+	2011, 2016	24
Індекс процвітання, LPI	+	+	+	+	+	+	+	2007, 2016	89
Глобальний індекс миролюбності, GPI	-	/	/	-	-	/	+	2007	23
Валове національне щастя, GNH	+	/	+	+	+	+	+	1972	9
Міжнародний індекс щастя, NPI	-	-	+	-	+	/	+	2006	4
Індекс екологічної ефективності, EPI	-	-	+	-	+	/	+	2006	16
Індекс живої планети, LPI	-	-	-	-	+	/	+	1970	1100
Екологічний слід, EF	-	-	-	-	+	-	+	1995	6
Індекс скоригованих чистих/ істинних накопичення/ заощадження, ANS	+	-	-	/	+	+	-	2000	3
Індекс конкурентоспроможного розвитку, GCI	+	-	+	+	-	-	-	1979	12
Індекс економічної свободи, IEF	+	+	-	-	-	-	-	1995	10
Індекс продовольчої безпеки, GFSI	+	-	-	-	-	+	+	2012	28

Джерело: складено автором за матеріалами [2]. («+» – включає, «/» – частково, «-» – не включає)

Міжнародний (всесвітній) індекс щастя NPI (Happy Planet Index) вимірює стійкий добробут для всіх. Індекс включає в себе чотири елементи (самопочуття, очікувана тривалість життя, нерівність і екологічний слід) і відображає ефективність використання екологічних ресурсів для довгого, щасливого життя. Існують відмінності між сприйняттям і оцінкою людьми свого благополуччя, так, для процвітаючих країн сприйняття щастя більшою мірою залежить від психічного, фізичного здоров'я і особистих відносин, для бідних країн найбільш важливі доходи.

Доцільно розглядати індекс щастя в розрізі суб'єктів господарювання, оскільки у найближчому майбутньому щастя співробітників може стати ключовим показником для менеджменту. Актуальною є бізнес-модель компанії Zappos: «щасливі співробітники = щасливі клієнти = успішний бізнес». Задоволені співробітники приносять бізнесу більший дохід, підтвердженням є дослідження американського економіста Ноель Нельсон, згідно з яким акції компаній зі списку сотні кращих роботодавців Forbes в середньому ростуть на 14% в рік, тоді як середній зріст по фондовому ринку – 6% [4].

За результатами дослідження Global Workforce Happiness Index – 2016 (глобального індексу щастя працівників) топ-10 країн із щасливими працівниками

наведено на рис. 1. У Бельгії найбільша кількість щасливих працівників, що відповідає 33,41%, в Україні, для порівняння, тільки 10% людей щасливі на роботі. Рівень щастя на робочому місці оцінювали за такими показниками, як: задоволеність працівників, готовність рекомендувати роботодавця своїм знайомим, ймовірність зміни поточної роботи в найближчому майбутньому.

Щастя співробітників – інтегральна величина, що залежить від умов роботи, програми мотивації, корпоративних заходів, можливості розвиватися і реалізовувати в роботі свій потенціал, значущості і різноманітності роботи, відчуття причетності до успіху компанії і свого внеску в загальну справу, позитивної атмосфери в колективі, відкритості та доступності для комунікації топ-менеджменту, визнання і поваги, проблем особистого характеру та інших. Розмаїття факторів ускладнює обчислення індексу щастя в компанії. Найпростішим та найдешевшим способом вимірювання величини щастя співробітників є анкетування. Питання анкет повинно розкривати інформацію про людський, соціальний та інтелектуально-репутаційний капітал для інтегрованої звітності.

Науковець О.О. Нестеренко [6] пропонує індикатор корпоративного щастя визначати за формулами (1, 2) на підставі даних обробки анкетування за такими кри-

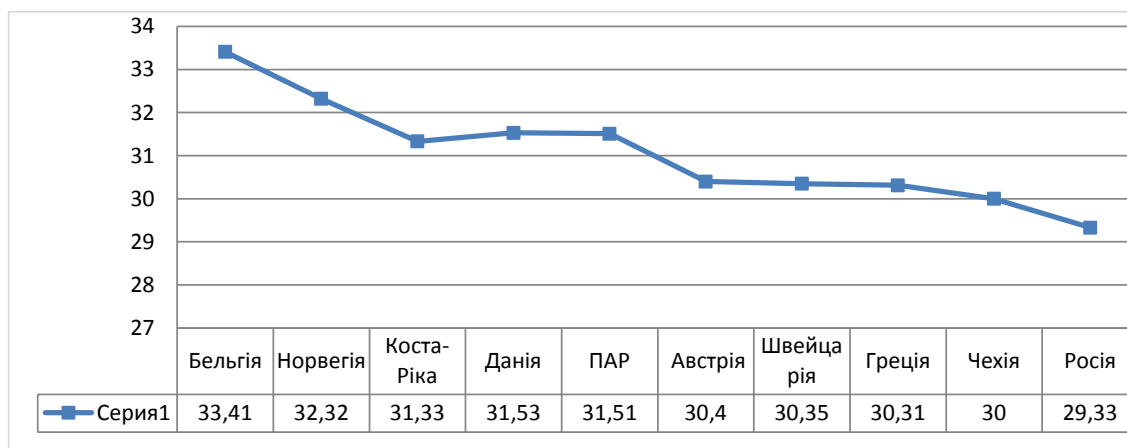

Рис. 1. Рейтинг найщасливіших працівників за країнами

Джерело: складено автором за матеріалами [5]

теріями, як: загальна оцінка задоволеності умовами та характером праці; ергономічні та технічні умови праці; матеріальна та моральна компенсація; соціальний пакет; оцінка авторитету управлінського персоналу; можливості навчання та розвитку; кар'єрні перспективи, мотивація та самореалізація; рівень співробітництва, порозуміння та довіри в колективі, можливості психологічного розвантаження.

$$I^{ch} = \sum_{i=1}^i i^n / n \quad (1)$$

$$i^n = \sum_{g=1}^a q^m / m, \quad (2)$$

де I^{ch} – індекс корпоративного щастя; i^n – сумарний бал n -го респондента; q^m – відповідь респондента на m -питання; m – кількість питань в анкеті; n – кількість респондентів.

Показники благополуччя співробітників демонструють зв'язок між щастям і результатами бізнесу через коливання працездатності. «Витрати на щастя» – це інвестиції в майбутнє компанії. Задоволені співробітники – це запорука низької плинності персоналу та заощадження під час пошуку та адаптаційного періоду нових працівників.

Процес екологізації суспільства, заснований на розумінні негативного впливу економічної активності населення на навколишнє середовище, в межах сталого розвитку привів до активного розроблення і використання для оцінки добробуту населення низки екологічних індексів, Індексу екологічної ефективності (Environmental Performance Index, EPI), Індексу живої планети (Living Planet Index, LPI), Екологічного сліду (Ecological Footprint, EF) Всесвітнього фонду дикої природи, що розкриває інформацію про показники біоекономічного боргу та використовується для вивчення зв'язків, між злиднями і якістю навколишнього середовища, Індексу скоригованих чистих/істинних накопичення/заощаджень (Adjusted Net Savings, ANS), що характеризує швидкість накопичення наці-

ональних заощаджень за вирахуванням виснаження природних ресурсів і шкоди від забруднення навколишнього середовища (табл. 1).

Інформація про екологічну діяльність суб'єктів господарювання є ключовим показником сталого розвитку суспільства. Необхідність оцінювання екологічного впливу підприємств України закріплено VIII розділом ПКУ, де визначено методичні принципи її оцінки найбільш шкідливих результатів діяльності, а саме: обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об'єкти; обсяги та види (класи) розміщених відходів, окрім обсягів та видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання; обсяги та категорія радіоактивних відходів, що утворюються внаслідок діяльності суб'єктів господарювання та/або тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк; обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій) [7].

Економічний складник сталого розвитку країни може бути оціненою за індексом конкурентоспроможного розвитку, економічної свободи, індексу продовольчої безпеки та економічної свободи (табл. 2). Індекс конкурентоспроможного розвитку (Global Competitiveness Index, GCI) складається з 113 індикаторів, з урахуванням яких сформовано показники: інституції, інфраструктури, макроекономічного середовища, охорони здоров'я та початкової освіти, вищої освіти та професійної підготовки, ефективності ринку товарів, ринку праці, розвитку фінансового ринку, технологічної готовності, розміру ринку, відповідності бізнесу сучасним вимогам, інновацій [8].

Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom, IEF) складається з індикаторів: торгової політики країни; фіскального навантаження з боку уряду;

урядової інтервенції в економіку; монетарної політики; потоків капіталів та іноземних інвестицій; банківської та фінансової діяльності; політики формування цін та оплати праці; прав на приватну власність; політики регулювання; неформальної активності ринку.

Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI) включає оцінку продовольчої безпеки за показниками: цінової, фізичної доступності продовольства, якості та безпеки, природних ресурсів та стійкості.

Аналіз складників і компонент, згаданих в роботі індексів сталості суспільства, демонструє, що поєднання екологічних, економічних і соціальних аспектів спостерігається тільки в таких, як: індикатор справжнього прогресу, індекс людського розвитку, індекс якості життя та індекс кращого життя.

Для оцінки рівня сталості розвитку компаній доречно використовувати світовий фондовий індекс Доу-Джонса (Dow Jones Sustainability Index, DJSI). Індекс розраховується на підставі системи ваг для різних якісних і кількісних показників у сферах: економічного впливу – оцінка ефективності корпоративного управління, розвиненості системи антикризового та ризик-менеджменту, дотримання кодексу ділової етики / протидія корупції; впливу на навколишнє середовище – оцінка якості екологічної звітності та звітності у сфері сталого розвитку; соціального впливу – оцінка розвитку людського капіталу, залучення і збереження талановитих співробітників, трудових відносин, корпоративної соціальної відповідальності та філантропії, соціальної звітності

[9]. Інформаційним джерелом оцінки індексу стійкості Доу-Джонса є інтегрована звітність компанії, що містить зазначені показники, дані опитування співробітників, огляд інформації ЗМІ, відгуки стейкхолдерів. Присутність компанії в списку лідерів індексу Доу-Джонса сприяє покращенню продажів, соціальній безпеці та росту політичної значущості для країни, тощо. Особливо важливу роль цей індекс відіграє для портфельних і стратегічних інвесторів через відображення стійкості бізнесу компанії до впливу зовнішнього середовища за покращення прямих фінансових вигод.

Висновки. Аналіз індикаторів оцінки сталого розвитку довів необхідність розроблення єдиного індексу, що враховує екологічний, економічний та соціальний вплив на розвиток суспільства та суб'єктів господарювання. На рівні господарюючих суб'єктів доречно впровадження періодичної оцінки рівня корпоративного щастя в компанії, що сприятиме підвищенню задоволеності персоналу роботою, зниженню плинності кадрів, з'ясуванню мотиваційних переваг співробітників, виявленню основних проблем і причин їхнього невдоволення. Для компаній соціально відповідальна політика бізнесу є основою їхнього майбутнього, а наведення інформації про сукупне щастя в інтегрованому звіті дасть змогу розкрити соціальні чинники створення її вартості. Подальші дослідження слід спрямувати на деталізацію та розкриття чинників екологічного, економічного та соціального впливу для розроблення ефективних інструментів створення вартості компанії.

Список літератури:

1. Рейтинг стран мира по урону социального прогресса. URL: <http://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info> (дата звернення: 27.05.2020).
2. Нестерова О.А., Пожарническая О.В. Оценка благосостояния с позиции устойчивого человеческого развития: возможности международных индексов // *Вопросы инновационной экономики*. 2018. Том 8. № 3. С. 335–348.
3. «Валове національне щастя». Лекція Меда Джонса. веб-сайт. URL: https://kneu.edu.ua/ua/news_main/news_2011_09_12/ (дата звернення: 27.05.2020).
4. Make More Money By Making Your Employees Happy. веб-сайт. URL: <https://www.forbes.com/sites/stevecooper/2012/07/30/make-more-money-by-making-your-employees-happy/#7432eba35266> (дата звернення: 27.05.2020).
5. Рейтинг стран с самыми счастливыми сотрудниками. URL: https://neohr.ru/korporativnaya-kultura/article_post/rejting-stran-s-samymi-schastlivymi-sotrudnikami (дата звернення: 27.05.2020).
6. Нестеренко О.О. Індикатори оцінки рівня сталого розвитку та їх вплив на показники інтегрованої звітності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 15. Ч. 2. С. 44–50. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/15_2_2017ua/11.pdf (дата звернення: 27.05.2020).
7. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 27.05.2020).
8. Окара Д.В., Чернишов В.Г., Шинкаренко Л.В. Дослідження економіки України на підставі індексу глобальної конкурентоспроможності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 84–90. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/7424> (дата звернення: 27.05.2020).
9. Корпоративна соціальна відповідальність / За заг. ред. В.Я. Горфинкеля, Н.С. Родіоновой. М. : Юрайт, 2014. 570 с.

References:

1. Reytng stran mira po uronyu sotsial'nogo progressa [The rating of the countries of the world for the loss of social progress]. Available at: <http://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info> (accessed 27 May 2020).
2. Nesterova O.A. & Pozharnitskaya O.V. (2018) Otsenka blagosostoyaniya s pozitsii ustoychivogo chelovecheskogo razvitiya: vozmozhnosti mezhdunarodnykh indeksov [Welfare Assessment from the Perspective of Sustainable Human Development: Opportunities for International Indices]. *Voprosy innovatsionnoy ekonomiki*, vol. 8, no. 3, pp. 335–348.

3. Med Dzhon (2020) Valove nacionaljne shhashtja [Gross national happiness]. Available at: https://kneu.edu.ua/ua/news_main/news_2011_09_12/ (accessed 27 May 2020).
4. Make More Money By Making Your Employees Happy (2020) Available at: <https://www.forbes.com/sites/steve-cooper/2012/07/30/make-more-money-by-making-your-employees-happy/#7432eba35266> (accessed 27 May 2020).
5. Reyting stran s samymi schastlivymi sotrudnikami [Rating of countries with the happiest employees]. Available at: https://neohr.ru/korporativnaya-kultura/article_post/rejting-stran-c-samymi-schastlivymi-sotrudnikami (accessed 27 May 2020).
6. Nesterenko O. O. (2017) Indykatory ocinky rivnja stalogo rozvytku ta jikh vplyv na pokaznyky integhrovanoji zvitnosti [Indicators for assessing the level of sustainable development and their impact on integrated reporting indicators]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacional'nogo universytetu*, no. 15, pp. 44–50. Available at: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/15_2_2017ua/11.pdf (accessed 27 May 2020).
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2010) Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 № 2755-VI]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed 27 May 2020).
8. Okara D.V., Chernyshov V.H. & Shynkarenko L.V. (2018) Doslidzhennia ekonomiky Ukrainy na pidstavi indeksu hlobalnoi konkurentospromozhnosti [Research of the economy of Ukraine on the basis of the index of global competitiveness]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 22, pp. 84–90. Available at: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/7424> (accessed 27 May 2020).
9. Horfynkelj V.Ya. & Rodionova N.S. (2014) Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist [Corporate Social Responsibility]. Moscow: Yuarajt. (in Russian)

КЛАССИФИКАЦИЯ ИНДИКАТОРОВ ОЦЕНКИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассматривается возможность использования международных индексов для оценки благосостояния и устойчивого развития. Выделены компоненты оценки благосостояния населения по составляющим. Проанализированы индикаторы оценки устойчивого развития в контексте экономической, социальной, экологической составляющих и определены показатели для расчета индексов. Исследовано наличие сочетания экологических, экономических и социальных аспектов в индексах настоящего прогресса, человеческого развития, качества жизни и лучшей жизни. Рассмотрена необходимость расчета индекса счастья в разрезе субъектов хозяйствования как ключевого показателя увеличения доходов. Обоснована важность проведения периодической оценки уровня корпоративного счастья в компании для раскрытия социальных факторов создания ее стоимости. Предложен фондовый индекс Доу-Джонса для отображения устойчивости бизнеса компании.

Ключевые слова: оценка уровня устойчивости развития, экономическая, социальная, экологическая составляющая, индекс корпоративного счастья, интегрированная отчетность компании, индекс Доу-Джонса.

CLASSIFICATION OF INDICATORS ASSESSMENTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The lack of an internationally agreed system of indicators, due to their constant improvement, requires the development of a single index to take into account environmental, economic and social impacts on the development of society and businesses. The paradigm shift in the functioning of the economy based on the principles of sustainable development emphasizes the unity of economic, environmental and social components in human development. The purpose of this article is to justify the choice of indices for assessing the well-being and sustainable development at the level of economic entities and society. The article considers the possibility of using international indices to assess welfare and sustainable development. The components of population welfare assessment by components are highlighted. Indicators of sustainable development assessment in the context of economic, social, environmental components are analyzed and indicators for calculation of indices are determined. The analysis of the sixteen indices presented showed a combination of environmental, economic and social aspects in the indicator of real progress, the human development index, the quality of life index and the better life index. The importance of calculating the happiness index in terms of business entities is considered as a key indicator that helps to increase staff satisfaction, reduce staff turnover, identify motivational preferences of employees, identify the main problems and causes of dissatisfaction. The need to conduct a survey in the following areas: satisfaction with working conditions, material and moral compensation, training opportunities, self-realization and trust, assessment of the authority of management staff. The information on aggregate happiness in the integrated report reveals the social factors creating value for the company. It is proposed to use the Dow Jones World Stock Index to reflect the stability of the company's business, which characterizes the effectiveness of corporate governance, the development of crisis management, compliance with the code of business ethics, quality assessment of environmental reporting and human capital development, social reporting.

Key words: assessment of the level of development sustainability, economic, social, ecological component, corporate happiness index, integrated reporting of the company, Dow Jones index.

Косов А.С.аспірант кафедри банківської справи,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана**Kosov Anatoly**Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ І ПРОГНОЗУВАННЯ РИЗИКІВ ЛІКВІДНОСТІ БАНКУ ТА ЇХ ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті розглянуто основні підходи до управління ризиками ліквідності та методи їх комплексної оцінки та прогнозування. Аргументовано, що найбільш ефективними методами оцінки ризиків ліквідності в сучасних умовах функціонування банків є математичне моделювання і стрес-тестування. Обґрунтовано, для прогнозування ризику ліквідності використовувати моделі, які б враховували виконання нормативів ліквідності і складний взаємозв'язок факторів ризику на різних етапах життєвого циклу банку. Під час моделювання ризику ліквідності запропоновано використовувати системи структурних рівнянь і об'єднувати фактори, що однаково важливі для оцінки ризику за показником розриву GAP та значенням нормативів ліквідності. Зроблено висновок, що застосування запропонованого методичного підходу до оцінки ризиків ліквідності дає змогу банку досягти гармонійної взаємодії виконання нормативних вимог НБУ з ліквідності та кращої структури активів і пасивів.

Ключові слова: банківська ліквідність, управління ризиками ліквідності в банку, оцінка ризиків, стрес-тестування банків, математичне моделювання.

Постановка проблеми. У сучасній глобалізованій економіці ліквідність визначається як базовий критерій фінансової стійкості банку, від чого залежать своєчасність і повнота виконання функцій як окремими установами, так і банківською системою загалом. При цьому у сучасних динамічних умовах ліквідність стає все більш багатоаспектним явищем, а банки постійно наражаються на ризик ліквідності, що може спричинити додаткові витрати або недоотримані доходи, а згодом створити збитки, підірвати репутацію банку і довіру до нього. Тому дослідження питань управління ризиками ліквідності в банку актуальні з практичного погляду як для забезпечення стійкості окремих банків, так і для стабільного функціонування банківської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти банківської ліквідності та управління нею досліджені в працях багатьох відомих економістів, таких як: Дж.Ф. Синки, Дж.К. Ван Хорн, Жан Матук, Л. Примостка, О. Іващук, І. Євченко та інші [1–6]. Питання сучасних підходів до оцінки ризиків ліквідності розглядали такі автори як: Т. Васильєва, Г. Карчева, О. Пернарівський, С. Прасолова, О. Чернявська, та інші [7–10]. Створена ними наукова база є основою, що дає змогу проводити розробку питань забезпечення ліквідності банків та управління нею у різних економічних умовах. Проте, багатоаспектність ліквідності, складність і недостатня глибина розробленості ряду питань, що стосуються управління ризиків ліквідності, особливостей

їх оцінки та прогнозування зумовлюють подовження досліджень в межах даної статті і актуалізують практичне значення результатів на сучасному етапі.

Формулювання цілей статті. Основними завданнями дослідження є вивчення сучасних підходів до оцінки і прогнозування ризиків ліквідності та визначення особливостей і перспектив їх застосування в банківській практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз методів і підходів до управління ліквідністю, що застосовуються у вітчизняній і зарубіжній банківській практиці, показав наявність істотних недоліків, які не дозволяють у сучасних динамічних умовах забезпечити банкам такий рівень ліквідності, що давав би можливість не лише виконувати встановлені регулятором нормативи, але й здійснювати активну банківську діяльність, дотримуючись цих норм. Тому наразі для банків по-новому актуалізуються питання управління ризиком ліквідності, що виникають при прийнятті управлінських рішень, при реалізації тактичних і стратегічних завдань і вибору серед існуючих кращих підходів до їх оцінки і прогнозування. Оцінка ризику ліквідності є одним з найважливіших завдань, що виконуються в рамках управління ліквідністю банку. Саме оцінка ризику дає змогу здійснити прогнозування настання ризику, розглянути його наслідки [7, с. 112]. За допомогою оцінки ризику виконується основне завдання ризик-менеджменту, яке полягає у виявленні

ризик, а також регулювання способів його мінімізації. Узагальнюючи наукові дослідження та діючу практику ризик-менеджменту банків в Україні [1–12] можна виділити такі методи комплексної оцінки ризику ліквідності, що активно застосовуються:

- коефіцієнтний аналіз (нормативів регулятора і додаткових коефіцієнтів);
- метод оцінки розривів ліквідності (GAP-аналіз)
- метод моделювання ліквідності.

Критичний аналіз і порівняння характеристик цих методів дає змогу стверджувати, що застосування кожного на практиці має переваги і недоліки.

Так, дотримання обов'язкових нормативів ліквідності, що встановлено для регулювання ризику ліквідності у короткострокових періодах, не неможливе до застосування для уникнення криз ліквідності на довгострокових інтервалах, упродовж яких імовірність виникнення системних банківських криз умов є достатньо високою. Тому, забезпечення ліквідності банку і банківської системи лише виконанням базових нормативів не є можливим. Менеджмент банку повинен постійно забезпечувати достатній (оптимальний) рівень ліквідності своєї установи з мінімальними втратами, використовуючи всі можливі наявні інструменти і методи [4, с. 134]. У зв'язку з цим, крім обов'язкових нормативів ліквідності, банки, як правило, використовують додаткові показники. До їх числа можна віднести структурні показники: показник частки великих кредитів, показник частки великих депозитів, показник частки міжбанківських кредитів тощо. Часто здійснюється коефіцієнтний аналіз рівня ліквідності активів, стабільності пасивів банку, впливу значних концентрацій за активними і пасивними операціями на ліквідність банку [5; 6; 10].

Оцінка ризику ліквідності банку на основі коефіцієнтів належить до внутрішніх методів оцінки та є найдоступнішою і найпоширенішою. Важливою перевагою цього методу є те, що ретроспективне дослідження значень коефіцієнтів ліквідності за досить тривалий період дає змогу виявити їх чутливість як до короткострокових сезонних коливань, так і до довгострокових циклічних коливань економіки. До недоліків методу відноситься те, що він несе в собі тільки якісну оцінку ризику і не дає змогу адекватно побудувати прогноз на майбутнє, а також те, що ліквідність розглядається не як потік, а як запас.

Тому, поряд з обов'язковим виконанням встановлених регулятором нормативів ліквідності та дотриманням внутрішніх коефіцієнтів банками також застосовується методика оцінки ліквідності на підставі розрахунку ліквідної позиції за певний період [6, с. 28]. Цей розрахунок здійснюється в загальному для банку, а також в розрізі різних валют і є відображенням співвідношення вимог і зобов'язань. Основна відмінність методу полягає в тому, що ліквідність визначається як потік. Ліквідна позиція оцінюється на поточну і наступні дати. Для визначення рівня ризику ліквідності складається структурований баланс, в якому активи і пасиви класифікуються за термінами пога-

шення і запитання. При цьому для покриття розривів між активами і пасивами за термінами використовують не тільки сформовані резерви ліквідності, а й незнижуваний залишок мінливих пасивів, що виникає в процесі банківської діяльності.

Застосування такого методу дає змогу ефективно визначати очікувані зміни ліквідності на основі аналізу відпливу грошових коштів банку відповідно до укладених угод. Недоліком методу аналізу розривів потоку платежів є те, що отримувані результати є статичними, не враховують динаміку, сезонність і інтенсивність потоку платежів, отже, існує складність врахування неочікуваних або малоочікуваних змін, зумовлених впливом різних зовнішніх факторів і тенденцій на умови фінансування. З цієї причини за допомогою отриманого звіту неможливо адекватно провести оцінку реальної потреби банку в ліквідності при виникненні несприятливих обставин, які впливають на її рівень.

Зважаючи на розвиток реального банківського сектору як складної динамічної системи, вважаємо, сучасні підходи до управління ризиком ліквідності мають базуватися на широкому застосуванні математичних методів. Застосування методів математичного моделювання дозволить керівництву банку не лише управляти ліквідністю, а й планувати і прогнозувати її рівень. Крім того, зазначені методи, дають змогу передбачати можливі втрати і, як наслідок, різкого зниження запасу ліквідності банків у фазі банківської кризи.

Серед недоліків цього методу – складність застосування, яка зумовлена індивідуальністю окремого банку, що потребує використання спеціального програмного забезпечення та певних навичок персоналу. Тому, застосування математичного моделювання більш ефективно на довгострокових інтервалах, які враховують циклічність розвитку як усієї економіки країни, так і банківської системи зокрема, у тому числі досвід значних втрат кризових періодів. У цілому ж, застосування цього методу до задач кількісної оцінки ризику ліквідності дає змогу враховувати велику кількість чинників і оцінити рівень їх впливу на балансову позицію банку. Це безсуперечна перевага цього методу.

Найпоширеніші сучасні методи економіко-математичного моделювання оцінки ризиків можна поділити на чотири групи (рис. 1):

- економетричне моделювання, яке включає в себе: регресійний та дисперсійний аналіз, статистичні методи, регресійні моделі, системи змінної структури, імітаційне моделювання;
- методи та моделі дослідження операцій: оптимізаційні задачі, методи експертних оцінок, метод аналогів, теорія гри, концепція ризикової вартості VAR (Value at Risk) та сценарний аналіз (стрес-тестування (stress-testing));
- прогнозування часових рядів (ЧР): трендова модель, експоненціальне згладжування, авторегресійна модель ARIMA;
- інші: нейромережні, логічно-динамічні, моделі нечіткої логіки тощо.

Рис. 1. Економіко-математичні методи та моделі оцінки ризиків

Джерело: розроблено автором за вивченням джерел [13; 14]

Сьогодні, серед виділених, найуживанішим математичним інструментом в області управління ризиками є *економетричне моделювання*. А ключовим завданням ризик-менеджменту є обрання найбільш адекватної моделі, враховуючи певні умови аспектів суб'єктивності. Саме моделі дозволяють зробити прогноз стресової ситуації та оцінити ймовірність настання ризику.

Завданнями *математичної статистики* є розробка методів опису і аналізу вихідних даних і результатів експериментів з метою створення ймовірнісних моделей випадкових явищ [13]. Методи математичної статистики зводяться до побудови регресійних моделей та перевірки гіпотез щодо її властивостей. Метою такого моделювання є дослідження економічного об'єкта і існуючих зв'язків, що в результаті стає базисом для проведення всебічного аналізу та прогнозування для прийняття обґрунтованих економічних рішень.

Вивчення існуючих взаємозв'язків об'єкта ускладняється тим, що їх важко описати функціональними залежностями. Подолати ці складнощі допомагають застосування таких статистичних процедур як: описова статистика, статистичний аналіз та статистична перевірка гіпотез.

Описова статистика дає змогу узагальнювати первинні результати, отримані при спостереженні або в експерименті. Процедури тут зводяться до групування даних за їх значеннями, побудови розподілу їх частот, виявлення тенденцій розподілу (наприклад, середньої арифметичної) та до оцінки розкиду даних по відношенню до знайденої центральної тенденції [14, с. 231].

Під час статистичного аналізу спостереження аналізуються в ході самого експерименту, щоб на кожному етапі розуміти, чи потрібно продовження експерименту, чи його необхідно зупинити [14, с. 232]. Коли експеримент зупиняється, заключне статистичне рішення приймається на основі попередніх експериментальних даних. Тоді обсяг послідовної вибірки є випадковою величиною. Перевагою цих методів є гнучкість проведення експерименту, тому вони часто ефективніші за традиційні статистичні процедури.

Процедури статистичної перевірки гіпотез дозволяють приймати або відкидати гіпотези, що виникають при обробці або інтерпретації результатів вимірювань, пов'язаних з проведенням експерименту. Правило, за яким приймається або відхиляється дана гіпотеза, називається статистичним критерієм. Статистична

перевірка гіпотез дає змогу з єдиної точки зору трактувати висунуті практикою різні завдання математичної статистики.

Одним з перспективних напрямків також є використання імітаційних моделей, застосування яких націлено на проведення якісної та кількісної оцінки поточного рівня ризику в умовах невизначеності та вибір найбільш ефективних рішень. Імітаційне моделювання дає змогу проводити імітацію різних сценаріїв і оцінювати наслідки від реалізації тих чи інших управлінських рішень.

Інструментарій дослідження операцій, за рахунок забезпечення вибору оптимальних рішень дає змогу математично аналізувати можливості мінімізації ризику (або максимізації доходу) з метою найкращого управління ним на основі підвищення ефективності та якості діяльності, скорочення невизначеності [14].

Метод експертних оцінок реалізується за допомогою обробки думок експертів, оцінки яких перераховуються як ймовірності настання певної події. Тобто, суть методу полягає в тому, що в основу оцінки закладається думка фахівця чи колективу фахівців, заснована на професійному, науковому і практичному досвіді. На підставі цього формуються кількісні характеристики ризику і складаються рейтинги. При цьому більш достовірними є колективні експертні оцінки. Методи, які застосовують в таких оцінках, припускають виявлення ступеня узгодженості думок, а для обробки результатів опитування експертів використовують математико-статистичний інструментарій: дисперсія оцінок, їх середньоквадратичне відхилення і на цій основі – коефіцієнт варіації [9, с. 25]. Експертні оцінки можуть бути отримані в різних математичних формах. Проте, переконані, що застосування цього методу можливо тільки при наявності дослідної групи експертів, які безпосередньо беруть участь в процесі управління ризиком ліквідності, а також чітко уявляють цілі дослідження. Метод експертних оцінок доцільно застосовувати з іншими методами управління ліквідністю, наприклад з GAP-аналізом.

Впровадження в автоматизовані банківські системи модуля по визначенню величини оцінки ліквідності на основі розглянутого методу дає змогу отримати ефективний інструмент для прогнозування ліквідності банків. Проте, у цілому, при застосуванні *методу експертних оцінок* існує проблема некоректного або неповного визначення експертами всіх факторів ризику, так як

багато з них можуть бути приховані, не очевидними або не підкорятися прийнятим в аналізованій предметній області закономірностям. Внаслідок цього знижується достовірність дослідження, що знаходить своє відображення на коректному розрахунку рівня ризику. Тому для банківських ризиків слід використовувати більш складний аналіз, який дозволить виявити всі існуючі взаємозв'язки між рівнем ризику і всіма зовнішніми і внутрішніми факторами банку.

Використання *методу аналогій* раціонально тільки в тому випадку, якщо для створення моделі недостатньо вихідних даних. В такому випадку модель можна побудувати, використовуючи дані аналогічних об'єктів ризику, що мають схожу структуру. Як безсумнівні переваги методу аналогій можна вказати можливість використання досвіду та кращої практики інших установ в області оцінки ризиків, однак, існує висока ймовірність включення в модель факторів, які не будуть визначальними для даної установи [14, с. 134].

Теорія ігор – математичний метод вивчення оптимальних стратегій в певному процесі, в якому беруть участь дві і більше сторони. Кожна з них веде боротьбу за реалізацію своїх цілей та інтересів, використовуючи для цього деяку стратегію поведінки, що призведе до виграшу або до програшу, що залежить від поведінки інших гравців. Теорія ігор допомагає вибрати найкращі стратегії з урахуванням уявлень про інших учасників, їх ресурси і їх можливі вчинки. Найчастіше теорія ігор знаходить застосування в різних економічних процесах з елементами невизначеності та обумовленого ним ризику [14, с. 135].

Нині банки також оцінюють кредитні ринкові ризики на підставі *VAR-методики*, що базується на аналізі максимального відхилення від очікування, розрахованого з певною часткою ймовірності. *Ризикова вартість (VAR)* відображає максимально можливі збитки від зміни вартості портфеля активів, яке може статися за цей період часу із заданою ймовірністю його появи [8, с. 59]. Проте, слід відмітити, що на практиці банки все рідше оцінюють ризики ліквідності за допомогою VAR-методики.

Узагальнюючи сказане вище, можна стверджувати, що сьогодні для банків існує нагальна потреба в застосуванні спеціальної методології сценарного моделювання потоків платежів, проведення оцінки і подальшого прогнозування можливої величини розриву ліквідності. Це дозволить сформувати заходи по управлінню ліквідністю в умовах періодично виникаючих дефіцитів і максимально якісно оцінювати і прогнозувати ризики ліквідності.

Згідно з методичними рекомендаціями Базельського комітету з банківського нагляду в сфері банківського регулювання («Базель III»), який був затверджений в 2010–2011 роках, рекомендується створювати таблиці, що містять інформацію про потоках платежів для різних сценаріїв стану банку, що знаходять своє відображення в стані рівня ліквідності [15]. Нова частина Базельської угоди була розроблена у зв'язку з нездат-

ністю багатьма банками ефективно здійснювати управління ліквідністю в разі виникнення кризових явищ, про що свідчили економічні наслідки кризи 2008 року. Можливість заздалегідь прораховувати кризові явища сприятиме підвищенню стійкості банків за рахунок підготовки заходів по відновленню ліквідності. Тому сьогодні однією з найбільш затребуваних методологій в області оцінки ризику ліквідності, яка в тому числі рекомендується Базельським комітетом, є проведення стрес-тестів банківської ліквідності.

Стрес-тестування (stress-testing) є одним із методів, який використовується фінансово-кредитними установами для проведення аналізу і отримання кількісної оцінки своєї вразливості по відношенню до виключних, але можливих негативних подій, які впливають на чинники ризику.

НБУ визначає стрес-тестування так: «Стрес-тестування – метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора – валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями [16].

Водночас дотепер відсутні уніфіковані і загальноприйняті стандарти щодо проведення стрес-тестування в кредитних установах. Банки в силу специфіки їх бізнесу, перш за все спектра послуг, що надаються, індивідуального ризикового профілю ведуть самостійну розробку методик і моделей проведення стрес-тестів, на підставі підходів, запропонованих теорією і практикою, рекомендацій наглядових органів, керівних принципів міжнародних організацій. Існує досить багато різних видів стрес-тестів. Проаналізувавши різні економічні джерела [11; 12; 16–19], ми схилиємося виділяти такі види стрес-тестів: однофакторні і багатфакторні; історичні і гіпотетичні; систематичні і несистематичні.

Під час проведення однофакторних тестів розглядається вплив зміни одного з факторів. Проблема полягає в тому, що при стресових ситуаціях змінюються і інші чинники ризику, тому якщо розглядати зміну тільки одного з них, результати можуть вийти некоректними. Цей вид стрес-тестування є найбільш простим і наочним, і це визначає його привабливість, проте обмежує щодо оцінки ризиків з урахуванням дії різних чинників одночасно.

Багатфакторні стрес-тести розглядають зміну відразу декількох факторів ризику. Найбільш поширеним типом стрес-тесту є заснований на історичних сценаріях, основою яких є негативні зміни факторів ризику, що спостерігалися в минулому [19 с. 1211]. Основним недоліком даного методу є не врахування змін характеристик ринку та інституційних структур.

Багатфакторні стрес-тести можуть ґрунтуватися на гіпотетичних сценаріях. На відміну від історичних сценаріїв, які спираються на минулі події, тому, як правило, повністю не повторюються, гіпотетичні сценарії

орієнтовані на можливі негативні події в майбутньому, яких ще не було в минулому.

Необхідно відзначити, що під час проведення стрес-тестів по гіпотетичних сценаріях, дуже важливо визначати реалістичність окремих подій або групи подій, які закладаються в стрес-тестах. Причому реалістичність або ймовірність настання таких подій може бути оцінена лише експертно.

Гіпотетичні сценарії, в свою чергу, можуть бути різних типів – найгірші, суб'єктивні, не систематичні. Суть найгіршого стрес-тесту полягає в тому, що всі розглянуті фактори ризику приймають свої найгірші значення (за певний історичний проміжок часу). Далі, на основі цих значень, відбувається переоцінка портфеля. Однак, незважаючи на простоту і привабливість даного підходу, в ньому не враховується кореляція між факторами ризику, в результаті чого результати можуть вийти некоректними [19 с. 1212].

Суб'єктивні /об'єктивні сценарії. В цьому разі масштаб зміни факторів ризику залежить від думки експертів (трейдерів, топ-менеджерів) [19 с. 1212].

Метод кореляції заснований на визначенні того, як за зміни одних факторів ризику повинні змінюватися інші. Для коректного застосування цього методу необхідно розрахувати кореляцію між ознаками в умовах кризової ситуації і використовувати ці дані при проведенні стрес-тестування.

Існують сценарії, які ґрунтуються на методі Монте-Карло, що відноситься до методів імітаційного моделювання і полягає у виборі статистичного розподілу (нормального або розподілу Стюдента) [14, с. 156], на основі якого генеруються тисячі гіпотетичних наборів значень різних факторів. Отримані значення використовуються для розрахунку величин прибутків і збитків, викликаних зміною вартості портфеля. На останньому етапі будується розподіл прибутків і збитків портфеля і визначається величина ризикової вартості.

Основними перевагами методу є: можливість використання різних розподілів та моделювання складної поведінки ринків (наприклад, мінливих кореляцій між факторами ризику). Недоліками методу є: складність реалізації, наявність потужних обчислювальних ресурсів, наявність грамотних фахівців.

Одним з видів систематичних сценаріїв є теорія екстремальних значень, в рамках якої розглядається розподіл екстремальних значень факторів ризику за

певний час. Далі на основі цього розподілу розраховується величина VAR [15].

Відмінності стрес-тестування та методики VAR наведені в таблиці 1.

Враховуючи те, що у сучасних динамічних умовах ключем до управління ризиком ліквідності виступає моделювання і планування, вважаємо, найбільш перспективним методом оцінки ризиків ліквідності є їх стрес-тестування.

НБУ сформульовані основні підходи до організації та проведення стрес-тестування банками, проте не зважаючи на його важливість і актуальність в Україні стрес-тести банків донедавна мали скоріше рекомендаційний характер, що вносило певну невизначеність у їх діяльність. Це позбавляло вітчизняні банки можливості застосовувати цей гнучкий інструмент оцінювання фінансової стійкості, тоді як у західних банках стрес-тести давно є невід'ємною частиною сучасного ризик-менеджменту [19, с. 1210].

Основні позитивні зміни у цьому аспекті відбулися зовсім недавно і пов'язані з введенням в дію нових норм організації системи управління ризиками в банках, що закріплені Положенням «Про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах», що затверджене Постановою НБУ № 64 від 11.06.2018 р. [11]. Положення розроблено відповідно до вимог ЗУ «Про Національний банк України», ЗУ «Про банки і банківську діяльність» та з урахуванням принципів і рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду щодо корпоративного управління та управління ризиками в банках і банківських групах. Ним визначено цілі та принципи управління ризиками, які виникають за всіма напрямками діяльності банку та банківської групи на всіх організаційних рівнях, і встановлює мінімальні вимоги щодо організації в банку, адекватної та ефективної системи управління ризиками [11], у тому числі управління ризиком ліквідності. Відповідно до Положення стрес-тестування визначено важливим елементом моніторингу ризику ліквідності, яке допомагає виявленню причин можливих проблем з ліквідністю та оцінки відповідності результатів здійснення стрес-тестування встановленому банком рівню ризик-апетиту до ризику ліквідності. При цьому, Банк має здійснювати стрес-тестування ризику ліквідності на регулярній основі для різних короткострокових та довгострокових стрес-сценаріїв, що можуть реалізуватися як для банку, так і для ринку в цілому (окремо і в поєднанні).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика VAR- методики та методики стрес-тестування ризиків

	VAR	Стрес-тестування
Мета	Оцінка стандартних втрат	Оцінка втрат в випадку рідких, але ймовірних подій (ситуацій). Оцінка впливу на достатній обсяг капіталу
Об'єкт	Відповідає на питання: «скільки, найімовірніше, може бути втрачено» (будується довірчий інтервал)	Відповідає на питання «скільки може бути втрачено» (середній збиток)
Моделі	Відповідає на питання: «скільки, найімовірніше, може бути втрачено» (будується довірчий інтервал)	Оскільки малий обсяг вхідних даних, то застосовується імітаційне моделювання
Сценарії	Не існує	Є основою для мікро- і макроекономічних сценаріїв

Джерело: складено автором

У цьому аспекті зазначимо, що стрес-тестування ризику ліквідності має складатися з якісного аналізу, що включає розроблення плану заходів щодо відновлення ліквідності та кількісного аналізу, що включає в себе аналіз чутливості і сценарний аналіз. Процедур стрес-тестування в системі ризик-менеджменту українських банків слід інтегрувати так, щоб вони не дублювали, а доповнювали існуючі процеси та сприяли підвищенню якості управління ризиками, що знижуватиме втрати від прийнятих потенційних ризиків. Тому, стрес-тестування має спиратись на модель оцінки ризику, яка відповідатиме мінімальним вимогам наглядових органів та враховуватиме складний взаємозв'язок чинників ризику на різних етапах життєвого циклу банку.

Актуальність використання максимально ефективних моделей та інструментів для оцінки (вимірювання) ризиків ліквідності підтверджене і нормативними вимогами НБУ, а саме пунктом 14 Положення «Про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [11].

Процес моделювання повинен здійснюватися шляхом підстановки розміру впливу ризик-чинників в базову модель прогнозного стану платіжної позиції. Основними ризик-чинниками є: вплив ресурсів; недоступність ресурсів на міжбанківському ринку; неповернення виданих коштів; зміна курсів валют, процентних ставок; погіршення фінансової ситуації в країні; інші ризики.

Враховуючи, що за сучасних обставин, коли дотримання банком виконання мінімальних вимог щодо нормативів ліквідності не є достатнім для забезпечення її оптимального рівня, пропонуємо при моделюванні ризику ліквідності застосовувати методичний підхід поєднання двоєдиної проблеми виконання регуляторних вимог ліквідності за нормативними показниками і дотримання допустимих значень розриву GAP. У зв'язку з цим, переконані, що побудови ізольованих економетричних рівнянь регресії недостатньо для опису та пояснення механізмів функціонування та взаємодії елементів в складних системах, зокрема банківського сектору. Натомість пропонуємо, при моделюванні ризику ліквідності використовувати, так звані, систем структурних рівнянь, а при постановці задач

моделювання об'єднувати фактори, що одночасно важливі і однаково впливові для оцінки ризику ліквідності за показником розриву GAP та значенням нормативів LCR і NSFR, в тому числі, показники інших ризиків.

Застосування зазначеного підходу до моделювання і самих моделей при управлінні ризиками ліквідності дозволяють одночасний контроль рівня ризику ліквідності за показниками розриву GAP та нормативів LCR і NSFR, що гармонізує вирішення двоєдиної проблеми виконання регуляторних вимог ліквідності та контролю розривів ліквідності, орієнтуючись на визначені банком показники діяльності, рівень ризик-апетитів та обираючи кращу структуру активів і пасивів банку, що разом сприятиме мінімізації витрат на підтримання необхідного рівня ліквідності банком.

Комбінація стрес-тестування та моделювання проводиться підстановкою підготовлених даних (ризик-чинники) в базову модель за різними варіантами: максимальному, помірному, мініимальному його впливі. В цілях профілактики ризику ліквідності банку, також повинна бути створена система обмежень по розміщенню і залученню коштів, яка не суперечитиме системі нормативів ліквідності, що встановлена НБУ, матиме економіко-математичне обґрунтування та не буде громіздкою.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що комбінація моделювання і стрес-тестування є кращим методичним підходом до оцінки і прогнозування ризиків ліквідності банку в сучасних умовах. Це дає змогу банку заздалегідь підготуватися до можливих проблем із ліквідністю і своєчасно вжити заходів щодо їх вирішення. Однак застосування даної методики має специфічні нюанси – передбачає обов'язкову наявність у банку відповідних інформаційних технологій та кваліфікованих фахівців, що дозволить консолювати всю необхідну інформацію для оцінки ризиків в єдине сховище і гнучко налаштовувати сценарії моделювання. Тому банки мають постійно розвивати й удосконалювати організаційну та інформаційну інфраструктуру ризик-менеджменту ліквідності, оскільки в сучасному динамічному середовищі їхнього функціонування правильно організоване інформаційне забезпечення є невід'ємною частиною ефективного управління ризиками. Зазначені аспекти є перспективними і актуальними для подальших досліджень у цій сфері.

Список літератури:

1. Синки Дж. Ф. Управление финансами в коммерческих банках. Москва : Catallaxy, 1994. 937 с.
2. Дж. К. Ван Хорн. Основы управления финансами. Москва : Финансы и статистика, 1996. 743 с.
3. Матук Ж. Финансовые системы Франции и других стран. Т. 1. Кн. 1. Москва : Финстатинформ, 1994. 496 с.
4. Примостка Л. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник. 3-тє вид., доп. і перероб. Київ : КНЕУ, 2012. 338 с.
5. Іващук О. Концептуальні підходи до ліквідності банку як об'єкту фінансового управління. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 2. С. 163–169.
6. Євченко Т. Управління ліквідністю банківських установ. *Економічний часопис – XXI*. 2013. № 1–2. С. 27–30.
7. Васильєва Т. Економічний ризик: методи оцінки та управління : навчальний посібник. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 208 с.
8. Карчева Г. Використання VAR-методології для оцінки ризику ліквідності банків. *Вісник Української академії банківської справи*. 2008. № 1. С. 59–64.
9. Пернарівський О. Ризик та ліквідність комерційного банку. *Вісник НБУ*. 2011. № 4. С. 22–28.

10. Прасалова С., Чернявська О. Удосконалення управління ризиком ліквідності банків як складова формування концепції їхньої фінансової безпеки. *Вісник НБУ*. 2014. № 2. С. 58–64.
11. Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах: Постанова Правління Національного банку України від 11.06.2018 № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18?lang=uk#Text>
12. Документ Базельського Комітету з питань банківського нагляду «Ризик ліквідності: управління та завдання нагляду» (Liquidity Risk: Management and Supervisory Challenges), BCBS, February 2008. URL: <https://www.bis.org/press/p080221.htm> (дата звернення: 30.06.2020).
13. Наконечний С., Терещенко Т., Романюк Т. Економетрія: підручник. Київ : КНЕУ, 2005. 520 с.
14. Грін В. Економетричний аналіз : підручник. В. Грін ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Ткачук. Київ : Основи, 2005. 1198 с.
15. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking system. Bank for International Settlements, December 2010 (rev. June 2011). URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf> (дата звернення: 01.07.2020).
16. Офіційний сайт НБУ. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123675&cat_id=123321 (дата звернення: 01.07.2020).
17. Longin F. From Value at Risk to Stress Testing: the Extreme Value Approach. *Journal of Money Banking and Finance*. 2000. № 24. P. 1097–1130.
18. Mahalingam M., Rao D.N. Stress Test for Risk Assessment Under Basel Framework Applied in Banking Industry. Social Science Research Network. March 28, 2014. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Stress-Test-for-Risk-Assessment-Under-Basel-Applied-Mahalingam-Rao/85ffdbc86d515dd2dcd2cb484dc96592f2e0a029> (дата звернення: 01.07.2020).
19. Щербатих Д. Сучасні методи стрес-тестування банківської системи України. *Електронне наукове фахове видання «Економіка і суспільство»*. 2018. № 19. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/181.pdf (дата звернення: 01.07.2020).

References:

1. Sinki J. F. (1994). *Upravleniye finansami v komercheskom banke* [Financial management in commercial banks]. Moscow: Catallaxy. (in Russian)
2. Matuk J. (1994). *Finansovyye sistemy Frantsyi i drugih stran* [Financial systems of France and other countries]. Moscow: Finstatinform. (in Russian)
3. Van Horn G. K. (1996). *Osnovy upravleniya finansami* [Fundamentals of Financial Management]. Moscow: Finansy i statistika. (in Russian)
4. Prymostka L. (2012). *Finansovyi menedzhment u banku: pidruchnyk* [Financial management at the bank]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
5. Ivashchuk O. (2010). *Konceptualni pidhody do likvidnosti yak obyektu finansovogo upravlinnya* [Conceptual approaches to bank liquidity as an object of financial management]. *Galytskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 2(27), pp.163–169.
6. Evenko T.I. (2013). *Upravlinnya likvidnistyu bankivskiykh ustanov* [Managing the liquidity of banking institutions]. *Economic Journal-XXI*, vol. 1–2, pp. 27–30.
7. Vasylyeva T. (2013). *Ekonomichnyi ryzyk: metody otsinky ta upravlinnya* (Economic risk: methods of valuation and management): navchalny posibnyk. Sumy: DVNZ “UABS NBU”. (in Ukrainian)
8. Karcheva G. (2008). *Vykorystannia VAR-metodologiyi dlia otcinky ryzyku likvidnosti bankiv* [Using VAR-methodology to assess the liquidity risk of banks]. *Visnyk Ukrayinskoyi akademiyi bankivskoyi spravy*, vol. 1, pp. 59–64.
9. Pernarivskiy O. (2011). *Ryzyk ta likvidnist komertsynogo banku* [Risk and liquidity of a commercial bank]. *Visnyk NBU*, vol. 4, pp. 22–28.
10. Prasalova S., Cherniavska O. (2014). *Udoskonalennia upravlinnia ryzykom likvidnosti bankiv yak skladova formuvannia koncepcii yihnoyi finansovoyi bezpeky* [Improving liquidity risk management of banks as a component of forming the concept of their financial security]. *Visnyk NBU*, vol. 2, pp. 58–64.
11. The national Bank of Ukraine (2018). “Resolution Of the Board of the National Bank of Ukraine “Regulation on the organization of risk management system in banks of Ukraine and banking groups”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18?lang=uk#Text> (accessed 30.06.2020).
12. Basel Committee on Banking Supervision (2008). *Liquidity Risk: Management and Supervisory Challenges*, BCBS, February 2008. Available at: <https://www.bis.org/press/p080221.htm> (accessed 30.06.2020).
13. Nakonechnyi S. Tereschenko T., Romaniuk T. (2005). *Ekonometriya: pidruchnyk* [Econometrics]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
14. Grin V. (2005). *Ekonometrychnyi analiz : pidruchnyk* [Econometric analysis] Kyiv: Osнови. (in Ukrainian)
15. Basel Committee on Banking Supervision (2010). *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking system*. Bank for International Settlements, December 2010. Available at: www.bis.org/publ/bcbs189.pdf (accessed 30.06.2020).
16. National Bank of Ukraine. Available at: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123675&cat_id=123321 (accessed 01.07.2020).
17. Longin F. (2000). From Value at Risk to Stress Testing: the Extreme Value Approach. *Journal of Money Banking and Finance*, vol. 24, pp. 1097–1130.

18. Mahalingam M., Rao D.N. (2014). Stress Test for Risk Assessment Under Basel Framework Applied in Banking Industry. Social Science Research Network. March 28, 2014. Available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Stress-Test-for-Risk-Assessment-Under-Basel-Applied-MahalingamRao/85ffdbc86d515dd2dcd2cb484dc96592f2e0a029> (accessed 01.07.2020).

19. Scherbatyh D. (2018). Suchasni metody stress-testuvannia bankivskoyi systemy Ukrainy [Modern methods of stress testing of the banking system of Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 19, pp. 1210–1218. Available at: http://economyand-society.in.ua/journal/19_ukr/181.pdf (accessed 01.07.2020).

ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ И ПРОГНОЗИРОВАНИЮ РИСКОВ ЛИКВИДНОСТИ БАНКА И ИХ ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ

В статье рассмотрены основные подходы к управлению рисками ликвидности и методы их комплексной оценки и прогнозирования. Аргументировано, что наиболее эффективными методами оценки рисков ликвидности в современных условиях функционирования банков являются математическое моделирование и стресс-тестирование. Обосновано для прогнозирования риска ликвидности использовать модели, которые бы учитывали выполнение нормативов ликвидности и сложную взаимосвязь факторов риска ликвидности на различных этапах жизненного цикла банка. При моделировании предлагается использовать системы структурных уравнений и объединять факторы, одинаково важные для оценки риска по показателю разрыва GAP и значениям нормативов ликвидности. Сделан вывод, что применение предложенного методического подхода к оценке рисков позволяет достичь гармоничного взаимодействия выполнения нормативных требований по ликвидности и лучшей структуры активов и пассивов банка.

Ключевые слова: банковская ликвидность, управление рисками ликвидности в банке, оценка рисков, стресс-тестирования банков, математическое моделирование.

APPROACHES TO ASSESSING AND FORECASTING THE BANK'S LIQUIDITY RISKS AND THEIR PRACTICAL APPLICATION

The article considers the main approaches to liquidity risk management and methods of their comprehensive assessment and forecasting. It is established that the use of each of the evaluation methods has its advantages and disadvantages. It is determined that the most effective methods of assessing and forecasting liquidity risks that meet modern conditions of banks and the latest regulatory requirements for liquidity are mathematical modeling and scenario stress testing. It is proved that the application of economic and mathematical modeling to the problems of liquidity risk quantification allows to take into account a large number of risk factors and assess the level of their impact on the bank's balance sheet position, which is an indisputable advantage of certain methods. It is argued that in reality, when the key to liquidity risk management is modeling and planning, the most promising method of assessing liquidity risk is its stress testing. It is substantiated that as a basis for forecasting (stress testing) the bank's liquidity risk, it is advisable to use economic and mathematical models that would simultaneously take into account the bank's minimum requirements of supervisors, the complex relationship of liquidity risk factors and different stages of the bank's life cycle. external changes. To solve the problem of modeling the bank's liquidity risk, it is proposed to use the so-called systems of structural equations, and when setting modeling problems to combine factors that are equally important for risk assessment by GAP gap and the value of liquidity ratios LCR and NSFR, including indicators of other banking risks. It is concluded that the application of the author's methodological approach to liquidity risk assessment allows to achieve harmonious interaction of the bank's regulatory requirements of the NBU on liquidity and better structure of assets and liabilities, which will also help minimize the bank's costs to maintain the required level of liquidity. A promising and relevant area of further research is the development of information infrastructure of risk management of the bank.

Key words: bank liquidity, liquidity risk management in a bank, risk assessment, stress testing of banks, mathematical modeling.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-41>

УДК 336.02

Котіна Г.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів,
голова ради молодих вчених,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7783-866X>

Стенура М.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів,
голова наукового товариства студентів,
аспірантів, докторантів та молодих вчених,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5881-5411>

Григоренко А.І.

магістр з фінансів,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Kotina Hanna, Stepura Maryna, Hryhorenko Anastasiia

SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

ФІНАНСОВІ ВАЖЕЛІ ВПЛИВУ НА ЕНЕРГОЄМНІСТЬ ЕКОНОМІКИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню фінансових аспектів енергоємності економіки України в контексті реалізації Україною стратегічних документів, зокрема Угоди про асоціацію з ЄС, проаналізовано динаміку зміни показника енергоємності ВВП. Визначено основні фінансові інструменти впливу на енергоємність ВВП, їхню взаємозалежність та можливість реалізації в Україні. Проаналізовано вплив державних енергоефективних програм та податкової політики на енергоємність ВВП України. Визначено необхідність та оцінено потенційні перешкоди, що можуть виникнути під час залучення іноземних інвестицій до впровадження енергоефективних рішень на промислових підприємствах. Проведено порівняльний аналіз показника енергоємності ВВП України з аналогічним показником європейських країн з метою кращого розуміння європейських підходів до забезпечення енергоефективності економіки.

Ключові слова: енергоефективність, енергоємність ВВП, енергетична безпека, фінансові важелі, енергетичні податки.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування економіки будь-якої країни неможливе без розвитку паливно-енергетичного комплексу, який є основою для стабільної роботи промислових підприємств, комерційного сектору та домогосподарств. Протягом останніх років Урядом України було укладено багато стратегічно важливих документів, які визначають економічний розвиток держави здебільшого у довгостроковій перспективі. Угоду про асоціацію між Україною та ЄС [9] можна вважати найголовнішим документом, що охоплює всі сфери економіки та пропонує конкретні кроки для досягнення Україною не тільки набуття членства в ЄС, а й покращення макроекономічних показників. Водночас Угода про асоціацію покладає на Україну низку зобов'язань, серед яких і реформування енергетичного сектору шляхом підви-

щення енергоефективності. Базовим показником, який береться за основу під час прорахунку прогнозів та побудови економіко-математичних моделей, є енергоємність ВВП, яка в Україні є однією з найбільших серед країн Європи.

Високий рівень енергоємності ВВП впливає на рівень собівартості готової продукції, на зниження виробництва, зміну зовнішньоторговельного обміну тощо. Варто зазначити, що в сфері енергоефективності існує багато проблемних питань, вирішення яких насамперед полягає у зменшенні показника енергоємності ВВП. Вибір комплексного підходу та оптимальної середньострокової моделі зменшення енергоємності за забезпечення зростання ВВП матиме позитивний ефект не тільки на енергетику, а також і на інші сектори економіки, оскільки використання енергетичних ресурсів

є невід'ємним елементом забезпечення діяльності всіх підприємств та функціонування будь-якого бізнесу.

Оскільки між ВВП та енергоємністю існує пряма залежність, реалізація мети зниження енергоємності ВВП лежить, як вже було зазначено, в площині збільшення енергоефективності та забезпеченні стабільного зростання ВВП.

У статті розглядаються основні фінансові інструменти зменшення показника енергоємності ВВП України, такі як залучення інвестицій до впровадження енергоефективних рішень з метою оновлення матеріально-технічної бази великих промислових підприємств та використання механізмів податкового та митного регулювання сфери використання енергоресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищення енергоефективності з метою забезпечення сталого розвитку економіки та вирішення низки екологічних проблем давно посідає одне з ключових місць серед наукових та політичних дискусій не тільки у європейських країнах. Роботи багатьох вітчизняних науковців присвячені дослідженню теоретичних та практично можливих підходів до зменшення показника енергоємності ВВП, підвищенню енергоефективності, стимулюванню підприємств та домогосподарств до поступової відмови від викопних видів палива та переходу на відновлювані джерела енергії. До провідних учених, які займалися зазначеними питаннями, варто віднести О.М. Суходолу, В.О. Баранніка, О.С. Літвінова, В.А. Лавренчука, В.Е. Ліпа, Todd D. Gerarden, Lynn Price, Miroslav Verbic, Celil Aydin та інших. У наукових та експертних колах мають місце тривалі дискусії щодо ефективності та доцільності використання того чи іншого фінансового інструменту для зменшення енергоємності ВВП, проте єдине та оптимальне рішення досі відсутнє.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні існуючих фінансових інструментів зменшення енергоємності ВВП України, можливості їх засто-

сування з огляду на економічну ситуацію в країні та проблеми, які можуть виникнути під час їх імплементації.

Виклад основного матеріалу. Енергоємність ВВП є одним з ключових показників розвитку економіки країни та показує кількість спожитої енергії на 1 гр. од. иробленої продукції (ВВП) [3, с. 6]. Енергетична стратегія України на період до 2035 року визначає зниження показника енергоємності як одного з пріоритетних для підвищення економічної та енергетичної безпеки держави. Разом з тим, з метою поступового економічного відновлення, Україна має досягти значного зменшення енергоємності ВВП більш ніж у два рази до 2035 року. Реалізація цього амбітного завдання потребує не тільки оновлення українського законодавства та його гармонізацію з нормами ЄС, а й залучення достатньо великих інвестицій та впровадження структурних змін в економіці [10, с. 9].

За показником енергоємності ВВП Україна є однією з найменш енергоефективних країн в світі. Рівень енергоємності ВВП в Україні перевищував у 2018 році аналогічний показник Польщі – у 2,5 рази, Німеччини – у 3,3 рази та середнє значення країн світу – у 2 рази [14]. Протягом кількох років Україна впроваджувала реформи у сфері енергоефективності, проте жодна з них не дала очікуваного ефекту, оскільки вони були в основному зосереджені на чіткому виконанні відповідних міжнародних договорів та не враховували повною мірою всі економічні фактори впливу. Окрім того, не було оцінено можливість реалізації їх на місцевому рівні з урахуванням особливостей конкретних регіонів.

Як показано на графіку, протягом останніх десяти років Україна мала стрімке зростання ВВП та незначне падіння рівня енергоємності, що говорить про неефективність вживаних заходів та державної політики у сфері підвищення енергоефективності економіки. Можна говорити про те, що у 2018 році темп приросту ВВП у фактичних цінах становив 2,6%, а темп приросту енергоємності кінцевого споживання – (-0,3%) (для розрахунків 2008 рік було прийнято за базисний). Це

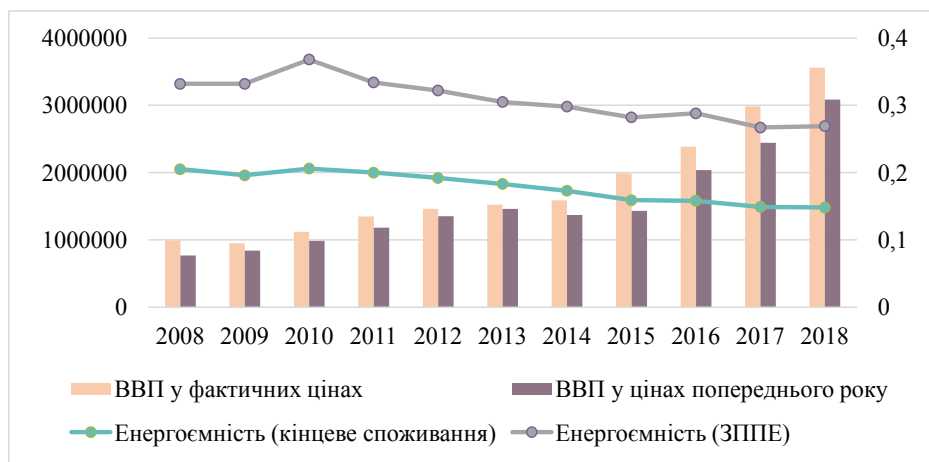

Рис. 1. Динаміка зміни ВВП та енергоємності протягом 2008-2018 рр.

Джерело: складено авторами за даними [4]

говорить про те, що номінальний ВВП зростає швидшими темпами, а енергоємність при цьому майже не зменшується. Позитивним моментом таких розрахунків є те, що за зростання ВВП країні вдається залишати енергоємність на стабільному рівні та навіть трохи її зменшувати, проте міжнародні партнери, громадянське суспільство та сучасні економічні, енергетичні та екологічні тенденції вимагають суттєвіших результатів. Наприклад, у сусідній Польщі аналогічні показники за десятирічний період є більш пропорційними.

Такі результати розрахунків є свідченням того, що в той час, як європейські країни все більше використовують для промислового виробництва новітні енергоефективні технології, відновлювані джерела енергії, Україна залишається однією з небагатьох країн, більшість підприємств якої працюють на викопних видах палива, які за своєю суттю є неекономічними та неекологічними. В останні роки економіка України була значно послаблена не лише через загальносвітові економічні проблеми, а й через військові дії на сході країни, де зосереджена найбільша частка видобутку викопних видів палива. Іншим проблемним аспектом залишається й той факт, що розвиток енергоефективності має реалізовуватися здебільшого на місцевому рівні.

Найбільшими споживачами первинних енергетичних ресурсів є промислові підприємства та побутові споживачі. Для обох цих груп фундаментальним має стати показник енергоємності ВВП, проте, якщо на побутових споживачів держава може впливати за рахунок регулювання тарифів, запровадження субсидій та впровадження програм типу «тепліх кредитів», то механізм впливу на промислові підприємства є набагато складнішим. Перш за все це пов'язано з тим, що основною метою діяльності підприємств є виробництво товарів та послуг і, відповідно, отримання прибутку. Таким чином, виникає критичне протиріччя між державою та промисловими підприємствами: держава з одного боку прагне виконувати міжнародні зобов'язання та реалізовувати середньо- та довгострокові стратегічні цілі з підвищення енергоефективності, а з іншого боку промислові підприємства зосереджені здебільшого на своїй поточній діяльності.

На нашу думку, оцінка енергетичного потенціалу промислових підприємств, збільшення показника енергоефективності кожного окремого суб'єкта господарювання дасть можливість підвищити їхню рентабельність та зменшити фінансові та операційні ризики та, як наслідок, досягти значного зменшення показника енергоємності ВВП України за забезпечення зростання номінального ВВП.

Зменшення показника енергоємності ВВП України можливе за рахунок використання різних форм фінансового впливу на підприємства, зокрема, можливим є зменшення енергоємності шляхом оновлення матеріально-технічної бази великих промислових підприємств. Найбільш реальним та оптимальним таке оновлення є через залучення інвестицій.

Нині більша частина підприємств використовує у своїй діяльності застаріле обладнання, яке дісталось у спадок від Радянського Союзу. Відповідно, таке обладнання не може відповідати сьогоденним реаліям, оскільки 50–70 років тому питання енергоефективності та енергоємності навіть не розглядалось. В той же час, проблемність залучення інвестицій у реконструкцію та модернізацію існуючих потужностей пов'язана із високим рівнем необхідних капіталовкладень, а також тривалим періодом окупності інвестицій. Залучення таких інвестицій або реалізація відповідних інвестиційних проєктів можлива лише за рахунок іноземних інвесторів, які у свою чергу потребують наявності в країні комфортного інвестиційного клімату. На етапі розгляду питання інвестиційного клімату Україна стикається із необхідністю проведення реформ судової системи, як гарантії законності та надійності реалізації інвестиційних проєктів, а також у відповідних змінах у податковій та митній сфері.

Починаючи з 2015 року обсяг капітальних інвестицій за видами економічної діяльності промисловості почав зростати і вже у 2019 році досяг максимального показника за останні 9 років – 254 196 млн грн. Проте, залучених наразі капітальних інвестицій все рівно недостатньо для вирішення усіх технічних та економічних проблем, які пов'язані з підвищенням енергоефективності промисловості.

Досвід європейських країн свідчить про необхідність запровадження на підприємствах окремих структурних одиниць, які будуть займатися енергоменеджментом та енергоаудитом. Нині Держенергоефективності разом з експертами проєкту USAID розроблено відповідне положення «Муніципальна енергетична реформа в Україні», яке за своєю суттю є покроковою інструкцією запровадження ефективного енергоменеджменту [11]. Але під час реалізації цього положення підприємства можуть стикнутися з нестачею фахових кадрів. Зрозуміло, що виконання функцій енергоменеджменту та енергоаудиту є новими для України та такими, що мають пройти кілька етапів удосконалення та «налаштування» під специфічні реалії України, але можна впевнено казати про те, що перші кроки для модернізації власне підходів до використання енергетичних ресурсів на промислових підприємствах вже зроблено.

Іншим фінансовим інструментом зменшення енергоємності ВВП є впровадження ефективних механізмів податкового та митного регулювання всіх сфер економіки. Використання засобів податкового впливу на регулювання енергоефективності та енергозбереження є поширеним інструментом у світовій практиці та свідчить про необхідність комбінації різних податкових механізмів [7, с. 2]. Якщо аналізувати податкові надходження в Україні, то провідне місце займають податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств та податок на доходи фізичних осіб. Існує два можливі шляхи використання податкового механізму впливу на зменшення енергоємності ВВП:

Рис. 2. Динаміка зміни капітальних інвестицій за видами економічної діяльності промисловості протягом 2010–2019 рр.

Джерело: складено авторами за даними [4]

1) перегляд існуючих ставок податків у бік збільшення через нераціональне використання енергоресурсів. Можливим наслідком стане підвищення цін на товари та послуги, зниження купівельної спроможності населення, відтік інвестицій, тінізація економіки;

2) ефективне запровадження та реалізація податкових пільг для стимулювання переходу на сучасні енергоефективні ресурси. Головною проблемою при застосуванні даного механізму є низький рівень зацікавленості з боку підприємств та високий рівень необхідних грошових вкладень в оновлення обладнання, що було розглянуто вище.

Водночас у країнах ЄС широко використовується практика збору «енергетичних податків» [7, с. 3; 15], які займають не останнє місце у структурі податкових надходжень країн-членів ЄС. В Україні не існує окремих «енергетичних податків», однак електроенергія та паливо є підакцизними товарами. Варто відмітити, що окрім акцизного податку ефективним податковим механізмом зменшення енергоємності є ПДВ. Власне, за рахунок ПДВ сьогодні більшою мірою і впроваджуються енергоефективні заходи – через звільнення від оподаткування ПДВ ресурсозберігаючих приладів та обладнання.

З погляду наявних у світі податкових інструментів зниження енергоємності ВВП та збільшення енергоефективності існує дуже широке коло можливостей, вибір яких залежить перш за все від стану економіки країни та результатів моделювання застосування того чи іншого інструмента.

Протягом останніх років Україна значно посилила співпрацю з різними міжнародними організаціями саме у частині енергоефективності. Зокрема, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України

співпрацює з німецькими консультантами проекту GIZ щодо стимулювання промислових підприємств до енергоефективних заходів, оцінки економічного ефекту від підвищення екологічного податку за викиди CO₂ тощо. Питання екологічного податку залишається проблемним: надходження від екологічного податку у розмірі 1,2 млрд грн. щорічно спричиняють зменшення надходжень від інших податків за рахунок зниження активності великих промислових підприємств [13].

Окрім того, до інших фінансових інструментів впливу на енергоефективність можуть відноситися гранти, субсидії, кредитування, різні збори із забруднення та інші. Європейські країни по-різному поєднують фінансові інструменти регулювання енергоефективності, проте, здебільшого акцент робиться на поєднання стимулюючих та обмежувальних заходів у податковій політиці з урахуванням умов та можливостей окремих регіонів. Тому неможливою є повна адоптація європейських практик в Україні, оскільки необхідним є врахування не тільки поточного стану справ у сфері енергоефективності, а й аналіз впливу стратегічних планів та макроекономічних прогнозів конкретно для України.

Висновки. Протягом тривалого часу Україна залишається країною з високим значенням показника енергоємності ВВП, що в свою чергу має негативний вплив на економічну та енергетичну безпеку держави.

У контексті виконання укладених Угод та договорів та враховуючи взяті Україною зобов'язання, необхідним є використання фінансових інструментів зменшення показника енергоємності ВВП шляхом стимулювання підприємств до більш раціонального використання енергетичних ресурсів, модернізації

обладнання, запровадження податкових механізмів регулювання тощо.

До ключових інструментів зниження енергоємності ВВП можна віднести: залучення іноземних інвестицій для оновлення матеріально-технічної бази великих промислових підприємств, використання податкового та митного механізмів впливу для стимулювання використання підприємствами новітніх ресурсозберігаючих технологій або обмеження (стримування) використання викопних видів палива із значним негативним впливом як на екологію (за рахунок викидів парникових газів), так і на економіку країни (через вищу ціну енергоресурсів).

Існує кілька фінансових інструментів впливу, які можуть зменшити показник енергоємності ВВП, проте

оптимальним є використання їх не окремо один від одного, а у комбінації. Для цього необхідною є побудова економіко-математичних моделей, які би враховували більшість макроекономічних показників, прогнозу динаміку їх зміни та корелювалися б із цілями держави в економіці, енергетичному секторі та екології.

Шлях України до розуміння важливості енергоефективності в контексті розвитку національної економіки лише розпочався, тому протягом першого часу можливими є помилки, які мають бути проаналізовані та враховані під час подальшої адаптації досвіду інших країн, переважно європейських, із метою зменшення показника енергоємності ВВП та підвищення енергоефективності економіки.

Список літератури:

1. Гаприндашвілі Б.В. Проблеми реалізації заходів з енергоефективності на промислових підприємствах України за участі банківських кредитів. Проблеми системного підходу в економіці, 2017. № 1(57). 159–162 с.
2. Данілкова А.Ю. Аналіз системи показників ефективності залучення фінансових ресурсів при реалізації енергоефективної політики на промислових підприємствах. Економічні науки. Серія: Облік і фінанси, 2015. № 12(1). 102–109 с.
3. Дейна А. Прогнозування показників енергозбереження та енергоефективності України. Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства, 2018. № 1. 11 с.
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Деякі питання використання коштів у сфері енергоефективності та енергозбереження : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2011 року № 1056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1056-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2020).
6. Джеджула В.В. Енергозбереження промислових підприємств: методологія формування, механізм управління : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2014. 346 с.
7. Іванов Ю. Податкова політика у сфері енергоефективності. Формування ринкової економіки в Україні, 2018. № 40(1). 135–143 с.
8. Мазур І. Енергоємність валового внутрішнього продукту України: передумови зниження. Вісник Тернопільського національного економічного університету, 2012. № 1. 64–72 с.
9. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (дата звернення: 17.06.2020).
10. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 13.06.2020).
11. Проєкт USAID «Муніципальна енергетична реформа в Україні». URL: <https://decentralization.gov.ua/energoeffect/enerhomenedzhment?page=2> (дата звернення: 13.06.2020).
12. Система енергоефективності в Україні: проєкт до обговорення. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/GIZ-brochure.pdf> (дата звернення: 18.06.2020).
13. Співфінансування енергоефективних заходів для промислових підприємств із коштів екологічного податку – подвійний стимул компаніям до енергоощадності. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spivfinansuvannya-energoefektivnih-zahodiv-dlya-promislovih-pidpriyemstv-iz-koshtiv-ekologichnogo-podatku-podvijnij-stimul-kompaniyam-do-energooshchadnosti> (дата звернення: 13.06.2020).
14. Global Energy Statistical Yearbook 2019. URL: <https://yearbook.enerdata.net/total-energy/world-energy-intensity-gdp-data.html> (дата звернення: 12.06.2020).
15. Products subject to excise duties. URL: https://europa.eu/youreurope/business/taxation/excise-duties-eu/product-excise-duties/index_en.htm#energy (дата звернення: 15.06.2020).

References:

1. Napryndashvili B.V. (2017) Problemy realizatsii zakhodiv z enerhoefektyvnosti na promyslovykh pidpriyemstvakh Ukrainy za uchasti bankivskykh kredyiv [Problems of implementation of energy efficiency measures at industrial enterprises of Ukraine with the participation of bank loans]. *Problems of system approach in economy*, vol. 1(57), pp. 159–162.

2. Danilkova A.Yu. (2015) Analiz systemy pokaznykiv efektyvnosti zaluchennia finansovykh resursiv pry realizatsii enerhoefektyvnoi polityky na promyslovykh pidpriemstvakh [Analysis of the system of indicators of efficiency of attraction of financial resources at realization of energy-efficient policy at the industrial enterprises]. *Economic sciences*, vol. 12(45), no. 1, pp. 102–109.
3. Deina A. (2018) Prohnozuvannia pokaznykiv enerhozberezhennia ta enerhoefektyvnosti Ukrainy [Forecasting of energy saving and energy efficiency indicators of Ukraine]. *Economic and legal paradigm of modern society*, no. 1, p. 11.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 15.06.2020).
5. Deiaki pytannia vykorystannia koshtiv u sferi enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennia [Some issues of using funds in the field of energy efficiency and energy saving]. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 17, 2011*, no. 1056. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1056-2011-%D0%BF#Text> (accessed 15.06.2020).
6. Dzhdzhula V.V. (2014) Enerhozberezhennia promyslovykh pidpriemstv: metodolohiia formuvannia, mekhanizm upravlinnia [Energy saving of industrial enterprises: methodology of formation, control mechanism] (monograph). Vinnytsia: VNTU.
7. Ivanov Yu. (2018) Podatkova polityka u sferi enerhoefektyvnosti [Tax policy in the field of energy efficiency]. *Formation of a market economy in Ukraine*, vol. 40, no. 1, pp. 135–143.
8. Mazur I. (2012) Enerhoiemnist valovoho vnutrishnoho produktu Ukrainy: peredumovy znyzhennia [Energy intensity of gross domestic product of Ukraine: preconditions for reduction]. *Herald of Ternopil National Economic University*, no. 1, pp. 64–72.
9. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. *Law of Ukraine of 16.09.2014*, no. 1678-VII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (accessed 17.06.2020).
10. Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist» [On approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 “Security, energy efficiency, competitiveness”]. *Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 18, 2017*, no. 605-p. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text> (accessed 13.06.2020).
11. Project USAID “Municipal energy reform in Ukraine”. Available at: <https://decentralization.gov.ua/energoeffect/enerhomenedzhment?page=2> (accessed 13.06.2020).
12. Systema enerhoefektyvnosti v Ukraini [Energy efficiency system in Ukraine] (project for discussion). Available at: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/GIZ-brochure.pdf> (accessed 18.06.2020).
13. Spivfinansuvannia enerhoefektyvnykh zakhodiv dlia promyslovykh pidpriemstv iz koshtiv ekolohichnoho podatku – podviinyi stymul kompaniiam do enerhooshchadnosti [Co-financing of energy efficiency measures for industrial enterprises from environmental tax funds is a double incentive for companies to save energy]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/spivfinansuvannia-energoefektivnih-zakhodiv-dlya-promislovykh-pidpriemstv-iz-koshtiv-ekologichnogo-podatku-podviinyi-stimul-kompaniyam-do-energooshchadnosti> (accessed 13.06.2020).
14. Enerdata (2019) Global Energy Statistical Yearbook 2019. Available at: <https://yearbook.enerdata.net/total-energy/world-energy-intensity-gdp-data.html> (accessed 12.05.2020).
15. Your Europe. Products subject to excise duties. Available at: https://europa.eu/youreurope/business/taxation/excise-duties-eu/product-excise-duties/index_en.htm#energy (accessed 15.06.2020).

ФИНАНСОВЫЕ РЫЧАГИ ВЛИЯНИЯ НА ЭНЕРГОЕМКОСТЬ ЭКОНОМИКИ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ

Статья посвящена исследованию энергоемкости экономики Украины в контексте реализации Украиной стратегических документов, в частности Соглашения об ассоциации с ЕС, проанализирована динамика изменения показателя энергоемкости ВВП. Определены основные финансовые инструменты влияния на энергоемкость ВВП, их взаимозависимость и возможность реализации в Украине. Проанализировано влияние государственных энергоэффективных программ и налоговой политики на энергоемкость ВВП Украины. Определена необходимость и оценены потенциальные препятствия, которые могут возникнуть при привлечении иностранных инвестиций для внедрения энергоэффективных решений на промышленных предприятиях. Проведен сравнительный анализ показателя энергоемкости ВВП Украины с аналогичным показателем европейских стран с целью лучшего понимания европейских подходов к обеспечению энергоэффективности экономики.

Ключевые слова: энергоэффективность, энергоемкость ВВП, энергетическая безопасность, финансовые рычаги, энергетические налоги.

**FINANCIAL ADJUSTMENT AND ENERGY INTENSITY OF THE ECONOMY:
CHALLENGES AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE**

The energy intensity of GDP is one of the most serious indicators of the economic development of country. Ukraine has signed and ratified many agreements and strategic documents, in particular the Ukraine–European Union Association Agreement, which determine key indicators that Ukraine must achieve in order to become a member of the European Union. The high level of energy intensity of GDP affects the main macroeconomics indicators including the consumer price index, import and export, etc. According to global trends in energy, economy and environmental protection it is necessary to reduce Ukraine's energy intensity of GDP which is one of the biggest in European countries. Many and many countries all over the world are abandoning fossil resources in favor of renewable energy sources. Taking into account the state and capabilities of the economy of Ukraine, energy intensity of GDP may be reduce by using some financial instruments like attracting foreign investments, tax policy or implementation of governmental programs in the sphere of energy efficiency. In medium-term perspective Ukraine should provide reduction the energy intensity of GDP while ensuring stable GDP growth. In recent years Ukraine has begun to actively implement reforms in the field of energy efficiency, but unfortunately they did not take into account all potential economic factors and risks. The main consumers of energy are industrial enterprises, so the reduction of energy intensity of GDP is possible due to the modernization of their material and technical base and the gradual transition to the use of energy efficient equipment. It is important to assess the energy potential of industrial enterprises. Furthermore, it is possible and necessary to implement energy audit and energy management at the enterprises. On the other hand, the government should stimulate enterprises by specified financial instruments. A possible way to reduce the energy intensity of GDP is the introduction of so-called «energy taxes», the application of which is common practice in EU countries. The combined use of financial instruments and coordinated actions of government and enterprises can become guarantee of effective and stable reduction of Ukraine's energy intensity of GDP.

Key words: energy efficiency, energy intensity, GDP, energy security, financial adjustment, energy taxes.

Мальований М.І.

доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів,
банківської справи та страхування,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5541-6463>

Осіпова А.А.

викладач кафедри економіки,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5330-3676>

Malyovanyi Mykhaylo, Osipova Alla
Uman National University of Horticulture

КРЕДИТНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

Сільськогосподарське виробництво є важливою галуззю економіки України, від ступеня розвитку якої залежить добробут населення країни та її продовольча безпека. І нині до складу механізму державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва окремою програмою входить часткова компенсація відсоткової ставки за залученими у національній валюті банківськими кредитами. Проблематика цього дослідження зумовлена наявністю обмеженого досвіду застосування зазначеного механізму в нашій країні. У статті аналізуються показники обсягів кредитування і наданих субсидій уповноваженими банками, що беруть участь у реалізації державної програми пільгового кредитування. У процесі дослідження авторами були позначені як основні проблеми реалізації механізму пільгового кредитування сільськогосподарського виробництва України, так і позитивні підсумки його вдосконалення. Зроблено висновок про високу потребу господарюючих суб'єктів сільського господарства в кредитних ресурсах і необхідності їх підтримки з боку держави.

Ключові слова: сільськогосподарське виробництво, банківське кредитування, відсоткова ставка, державна підтримка, ефективність.

Постановка проблеми. Ключовим чинником динамічного розвитку сільськогосподарського виробництва та посилення конкуренції на аграрному ринку є зростання інвестиційної активності сільськогосподарських товаровиробників, якого можна досягти за наявності ефективних кредитних продуктів і стабільної системи державної підтримки сектору цільового банківського кредитування. А тому гострий дефіцит коштів державного бюджету на відшкодування частини витрат по сплаті відсотків за кредитами негативно позначається на інвестиційному кліматі у вітчизняному сільськогосподарському виробництві.

Сільськогосподарський сектор – один з найбільш кредитомістких серед усіх сфер діяльності національної економіки. Це, зокрема, пов'язано з сезонним розривом між вкладенням і надходженням коштів, безперервністю процесів відтворення, значною потребою в обігових засобах. Відтак вагомою складовою державної підтримки сільськогосподарських виробників у західних країнах є активно використовуване пільгове кредитування, суть якого полягає в тому, що відсоток за кредит встановлюється на рівні покриття витрат виробником і його можливості забезпечити певний приріст капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості вдосконалення механізму кредитування та державного регулювання у сфері сільського господарства досліджуються у працях багатьох вітчизняних науковців і практиків. З-поміж них слід виділити вагомий напрацювання таких учених, як М. Дем'яненко, Ю. Лупенко, О. Непочатенко, П. Саблук та інші, в яких широко висвітлено питання сутності та специфіки кредитних відносин в аграрній галузі [2; 9; 11].

Зокрема, Ю. Лупенко відзначає, що «теоретично банки налаштовані кредитувати сільське господарство, але на практиці кредитування фермерів відбувається повільно, потреби агробізнесу у фінансових ресурсах задовольняються лише почасти. Що стосується малих і середніх сільгоспвиробників, вони значно обмежені в доступі до фінансування» [9].

О. Непочатенко, П. Бечко, А. Корнега вказують, що «при кредитуванні аграріїв для комерційних банків існує низка важелів, що сприяють мінімізації кредитних ризиків. Найбільш істотним є розвиток кредитних бюро, моніторинг банками фінансової та господарської діяльності аграріїв» [11].

Однак нині подолання існуючих перешкод щодо поліпшення та розширення фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників потребує комплексного розв'язання і якісно нового підходу.

Формулювання цілей статті. Мета статті – провести аналіз змін заходів фінансової підтримки шляхом здешевлення кредитів для сільського господарства України.

Виклад основного матеріалу. Більшість економічно розвинених країн дотримуються традицій провадження активної державної підтримки сільськогосподарського виробництва. Їхньою характерною особливістю є специфікація методів державного регулювання, що залежать від рівня розвитку сільського господарства та загальнонаціональних пріоритетів. Відтак сучасна аграрна політика розвинених держав передбачає трансформацію взаємозв'язків між державним і ринковим регулюванням, прямими та непрямыми методами підтримки сільського господарства з акцентом на останніх, що сприяють підвищенню результативності та конкурентоспроможності галузі, раціональному використанню наявних ресурсів, збалансованості кон'юнктури ринку. Загалом же відносно, а іноді й абсолютне скорочення державних витрат на фінансування сільськогосподарського виробництва в даний час зумовлено підвищенням ефективності аграрної політики в цілому в умовах конкуренції за світове лідерство.

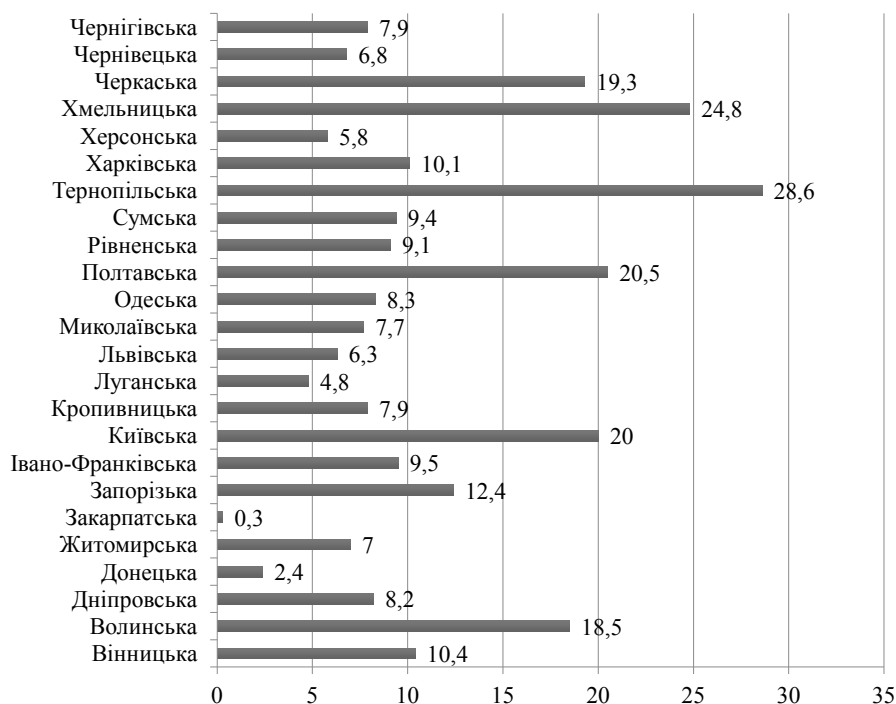
На високу вартість кредитних ресурсів впливають такі фактори: відсутність у більшості сільськогоспо-

дарських підприємств стійких довгострокових пасивів і ліквідної застави, тоді як вітчизняні банківські установи вимагають заставну гарантію, що в кілька разів перевищує суму самої позики; складність прогнозування фінансових результатів діяльності сільськогосподарських товаровиробників через їх залежність від природно-кліматичних умов і різких коливань цінової кон'юнктури; неопрацьовані критерії і методики оцінювання кредитоспроможності позичальника з урахуванням специфіки галузі.

Нині кредитна підтримка сільськогосподарських виробників шляхом здешевлення кредитів прописана у відповідних державних програмах. Однак розподіл сум за регіонами традиційно широко варіюється (рис. 1).

Варто відзначити, що питома вага аграрного сектору у ВВП України сягає майже 17%, тоді як у портфелі банківського кредитування у 2015–2017 рр. займає лише 6–7%. Разом з тим спостерігається динаміка зростання обсягів кредитування сільськогосподарських підприємств у 2016–2019 рр. Загальна сума виданих кредитів сільськогосподарським підприємствам зросла у 2018 р. на 27,51 млрд грн порівняно з 2013 р., а відсоткова ставка за користування кредитними коштами впродовж 2013–2018 рр. зросла у 1,24 раза: з 14,3% у 2013 р. до 17,7% у 2018 р. [16].

Звертаючись до зарубіжного досвіду державної підтримки через кредитування, варто зосередити увагу на канадській моделі державної підтримки працівників сільського господарства. В основі її провадження – політика пільгового кредитування, яку країна використовує

Рис. 1. Обсяги наданої у 2018 р. державної підтримки за програмою 2801030 «Фінансова підтримка АПК» – здешевлення кредитів за областями України, млн грн

Джерело: побудовано за даними [7]

з 1959 р. Федеральний кредитний акт 1959 р. та створений на його основі фонд «Farm credit corporation» зосередили вагому частку коштів та надали можливість сільськогосподарським виробникам брати довгострокові кредити на пільгових умовах. Спрощений доступ до коштів сприяв суттєвому підвищенню рівня інноваційного техніко-технологічного забезпечення фермерських господарств та ефективності їхнього функціонування, що дало змогу Канаді вийти до когорти світових лідерів експорту сільськогосподарської продукції. Водночас недоліком канадської моделі підтримки сільського господарства є досить тривалий період (50 років) очікування ефективних результатів від товаровиробників і постійно зростаюча заборгованість підприємств перед державними кредиторами (банками) [1].

Повчальною для України є модель підтримки, що використовується в аграрній політиці Нідерландів, де активізують цю сферу виробництва шляхом звертання значної уваги на проведення наукових досліджень у галузях сільського господарства. Напрями проведення наукових досліджень, використання їх результатів та впровадження у виробництво координують спеціальні органи, що одержують державне фінансування та контролюються урядом. Держава через ці органи у 2015 р. профінансувала 60% усіх наукових розробок країни. І така модель державної підтримки наукових досліджень не лише сприяє запровадженню інноваційних технологій у галузях рослинництва та тваринництва, а й підвищенню економічної ефективності функціонування сільського господарства [18, с. 52].

Зважаючи на окреслені вище моменти зарубіжного досвіду щодо підтримки сільськогосподарського виробництва на державному рівні, окремої уваги заслуговують кредити інвестиційного характеру на реконструкцію та впровадження нових технологій. Як варіант вирішення даної проблеми – поряд з комерційними банками, слід створювати кооперативні банки у вигляді споживчих кредитних. Кредити своїм пайовикам кооперативний банк може видавати за мінімально можливими відсотковими ставками, пов'язуючи та регулюючи процентні ставки від конкретних заходів.

Водночас слід зауважити, що сільськогосподарська сфера виробництва все ж користується високим попитом серед вітчизняних банків. Однак сільськогосподарських товаровиробників не приваблюють відсоткові ставки, що іноді сягають понад 20% річних. А потреби сільськогосподарських підприємств у фінансовому

забезпеченні, не зважаючи на готовність банків часто неможливо задовольнити через високі ризики та вартість кредитування. У таких умовах сільськогосподарським підприємствам важко конкурувати не лише на зовнішніх ринках, а й на внутрішньому. Що ж до малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників, то складна ситуація у їх кредитному забезпеченні зумовлена відсутністю належного майна для надання очікуваної банком застави.

Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» з 1 липня 2021 р. в Україні відкривається ринок землі. А отже саме земля може бути заставним забезпеченням за кредитом. З іншої сторони, існує недовіра кредитора до позичальника. Комерційні банки працюють задля прибутку, але у випадку аграрного кредитування ризикують не лише недоотримати від сільськогосподарського підприємства відсотки за користування кредитом, а й саме тіло кредиту. Виходячи з таких умов, банки надають перевагу кредитуванню великих сільськогосподарських підприємств.

Загалом до ризиків, що виникають у процесі кредитування, відносять: підвищену нестійкість фінансового стану підприємств сільськогосподарської сфери виробництва; невідповідність довгострокових запитів підприємств короткостроковості наявних у банків ресурсів; сезонні особливості сільськогосподарського виробництва, його залежність від природно-кліматичних умов; труднощі, пов'язані з реалізацією продукції; відсутність у позичальників ліквідного забезпечення кредитів; низьку прибутковість операцій з кредитування сільськогосподарського виробництва; недостатню правову та нормативну базу кредитування сільського господарства [14].

Крім того, фермери ризикують недоотримати відшкодування частини відсоткової ставки за позицією зі сторони держави. Тож оптимальні умови кредитування банк пропонує сільськогосподарським підприємствам виключно після проведеної оцінки кредитоспроможності позичальника та ризиків кредитування (табл. 1).

Згідно прогнозів банків, кредитний ризик (62,5%), ризик ліквідності (66,7%) операційний ризик (50,0%) збільшаться несуттєво на кінець II кварталу 2020 р., а процентний ризик не зміниться (50,0% відповіді).

Таким чином, фермер для отримання кредиту має запевнити банк у своїй кредитоспроможності. Водночас банківська діяльність залежить і від інших фак-

Таблиця 1

Прогноз банків щодо зміни рівня ризиків на кінець II кварталу 2020 р., % відповідей

	Зменшиться суттєво	Зменшиться несуттєво	Не зміниться	Збільшиться несуттєво	Збільшиться суттєво
Кредитний ризик	4,2%	0,0%	8,3%	62,5%	25,0%
Процентний ризик	0,0%	4,2%	50,0%	37,5%	8,3%
Валютний ризик	0,0%	0,0%	45,8%	45,8%	8,3%
Ризик ліквідності	0,0%	4,2%	25,0%	66,7%	4,2%
Операційний ризик	0,0%	0,0%	41,7%	50,0%	8,3%

Джерело: складено за даними [12]

торів: законодавчого впливу, поведінки контрагентів, загальної економічної ситуації тощо. А вартість фінансування в гривні залежить від ціни ресурсів, за якою банки залучають кошти на міжбанківському ринку для подальшого кредитування сільськогосподарського виробництва. Тобто при зниженні вартості залучених ресурсів кредитні відсоткові ставки одночасно будуть демонструвати аналогічну тенденцію [9].

Водночас, за даними опитування НБУ, частка банкірів, які очікують погіршення стану фінансового сектору в наступні півроку, зросла з 4% (у листопаді 2019 р.) до 71% (у травні 2020 р.). Серед найбільших названих респондентами ризиків – корупція, діяльність правоохоронних органів і судової системи; рівень економічної активності; динаміка світових цін на сировинні товари; шахрайство та кібернетичні загрози; політична ситуація в Україні [6].

Таким чином, можемо стверджувати, що від сприятливої економічної ситуації в країні залежить доступність і термін кредитування комерційними банками сільськогосподарських товаровиробників.

Однак варто також констатувати, що в сучасних умовах дотаційна бюджетна підтримка сільськогосподарського виробництва потребує впровадження оновленого, дієвого в сучасних кризових умовах, механізму. З даної позиції важливим є дотримання певних вимог: збереження посівних площ і поголів'я тварин на існуючому рівні та збільшення цих показників; виконання договірних зобов'язань поставок продукції у продовольчі фонди; здійснення інвестицій у виробництво, погашення заборгованості тощо. На думку більшості науковців, сільськогосподарські підприємства можуть виконувати або не виконувати ці вимоги, але у разі невиконання повинні позбавлятися фінансової бюджетної допомоги [14].

Зважаючи на окреслені вище моменти, саме пільгове кредитування може стати важливим методом стимулювання інноваційної діяльності сільгоспвиробників. Проте слід зауважити, що станом на 01.01.2017 р. в Україні банківську ліцензію на здійснення операцій мали 84 комерційні банки, чотири банки виключеного з реєстру, оскільки вони ліквідуються. За останні вісім років кількість банківських установ, що мають банківську ліцензію скоротилась на 8,76 %. З реєстру в період 2010–2017 рр. було виключено 41 установу [5].

На динаміку кредитування сільськогосподарських товаровиробників суттєво впливають фінансові результати діяльності підприємств для підтвердження їх кредитоспроможності. На кінець 2018 р. в Україні було зареєстровано 49208 підприємств, які здійснюють сільськогосподарську діяльність (з них 33164 фермерських господарств). Протягом 2010–2018 років більш ніж вдвічі зменшилася частка збиткових підприємств: 30,4% у 2010 р. та 13,3% у 2018 р. Водночас слід відзначити зростання кількості підприємств, що одержали чистий прибуток: з 69,6% у 2010 р. до 86,7% у 2018 р. (табл. 2).

У 2018 р. індекс сільськогосподарської продукції становив 108,1% до рівня попереднього року. Зокрема, у цьому році було вирощено сільськогосподарської продукції на суму 269408, 1 млн грн, що на майже на 80% більше порівняно з 2000 р. [15].

Водночас загальний рівень фондоозброєності у сільському господарстві залишається на низькому рівні. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, валове накопичення основного капіталу на 1 га сільськогосподарських угідь в країні більш ніж у 4 рази менше, ніж в середньому по 162 країнах з бази організації. За рівнем державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників Україна за даними організації посідає 58 ренкінгове місце з 66 країн з обсягом витрат у 23,36 дол США на 1 га, що у 5 разів менше за середньосвітовий рівень [17].

З метою подолання кредитних обмежень сільськогосподарських товаровиробників у 2000 р. в Україні була впроваджена система пільгового кредитування АПК, згідно з якою здешевлення кредитів здійснюється у режимі кредитної субсидії та полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками у національній та іноземній валютах. Компенсація надається за кредитами, залученими для покриття виробничих витрат, пов'язаних із закупівлею паливно-мастильних матеріалів, насіння, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, кормів, ветеринарних препаратів, молодняку сільськогосподарських тварин та птиці, обладнання для тваринницьких ферм і комплексів тощо [10]. Дана система функціонувала до 2013 року, а от протягом 2013 та 2014 рр. пільгові кредити не надавались. Водночас Законом України «Про

Таблиця 2

Фінансові результати діяльності підприємств сільськогосподарської галузі, млн грн

Рік	Чистий прибуток (збиток)	Підприємства, які одержали чистий прибуток		Підприємства, які одержали чистий збиток		Рівень рентабельності (збитковості), %	
		у % до загальної кількості	фінансовий результат	у % до загальної кількості	фінансовий результат	усієї діяльності	операційної діяльності
2010	17253,6	69,6	22094,9	30,4	4841,3	17,5	24,5
2014	21413,4	84,7	51668,0	15,3	30254,6	9,3	21,4
2015	101912,2	88,9	127525,5	11,1	25613,3	30,4	43,0
2016	89816,3	88,4	102496,1	11,6	12679,8	25,6	33,6
2017	68276,8	86,7	88676,3	13,3	20399,5	16,5	23,2
2018	66878,1	86,7	93135,1	13,3	26257,0	13,5	18,5

Державний бюджет на 2015 р.» і в наступних нормативних актах до 2019 р. було передбачено кошти для фінансової підтримки заходів у сфері АПК шляхом здешевлення кредитів: у 2019 р. – 127,2 млн грн, що вдвічі більше, ніж в 2018 р. (266,0 млн грн), однак майже втричі менше, ніж у 2015 р. (300 млн грн) [20].

Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України надано кредитів за бюджетною програмою «Надання кредитів фермерським господарствам» у сумі 223 млн грн, у тому числі за загальним фондом – 190,7 млн грн, за спеціальним фондом – 32,3 млн гривень. За рахунок використаних коштів було надано кредити 588 фермерським господарствам, зокрема 494 фермерським господарствам за рахунок коштів загального фонду та 94 – за рахунок коштів спеціального фонду. Середній розмір кредиту на одне господарство за загальним фондом становить 0,4 млн грн, за спеціальним фондом 0,3 млн гривень. Кредитні кошти були спрямовані на придбання техніки й обладнання; поновлення обігових коштів (у т.ч. і для придбання маточного поголів'я сільськогосподарських тварин (телиць, нетелей, корів, свиноматок, ярок, вівцематок, кізочок та козоматок) та проведення оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини); виробництво та переробку сільськогосподарської продукції; будівництво та реконструкцію виробничих і не виробничих приміщень; закладання багаторічних насаджень.

Також на 25% збільшилося фінансування програми підтримки розвитку хмелярства, закладки молодих садів, виноградників і ягідників – до 400 млн грн (13,94 млн дол США). На програму фінансової під-

тримки сільгосптоваровиробників у 2019 р. було заплановано виділити 881,8 млн грн (29,7 млн дол США), що на 7% менше, ніж в 2018 р. Ця підтримка здійснювалася за такими напрямками: бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників і стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, що встановлена ст. 161 Закону №1877-IV від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України»; часткова компенсація вартості придбання сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва. У 2019 р. додалася часткова компенсація вартості закуплених у вітчизняних виробників спеціальних вагонів для перевезення зерна, а також обладнання для виробництва біоетанолу й електроенергії з біомаси (табл. 3).

Нині в Україні діють 38 уповноважених банків, через які реалізується програма державної підтримки сільгоспвиробників [3].

У 2020 р., відповідно до постанови КМУ № 106 «Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств», удосконалено механізм державної підтримки кооперативам і визначено додаткові напрями підтримки фермерським господарствам [19].

Загалом у 2020 р. на фінансову підтримку заходів у сфері сільськогосподарського виробництва шляхом здешевлення кредитів передбачено 1,2 млрд грн. Компенсації підлягають відсоткові ставки за короткостроковими кредитами, залученими для покриття виробничих витрат і середньо- та довгострокові кредити для придбання основних засобів сільськогосподарського

Таблиця 3

Підтримка аграрного сектору в розрізі банків, млн грн [3]

Програма підтримки розвитку АПК	Приватбанк	Ощадбанк	Укрексімбанк	Укргазбанк	Інші	Всього
Підтримка розвитку фермерських господарств	78,096	33,107	5,250	7,570	-	124,023
Часткова компенсація вартості насіння вітчизняної селекції	4,902	1,090	0,060	0,374	-	6,425
Часткова компенсація витрат, пов'язаних з наданими с/г дорадчими послугами	0,155	-	-	-	-	0,204
Часткова компенсація вартості с/г техніки та обладнання вітчизняного виробництва	69,113	28,647	4,478	6,700	-	108,938
Часткова компенсація відсоткової ставки за залученими у національній валюті кредитами, наданими державними банками	3,926	3,322	0,712	0,497	-	8,457
Державна підтримка галузі тваринництва	-	-	0,179	3,399	63,096	66,674
Часткова компенсація відсоткової ставки за банківськими кредитами	-	-	0,179	3,399	0,170	3,748
Часткова компенсація вартості будівництва та реконструкції об'єктів, профінансованих за рахунок банківських кредитів	-	-	-	-	62,926	62,926
Фінансова підтримка с/г товаровиробників: здешевлення с/г техніки та обладнання	380,252	351,306	103,421	76,933	1,028	912,90
Всього	458,348	384,413	108,850	87,902	64,124	1103,637

виробництва, здійснення витрат, пов'язаних з будівництвом і реконструкцією виробничих об'єктів сільськогосподарського призначення. Для прозорості й оптимізації програми передбачено обмеження щодо суми компенсації до 5 млн грн на одного суб'єкта з річним оборотом до 20 млн грн та до 15 млн грн на суб'єкта в тваринництві [13].

Наведені тенденції засвідчують зацікавленість держави у підтримці сільськогосподарської сфери виробництва, однак орієнтація йде переважно на великих, а з деяких пір і на середніх (фермерські господарства) виробників. Хоча надзвичайно перспективним сегментом у цьому виді діяльності є малі (особисті, селянські) господарства, які нині як суб'єкти фінансової допомоги від держави не розглядаються.

Висновки. Нині політика фінансування і кредитування аграрного сектору економіки України повинна сприяти підтримці курсу імпортозаміщення та стимулювання просування вітчизняної сільськогосподарської продукції в ринковій і роздрібній торгівлі.

Тому для формування надійної і доступної системи фінансово-кредитного забезпечення вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників необхідно: забез-

печити ресурсну підтримку агроорієнтованих банків, що, як і раніше, активно беруть участь у кредитуванні сільського господарства; змінити порядок субсидування відсоткових ставок за кредит для дрібних сільськогосподарських позичальників, для яких цей шлях фінансової підтримки, в більшості випадків, стає недоступним через значні витрати часу та коштів на збір та оформлення необхідних документів.

Таким чином, інструменти державної підтримки у формі пільгового кредитування окремих видів господарюючих суб'єктів сільського господарства через кредитні організації, субсидії на відшкодування витрат сільгоспвиробників на погашення кредитів, підтримка та розвиток сільськогосподарської кредитної кооперації повинні здійснюватися одночасно з розвитком банківського кредитування суб'єктів сільського господарства та небанківського кредитування у формі кредитної кооперації самих суб'єктів сільського господарства. Особливу увагу слід приділити розвитку сільських територій, що передбачає створення умов для їхнього соціально-економічного розвитку з метою підвищення якості життя сільських жителів і створення умов для підприємництва на селі.

Список літератури:

1. Koester, Ulrich; von Cramon-Taubadel, Stephan (2019) Besonderheiten der landwirtschaftlichen Kreditmärkte, Discussion Paper, No. 185, Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies (IAMO), Halle (Saale).
2. Дем'яненко М.Я., Саблук П.Т., Скупий В.М. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 372 с.
3. Державна підтримка АПК-2020. Кредити, тваринництво, фермерство, техніка, садівництво. *Агрополіт* : веб-сайт. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/694-derjpidtrimka-agrariyiv-2020-krediti-tvarinnitstvo-fermerstvo-tehnika-sadivnitstvo> (дата звернення: 15.05.2020).
4. Державна підтримка сільського господарства: урядові програми 2018. URL: <http://dotacii.minagro.gov.ua/ua> (дата звернення: 27.05.2020).
5. Думанська І.О. Банківське кредитування в системі фінансового забезпечення інноваційного процесу АПК. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 2. С. 17–26.
6. Звіт про фінансову стабільність. НБУ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-H2.pdf?v=4 (дата звернення: 12.06.2020).
7. Інформація щодо державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання АПК по Україні у 2018 році. URL: http://minagro.gov.ua/uk/support_apk (дата звернення: 04.05.2020).
8. Корнійчук Г.В. Фінансові ресурси як елемент фінансового потенціалу агроформувань. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 8. С. 44–45.
9. Лупенко Ю.О. Банківське кредитування аграрного сектору економіки. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2019. С. 196–207.
10. Маслак Н. Банки та АПК України: співпраця триває. *Пропозиція*. 2017. № 5. С. 154–160.
11. Непочатенко О.О., Бечко П.К., Корнега А.О. Кредитні ризики в системі банківського кредитування аграріїв. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2016. № 88(2). С. 7–20.
12. Опитування та умови банківського кредитування. Офіційний веб-портал НБУ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BLS_Q2-2020.pdf?v=4 (дата звернення: 02.06.2020).
13. Програми підтримки АПК у 2020 році. Khoda.gov.ua : веб-сайт. URL: <https://khoda.gov.ua/programi-r%D1%96dtrimki-apk-u-2020-roc%D1%96> (дата звернення: 21.05.2020).
14. Салогуб І.І. Кредитування аграрного виробництва: особливості, проблеми, напрями розвитку. *Підприємство та інновації*. Вип. 9. 2019. С. 49–53.
15. Сільське господарство України. *Статистичний збірник 2018*. Київ, 2019. 235 с.
16. Статистика фінансових ринків: Національний Банк України. URL: <https://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 05.05.2020).
17. Сьомченков О.А. Фондовий ринок у фінансовому забезпеченні агропромислового виробництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук. Київ, 2017. 39 с.
18. Уніят Л. Розвиток системи державного регулювання та підтримки бізнесу на інноваційній основі у підприємствах АПК. *Економічний аналіз*. 2019. № 1. С. 44–54.

19. Уряд розширив напрями держпідтримки аграріїв – деталі. Agropolit.com : веб-сайт: URL: <https://agropolit.com/news/16183-uryad-rozshiriv-napryamki-derjpidtrimki-agrariyiv--detali> (дата звернення: 10.05.2020).

20. Фінансування з Державного бюджету. Інформаційно-аналітичний портал АПК України: веб-сайт. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu> (дата звернення: 02.06.2020).

References:

1. Koester, Ulrich; von Cramon-Taubadel, Stephan (2019) Besonderheiten der landwirtschaftlichen Kreditmärkte, Discussion Paper, No. 185, Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies (IAMO), Halle (Saale).
2. Demianenko M.Ya., Sabluk P.T., Skupiy V.M. (2011) *Derzhavna polityka finansovoi pidtrymky rozvytku ahrarnoho sektoru APK* [State policy of financial support for the development of the agricultural sector of the agro-industrial complex]. Kyjiv: NKCz IAE. (in Ukrainian)
3. Derzhavna pidtrymka APK-2020. Kredyty, tvarynnystvo, fermerstvo, tekhnika, sadivnytstvo (2020) [State support of APC-2020. Loans, animal husbandry, farming, machinery, horticulture]. *Agropolit*. Available at: <https://agropolit.com/spet-sproekty/694-derjpidtrimka-agrariyiv-2020-krediti-tvarinnitstvo-fermerstvo-tehnika-sadivnytstvo> (accessed 15 May 2020).
4. Derzhavna pidtrymka silskoho hospodarstva: uriadovi prohramy 2018 [State support for agriculture: government programs 2018]. Available at: <http://dotacii.minagro.gov.ua/ua> (accessed 27 May 2020).
5. Dumanska I.O. (2018) Bankivske kredytuvannya v systemi finansovoho zabezpechennia innovatsiinoho protsesu APK [Bank lending in the system of financial support of the innovation process of agro-industrial complex]. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*, vol. 2, pp. 17–26.
6. Zvit pro finansovu stabilnist (2019). *NBU*. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-H2.pdf?v=4 (accessed 12 June 2020).
7. Informatsiia shchodo derzhavnoi finansovoi pidtrymky subiektiv hospodariuvannya APK po Ukraini u 2018 rotsi (2018) [Information on the state financial support of agribusiness entities in Ukraine in 2018]. Available at: http://minagro.gov.ua/uk/support_apk (accessed 04 May 2020).
8. Korniiichuk H.V. (2017) Finansovi resursy yak element finansovoho potentsialu ahroformuvan [Financial resources as an element of the financial potential of agricultural formations]. *Investments: practice and experience*, vol. 8, pp. 44–45.
9. Lupenko Yu.O. (2019) Bankivske kredytuvannya ahrarnoho sektoru ekonomiky [Bank lending to the agricultural sector of the economy]. *Economic Bulletin of NTUU «KPI»*, pp. 196–207.
10. Maslak N. (2017) Banky ta APK Ukrainy: spivpratsia tryvaie [Banks and agro-industrial complex of Ukraine: cooperation continues]. *Offer*, vol. 5, pp. 154–160.
11. Nepochatenko O.O., Bechko P.K., Korneha A.O. (2016) Kredytnei ryzyky v systemi bankivskoho kredytuvannya ahrariiv [Credit risks in the system of bank lending to farmers]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnogo universytetu sadivnytstva*, Uman, vol. 88(2), pp. 7–20.
12. Opytuvannya ta umovy bankivskoho kredytuvannya (2020) [Surveys and terms of bank lending]. *NBU*. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BLS_Q2-2020.pdf?v=4 (accessed 02 June 2020).
13. Prohramy pidtrymky APK u 2020 rotsi (2020) [AIC support programs in 2020]. *Khoda.gov.ua*. Available at: <https://khoda.gov.ua/programi-p%D1%96dtrimki-apk-u-2020-roc%D1%96> (accessed 02 May 2020).
14. Salohub I.I. (2019) Kredytuvannya ahrarnoho vyrobnytstva: osoblyvosti, problemy, napriamy rozvytku [Lending for agricultural production: features, problems, directions of development]. *Entrepreneurship and innovation*, vol. 9, pp. 49–53.
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) Silske hospodarstvo Ukrainy [Agriculture of Ukraine], Kyiv.
16. Statystyka finansovykh rynkiv (2020) [Financial markets statistics]. *NBU*. Available at: <https://www.bank.gov.ua> (accessed 05 May 2020).
17. Somchenkov O.A. (2017) *Fondovyi rynek u finansovomu zabezpechenni ahropromyslovoho vyrobnytstva* [Stock market in the financial support of agro-industrial production] (PhD Thesis), Kiev.
18. Uniat L. Rozvytok systemy derzhavnoho rehuliuвання ta pidtrymky biznesu na innovatsiinii osnovi u pidpriemstvakh APK [Development of the system of state regulation and business support on an innovative basis in agro-industrial enterprises]. *Economic analysis*, vol. 1, pp. 44–54.
19. Uriad rozshyryv napriamy derzhpidtrymky ahrariiv – detalі (2020) [The government has expanded the areas of state support for farmers – details]. Available at: <https://agropolit.com/news/16183-uryad-rozshiriv-napryamki-derjpidtrimki-agrariyiv--detali> (accessed 10 May 2020).
20. Finansuvannya z Derzhavnoho biudzhetu (2020) [Financing from the State budget]. *Information and analytical portal of the AIC of Ukraine*. Available at: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavno-go-byudzhetu> (accessed 02 June 2020).

КРЕДИТНЫЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА УКРАИНЫ

Сельскохозяйственное производство является важной отраслью экономики Украины, от степени развития которой зависит благосостояние населения страны и ее продовольственная безопасность. И сейчас в состав механизма государственной поддержки развития сельскохозяйственного производства отдельной программой входит частичная компенсация процентной ставки по привлеченным в национальной валюте банковским кредитам. Проблематика исследования обусловлена наличием ограниченного опыта применения данного механизма. В представленной статье анализируются показатели объемов кредитования и предоставленных субсидий уполномоченными банками, участвующими в реализации государственной программы льготного кредитования. В ходе исследования обозначены основные проблемы реализации механизма льготного кредитования сельскохозяйственного производства Украины и положительные итоги его совершенствования. Сделан вывод о высокой потребности хозяйствующих субъектов сельского хозяйства в кредитных ресурсах и необходимости их поддержки со стороны государства.

Ключевые слова: сельскохозяйственное производство, банковское кредитование, процентная ставка, государственная поддержка, эффективность.

CREDIT ASPECTS OF STATE SUPPORT FOR AGRICULTURAL PRODUCTION OF UKRAINE

Agricultural production is an extremely important sector of the Ukrainian economy. Currently, within the state support for the development of agricultural production in the country, there is a mechanism for partial compensation of interest rates on bank loans attracted in the national currency. The main problems of the study are due to the limited experience in the application of this mechanism in the country and, accordingly, the low adaptability of credit institutions to its implementation in accordance with the specifics of agricultural enterprises. The system of lending to agricultural production has a number of important features that lead to a decrease in effective demand and timely supply of financial resources. Agricultural lending in the conditions of the market mechanism is an active tool of state regulation of agricultural production, which ensures the formation of an efficient market system, as well as the use of factors of economic growth. As market relations develop in the country, the role of the state in direct financing may be reduced, provided that the role of the state as a guarantor of stimulating market financial institutions to participate in the process of financial and credit support of this industry. The article analyzes the indicators of credit activity, lending volumes and subsidies provided to authorized banks participating in the implementation of the mechanism of preferential lending. The research identified both the main problems of the implementation of the mechanism of preferential lending to the agricultural sector of the country, and the positive consequences of its improvement. Based on the analysis, the conclusion will be the high need of economic entities of agricultural production in credit resources and the need for their support by the state. In order to form a reliable and affordable system of financial and credit support for domestic agricultural producers, it is necessary to provide resource support to agro-oriented banks, which are still actively involved in lending to agriculture; change the procedure for subsidizing interest rates on loans for small agricultural borrowers, for whom this way of financial support, in most cases, becomes unavailable due to the significant cost of time and money to collect and process the necessary documents.

Key words: agricultural production, bank lending, interest rate, state support, efficiency.

Недбалюк І.Р.

аспірантка кафедри фінансів,
Одеський національний економічний університет

Nedbaljuk Iryna

Odessa National Economic University

ДІАЛЕКТИКА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ЩОДО СУТНОСТІ БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ

У статті розглянута діалектика наукових поглядів щодо розкриття сутності бюджетного контролю. Визначено, що бюджетний контроль як відносно самостійна і досить динамічна ланка фінансового контролю в умовах швидкоплинних змін та трансформацій, які відбуваються у сучасних економічних системах, потребує проведення поглибленого дослідження щодо його економічної природи. Узагальнення та систематизація існуючих теоретичних підходів до тлумачення поняття «бюджетний контроль», виявлення специфічних, притаманних йому семантичних ознак та дослідження діалектичних взаємозв'язків в онтології поглядів у розкритті його суті дасть змогу обґрунтувати феномен бюджетного контролю. Необхідність вивчення бюджетного контролю з позицій його теоретичних основ пояснюється тим, що останній є складником, з одного боку, фінансового контролю, а з іншого – самостійним видом контролю з відповідним понятійним апаратом, який потребує поглибленого вивчення для обґрунтування його сутності та практичного значення.

Ключові слова: діалектика, контроль, бюджетний контроль, фінансовий контроль, бюджетний менеджмент.

Постановка проблеми. Бюджетний контроль як відносно самостійна і досить динамічна ланка фінансового контролю в умовах швидкоплинних змін та трансформацій, які відбуваються у сучасних економічних системах, потребує проведення поглибленого дослідження щодо його економічної природи. Узагальнення та систематизація існуючих теоретичних підходів до тлумачення поняття «бюджетний контроль», виявлення специфічних, притаманних йому, семантичних ознак та дослідження діалектичних взаємозв'язків в онтології поглядів у розкритті його суті дасть змогу обґрунтувати феномен бюджетного контролю.

Якщо звернутися до економічних джерел та фінансової практики, то стане очевидним, що сама по собі проблематика бюджетного контролю виходить за межі його специфічного виявлення, формуючи інші предметні підгалузі. Прикладами можуть бути такі: бюджетне, фінансове, податкове, корпоративне право, фінансовий, податковий, бюджетний менеджмент, державні, муніципальні фінанси та ін. Проте, незважаючи на загальну співзвучність термінології, яка використовується в економічних джерелах, поняття «бюджетний контроль» має різні тлумачення. Причому серед фінансистів є дещо загальне розуміння його суті через визначення специфічних рис та організаційних особливостей. Це нівелює наукову складник частину аналізованого поняття, формалізованого настільки, щоб створити дискусію та використовувати його як стійку фінансову конструкцію у практичній діяльності. Між іншим, якщо раніше ця

фінансова категорія поглиналася категорією «державний фінансовий контроль», то нині можна з впевненістю стверджувати, що існуючі модернізації та перетворення, які спостерігаються у публічній сфері різних держав світу, привели до посилення практичного значення саме бюджетного контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі термін «контроль» розглядається у різних аспектах. Це пов'язано з широким спектром його практичного застосування та специфікою суб'єктно-об'єктного складу. Саме така особливість впливає на розкриття його змістовності.

Категоріальний контекст вкладає у поняття «контроль» В.Д. Четкін, який вказує на об'єктивність цієї категорії як матеріальної, підкреслюючи її одиничну сутність, що виявляється в усвідомленій діяльності людини і виражається ступенем відповідності суб'єкта контролю бажаному стану об'єкта контролю. Як зазначає автор, «суб'єктивно сформоване самим суб'єктом контролю «ідеальне зображення», тобто еталон стану (ідеальне зображення), порівнюється з його реальним спостережуваним станом «деформоване зображення», отриманим за допомогою суб'єктивно прийнятих процедур щодо вимірювання параметрів стану» [13].

Наведені вище трактування корелюються із трактуванням, яке наводиться у Лімській декларації керівних принципів контролю, де зазначається, що «контроль не самоціль, а невід'ємна частина системи регулювання, метою якої є розкриття відхилень від прийнятих стан-

дартів і порушень принципів законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії з тим, щоб мати можливість прийняти певні заходи, а в окремих випадках притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за завдану шкоду або здійснити заходи щодо запобігання чи скорочення таких порушень у майбутньому» [9].

Формулювання цілей статті. Враховуючи вищесказане, метою статті є вивчення діалектики наукових поглядів щодо розкриття сутності бюджетного контролю.

Виклад основного матеріалу. Дослідники, виходячи з галузі своїх наукових інтересів, мають досить різнобічні погляди щодо тлумачення поняття «контроль». Така різностороння інтерпретація контролю визначається складністю самого об'єкта дослідження і прагненням авторів висвітлити різні його аспекти. Тому всі наведені трактування не можна вважати суперечливими. Вони скоріше характеризують аналізований термін під різним кутом зору.

Дотримуючись індуктивного підходу, доцільно дослідити поняття «державний контроль», «фінансовий контроль» та «державний фінансовий контроль».

Поширена думка, що державний контроль як функція управління у необхідному співвідношенні існує з іншими видами контролю в діалектичному взаємозв'язку та реалізується на усіх рівнях державної влади.

Отже, державний контроль у певному значенні можна розглядати і як самостійну функцію державного (публічного) управління, і як складник інших функцій. Прикладом може слугувати бюджетний процес, де державний контроль (у загальному контексті) здійснюється на усіх стадіях бюджетного процесу, а його самостійність виявляється через інституціональну особливість.

А.В. Дмитренко державний контроль розглядає як складник цілісної системи контролю держави, до якої, крім останнього, включає приватний контроль і контроль власника [6]. Автор підкреслює значущість державного контролю, з одного боку, й акцентує увагу на діалектиці взаємозв'язків – з іншого. Системний підхід до визначення державного контролю є виправданим з огляду на багатоаспектність поняття «контроль».

Б.В. Деревянко державний контроль розглядає як невід'ємний атрибут ринкової економіки, за допомогою якого «держава прямо втручається у ринкову економіку» і через правове регулювання економічних процесів запобігає «порушенням і свавіллям в економіці» [4].

Поглиблюючи роль державного контролю, акцентується увага на регламентації державної контрольної діяльності та повноваженнях, які встановлюються законодавством. Перевищення цих повноважень або порушення інших встановлених законом вимог зі здійснення контролю і нагляду у сфері господарювання вважається незаконним втручанням або перешкоджанням господарській діяльності і тягне відповідальність залежно від суб'єкта, виду і ступеня суспільної небезпеки вчиненого порушення [12].

Переходячи до розкриття поняття «фінансовий контроль», варто зазначити, що в економічній літературі

не досягнуто єдиної думки щодо його трактування. Більшість авторів визнають, що фінансовий контроль є ємним за змістом з огляду на галузеву діяльність, специфіка якої накладає певні обмеження для розкриття цього поняття. Йдеться про види контролю відповідно до сфер фінансової діяльності, зокрема валютної, податкової, бюджетної, митної.

На думку І.Б. Лагутіна, однією з важливих спеціальних категорій є фінансовий контроль, який, з одного боку, відображає цільний науковий напрям фінансового права, а з іншого – це спеціальне поняття, яке є вихідним для інших однорідних понять. Зокрема, це стосується державного і муніципального фінансового контролю, податкового контролю, бюджетного контролю та валютного контролю [8].

В.Г. Гавриленко стверджує, що фінансовий контроль є контролем за «веденням фінансової документації та її відповідністю встановленим нормам та правилам. Це контроль за дотриманням законів і нормативних актів під час здійснення фінансових операцій, угод фізичними та юридичними особами». Фокусуючи свою увагу на документарній основі фінансового контролю, автор звужує поняття фінансового контролю, зводячи його до документообігу [2].

Будучи багатоаспектною категорією, фінансовий контроль можна розглядати з погляду теорії контрольної діяльності, теорії фінансового права, а також – як економічну категорію.

Фінансовий контроль здійснюється за фінансовою діяльністю відповідно до таких сфер, як бюджетно-податкова, монетарна, ринкова та сфера державного (комунального) підприємництва (рис. 1).

Варто звернути увагу (рис. 1), що держава як підконтрольний суб'єкт виступає у різних іпостасях. У бюджетно-податковій сфері реалізуються владні повноваження держави і органів місцевого самоврядування як суб'єктів публічної влади.

Державний фінансовий контроль у бюджетно-податковій сфері реалізується на усіх рівнях бюджетної системи. В останні часи точаться дискусії щодо некоректності об'єднання державних і муніципальних (місцевих) фінансів у сферу державних фінансів. Можна підтримати таку думку з огляду на бюджетну і майнову відособленість органів влади різних рівнів публічного управління.

Аналіз економічних та юридичних джерел дав можливість з'ясувати, що під час дослідження державного фінансового контролю застосовуються дефініції «контроль у бюджетній сфері», «фінансовий контроль у бюджетних установах» та «фінансовий контроль за діяльністю бюджетних установ». Зокрема, Л. Дікань розкриває зміст контролю у бюджетних установах як «сукупність заходів, яких вживають уповноважені органи з метою перевірки законності, доцільності та ефективності використання установою бюджетних коштів» [5].

На думку Х.І. Іваскевич, фінансовий контроль діяльності бюджетних установ доцільно визначати як найважливішу функцію управління державними

Рис. 1. Складники фінансового контролю за сферами контрольної діяльності в системі публічного управління

Джерело: складено автором

фінансовими ресурсами, яка забезпечує захист інтересів суспільства та сприяє ефективному формуванню, раціональному й доцільному використанню бюджетних коштів, досягненню стратегічних цілей діяльності бюджетних установ [7].

Як видно, автори в основу змісту аналізованих понять вкладають призначення державного фінансового контролю, акцентуючи увагу на локації його проведення, зокрема «бюджетна сфера» і «бюджетна установа».

При цьому поняття «фінансовий контроль діяльності бюджетних установ» не є коректним, оскільки контроль у своєму будь-якому виявленні завжди спрямований на об'єкт, тобто об'єктом є діяльність бюджетних установ, а тому має йтися про «фінансовий контроль за діяльністю бюджетних установ».

Враховуючи ціль бюджетного контролю та його локацію, можна стверджувати, що аналізовані поняття не суперечать одне одному за змістом, адже у будь-якому разі йдеться про перевірку виконавчих органів влади різних рівнів підпорядкування. У цьому контексті розкриває суть контролю у бюджетній сфері І. Микитюк, який звертає увагу на те, що останній «охоплює рух фінансових потоків з бюджетної системи до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів та використання отриманих коштів за цільовим призначенням» [10].

Як видно, автори акцентують увагу на правових аспектах бюджетного контролю. Такий контекст виходить з імперативності фінансів. Проте є сенс звернути увагу, що бюджетний контроль може здійснюватися поза правовими відносинами і має адміністративні конотації, якщо йдеться про контроль за результатив-

ністю та ефективністю діяльності підконтрольних суб'єктів.

З позицій системного підходу трактує бюджетний контроль О. Гетманець [3], визначаючи його як комплексну і цілеспрямовану систему економіко-правових заходів, спрямованих на забезпечення законності й ефективності дій учасників бюджетного процесу на всій його стадіях. Є сенс уточнити, що контроль здійснюється за результативністю діяльності учасників бюджетного процесу та ефективністю і цільовим використання ними бюджетних коштів. Однак розкриття змісту бюджетного контролю через систему є виправданим і доречним, враховуючи сукупність елементів, що взаємодіють між собою, цілепокладання з огляду на сферу застосування бюджетного контролю та цілісність бюджетної системи.

Якщо розглядати бюджетний контроль як систему, то необхідно з'ясувати, які компоненти входять до цієї системи, та обґрунтувати виникаючі між ними зв'язки. Важливою передумовою успішного розв'язання визначених завдань є дослідження питань із теорії систем і механізмів їхнього функціонування. Для розв'язання зазначених завдань є сенс застосовувати інструменти системного аналізу, тобто розглядати бюджетний контроль як функціональну систему, яка складається з певних компонентів (підсистем) та елементів. Перші можна розмежовувати за сферами виявлення (рис. 1), інші формують внутрішню середу кожної підсистеми, а тому мають відповідний механізм функціонування. Усі компоненти системи пов'язані між собою певними зв'язками через існування єдиної генеральної мети,

яка є, у свою чергу, системоутворюючим елементом. В основі цілепокладання системи бюджетного контролю лежать цілі вищого порядку, тобто цілі державного фінансового контролю. Підпорядкованість цілей впливає з такої властивості системи, як ієрархічність її побудови. Для системи бюджетного контролю – це організаційна ієрархія, яка формує його інституціональне середовище.

Будь-яка система досягає своїх цілей через застосування певного механізму функціонування системи бюджетного контролю. Для з'ясування цього питання доцільно зупинитися на понятті «механізм функціонування». У науковій літературі є думка, що механізм функціонування – це спосіб функціонування системи. Проте таке твердження є досить загальним з огляду на різноманітність інструментарію, який використовується для функціонування системи. Під час розкриття змісту поняття «механізм» досить часто застосовується галузевий підхід, який відбиває сферу дієвості механізму. За аналогією, якщо сферою виявлення є бюджетна сфера, то механізм функціонування має бути бюджетним.

Висновки. Дослідження наявних підходів до тлумачення дефініцій, які розкривають суть бюджетного контролю у різних своїх проявленнях, дало змогу дійти висновку, що наукова думка обґрунтовує різні сторони

бюджетного контролю, виявляючи його особливості як складника державного фінансового контролю. Проте у науковій літературі існують трактування, які розкривають суть саме поняття «бюджетний контроль».

Проведене дослідження показало, що в науковій фаховій літературі є досить різні підходи до тлумачення бюджетного контролю. Такий широкий спектр дискусійних питань дає підстави для обґрунтування цього поняття з урахуванням виявлених особливостей. Таким чином, під бюджетним контролем слід розуміти комплекс заходів, здійснюваних уповноваженими органами публічної влади щодо перевірки виконання бюджетних зобов'язань розпорядниками й одержувачами бюджетних коштів, а також ефективності управління доходів до бюджету від власності суб'єктів господарювання та перевірки виконання повноважень органами публічної влади щодо забезпечення повноти та своєчасності сплати податків, зборів та інших надходжень до бюджету, обґрунтованості і законності застосування податкових пільг.

Підводячи ризик проведення дослідження, можна дійти висновку, що державний контроль як невід'ємний атрибут державного управління здійснює регулювання господарської діяльності шляхом забезпечення регламентації цієї діяльності.

Список літератури:

1. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади : монографія. Київ : Наукова думка, 2004. 300 с.
2. Гавриленко В.Г. Капитал. Энциклопедический словарь. «Право и экономика». URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/1019366/word/finansovyikontrol> (дата звернення: 05.05.2020).
3. Гетьманець О.П. Бюджетний контроль: організаційно-правові засади : монографія. Харків : Еко-граф, 2008. 308 с.
4. Дерев'янко Б.В. Про удосконалення здійснення державного контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 4. С. 99–102. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2015/26.pdf (дата звернення: 05.05.2020).
5. Дікань Л.Д. Контроль у бюджетних установах: підручник. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2010. 408 с.
6. Дмитренко А.В. Усовершенствование методики проведения аудита совместной деятельности без создания юридического лица как формы финансового контроля. URL: <http://reposit.pntu.edu.ua> (дата звернення: 05.05.2020).
7. Іваськевич Х.І. Аналіз особливостей фінансового контролю діяльності бюджетних установ в Україні. Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор». № 2-2 (45). 2018. С. 92–98.
8. Лагутин И.Б. Финансовый контроль как категория финансового права. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovyy-kontrol-kak-kategoriya-finansovogo-prava> (дата звернення: 05.05.2020).
9. Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів / Рахункова палата України. URL: http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217?cat_id=3283 (дата звернення: 05.05.2020).
10. Микитюк І. Державний фінансовий контроль у бюджетній сфері. Світ фінансів. № 1(54). 2018. С. 58–69.
11. Мартиненко М.М. Основи менеджменту : підруч. Київ : Каравела, 2005. С. 247–248.
12. Хозяйственный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / Под общ. ред. А.Г. Бобковой. Харьков : Издатель ФЛ-П Вапнярчук НН, 2008. 1296 с.
13. Четчин В.Д. 2002 г. Контроль-объективная категория материального мира. Финансовый контроль. № 2(9). URL: http://msal.ru/common/upload/Dissertatsiya_Lagutin_03.04.14.pdf (дата звернення: 05.05.2020).

References:

1. Andriiko Olexandr (2004) Derzhavnyi kontrol v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi zasady: monohrafiia [State control in Ukraine: organizational and legal principles: a monograph]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)
2. Havrylenko Victor. Kapytal. Entsyklopedycheskyi slovar'. «Pravo y ekonomyka» [Capital. Encyclopedic Dictionary. «Law and Economics»]. Available at: <http://vocabulary.ru/dictionary/1019366/word/finansovyikontrol> (accessed 20 May 2020).
3. Hetmanets Olga (2008) Biudzhetni kontrol: orhanizatsiino-pravovi zasady: monohrafiia [Budget control: organizational and legal principles: a monograph]. Kharkiv : Eko-hraf.

4. Derevianko Volodumir (2015) Pro udoskonalennia zdiisnennia derzhavnoho kontroliu ta nahliadu za diialnistiu subiektiv hospodariuvannia [On improving the implementation of state control and supervision over the activities of economic entities]. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal, no. 4, pp. 99–102. Available at: http://www.lsej.org.ua/4_2015/26.pdf (accessed 20 May 2020).
5. Dikan Leonid. (2008). Kontrol u biudzhethnykh ustanovakh: pidruchnyk [Control in budgetary institutions: a textbook]. Kharkiv: VD «INZhEK».
6. Dmytrenko Andriy. Ushovershenstvovanye metodyky provedenyya audyta sovmestnoy deyatelnosti bez sozdaniya yurydycheskoho lytsa kak form finansovoho kontrolya [Improving the methodology for conducting an audit of joint activities without creating a legal entity as a form of financial control]. Available at: <http://reposit.pntu.edu.ua> (accessed 20 May 2020).
7. Ivaskevych Khrustuna (2008). Analiz osoblyvosti finansovoho kontroliu diialnosti biudzhethnykh ustanov v Ukraini [Analysis of the peculiarities of financial control over the activities of budgetary institutions in Ukraine]. Naukovo-vyrobnychiy zhurnal «Biznes-navihator», no. 2-2 (45), pp. 92–98.
8. Lahutyn Igor. Finansovy kontrol' kak katehoriya finansovoho prava [Financial control as a category of financial law]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovyy-kontrol-kak-kategoriya-finansovogo-prava> (accessed 20 May 2020).
9. Limsjka deklaracija kerivnykh pryncypiv audytu derzhavnykh finansiv / Rakhunkova palata Ukrainy [Lima Declaration of Guidelines for Auditing Public Finances / Accounting Chamber of Ukraine]. Available at: http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217?cat_id=3283 (accessed 20 May 2020).
10. Mykytiuk Ivan (2018) Derzhavnyi finansovy kontrol u biudzhethnii sferi [State financial control in the budget sphere]. Svit finansiv, no. 1(54), pp. 58–69.
11. Martynenko Mikhail (2005). Osnovy menedzhmentu: pidruch. [Fundamentals of management: textbook]. K.: Karavela.
12. Khoziaistvennyi kodeks Ukrainy : Nauchno-praktycheskyi kommentarij / Pod obsch. red. A.H. Bobkovi (2008). [The Commercial Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]. Kharkov: Yzdatel FL-P Vapniarchuk NN.
13. Chechetkyn Vladimir (2002) Kontrol'-ob'ektyvnaya katehoriya material'nogo myra. Finansovy kontrol' [Control is an objective category of the material world. Financial control], no. 2(9). Available at: http://msal.ru/common/upload/Dissertatsiya_Lagutin_03.04.14.pdf (accessed 20 May 2020).

ДИАЛЕКТИКА НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ НА СУЩНОСТЬ БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЯ

В статье рассмотрена диалектика научных взглядов по раскрытию сущности бюджетного контроля. Определено, что бюджетный контроль как относительно самостоятельное и достаточно динамичное звено финансового контроля в условиях быстрых изменений и трансформаций, которые происходят в современных экономических системах, требует проведения углубленного исследования экономической природы. Обобщение и систематизация существующих теоретических подходов к толкованию понятия «бюджетный контроль», выявление специфических, присущих ему семантических признаков и исследование диалектических взаимосвязей в онтологии взглядов в раскрытии его сути позволит обосновать феномен бюджетного контроля. Необходимость изучения бюджетного контроля с позиций его теоретических основ объясняется тем, что последний является составляющей, с одной стороны, финансового контроля, а с другой – самостоятельным видом контроля с соответствующим понятийным аппаратом, который требует углубленного изучения для обоснования его сущности и практического значения.

Ключевые слова: диалектика, контроль, бюджетный контроль, финансовый контроль, бюджетный менеджмент.

DIALECTICS OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE ESSENCE OF BUDGETARY CONTROL

The article considers the dialectic of scientific views on the disclosure of the essence of budget control. It is determined that budget control as a relatively independent and quite dynamic link of financial control in the conditions of rapid changes and transformations that occur in modern economic systems, requires in-depth study of its economic nature. The generalization and systematization of existing theoretical approaches to the interpretation of the concept of «budget control», identification of specific, inherent, semantic features and study of dialectical relationships in the ontology of views in revealing its essence will substantiate the phenomenon of budget control. The need to study budget control from the standpoint of its theoretical foundations is explained by the fact that the latter is a component, on the one hand, financial control, and on the other – an independent type of control with the appropriate conceptual apparatus, which requires in-depth study to substantiate its essence and practical significance. The study of existing approaches to the interpretation of definitions that reveal the essence of budget control in its various findings, led to the conclusion that scientific opinion justifies various aspects of budget control, revealing its features as part of public financial control. However, in the scientific literature there are interpretations that reveal the essence of the concept of «budget control». The study showed that in the scientific professional literature there are quite different approaches to the interpretation of budget control. Such a wide range of debatable issues gives grounds for substantiation of this concept taking into account the identified features. Thus, budget control should be understood as a set of measures taken by authorized public authorities to verify the implementation of budget obligations by managers and recipients of budget funds, as well as the effectiveness of budget revenues from business entities and verification of public authorities' powers to ensuring the completeness and timeliness of payment of taxes, fees and other revenues to the budget, the validity and legality of the application of tax benefits. Summing up the risk of the study, we can conclude that state control as an integral attribute of public administration regulates economic activity by ensuring the regulation of these activities.

Key words: dialectics, control, budget control, financial control, budget management.

Бугель Ю.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін,
Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету

Чекаловська Г.З.

кандидат економічних наук, старший викладач,
доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін
Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету

Buhel Julia, Chekalovska Halina

Chortkiv Educational and Scientific Institute
of Entrepreneurship and Business of Ternopil National Economic University

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В МИТНІЙ СПРАВІ: СУТНІСТЬ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

У статті розглянуто сутність та теоретичні засади управління ризиками в митній справі. Досліджено, що в науковій літературі відсутній єдиний підхід до трактування понять «митний ризик», «управління митними ризиками», що пояснюється поліаспектністю поняття «ризик». Аргументовано, що фундаментальною властивістю всіх ризиків є невизначеність, яка характеризується недостатньою забезпеченістю процесу прийняття рішень знаннями щодо певної проблемної ситуації. Джерелами виникнення ризику є різного роду невизначеності – небезпеки та загрози, так звані фактори ризику. Систематизовано фактори та джерела митного ризику (зовнішні та внутрішні), що дало змогу сформулювати дієву систему виявлення і прогнозування порушень митного законодавства. Проаналізовано систему управління митними ризиками. Узагальнено ознаки для класифікації видів митних ризиків.

Ключові слова: ризики, втрати, загроза, митний ризик, різновиди митних ризиків, управління митними ризиками.

Постановка проблеми. Динамізм теперішнього економічного простору зобов'язує учасників економічних зв'язків вчасно реагувати на ризик, із котрим вони зустрічаються у своїй діяльності. Передусім це стосується митної діяльності.

Здійснення митної справи насамперед передбачає забезпечення рівноваги між сприянням світової торгівлі і регуляторним контролем, при цьому з'являються ризики в керуванні митними органами та митні ризики, що формують цілу систему, це є визначальною перешкодою на шляху для здійснення державних функцій.

Оскільки ризики, що виникають у державній митній справі, є невід'ємним елементом загальної системи ризиків, то з метою їх дослідження слід проаналізувати історичні віхи виникнення категорії «ризик», адже, незважаючи на те що еволюція наукових поглядів на поняття «ризик» має багатовікову історію, а в різні історичні епохи вивченню сутності ризиків приділялася особлива увага, дотепер не має однієї думки щодо визначення сутності поняття «ризик» та «митний ризик» зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам ідентифікації організації та управління ризиками

присвячено значну кількість наукових праць таких учених, як: А. Альгін, В. Гранатуров, Л. Донець, С. Коротун, А. Шапкін, У. Владичин, О. Волков, Є. Жарковська, І. Івченко, І. Бережнюк, П. Бернштейн, О. Борисенко, А. Брендак, О. Павленко, П. Пашко, П. Пісний, В. Ченцов та ін. Однак дане питання залишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета даного дослідження полягає у визначенні та розкритті теоретичних основ, особливостей митного аспекту управління ризиками в Україні в умовах її адаптації до нових світогосподарських тенденцій.

Виклад основного матеріалу. Розуміння поняття «ризик» появилось на етапі стрімкого піднесення давньогрецького мореплавства та означало небезпеку, яка виникала через підводні скелі та камені. Уперше було досліджено ризик у працях Платона, який він убачав у втіленні ідеї. В античний період ризик прирівнювали до певних проявів погодно-кліматичних умов та дій природного середовища.

У християнстві під поняттям «ризик» розуміють не тільки об'єктивні (доля, фатум), а й суб'єктивні (доля людини та розум) причини.

Перші спроби поєднати підприємницьку діяльність із ризиком появилися у Середньовіччі. Уже тоді було відомо, що підприємницька діяльність має ступень ризику, тому чим вищий ризик, тим більший прибуток.

У XVIII ст. науковці дали поняттю «ризик» математичне визначення. Й. Тетенсон запропонував охарактеризувати ризик як частину стандартного відхилення, визначаючи його обсяг очікуваному збитку. Дефініцію поняття «ризик» висвітлено в табл. 1.

Наявність цілої низки вчень, шкіл, концепцій і підходів до визначення сутності та змісту категорії «ризик» указує на складність і багатоаспектність даного явища та свідчить про постійний інтерес й актуальність даного питання в структурі сучасних наукових знань про ризик. Визначення категорії «ризик» вітчизняними та зарубіжними вченими наведено в табл. 2.

Із указаних понять про ризик можна виділити таку його характерну рису, як небезпека, можливість негараздів, невдачі.

Визначимо підходи до розуміння категорії «ризик» (рис. 1).

Існування низки підходів щодо формування «ризик» вказує на складність цієї категорії.

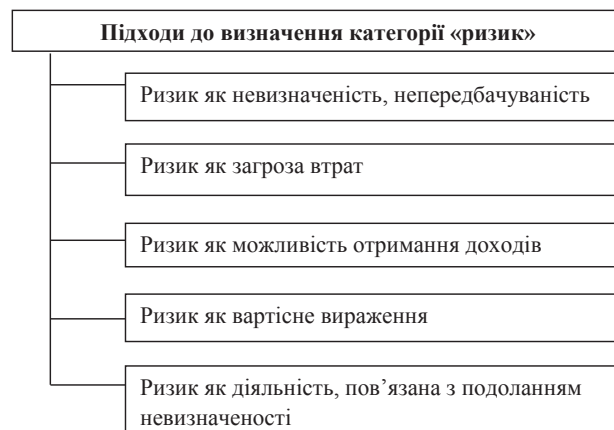

Рис. 1. Підходи до визначення категорії «ризик»

Практика аналізу ризиків у митній справі показує, що це безперервний процес збору, узагальнення, аналітичної обробки інформації, спрямований на прогнозування, виявлення, попередження та припинення митних правопорушень, що забезпечує прийняття ефективних управлінських рішень. Інформаційне забезпечення під час використання методу аналізу

Таблиця 1

Дефініція поняття «ризик»

Представники	Наукова школа	Основні теоретичні положення
Дж. Міль, Н. Сеніор	Класична економічна теорія	Ризик ототожнюється з математичним очікуванням утрат, які можуть відбуватися в результаті прийняття рішення, тобто ризик це збиток, викликаний здійсненням цього рішення [1].
К. Маркс	Марксизм	Ризик присутній лише у капіталістичному господарстві, тому знищення приватного підприємництва та планова економіка знищать і саме поняття «ризик» [2, с. 8].
А. Маршалл	Неокласична економічна теорія	Підприємницький ризик – це ризик у конкретній галузі економіки. Особистий ризик – це тягар, який виникає по відношенню щодо людей, які працюють із запозиченим капіталом [3, с. 10].
Дж. Кейнс	Кейнсіанство	Фінансовий ризик – це ризик, пов'язаний із можливими змінами цінності одиниці грошового стандарту [4, с. 45].
В. Зомбарт	Німецька історична школа	З одного боку, ризик – це необхідна умова успіху, а з іншого – негативний фактор капіталізму [5, с. 56].
Й. Шумпетер	Австрійська школа економічної теорії	Ризиком є ніщо інше, як можливість відхилення від мети, заради якої приймалося певне управлінське рішення [6, с. 98].
Дж. Гобсон	Інституціоналізм	Ризик банкрутства – це причина небажання капіталіста та підвищувати заробітну плату, внаслідок чого виникає бідність [7, с. 75].
Ф. Найт	Чиказька школа економічної думки	Фактор ризику – це справжній прибуток, пов'язаний з елементом невизначеності. Високі доходи від ризикових підприємств – це просто премія за ризик [8, с. 25].

Таблиця 2

Визначення категорії «ризик»

Автор	Трактування категорії «ризик»
А. Альгін, В. Гранатуров, Л. Донець, С. Коротун, А. Шапкін	Діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якого є можливість кількісно й якісно оцінити ймовірність досягнення непередбачуваного результату [9].
У. Владичин	Невизначеність щодо здійснення тієї або іншої події в майбутньому [10, с. 78].
О. Волков	Ймовірність виникнення втрат або зниження доходів порівняно з допустимим варіантом [11, с. 254].
Л. Донець	Небезпека втрати ресурсів та доходів порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів [12, с. 67].
Є. Жарковська	Вартісне вираження ймовірності події, яке призводить до фінансових утрат [13, с. 106].
І. Івченко	Ймовірність виникнення збитків чи недоотримання доходів порівняно з прогнозованим варіантом [14, с. 74].

ризиків має, безсумнівно, високу значимість і вимагає автоматизованого підходу в його використанні з метою оперативної митної роботи в реальному часі.

Уперше у світі норма з керування митними ризиками в митній справі була створена в 1995 р. Із цим документом поєднують активізацію застосування в практиці митної перевірки такого розуміння «митний ризик». Розглядаючи визначення категорії «ризик», потрібно звернути увагу на законодавчі акти інших країн, а також міжнародних об'єднань щодо трактування поняття «митний ризик» (табл. 3).

У митному ж законодавстві поняття «ризик» здебільшого використовується як характеристика порушення суб'єктами господарювання встановленого законом порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон та визначається міжнародними та національними положеннями в загальнонауковому контексті, зокрема як певна потенційна ймовірність недотримання або порушення митного законодавства. Проаналізувавши вищевказані дані, можна сказати, що всі категорії відрізняються одна від одної. У країнах СНД категорію «ризик» розглядають як невиконання або недотримання митного законодавства. А в Європейському Союзі його прирівнюють до можливості настання подій та розглядаються як імовірні наслідки настання митних ризиків.

Ризики у митній сфері не завжди є усвідомленими. Це, зокрема пояснюється тим фактом, що прорахувати, спланувати, передбачити й відповідним чином проаналізувати та оцінити можливо далеко не всі життєві ситуації та «сценарії» розвитку подій, а тим більше виразити їх через кількісні показники, а митна шкода хоча й є наслідком реалізації митного ризику, однак не завжди є в наявності. Реалізація ризику може мати позитивні, негативні, а також нульові результати, причому для кожного із суб'єктів вони можуть бути різні і навіть діаметрально протилежні. Тобто твердження про абсолютність причинно-наслідкового зв'язку між митним ризиком та шкодою може видатися дещо неоднозначним. Зокрема, П. Пісной дає визначення митного ризику як «вірогідність реалізації певної митної загрози з прогнозованим або не прогнозованим мож-

ливим збитком, а також її можливих наслідків у митній галузі» [23, с. 357]. На думку С. Терещенко, «митний ризик – імовірність наявності контрабандних товарів або порушень митних правил під час здійснення процедур митного контролю та митного оформлення вантажів» [24, с. 158]. О. Комаров зазначає, що «митний ризик – це потенційна ймовірність порушення норм митного, а також норм відповідних галузей національного законодавства, що регулюють пов'язані з митними правові відносини» [25]. Насамперед ідеться про норми кримінального права, а також трудового та адміністративного.

На основі проведеного аналізу категорії «митний ризик» можна зробити висновок, що в науковій літературі та міжнародному законодавстві його трактують як неодоляння бажаного результату, що призводить до митної шкоди.

Унікальність митниці в тому, що вона є не міжнародною агенцією і не внутрішньою. Тримаючи баланс на міждержавних кордонах, митниця не тільки формує суверенітет держави і забезпечує захист державних митних інтересів.

В останні роки у світі відбуваються глобальні зміни, пов'язані з відкритістю, а також доступністю світових ринків та стрімкого піднесення інформаційних технологій. У такому разі митне регулювання є основною базою, а митницям відводиться ключова роль у даних процесах.

Одним із головних завдань такої трансформації є поліпшення митного контролю на основі використання системи управління ризиками, що призведе до покращення бізнес-клімату у країні, а також активізації зовнішньоекономічної торгівлі.

Основна мета управління митними ризиками – це забезпечення безпеки держави та зовнішньоекономічної торгівлі та вживання заходів із прогнозування, виявлення і запобігання порушенням митного кодексу. Ризики, які були виявлені під час проходження митного контролю, аналізуються митними органами з метою визначення умов і обставин виникнення та оцінки можливих наслідків, якщо не дотримуватися законодавства України.

В Україні перше визначення з'явилося в 2012 р., відповідно управління ризиками – «робота фіскаль-

Таблиця 3

Визначення категорії «митний ризик» у митному законодавстві України та міжнародних об'єднань

Країна	Визначення
Україна	Ймовірність недотримання законодавства України з питань митної справи [15].
	Кількісна величина митного поклику у вигляді визначеної оцінки або ймовірності реалізації діючої або потенційної митної загрози [16].
	Ймовірність недотримання вимог законодавства України з питань державної митної служби [17].
ЄС	Ймовірність настання події, яка може виникнути під час ввезення, вивезення, транзиту або кінцевого використання товарів, що переміщуються між митною територією Співтовариства або за його межами [18].
Республіка Молдова	Ймовірність недотримання чинного законодавства Республіки Молдова [19].
Республіка Азербайджан	Ймовірність недотримання вимог митного законодавства [20].
Республіка Білорусь	Оцінена митними органами можливість недотримання митного законодавства [21].
Казахстан	Ступінь ймовірності недотримання митного законодавства Республіки Казахстан, яке може привести до збитків для держави [22].

Трактування поняття «управління ризиками» в митній справі

Автор	Трактування поняття «управління ризиками»
А. Мальцев	Цілісне визначення розвитку митного контролю в конкретних умовах здійснюваної державою зовнішньоекономічної діяльності та дій у цих умовах суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [26, с. 47]
П. Пісной	Циклічний процес, який передбачає аналіз, оцінку ризику – формування профілю ризику – застосування профілю – моніторинг результатів застосування профілю – відповідний аналіз та реагування на зворотний зв'язок від роботи системи [23, с. 45]
В. Цигічко, А. Кононов, А. Полікарпов	Система, яка призначена для автоматизації процедур вибору режимів огляду вантажів, які переміщуються через митницю [27, с. 45]
С. Терещенко, С. Галько	Система, яка дає змогу виявити, оцінити та адекватно застосувати форми митного контролю щодо запобігання або мінімізації ризиків [28, с. 12]

них органів з аналізу ризиків, виявлення та оцінки ризиків, розроблення та практичної реалізації заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків, оцінки ефективності та контролю застосування цих заходів» [17]. Стосовно трактування поняття «управління ризиками» у літературі, то сьогодні немає єдиної думки чи єдиного підходу, щоб трактувати це поняття, тому це зумовлює необхідність проаналізувати наукові джерела (табл. 4).

Схиляємося до думки, що систему управління ризиками доцільно розглядати як методи контролю

і сукупність інструментів, які ґрунтуються на принципі вибірковості, що дасть змогу органам контролю задовольнятися тільки такими формами контролю, які забезпечують дотримання законодавства. Систему управління митними ризиками наведено на рис. 2.

Система управління ризиками містить суб'єкти й об'єкти управління. Суб'єктами управління є посадові особи митних підрозділів, що здійснюють вплив на об'єкт митного управління. Об'єктом управління виступає безпосередній ризик, поєднаний із виконанням митних операцій.

Рис. 2. Система управління митними ризиками

Джерело: сформовано на основі [29, с. 57]

У митній справі ризикових ситуацій уникнути неможливо, тому визначення ризиків та управління ними є обов'язковою і важливою частиною роботи співробітників митних органів, які забезпечують успішне функціонування митної системи у цілому. Із погляду митних ризиків найбільш очевидними їх проявами є: контрабанда наркотиків; перевезення контрабандних вантажів; ризик того, що програма роботи оперативного підрозділу виконується не повною мірою, ін. З економічного погляду є значні ризики у валютному регулюванні, недоборі митних платежів та зборів і т. д.

Упродовж останніх років популярності набуває Автоматизована система аналізу та управління ризиками (АСАУР), яка націлена на оптимізацію митного контролю. Функціональними елементами АСАУР є електронні профілі ризику. Застосування її модуля по митних деклараціях дає змогу здійснювати автоматизований аналіз і оцінку ризиків під час проведення митного контролю та оформлення вантажів.

Також особливість АСАУР полягає у тому, що вона дає можливість урахувати попередні дії суб'єкта ЗЕД щодо оцінки ризику. У базі даних зберігається інформація за негативними та позитивними історіями, це дасть змогу автоматично виправляти оцінку ризику відповідно до попередніх результатів опрацювань систем. Щомісяця модулі АСАУР забезпечують автоматизовану оцінку ризиків за близько 200 тис митних декларацій, 290 тис комерційних переміщень

та 1,26 млн переміщень пасажирських транспортних засобів у наземних пунктах пропуску.

Митна служба, реалізуючи митну справу та забезпечуючи при цьому баланс між регуляторним контролем і сприянням міжнародній торгівлі, стикається із власне митними ризиками та ризиками в управлінні митною службою, які у своїй сукупності утворюють систему ризиків для виконання державних функцій. Чітке уявлення про всю множину ризиків, притаманних митній службі, та їх співвідношення є важливою умовою вчасного реагування на них та здійснення митної справи.

В економічній літературі відокремлюють різні підходи до класифікації факторів ризиків залежно від класифікаційних ознак. Найбільш повну класифікацією сформувала Ю.Е. Гупанова (рис. 3).

На основі дослідження діяльності митниць систематизуємо фактори та джерела виникнення ризику, що дасть змогу більш ретельно здійснювати оцінку ризиків (табл. 5).

Перспектива мінімізації ризиків та прогнозування імовірності виникнення характеризується системою класифікації, яка здійснює функцію алгоритму, на підставі якого створюються й розробляються системи управління митними ризиками, формуються заходи та інструменти щодо зменшення негативного впливу. Класифікація ризику дає змогу чітко характеризувати місце кожного виду в цілій системі. Здійснений аналіз класифікації ризиків дав змогу виявити причини, які зумовлюють відсутність однієї думки щодо систематизації мит-

Рис. 3. Класифікаційні ознаки ризику

Джерело: сформовано на основі [12]

Фактори і джерела митного ризику

Основні фактори ризику		Джерела ризику
Зовнішні фактори	Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності	повнота сплати митних платежів, достовірність даних під час декларування, час існування на ринку, відповідність транспортних засобів перевізників існуючим вимогам, маршрут перевезення за транспортними документами
	Товар (вантаж)	цінові показники товару, кількісно-вагові показники, класифікація товарів відповідно до УКТ ЗЕД, країна походження товарів, митний режим поміщення товарів, якість товарів, інтелектуальна власність, товари «групи ризику» і товари «групи прикриття», неритмічність товаропотоку
	Митне законодавство	суперечливість положення окремих законодавчих актів, відсутність чіткої системи контролю/відповідності за певні порушення законодавства, нестабільність митного законодавства, неузгодженість вітчизняного митного законодавства з митним законодавством інших країн та міжнародними конвенціями
Внутрішні фактори	Працівники митниці	рівень класифікації, недобросовісність, професійні помилки, протиправні дії
	Інформаційно-технічне забезпечення	рівень забезпечення митниць засобами діагностики, надійності функціонування технічної системи, помилки роботи програмного забезпечення
	Технології митного контролю	порядок виконання митних формальностей, система управління ризиками, митний постаудит
	Взаємодія органів митного контролю з правоохоронними і контролюючими органами	увезення заборонених, неякісних та шкідливих товарів

Джерело: сформовано на основі [12]

них ризиків. Згідно з Порядком розроблення профілів ризиків, який затверджений Наказом Державної митної служби України № 1514 від 22.12.2010 (із відповідними змінами Наказу Держмитслужби № 22 від 11.01.2012), до основних джерел та сфер виникнення митних ризиків потрібно зараховувати [30]: митний режим, характер порушення, мета порушення (умисел), вид товару, стосовно якого може бути вчинене порушення (рис. 4).

Схиляємося до думки, що раціонально систематизувати класифікаційні ознаки ризиків на дві групи: специфічні та загальні.

Специфічні ознаки зображають зміст та природу ризиків і передбачають розподіл за: характером виявлення, цілями контролю, суб'єктом оцінювання, об'єктами аналізу митного ризику, напрямів переміщення товарів та джерелами ризику. До загальних ознак правильно виділити такі: за причинами виникнення та фактором виникнення, за часткою прояву, за можливістю прогнозування та сферою розповсюдження.

Отже, різноманітність митних ризиків, які існують у різних сферах та повсякденному житті, потребують їх класифікації, яка існує в економічних галузях знань. Згадана класифікація ризиків, в основу якої покладено джерела та фактори ризику, дасть змогу більш правильно аналізувати митні ризики для зниження негативного впливу для забезпечення безпеки країни.

Висновки. Проведене дослідження теоретичних основ управління ризиками в митній справі дало змогу сформулювати такі висновки.

Аналіз наукових поглядів до дослідження ризиків установив, що, з одного боку, ризик постає у вигляді можливих збитків, шкоди, втрати, небезпеки, невдачі, які можуть наставати внаслідок прийнятих певних рішень, а іншого – ризик уподібнюється з очікуваною чи

передбаченою вдачею, досягненням цілі, успіхом тощо.

Визначено ризик як узагальнене поняття: це порушення установленого порядку виконання нормативно регульованої діяльності, яка посягає на суспільні стандарти у певній сфері публічних відносин. Ризикам у митній справі притаманна певна специфіка, яка зумовлена сферою їх виникнення та певними формами вираження, згаданий авторський підхід передбачає чітке розмежування інтересів держави, іншими словами, національних митних інтересів від комерційних.

Критичні дослідження еволюції наукових поглядів представниками економічних шкіл на тлумачення категорій «митний ризик» та «ризик» показують їх неоднозначність розуміння суті, однак більша кількість науковців указує на те, що їх виникнення пов'язане з імовірністю порушення вимог законодавства.

Під системою управління ризиками розуміємо діяльність митних органів з аналізу ризиків, виявлення та оцінки ризиків, розроблення заходів із нейтралізації можливих ризиків, пов'язаних із здійсненням професійної діяльності й є частиною загального процесу передбачення і нейтралізації негативних наслідків, пов'язаних із визначенням товарів, транспортних засобів, документів і осіб, які підлягають митному контролю, форм митного контролю, що застосовуються до таких товарів, транспортних засобів, документів і осіб, а також обсягу митного контролю.

Головна мета організації системи управління ризиками полягає у забезпеченні умов успішного функціонування митниці в умовах ризику.

Подальші дослідження потрібно спрямувати на розвиток інструментів ідентифікування та оцінювання митних ризиків, а також вироблення заходів для мінімізації негативних наслідків від дії митних ризиків.

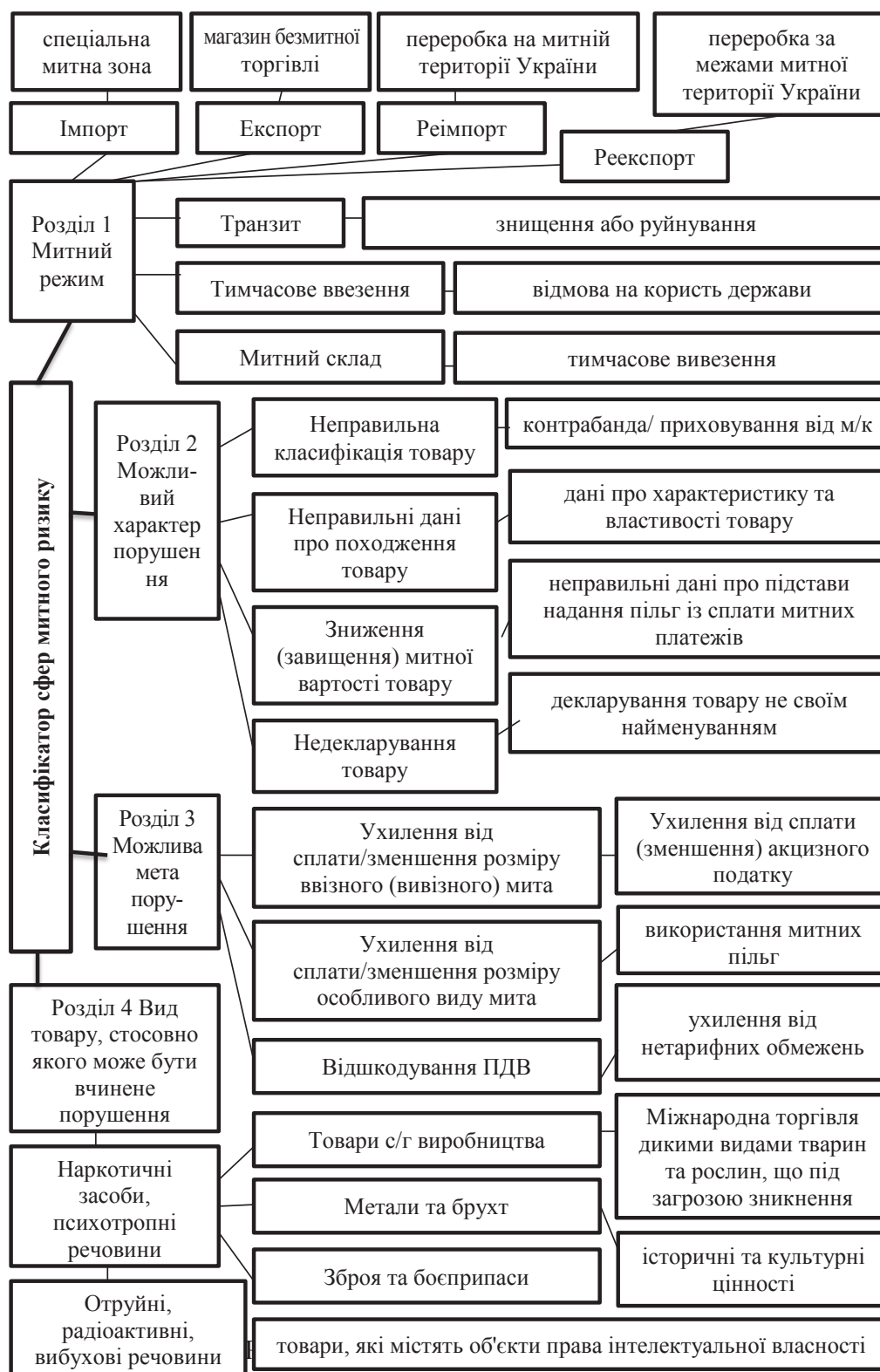

Рис. 4. Класифікатор сфер митного ризику

Список літератури:

1. Сандровський К.К. Митне право в Україні : навчальний посібник. Київ : Вентурі, 2000. 208 с.
2. Лук'янова В.В. Діагностика ризику діяльності підприємства : монографія. Хмельницький : ПП Ковальський В.В., 2007. 312 с.
3. Маршалл А. Принципи економічних наук : у 3-х т. Москва : Прогрес, 1993. 297 с.
4. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва, 1978. 321 с.
5. Зомбард В. Буржуа. Москва : Наука, 1983. 443 с.
6. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Дослідження підприємницького прибутку, капіталу і циклу кон'юнктури. Москва : Прогрес, 1983. 684 с.
7. Гобсон Дж. Проблеми бідності і безробіття. Санкт-Петербург, 2009. 443 с.
8. Найт Ф.Х. Ризик, невизначеність і прибуток. Москва : Справа, 2003. 360 с.
9. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навчальний посібник. Київ : Центр навч. літератури, 2006. 312 с.
10. Владичин У.В., Реверчук С.К. Банківське кредитування : навчальний посібник. Київ : Атака, 2008. 648 с.
11. Волков О.І., Сакляренко В.К. Економічні фірми : навчальний посібник. Москва : ИНФРА-М, 2000. 280 с.
12. Гупанова Ю.Е. Облік невизначеності ризику при управлінні якістю митних послуг. *Вісник МГОУ. Серія «Економіка»*. 2012. № 2. С. 55–62.
13. Жарковская Е.П. Банковское дело. Москва : Омега-Л, 2006. 452 с.
14. Івченко І.Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2007. 344 с.
15. Про затвердження Концепції створення, впровадження і розвитку системи аналізу та управління ризиками та Положення про систему аналізу й селекції факторів ризику при визначенні окремих форм митного контролю : Наказ Держмитслужби України від 27.05.2005 № 435. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0435342-05> (дата звернення: 15.06.2020).
16. Про затвердження Порядку розроблення профілів ризику : Наказ Державної митної служби України від 24.05.2012 № 597. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v1514342-10> (дата звернення: 15.06.2020).
17. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 17.06.2020).
18. Митний кодекс Європейського Співтовариства : Регламент, затверджений Європейським Парламентом і Радою (ЄС) від 23.04.2008 № 450. URL: http://logisticsinfo.ru/wp-content/uploads/2012/11/EUcustoms_Regulation.pdf (дата звернення: 17.06.2020).
19. Про затвердження Концепції системи управління ризиками в Митній службі : Постанова Республіки Молдова від 03.11.2005 № 1144. URL: http://www.customs.gov.md/files/acte/legi_ru/Risk.doc (дата звернення: 17.06.2020).
20. Митний кодекс Азербайджанської Республіки : Закон Республіки Азербайджан від 20.09.2011 № 200. URL: <http://www.customs.gov.az/uploads/customs%20code.pdf> (дата звернення: 17.06.2020).
21. Таможенный кодекс Республики Беларусь от 4 января 2007 года № 204-3. URL: <http://pravo.by/main.aspx?guid=4061&p0=2007&p1=17> (дата звернення: 23.04.2020).
22. Таможенный кодекс Республики Казахстан от 5 апреля 2003 года № 401-2. URL: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02778&ogl=all> (дата звернення: 20.04.2020).
23. Пісной П. Державна митна служба України на шляху аналізу та управління митними ризиками. *Ефективність державного управління*. 2009. Вип. 18/19. С. 344–353.
24. Шапкин А.С. Економічні і фінансові ризики. Оцінка, управління, портфель інвестицій. Москва : Дашков и К, 2003. 544 с.
25. Комаров О.В. Митний ризик як ключовий елемент механізму державного ризик-менеджменту в митній галузі. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/35594/1/savunova_2010_1_CA_issues (дата звернення: 18.06.2020).
26. Мальцев А.А., Аминев Р.Б. Система управління ризиками в роботі митних органів. *Прикладна економіка*. 2006. № 4. С. 89–92.
27. Цигічко В.Н., Кононов А.А., Полікарпов А.К. Концепція системи управління ризиками порушення митного законодавства. *Праці ІСА РАН*. 2007. Т. 31. С. 21–41.
28. Терещенко С.С., Галько С.В. Правова основа формування системи аналізу ризиків як інструменту вдосконалення технології здійснення митних процедур. *Митна безпека*. 2010. № 2. С. 26–36.
29. Управління ризиками в митній справі: зарубіжний досвід та вітчизняна практика : монографія / за заг. ред. І.Г. Бережнюка. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2014. 288 с.
30. Порядок розроблення профілів ризиків : Наказ Державної митної служби України № 1514 від 22.12.2010 (із відповідними змінами Наказу Держмитслужби № 22 від 11.01.2012). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MK120030?an=4&ed=2012_01_11 (дата звернення: 07.07.2020).

References:

1. Sandrovskij K.K. (2000) *Mytne pravo v Ukrayini* [Customs law in Ukraine]. Kyiv: Venturi, 208 p.
2. Lukyanova V.V. (2007) *Diagnostyka ryzyku diyalnosti pidpryyemstva: monografiya* [Diagnosis of enterprise risk]. Hmelnytskyj: PP Kovalskyj V.V., 312 p.
3. Marshal A. (1993) *Pryncypy ekonomichnykh nauk* [Principles of economic sciences]. Moscow: Progress, 297 p.
4. Kejns D.M. (1978) *Obshhaya teoryya zanyatosti, procenta y deneg* [General theory of employment, interest and money]. Moscow, 321 p.

5. Zombard V. (1983) *Burzhua [Bourgeois]*. Moscow: Nauka, 1983. 443 p.
6. Shumpeter Y. (1983) *Teoriya ekonomichnogo rozvytku. Doslidzhennya pidpryyemnyczkogo prybutku, kapitalu i cyklu konyunktury [Theory of economic development. Research of entrepreneurial profit, capital and business cycle]*. Moscow: Progress, 684 p.
7. Gobson Dzh. (2009) *Problemy bidnosti i bezrobittya [Problems of poverty and unemployment]*. Sankt-Peterburg, 443 p.
8. Najt F.X. (2003) *Ryzik, nevyznachenist i prybutok [Risk, uncertainty and profit]*. Moscow: Sprava, 360 p.
9. Donecz L.I. (2006) *Ekonomichni ryzyky ta metody yix vymiryuvannya [Economic risks and methods of their measurement]*. Kyiv: Centr navch. literatury, 312 p.
10. Vladychyn U.V., Reverchuk S.K. (2008) *Bankivske kredytuvannya [Bank lending]*. Ky'viv: Ataka, 2008. 648 p.
11. Volkov O.Y., Saklyarenko V.K. (2000) *Ekonomichni firmy [Economic firms]*. Moscow: Y`NFRA-M, 280 p.
12. Gupanova Y.E. (2012) *Oblik nevy`znachenosti ryzyku pry upravlinni yakisty mytnyx poslug [Accounting for risk uncertainty in the management of the quality of customs services]*. Visnyk MGOU [Bulletin of the Moscow State University], no. 2, pp. 55–62.
13. Zharkovskaya E.P. (2006) *Bankovskoe delo [Banking]*. Moscow: Omega-L, 452 p.
14. Ivchenko I.Y. (2007) *Modelyuvannya ekonomichnykh ryzykiv i ryzykovykh sytuacij [Modeling of economic risks and risk situations]*. Kyiv: CzUL, 344 p.
15. *Pro zatverdzhennya Koncepciyi stvorenniya, uprovadzhennya i rozvytku systemy analizu ta upravlinnya ryzykamy ta Polozhennya pro systemu analizu j selekcyiyi faktoriv ryzyku pry vyznachenni okremykh form mytnogo kontrolyu [On approval of the Concept of creation, implementation and development of the system of analysis and management of risks and Regulations on the system of analysis and selection of risk factors in determining certain forms of customs control]*: nakaz Derzhmytshluzhby Ukrainy vid 27.05.2005 no. 435. Available at: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0435342-05> (accessed 15.06.2020).
16. *Pro zatverdzhennya Poryadku rozroblennya profiliv ry`zy`ku [About the statement of the Procedure for development of risk profiles]*: nakaz Derzhavnoyi mytnoyi sluzhby Ukrainy vid 24.05.2012 no. 597. Available at: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v1514342-10> (accessed 15.06.2020).
17. *Mytnyj kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]*: Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 no. 4495-VI]. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (accessed 17.06.2020).
18. *Mytnyj kodeks Yevropejskogo Spivtovarystva [European Community Customs Code]*: reglament zatverdzheny`j Yevropejskym Parlamentom i Radoyu (YeS) vid 23.04.2008 no. 450. Available at: [http://logisticsinfo.ru/wp-content/uploads/2012/11/EUcustoms Regulation.pdf](http://logisticsinfo.ru/wp-content/uploads/2012/11/EUcustoms%20Regulation.pdf) (accessed 17.06.2020).
19. *Pro zatverdzhennya Koncepciyi systemy upravlinnya ryzykamy v Mytnij sluzhbi [On approval of the Concept of the risk management system in the Customs Service]*: postanova Respubliky Moldova vid 03.11.2005 no. 1144. Available at: http://www.customs.gov.md/files/acte/legi_ru/Risk.doc (accessed 17.06.2020).
20. *Mytnyj kodeks Azerbajdzhanskoyi respubliki [Customs Code of the Republic of Azerbaijan]*: zakon Respubliki Azerbajdzhan vid 20.09.2011 no. 200. Available at: <http://www.customs.gov.az/uploads/customs%20code.pdf> (accessed 17.06.2020).
21. *Tamozhennyj kodeks Respubliky Belarus [Customs Code of the Republic of Belarus]* ot 4 yanvarya 2007 goda no. 204-3. Available at: <http://pravo.by/main.aspx?guid=4061&p0=2007&p1=17> (accessed 23.04.2020).
22. *Tamozhennyj kodeks Respubliky Kazaxstan [Customs Code of the Republic of Kazakhstan]* ot 5 aprelya 2003 goda no. 401-2. Available at: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02778&ogl=all> (accessed 20.04.2020).
23. Pisnoj P. (2009) *Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy na shlyaxu analizu ta upravlinnya mytnymy ryzykamy [State Customs Service of Ukraine on the way of analysis and management of customs risks]*. Efektyvnist derzhavnogo upravlinnya: Zbirnyk naukovy prac [Efficiency of public administration: Collection of scientific works], vol. 18/19, pp. 344–353.
24. Shapky`n A.S. (2003) *Ekonomichni i finansovi rysky. Ocinka, upravlinnya, portfel investytsiy [Economic and financial risks. Evaluation, management, investment portfolio]*. Moscow: «Dashkov y K», 544 p.
25. Komarov O.V. *Mytnyj ryzik yak klyuchovyy element mexanizmu derzhavnogo ryzykmenedzhmentu v mytnij galuzi [Customs risk as a key element of the mechanism of state risk management in the customs industry]*. Available at: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/35594/1/savunova_2010_1_CA_ssues (accessed 18.06.2020).
26. Malcev A.A., Amynev R.B. (2006) *Systema upravlinnya ryzykamy v roboti mytnyx organiv [Risk management system in the work of customs authorities]*. Prykladna ekonomika [Applied economics], no. 4, pp. 89–92.
27. Cygichko V.N., Kononov A.A., Polikarpov A.K. (2007) *Koncepciya systemy upravlinnya ryzykamy porushennya mytnogo zakonodavstva [The concept of risk management system for violation of customs legislation]*. Praci ISA RAN [Proceedings of the ISA RAS]. T. 31, pp. 21–41.
28. Tereshhenko S.S., Galko S.V. (2010) *Pravova osnova formuvannya systemy analizu ryzykiv yak instrumentu vdoskonalennya tehnologiyi zdiysnennya mytnyx procedur [Legal basis for the formation of a risk analysis system as a tool for improving the technology of customs procedures]*. Mytna bezpeka [Customs security], no. 2, pp. 26–36.
29. Berezhnyuk I.G. (2014) *Upravlinnya ryzykamy v mytnij spravi: zarubizhnyj dosvid ta vitchyznyana praktyka: monografiya [Risk management in customs: foreign experience and domestic practice: a monograph]*. Xmelnyckyj: PP Melnyk A.A., 288 pp.
30. *Poryadok rozroblennya profiliv ryzykiv. Nakaz Derzhavnoyi mytnoyi sluzhby Ukrainy no. 1514 vid 22.12.2010. [Procedure for developing risk profiles. Order of the State Customs Service of Ukraine № 1514 dated 22.12.2010]*. Available at: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02778&ogl=all> (accessed 07.07.2020).

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В ТАМОЖЕННОМ ДЕЛЕ: СУЩНОСТЬ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

В статье рассмотрены сущность и теоретические основы управления рисками в таможенном деле. Доказано, что в научной литературе отсутствует единый подход к трактовке понятий «таможенный риск», «управление таможенными рисками», что объясняется полиаспектностью понятия «риск». Аргументировано, что фундаментальным свойством всех рисков является неопределенность, которая характеризуется недостаточной обеспеченностью процесса принятия решений знаниями относительно определенной проблемной ситуации. Источниками возникновения риска являются различного рода неопределенности – опасности и угрозы, так называемые факторы риска. Систематизированы факторы и источники таможенного риска (внешние и внутренние), что позволило сформулировать действенную систему выявления и прогнозирования нарушений таможенного законодательства. Проанализирована система управления таможенными рисками. Проведен обзор признаков для классификации видов таможенных рисков.

Ключевые слова: риски, потери, угроза, таможенный риск, разновидности таможенных рисков, управления таможенными рисками.

RISK MANAGEMENT IN CUSTOMS: ESSENCE AND THEORETICAL BASIS

The activities of customs authorities are carried out in conditions of uncertainty of the environment and the risks inherent in the process of moving goods across the customs border. These concepts are closely interrelated, as uncertainty refers to the state of nature, and risk is derived from the state of uncertainty, which describes the possibility of an undesirable event. In public administration, the relationship of these elements is the basis for the implementation of the risk management system. Given the annual growth of foreign economic activity between countries and enterprises, the issue of continuous improvement of customs risk management systems is becoming increasingly important, as evidenced by international and national customs legislation, as the development of an effective customs risk management system will protect Ukraine's national and customs interests. The purpose of this work is a comprehensive study of the theoretical foundations, features of the customs aspect of risk management in Ukraine in terms of its adaptation to new world economic trends. It is established that in the scientific literature there is no single approach to the interpretation of the concept of «customs risk management» and «customs risk», which is explained primarily by the multifaceted concept of «risk». Such approaches to the interpretation of the essence of customs risk as the probability / probability of violations of customs rules, the implementation of the customs threat, non-compliance with customs legislation, etc.; loss / danger of loss; a combination of the probability of violations and negative consequences. Customs risks in this case can be considered in a three-dimensional model: risk as an opportunity, risk as a danger, risk as uncertainty. In the process of presenting the material, the factors and sources of customs risk (external and internal) were systematized, which made it possible to formulate an effective system for detecting and forecasting violations of customs legislation. The customs risk management system is analyzed. The features for the classification of types of customs risks are generalized. It is proved that the main purpose of customs risk management is to ensure the security of the state and foreign economic trade and to take measures to predict, detect and prevent violations of the Customs Code.

Key words: risks, losses, threat, customs risk, types of customs risks, customs risk management.

8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-45>

УДК 657.62:303

Лисенко А.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Центральноукраїнський національний технічний університет

Lysenko Alla

Central Ukrainian National Technical University

СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ МЕТОДИКИ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті узагальнено складові елементи методики аналізу фінансової звітності малого підприємства з акцентуванням уваги на особливостях його проведення, з виокремленням мети, завдань, укрупнених об'єктів аналізу, визначенням особливостей його організації, переліку прийомів та способів аналізу, технічних засобів обробки інформації, формування системи показників, за допомогою яких доцільно проводити аналіз фінансової звітності малого підприємства. При цьому пропонується групувати показники, виходячи з того, які з них можна розрахувати виключно з використанням «Балансу», «Звіту про фінансові результати», а які – за поєднання цих двох форм фінансової звітності. Розроблено послідовність проведення аналізу фінансової звітності й визначення на її основі важливих аналітичних показників, що характеризують фінансовий стан малого підприємства, окреслено перспективу подальших досліджень.

Ключові слова: малі підприємства, методика аналізу, фінансова звітність, показники управління активами, фінансової стійкості, платоспроможності, рентабельності діяльності.

Постановка проблеми. Малі підприємства здійснюють значний вплив на функціонування національної економіки, надаючи їй необхідної гнучкості в ринкових умовах і частково вирішуючи соціальні проблеми в суспільстві. У 2018 році питома вага створеної ними доданої вартості становила 19,84% від загального обсягу доданої вартості усіх підприємств за витратами виробництва [1]. Рентабельність сукупної діяльності малих підприємств у 2018 році становила лише 2,7%, тоді як на середніх та великих за розміром підприємствах – відповідно, 4,6 та 5,2%. У 2010–2017 рр. сукупна діяльність малих підприємств взагалі була збитковою [2]. Значною мірою це пов'язано з тим, що на малих підприємствах не приділяється належна увага проведенню аналізу господарської діяльності. Зокрема, здебільшого не проводиться аналіз фінансової звітності, а отже, не використовуються можливості щодо покращення фінансового стану. У зв'язку з цим актуальним питанням залишається розроблення зрозумілої для керівників малих підприємств методики аналізу фінансової звітності таких суб'єктів господарювання з акцентуванням уваги на її важливих складових елементах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичному дослідженню показників фінансової звітності

підприємств приділяється значна увага у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, автори підручників та навчальних посібників з фінансового аналізу Л.О. Дорогань-Писаренко, С.М. Жукевич, В.В. Ковальов, М.Р. Лучко, В.О. Подольська, С.В.Тютюнник, Ю.М. Тютюнник, А.І. Фаріон, О.В. Яріш та інші [3–6] висвітлили категоріальний апарат, склад та структуру показників фінансової звітності, важливі індикатори оцінки фінансового стану підприємств. К.В. Измайлова [7, с. 101–114], Б.М. Литвин та М.В. Стельмах [8, с. 296–299], І.П. Отенко, Г.Ф. Азаренко та Г.А. Іващенко [9, с. 45–52] пропонують використовувати рейтинговий підхід та інтегральне оцінювання у процесі аналізу фінансового стану підприємств. Проте при цьому переважно враховані особливості методики проведення аналізу показників фінансової звітності середніх за розмірами та великих підприємств.

Виходячи з єдності загальних методичних підходів під час проведення аналізу фінансової звітності різних за розмірами суб'єктів господарювання, у публікаціях окремих науковців висвітлено певні особливості проведення аналізу фінансової звітності малих підприємств. Так, показники фінансового аналізу діяльності малих підприємств з позиції різних категорій спожива-

чів узагальнила Т.А. Гоголь [10, с. 392]. О.Д. Радченко запропонувала використовувати критерії фінансового аналізу за спрощеною звітністю з виокремленням внутрішнього та зовнішнього підходів до його проведення [11]. Водночас специфіка складання форм фінансової звітності малого підприємства вносить корективи у формування економічних показників та їх застосування у процесі аналітичних розрахунків важливих індикаторів діяльності й оцінки фінансового стану. З урахуванням цього складові елементи методики аналізу фінансової звітності малого підприємства, у тому числі й система показників для проведення аналізу, потребують більш детального дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті – узагальнити складові елементи методики аналізу фінансової звітності малого підприємства з акцентуванням уваги на особливостях його проведення, розробити послідовність дослідження фінансової звітності й визначення на її основі основних аналітичних показників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова звітність надає узагальнену інформацію її користувачам про фінансовий стан конкретного суб'єкта господарювання. Зокрема, зміст та форму фінансової звітності малого підприємства та мікропідприємства у складі «Балансу» (форма № 1-м (для мікропідприємства – 1-мс)) та «Звіту про фінансові результати» (форма № 2-м (2-мс)) визначає Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність» [12].

Аналіз фінансової звітності є необхідною складовою частиною в системі управління малим підприємством, дієвим засобом виявлення резервів, основою розроблення стратегій та управлінських рішень. Його слід проводити поетапно, зі встановленням системи показників та періодичності виконання аналітичних робіт, здійсненням загальної оцінки економічних процесів та господарських явищ на основі розроблення системи абсолютних та відносних показників. Так, абсолютними показниками є вартість майна, обсяги власного й залученого капіталу, суми доходів та витрат за складовими, що формують фінансовий результат. Відносні показники визначають шляхом співвідношення двох абсолютних величин. Зокрема, співвідношення власного капіталу та валюти балансу формує коефіцієнт автономії, а індикатори рентабельності розраховують залежно від мети оцінки відносної прибутковості.

Система показників для проведення аналізу формується залежно від видів та сфер діяльності конкретних суб'єктів господарювання, проте загальні аналітичні показники (рівень зношеності основних засобів, коефіцієнт оборотності оборотних активів, рівень рентабельності основної діяльності і т. ін.) застосовують на будь-якому підприємстві.

У процесі аналізу поряд з традиційними прийомами й методиками аналітичної обробки даних для виявлення проблем та розроблення шляхів їх вирішення можуть застосовуватися способи детермінованого та стохастичного факторного аналізу, проте на малих підприємствах,

як правило, застосування таких способів має обмежений характер, а належні підходи щодо якісного проведення аналітичних робіт реалізуються частково.

Аналіз фінансової звітності малого підприємства необхідно здійснювати з урахуванням дії законів та категорій діалектики, заснованих на вивченні економічних процесів та явищ у динаміці та розвитку.

Під час проведення аналізу фінансової звітності на малому підприємстві доцільно виокремлювати важливі складові елементи методики його проведення (рис. 1).

Економічні показники слід розглядати з урахуванням їх взаємозв'язків та взаємозалежностей. Водночас на формування показників фінансової звітності здійснює вплив значна кількість факторів. Тому аналіз доцільно спрямовувати передусім на виявлення тих факторів, які більш суттєво впливають на стан об'єктів дослідження.

Вважаю, що на малому підприємстві доцільно застосовувати таку послідовність дослідження фінансової звітності і визначення на її основі основних аналітичних показників, що характеризують фінансовий стан підприємства:

1. Провести горизонтальний та вертикальний аналіз форми № 1-м «Баланс», попередньо здійснивши арифметичну перевірку взаємозв'язку її складових.
2. Провести горизонтальний та вертикальний аналіз форми № 2-м «Звіт про фінансові результати», попередньо здійснивши арифметичну перевірку взаємозв'язку її складників.
3. Згрупувати економічні показники, виходячи з того, які з них можна розрахувати виключно з використанням «Балансу», «Звіту про фінансові результати», а які – при поєднанні цих двох форм фінансової звітності. Здійснити розрахунок відповідних показників, зробити висновки стосовно динаміки їх змін.
4. Провести факторний аналіз формування доходів, витрат, фінансових результатів діяльності малого підприємства.
5. Узагальнити результати аналізу з метою розроблення управлінських рішень щодо покращення фінансового стану малого підприємства.

На основі використання інформації форми № 1-м «Баланс» традиційно проводиться аналіз складу й структури активів (майна) та пасивів (джерел формування майна), оцінюється динаміка їх змін. Водночас під час дослідження складу активів вважаю доцільним додатково визначати такі відносні величини:

- співвідношення суми нарахованого зносу та первісної вартості основних засобів;
- співвідношення необоротних та оборотних активів.

Такий підхід дасть можливість оцінити рівень зношеності основних засобів на дату балансу, визначити роль необоротних та оборотних активів у формуванні майна малого підприємства.

Пасив балансу формують власні та прирівняні до них кошти, а також залучені (у тому числі позикові) кошти. При проведенні аналізу пасивів традиційно здійснюють розрахунок основних показників фінансової стійкості:

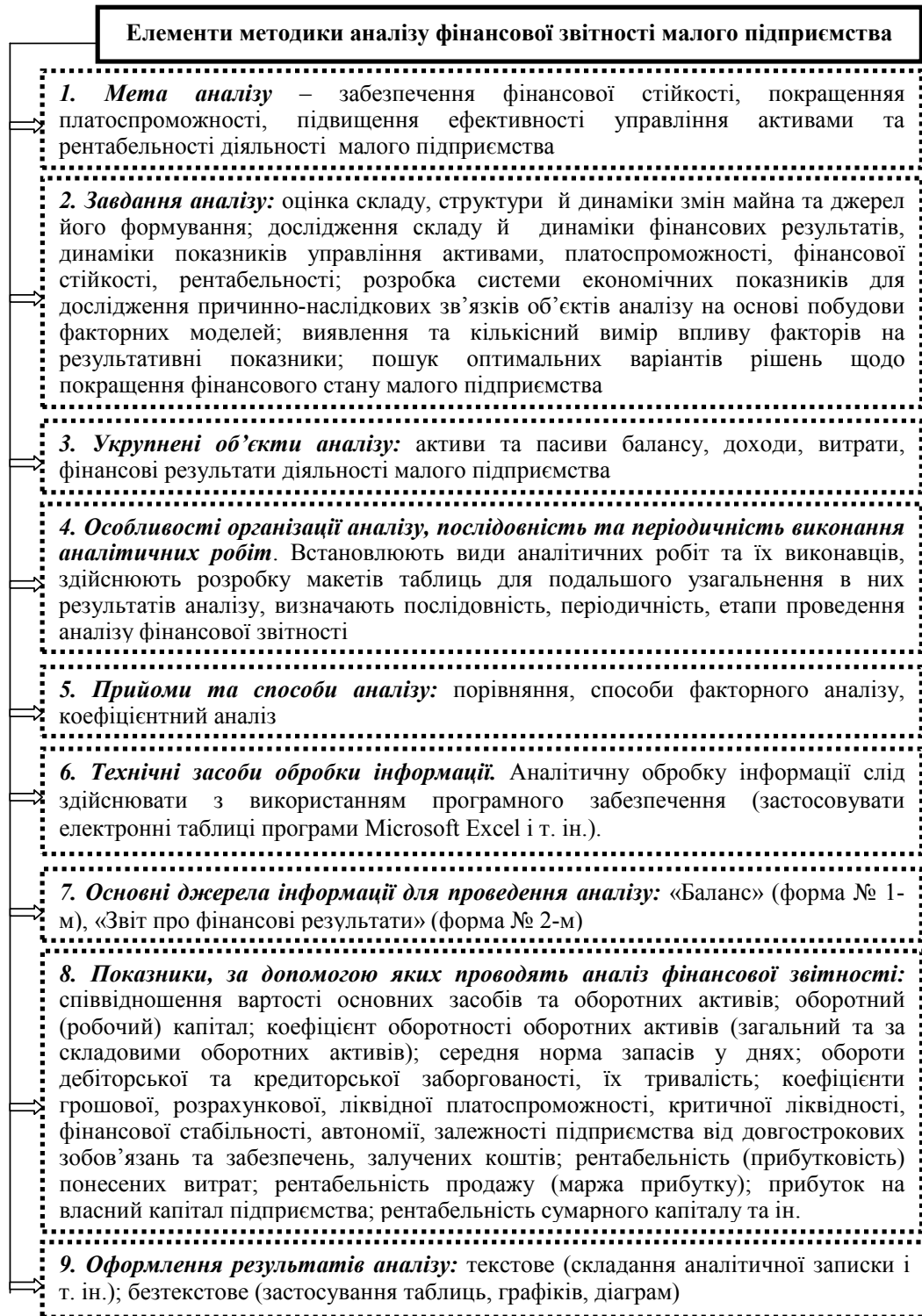

Рис. 1. Складові елементи методики аналізу фінансової звітності малого підприємства

Джерело: розробка автора

– коефіцієнт фінансової стабільності ($K_{фст}$):

$$K_{фст} = \frac{B_k}{\Sigma B}, \quad (1)$$

де B_k – власні кошти;

ΣB – залучені кошти;

– коефіцієнт автономії (фінансової незалежності) ($K_{авт}$):

$$K_{авт} = \frac{B_k}{\Sigma B}, \quad (2)$$

де B_k – власні кошти;

ΣB – валюта балансу;

– коефіцієнт залежності підприємства від довгострокових зобов'язань та забезпечень ($K_{залеж}$):

$$K_{залеж} = \frac{Дз}{B_k}, \quad (3)$$

де $Дз$ – довгострокові зобов'язання та забезпечення;

B_k – власні кошти;

– коефіцієнт залучених коштів ($K_{зк}$):

$$K_{зк} = \frac{Зк}{\Sigma B}, \quad (4)$$

$Зк$ – залучені кошти;

ΣB – валюта балансу.

Коефіцієнт фінансової стабільності повинен перевищувати 1. Позитивною динамікою змін коефіцієнта залежності підприємства від довгострокових зобов'язань та забезпечень є його зниження. У валюті балансу частка власних коштів має перевищувати 0,5, а частка залучених коштів не повинна бути більшою 0,5 (50 %).

Водночас слід зазначити, що у балансі малого підприємства довгострокові зобов'язання, цільове фінансування та забезпечення відображають сумарно за кодом 1595, що створює незручності при проведенні аналізу, зокрема, у процесі виокремлення коштів цільового фінансування як таких, що є прирівняними до власних, а також складової залучених коштів – довгострокових зобов'язань та забезпечень.

Поеднуючи складові активів та пасивів балансу, здійснюють розрахунок таких основних показників платоспроможності:

– коефіцієнт грошової платоспроможності (абсолютної ліквідності) ($K_{гн}$):

$$K_{гн} = \frac{Г + \Pi_i}{\Pi_3}, \quad (5)$$

де $Г$ – гроші та їх еквіваленти;

Π_i – поточні фінансові інвестиції;

Π_3 – поточні зобов'язання;

– коефіцієнт розрахункової платоспроможності (середній коефіцієнт ліквідності) ($K_{рп}$):

$$K_{рп} = \frac{A_o}{\Pi_3}, \quad (6)$$

де A_o – оборотні активи;

Π_3 – поточні зобов'язання;

– коефіцієнт ліквідної платоспроможності ($K_{лн}$):

$$K_{лн} = \frac{A_o}{Дз + \Pi_3}, \quad (7)$$

де A_o – оборотні активи;

$Дз$ – довгострокові зобов'язання і забезпечення;

Π_3 – поточні зобов'язання.

Коштами і їх еквівалентами та поточними фінансовими інвестиціями має бути погашено 20-35 % поточних зобов'язань. Обсяг оборотних активів повинен перевищувати суму поточних зобов'язань в 1,7-2 рази. Співвідношення суми оборотних активів до обсягу довгострокових зобов'язань і забезпечень та поточних зобов'язань повинне перевищувати 1.

Малі підприємства, які складають «Звіт про фінансові результати» з урахуванням вимог НП(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність», для аналізу використовують такі показники фінансових результатів:

– фінансовий результат до оподаткування (як результат віднімання від суми доходів суми витрат);

– чистий прибуток (збиток).

У процесі аналізу формування фінансових результатів детально досліджують складові доходів та витрат, відображені у формі №2-м «Звіт про фінансові результати». Доцільно проводити факторний аналіз фінансових результатів з використанням балансового прийому аналізу.

На основі інформації, відображеної у формі № 2-м «Звіт про фінансові результати», можна визначити такі основні показники рентабельності:

– рентабельність (прибутковість) понесених витрат (P_v):

$$P_v = \frac{\Pi_p}{C_p} \times 100\%, \quad (8)$$

де Π_p – прибуток від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

C_p – собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг);

– рентабельність продажу (маржа прибутку) ($P_{прод}$):

$$P_{прод} = \frac{\Pi_p}{Чдр}, \quad (9)$$

де Π_p – прибуток від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

$Чдр$ – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

Поеднавши економічні показники, відображені у формах №№ 1-м та 2-м, визначають важливі показники управління активами, прибуток на власний капітал підприємства, рентабельність сумарного капіталу:

– коефіцієнт оборотності запасів ($K_{обз}$):

$$K_{обз} = \frac{Чдр}{Зс}, \quad (10)$$

де $Чдр$ – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

$Зс$ – середній залишок запасів;

– середня норма запасів у днях (H_c):

$$H_c = \frac{Кд}{K_{обз}}, \quad (11)$$

де $Кд$ – кількість днів у періоді;

$K_{обз}$ – коефіцієнт оборотності запасів;

– оборот дебіторської заборгованості (Od):

$$Od = \frac{Чдр}{Д}, \quad (12)$$

де $Чдр$ – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

$Д$ – середня дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги;

– тривалість обороту дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги ($Tд$):

$$Tд = \frac{Д}{Чдр} \times Кд, \quad (13)$$

де $Д$ – середня дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги;

$Чдр$ – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

$Кд$ – кількість днів у періоді;

– оборот кредиторської заборгованості (Ok):

$$Ok = \frac{Чкр}{К}, \quad (14)$$

де $Чкр$ – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

$К$ – середня кредиторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги;

– тривалість обороту кредиторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги ($Tк$):

$$Tк = \frac{К}{Чкр} \times Кд, \quad (15)$$

де $К$ – середня кредиторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги;

$Чкр$ – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

$Кд$ – кількість днів у періоді;

– порівняння тривалості оборотів кредиторської та дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги ($Knop$):

$$Knop = \frac{Tк}{Tд}, \quad (16)$$

де $Tк$ – тривалість обороту кредиторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги;

$Tд$ – тривалість обороту дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги;

– прибуток на власний капітал підприємства ($Пвк$):

$$Пвк = \frac{Пч}{Вк}, \quad (17)$$

де $Пч$ – чистий прибуток;

$Вк$ – середня вартість власного капіталу;

– рентабельність сумарного капіталу ($Рк$):

$$Рк = \frac{Пч}{А} \times 100\%, \quad (18)$$

де $Пч$ – чистий прибуток;

$А$ – середня вартість активів (капіталу).

У процесі аналізу проводять оцінку динаміки змін показників за попередні та поточний звітні періоди, виявляють фактори, які позитивно чи негативно впливають на процес формування та динаміку змін результативних показників. Результати аналізу узагальнюють та використовують під час розроблення висновків та пропозицій щодо покращення фінансового стану малого підприємства.

Висновки. Таким чином, аналіз фінансової звітності є важливим елементом у системі управління малим підприємством і дієвим засобом виявлення резервів, основою розроблення науково обґрунтованих управлінських рішень. Такий аналіз слід здійснювати за методикою, складовими елементами якої є мета, завдання, об'єкти, особливості організації аналізу, прийому та способи, технічні засоби обробки інформації, система показників, за допомогою яких проводять аналіз, вимоги стосовно оформлення результатів аналізу. Водночас доцільно групувати показники, виходячи з того, які з них можна розрахувати виключно з використанням «Балансу», «Звіту про фінансові результати», а які – за поєднання цих двох форм фінансової звітності. З урахуванням цього розроблена послідовність дослідження фінансової звітності й визначення на її основі основних аналітичних показників, що характеризують фінансовий стан підприємства.

Під час дослідження складу активів пропонується визначати співвідношення суми нарахованого зносу та первісної вартості основних засобів, а також необоротних та оборотних активів, що дасть можливість оцінити рівень зношеності основних засобів на дату балансу, визначити роль необоротних та оборотних активів у формуванні майна малого підприємства. Оскільки у процесі аналізу пасивів виникають певні незручності, пропонується виокремлювати у розділі II пасиву балансу кошти цільового фінансування як такі, що є притриманими до власних, а також складник залучених коштів – довгострокові зобов'язання та забезпечення. Подальші дослідження повинні спрямовуватись на пошук шляхів удосконалення методики аналізу, визначених з урахуванням специфіки діяльності і формування показників, відображених у звітності малого підприємства.

Список літератури:

1. Додана вартість за витратами виробництва підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2012–2018 роках / Офіційний сайт державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.06.2020).
2. Рентабельність операційної та всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства / Офіційний сайт державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.06.2020).
3. Ковалев В. В. Анализ финансовой отчетности : учебное пособие. Москва : Велби, 2006. 432 с.

4. Лучко М. Р., Жукевич С. М., Фаріон А. І. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 304 с.
5. Подольська В. О., Ярш О. В. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 488 с.
6. Тютюнник Ю.М., Дорогань-Писаренко Л.О., Тютюнник С.В. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Полтава : ПДАА, 2016. 430 с.
7. Измайлова К. В. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Вид. 2. Київ : МАУП, 2001. 152 с.
8. Литвин Б.М., Стельмах М.В. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Київ : «Хай Тек Прес», 2008. 336 с.
9. Отенко І.П., Азаренко Г.Ф., Іващенко Г.А. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Харків : КНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 156 с.
10. Гоголь Т.А. Особливості методики фінансового аналізу підприємств малого бізнесу. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2013. № 2(66). С. 391–398.
11. Радченко О.Д. Основи фінансового аналізу за даними спрощеної звітності фермерських господарств. Облік і фінанси АПК : бухгалтерський портал. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/osnovi-finansovogo-analizu-za-danimi-sproschenoj-zvitnosti.html> (дата звернення: 22.06.2020).
12. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність» : Наказ Міністерства фінансів України від 25.02.2000 р. № 39 (у редакції наказу Міністерства фінансів України 24.01.2011 р. № 25, редакція від 23.07.2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00> (дата звернення: 25.06.2020).

References:

1. Oficijnyj sajт derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Dodana vartistj za vytratamy vyrobnyctva pidpryjemstv za vydamy ekonomichnoji dijalnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidpryjemstva u 2012–2018 rokakh. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 27 June 2020).
2. Oficijnyj sajт derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Rentabelnistj operacijnoji ta vsijeji dijalnosti pidpryjemstv za vydamy ekonomichnoji dijalnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidpryjemstva. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 27 June 2020).
3. Kovalev V.V. (2006) Analiz finansovoy otchetnosti: uchebnoe posobie [Financial Statement Analysis: A Training Manual]. Moscow: Velbi, 432 p.
4. Luchko M.R., Zhukevych S.M., Farion A.I. (2016) Finansovyj analiz: navchalnyj posibnyk [Financial analysis: educational tutorial]. Ternopilj: TNEU, 304 p.
5. Podoljsjka V.O., Jarish O.V. (2007) Finansovyj analiz: navchalnyj posibnyk [Financial analysis: educational tutorial]. Kyjiv: Centr navchalnoji literatury, 488 p.
6. Tjutjunnyk Ju.M., Doroghanj-Pysarenko L.O., Tjutjunnyk S. V. (2016) Finansovyj analiz: navchalnyj posibnyk [Financial analysis: educational tutorial]. Poltava: PDAA, 430 p.
7. Izmajlova K.V. (2001) Finansovyj analiz: navchalnyj posibnyk [Financial analysis: educational tutorial]. Kyjiv: MAUP, 152 p.
8. Lytvyn B.M., Steljmakh M.V. (2008) Finansovyj analiz: navchalnyj posibnyk [Financial analysis: educational tutorial]. Kyjiv: «Khaj Tek Pres», 336 p.
9. Otenko I.P., Azarenko Gh. F., Ivashhenko Gh. A. (2015) Finansovyj analiz: navchalnyj posibnyk [Financial analysis: educational tutorial]. Kharkiv: KNEU im. S. Kuznecja, 156 p.
10. Ghogholj T.A. (2013) Osoblyvosti metodyky finansovogho analizu pidpryjemstv malogho biznesu [Features of the methodology of financial analysis of small busines]. *Visnyk Chernihivskogho derzhavnogho tekhnologichnogho universytetu*, no. 2(66), pp. 391–398.
11. Radchenko O.D. Osnovy finansovogho analizu za danymy sproshhenoji zvitnosti fermersjkykh ghospodarstv [Fundamentals of financial analysis according to simplified reporting of farms]. *Oblik i finansy APK: bukhghaltersjkyj portal*. Available at: <http://magazine.faaf.org.ua/osnovi-finansovogo-analizu-za-danimi-sproschenoj-zvitnosti.html> (accessed 28 June 2020).
12. Pro zatverdzhennja Nacionalnogho polozhennja (standartu) bukhghalterskogho obliku 25 «Sproshhena finansova zvitnistj» [On approval of the National Regulation (standard) of accounting 25 «Simplified financial statements»]. *Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy* vid 25.02.2000, no. 39 (u redakciji nakazu Ministerstva finansiv Ukrainy 24.01.2011, no. 25, redakcija vid 23.07.2019). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00> (accessed: 28 June 2020).

СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЭЛЕМЕНТЫ МЕТОДИКИ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ МАЛОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье обобщены составляющие элементы методики анализа финансовой отчетности малого предприятия с акцентированием внимания на особенностях его проведения, с выделением цели, задач, укрупненных объектов анализа, определением особенностей его организации, перечня приемов и способов анализа, технических средств обработки информации, формированием системы показателей, с помощью которых целесообразно проводить анализ финансовой отчетности малого предприятия. При этом предлагается группировать показатели, исходя из того, какие из них можно рассчитать только с использованием «Баланса», «Отчета о финансовых результатах», а какие – при сочетании этих двух форм финансовой отчетности. Разработана последовательность проведения анализа финансовой отчетности и определения на ее основании важных аналитических показателей, характеризующих финансовое состояние малого предприятия, определена перспектива дальнейших исследований.

Ключевые слова: малые предприятия, методика анализа, финансовая отчетность, показатели управления активами, финансовой устойчивости, платежеспособности, рентабельности деятельности.

COMPONENT ELEMENTS OF THE METHOD OF ANALYSIS OF FINANCIAL STATEMENTS OF A SMALL ENTERPRISE

Small enterprises form a significant share of value added from the total amount created by all enterprises, significantly affect the functioning of the national economy and give it the necessary flexibility in market conditions, partially solve social problems in society. In 2010–2017, the total activity of small enterprises was unprofitable, and in 2018 its profitability was only 2.7%. This is largely due to the fact that small enterprises, in the vast majority of cases, do not conduct economic analysis and, in particular, analysis of financial statements, and therefore do not use opportunities to improve their financial condition. Therefore, the development of a clear for managers of such enterprises methods of analysis of financial statements with emphasis on its important components is an urgent issue that needs to be addressed. Some components of the methodology of analysis of financial statements, including a system of indicators for analysis, need more detailed research. The article summarizes the components of the methodology of analysis of financial statements of a small enterprise with emphasis on the features of its implementation, highlighting the purpose, objectives, consolidated objects of analysis, defining the features of its organization, list of techniques and methods of analysis, technical means of information processing, with which it is advisable to analyze the financial statements of a small enterprise. It is proposed to group the indicators based on which of them can be calculated exclusively using the «Balance», «Statement of financial performance», and which – by combining these two forms of financial reporting. The sequence of analysis of financial statements of a small enterprise, which provides for horizontal and vertical analysis of forms № 1-m «Balance Sheet» and № 2-m «Statement of Financial Results» with prior arithmetic verification of the relationship of their components, grouping and calculation of economic indicators, factor analysis of the formation of income, expenses, financial results, generalization of the results of the analysis in order to develop management decisions to improve the financial condition of a small enterprise. With this in mind, it is proposed to determine the important analytical indicators that characterize the financial condition of a small enterprise, the prospects for further research are outlined.

Key words: small enterprises, methods of analysis, financial reporting, indicators of asset management, financial stability, solvency, profitability.

9. СТАТИСТИКА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-46>

УДК 614.2:311

Ціщук Р.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового контролю та аудиту,
Тернопільський національний економічний університет

Котис Н.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу,
Тернопільський національний економічний університет

Tsishchyk Roman, Kotys Nataliya

Ternopil National Economic University

ОПТИМІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ОСНОВІ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ

У статті акцентовано увагу на зростаючій ролі статистики в управлінні сферою охорони здоров'я. Обґрунтовано доцільність використання статистичних баз даних та статистичного інструментарію для оцінки діяльності медичних установ. Доведено, що ефективне управління закладом охорони здоров'я пов'язане з необхідністю своєчасного отримання та аналізу повної, достовірної, науково обґрунтованої статистичної інформації. Визначено сутність та методологічні основи статистичного забезпечення управління закладом охорони здоров'я. Проведено аналіз ефективності застосування статистичних методів у процесі управління медичною установою. Досліджено проблеми та обґрунтовано напрями вдосконалення статистичного забезпечення аналізу діяльності закладів охорони здоров'я для ефективного менеджменту.

Ключові слова: охорона здоров'я, медичні установи, заклади охорони здоров'я, управління, менеджмент, статистика, статистичні методи, статистичне забезпечення, статистичний інструментарій, бази даних, інформація.

Постановка проблеми. Адаптація закладів охорони здоров'я до сучасних умов полягає у їх готовності та здатності швидко пристосовуватися й успішно функціонувати у мінливому конкурентному середовищі, яке формується під комплексним впливом політичних, економічних, соціальних, правових, культурних та інших чинників, що впливають на роботу цих медичних установ. Підвищення рівня пристосування закладів охорони здоров'я до викликів сьогодення неминуче пов'язане з комплексним рішенням існуючих нині проблем різними засобами: правовими, економічними, адміністративними, інформаційними, психологічними тощо [1, с. 37].

У зв'язку із цим у сфері охорони здоров'я посилюється значення інструментарію таких дисциплін, як економіка, інформатика, математика та, безумовно, статистика, яка у широкому сенсі є методологією оптимізації економічних та управлінських процесів [2, с. 4].

У процесі управління у сфері охорони здоров'я статистика грає виняткову роль. Вона виконує функцію

зворотного зв'язку, без чого ефективний менеджмент стає неможливим. За допомогою кількісних методів дослідження й урахування впливу соціально-економічних і екологічних чинників медична статистика виявляє основні тенденції та закономірності формування громадського здоров'я і розвитку медицини, тим самим сприяючи прийняттю науково обґрунтованих управлінських рішень та ефективному менеджменту у системі охорони здоров'я.

Використання статистичної методології в організації системи управління медичними установами різного типу і форм власності дасть змогу розробляти й ефективно реалізовувати управлінські рішення у сфері охорони здоров'я, збільшити ефективність медичного обслуговування населення, підвищити рівень адаптації закладів охорони здоров'я до роботи у ринкових умовах та забезпечити їхні конкурентні можливості. Зазначене актуалізує дослідження можливостей застосування статистичних методів у процесі управління діяльністю закладу охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна та зарубіжна школи статистики показали можливість широкого застосування статистичної методології до вдосконалення управління безліччю різноманітних соціально-економічних систем. На дослідженнях застосування статистичних інструментів в управлінні сферою охорони здоров'я зосереджували свою увагу такі вчені, як: Ю.В. Волошин [3], Л.Г. Жук [4], В.І. Колесник [5], І.С. Мильнікова [2], Є.В. Ползін [6], Ю.А. Тюков [6] та ін.

Незважаючи на теоретичну цінність і практичну значимість напрацювань вищезазначених науковців, проблематика використання статистичних методів в управлінні закладами охорони здоров'я потребує уточнення та подальшого наукового пошуку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення сутності статистики у медичній галузі та наукове обґрунтування доцільності використання статистичних методів для вдосконалення процесу управління закладом охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні серйозні прорахунки в управлінні пов'язані з ігноруванням статистики як потужного інструменту, який в умовах безпрецедентного зростання інформаційних потоків і, зокрема, недостовірної інформації дає змогу адекватно й повно аналізувати тенденції та залежності, а також прогнозувати економічні процеси.

Головною метою закладів, що працюють у сфері охорони здоров'я і надають медичні послуги, є не тільки подовження людського життя, а й забезпечення якісного та здорового життя. Вирішення цих завдань вимагає якісної статистичної інформації й своєчасної модернізації системи статистичного спостереження за станом здоров'я населення і розвитком охорони здоров'я.

Ефективне управління закладом охорони здоров'я неможливе без побудови сучасної гнучкої та прозорої статистичної системи інформації, здатної оперативно й об'єктивно відображати тенденції ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я і стану здоров'я населення України [4, с. 30].

Статистика охорони здоров'я здатна допомогти керівникам медичних установ оцінювати якість і ефективність лікувально-профілактичної роботи їхнього закладу та оперативно управляти установою [6, с. 36; 7], адже добре відомо, що ефективний менеджмент можливий лише на основі надійної інформації, що постійно надходить до осіб, які приймають рішення (керівників).

Сучасні методи управління потребують надійного інформаційного забезпечення, вироблення нової стратегії збору, обробки та аналізу інформації.

Керівники закладів охорони здоров'я в оперативній і прогностичній роботі постійно використовують статистичні дані. Тільки кваліфікований аналіз статистичних даних, оцінка подій і відповідні висновки дають змогу приймати правильне управлінське рішення, сприяють кращій організації роботи закладу охорони здоров'я, більш точному плануванню й прогнозуванню. Статис-

тичні дані допомагають контролювати діяльність медичної установи, оперативно керувати та робити висновки про якість і ефективність лікувально-профілактичної роботи. Керівник будь-якого рівня під час складання поточних і перспективних планів роботи повинен ґрунтуватися на вивченні й аналізі тенденцій та закономірностей розвитку як охорони здоров'я, так і стану здоров'я населення свого району, області, міста тощо.

Будь-який критерій діяльності закладу охорони здоров'я найкраще дасть змогу оцінити правильна і достовірна статистика. Ведення статистичних даних, здійснення статистичного аналізу, використання статистичної методології дають змогу виявити ключові моменти у діяльності медичного закладу, істотно підвищити ефективність його роботи, поліпшити якість надання медичних послуг.

Статистика сприяє вирішенню низки проблем управління, зокрема дає змогу:

- володіти ситуацією у закладі охорони здоров'я, постійно відстежувати позитивні і негативні тенденції у його роботі;
- провести оцінку будь-якої медичної послуги за критеріями її успішності;
- виробити подальшу стратегію розвитку медичної установи на основі статистичних даних;
- керівникам усіх рівнів почуватися впевнено та безпечно за рахунок використання достовірних даних;
- оперувати тільки фактами, які мають достовірне походження;
- визначити чіткий графік преміювання працівників, а також точні критерії оцінки їхньої роботи;
- виділити напрями та сфери, яким найбільш необхідні коректування або поліпшення [8, с. 44].

Статистична методологія передбачає формування кількісних характеристик економічних явищ. Однією із цілей статистичного методу є представлення кількісних даних у систематизованій і стислій формі для кращого їх сприйняття, розуміння та подальшого аналізу з метою виявлення протиріч і недоліків, що підлягають усуненню, пошуку шляхів їх подолання та вироблення відповідних рекомендацій.

Вивчення й аналіз кількісних аспектів суспільних відносин нерозривно пов'язані з їх якісним змістом, тобто кількісне співвідношення не існує без якісної визначеності. Колонки з тисяч і навіть мільйонів цифр виглядають дуже переконливо, але мало що можуть сказати про досліджуване явище чи процес. Е. Сігел справедливо стверджує, що «ми ніколи не зможемо абсолютно точно сказати, що трапиться в майбутньому. Однак усвідомлення того, що одні можливості є більш правдоподібні, ніж інші, і кількісний опис (за допомогою відповідних чисел) цих відносин дає нам переваги порівняно з тими, хто зовсім не має уявлення про те, що станеться, або покладається лише на свої відчуття, не маючи для цього об'єктивних передумов. Найкраще поєднувати розуміння ймовірностей з усіма доступними знаннями і досвідом» [9, с. 220].

Статистична методологія повинна бути частиною процесу вироблення та прийняття управлінських рішень, адже можливість систематизувати отриману інформацію, перевірити її якість і достовірність дає змогу керівнику розкрити закономірності розвитку суспільно-економічних явищ, дослідити тенденції у галузі охорони здоров'я, здійснити прогноз розвитку діяльності медичної установи, визначити хід та результати медичної діяльності закладу охорони здоров'я, підвищити його конкурентні можливості на ринку медичних послуг [10, с. 123].

Теорія статистичних методів націлена на вирішення реальних завдань, тому в ній постійно виникають постановки нових завдань аналізу статистичних даних, розвиваються й обґрунтовуються нові методи, також відзначається і зростаюча роль сучасних інформаційних технологій [11, с. 69–70].

Діяльність системи охорони здоров'я залежить від багатьох чинників, які важко передбачити і виміряти. Невизначеність у галузі охорони здоров'я є її дуже важливим параметром, тому без відповідного інформаційного забезпечення не може існувати система управління медичним закладом.

Метою збору інформації є отримання знань, необхідних для вироблення управлінських рішень, спрямованих на вдосконалення організації медичної допомоги чи лікувального процесу.

Джерелами інформації можуть бути документи: внутрішні – це найчастіше медична документація закладу охорони здоров'я; зовнішні – зміни у законодавчій системі, у соціальній та економічній сферах тощо.

Сьогодні закладами охорони здоров'я широко застосовуються різноманітні інформаційні системи, які можуть слугувати для вирішення таких завдань:

- створення єдиного інформаційного простору для прискорення доступу до інформації, підвищення якості медичної документації;
- моніторингу та оперативного управління процесом надання медичної допомоги для зниження ймовірності лікарської помилки;
- підвищення прозорості діяльності закладу охорони здоров'я і ефективності прийнятих управлінських рішень;
- аналізу економічних аспектів надання медичної допомоги;
- забезпечення медичної установи програмними засобами формування статистичної звітності на підставі обробки первинних документів;
- забезпечення накопичення первинних і статистичних даних на рівні медичного закладу для аналізу стану здоров'я населення, що обслуговується, і діяльності установи.

Довгий час статистична обробка інформації була трудомісткою і складною процедурою. Однак із розвитком комп'ютерної техніки навіть найскладніші статистичні розрахунки оперативно виконуються сучасними програмами, наприклад Excel MS Office, Statistica, Statgraphics, MatLab і MathCad тощо [3, с. 30].

Прикладні програми дають змогу вирішити низку важливих практичних завдань закладу охорони здоров'я на основі наявної інформації, зокрема оперативно визначити:

- середню кількість звернень за наданням первинної медичної допомоги за певними видами нозології до конкретного лікаря; це дасть змогу визначити межі дільниць, що обслуговуються, для раціонального розподілу навантаження на лікаря;
- середню кількість звернень за наданням медичної допомоги вдруге в житті за певними нозологіями, що дасть змогу прогнозувати приналежність пацієнта до певної групи ризику;
- середню кількість звернень за наданням медичної допомоги вдруге за рік, що дасть змогу прогнозувати можливість попадання даного пацієнта в групи диспансерного спостереження;
- середню кількість збігів між первинним і заключним діагнозом, що дасть змогу оцінювати якість діагностичних заходів;
- середню кількість показників результату лікування: одужання, поліпшення, погіршення, госпіталізація, смерть тощо, що дасть змогу оцінювати якість і адекватність методів лікування;
- показник інтенсивності навантаження лікаря для з'ясування середнього навантаження на лікарську посаду;
- показник складності виконаних робіт як однієї з характеристик діяльності лікаря, показників якості та медичної результативності процесу надання медичної допомоги для оцінки відповідності застосовуваних технологій проблемам стану здоров'я пацієнтів;
- а також полегшити ухвалення управлінських рішень, спрямованих на здійснення основного завдання закладу охорони здоров'я, – забезпечення надання медичної допомоги в повному обсязі відповідно до нормативних вимог, планових завдань і мінімальних витрат на основі оцінки найбільш значущих чинників.

Для вирішення вищезазначених завдань як вихідні дані використовуються бази даних закладу охорони здоров'я. Вихідні дані отримують за допомогою SQL-запитів, обробляють, застосовуючи основні положення математичної статистики [11, с. 86].

Виходячи зі специфіки діяльності закладів охорони здоров'я в ринкових умовах, методологічні основи статистичного забезпечення управління медичною установою повинні бути адекватні основним напрямкам регулювання галузі охорони здоров'я у цілому, будуватися на використанні цільового та функціонального підходів, передбачати використання спеціальних методів аналізу (рис. 1).

Розроблення різних підходів до сутності статистичного забезпечення, а також його місця в системі управління медичною установою дає підстави визначити як основне завдання побудови статистичного забезпечення управління закладом охорони здоров'я використання науково обґрунтованої системи показників, яка відповідала б умовам і специфіці протікання територіальних та загальнодержавних процесів у цій

Рис. 1. Методологічні основи статистичного забезпечення управління закладами охорони здоров'я

Джерело: сформовано авторами на основі [5; 10; 12]

сфері [5, с. 134–138]. При цьому основне призначення статистичного забезпечення управління для окремих медичних закладів полягає у тому, що на основі встановлених кількісних характеристик масових явищ і процесів у галузі визначаються зміст та напрями управлінських рішень.

Процес побудови системи статистичного забезпечення управління закладом охорони здоров'я з урахуванням його складності і багатовекторності доцільно розділити на окремі етапи.

Перший етап включає визначення об'єктів, цілей та завдань управління, а також чинників, які зумовлюють розвиток медичної установи.

На другому етапі процесу побудови системи статистичного забезпечення доцільно визначити мету, завдання та принципи, на основі яких формуються основні складники системи.

Третій етап включає визначення системи показників та інструментарій, а також розроблення методич-

ного забезпечення з метою діагностики стану і тенденцій розвитку закладу охорони здоров'я.

Останньою структурною частиною системи статистичного забезпечення управління закладом охорони здоров'я є визначення взаємозв'язків зі споживачами, а також зміст і напрями розроблення управлінських рішень, виконаних на основі статистичних досліджень.

Метою діяльності медичних закладів є збереження здоров'я людей, зниження смертності, захворюваності та інвалідизації населення за оптимального використання фінансових, матеріальних і кадрових ресурсів. Проблема полягає у тому, що охорона здоров'я є вкрай складною динамічною системою з безліччю взаємопов'язаних різномірних показників і критеріїв оцінки, причому іноді різноспрямованої дії. Окрім того, під час оцінки медичних послуг украй важливий суб'єктивний чинник, що включає ціннісні установки й особливості сприйняття людьми навколишнього світу.

Індикатори здоров'я населення і діяльності медичних установ дуже багатогранні та неоднозначні, адже поліпшення одних показників часто призводить до погіршення інших. Особливо це стосується узагальнених показників. Наприклад, скорочення смертності від серцево-судинних захворювань може призвести до збільшення захворюваності та смертності від онкологічних чи інших захворювань, пов'язаних із віком людини. Люди будуть просто доживати до появи у них даної патології. Висока смертність у певних медико-демографічних групах населення в певний період часу може призвести до зниження захворюваності і збільшення середньої тривалості життя. Проведення диспансеризації та поліпшення діагностики веде до формального збільшення рівня захворюваності.

Хоча й існують методологічні підходи до вирішення зазначених проблем (розрахунки вікових показників захворюваності та смертності однорідних груп населення, вибіркові дослідження, експертні оцінки, різні методи статистичного аналізу тощо), наявність занадто великої кількості показників діяльності охорони здоров'я ускладнює її оцінку і практичне використання в процесі управління медичним закладом. Водночас розрахунок інтегрованих показників дає занадто загальну – грубу оцінку.

Без чіткого визначення пріоритетних цілей, показників їх досягнення, а також параметрів ефективності використання витрачених на це фінансових, матеріальних і кадрових ресурсів ефективне управління закладом охорони здоров'я неможливе. У нашому разі під ефективністю розуміється ступінь досягнення поставлених завдань з урахуванням витрат на їх виконання, тобто ефективність – це похідна функція від досягнутих результатів і витрат на їх досягнення. Причому залежність результатів діяльності від витрат рідко буває лінійною. Іноді незначні витрати дають дуже гарну віддачу, і, навпаки, у певних умовах використання значних ресурсів практично не приносить результатів, а отже, ефективність їх використання прямує до нуля.

Для вибору пріоритетів і практичного вирішення завдань підвищення ефективності діяльності закладу охорони здоров'я можна використовувати різні види медико-економічного аналізу, методи клінічної епідеміології та математичного моделювання. Методи їх застосування в охороні здоров'я розроблено досить повно. Однак для їх практичного використання необхідні бази первинних даних на основі релевантних показників. А тут ми стикаємося з комплексом організаційно-методичних проблем, які сьогодні не вирішені та навряд чи будуть вирішені в найближчому майбутньому.

По-перше, це недосконалість чинної галузевої системи статистичних показників. Основним її недоліком є надмірне укрупнення. Недостатньо ефективно використовуються показники якості і доступності медичної допомоги, раціонального використання фінансів, кадрів, медичного обладнання, показники, пов'язані з якістю життя, тощо.

По-друге, критерії оцінки закладів охорони здоров'я не включають показники загальних витрат, пов'язаних із хворобою людини. Тим часом під час аналізу економічної ефективності необхідно враховувати всі витрати хворого, його сім'ї, роботодавця і суспільства у цілому, а не тільки прямі витрати закладу охорони здоров'я на надання медичної допомоги. У зв'язку з «розпиленням» подібної інформації і труднощами її отримання зібрати такі дані складно.

І, нарешті, по-третє, це невирішені методологічні та організаційні проблеми оцінки громадського здоров'я, здоров'я окремих соціальних груп і індивідуумів. Сюди також можна віднести наявність важко формалізованого суб'єктивного чинника в охороні здоров'я, ймовірнісний характер клінічної інформації, складність системи охорони здоров'я. Потребує свого уточнення можливість застосування інтегрованих (комплексних) показників для оцінки діяльності закладу охорони здоров'я, тому що громадське здоров'я і вся система охорони здоров'я відносяться до так званих нерегульованих багатокритеріальних показників, у зв'язку з чим їх комплексна оцінка утруднена.

В основі формування показників діяльності охорони здоров'я має бути науково обґрунтоване встановлення пріоритетів використання медико-економічного аналізу. Необхідна технологія на основі аналізу статистичних даних, використання математичних методів і системного аналізу, процесного підходу, вивчення відповідного вітчизняного і зарубіжного досвіду. За вірного визначення пріоритетів та розроблення адекватної системи показників діяльності охорони здоров'я навіть вельми скромні витрати можуть призвести до гарних результатів діяльності медичної установи.

Висновки. На закінчення слід зазначити, що роль статистики в управлінських процесах неоціненна передусім через те, що вона завжди виступає необхідним і ефективним інструментом управління конкретною сферою суспільних відносин. На будь-якому рівні управління – від загальнодержавного, регіонального, муніципального і аж до рівня окремих організацій та установ – для прийняття об'єктивно зумовлених управлінських рішень необхідна повна і достовірна статистична інформація. Статистика, реалізуючи свій функціонал через збір, систематизацію та аналіз відомостей, що характеризують стан розвитку галузі охорони здоров'я, грає роль головного постачальника точних і безперечних фактів для управлінців, які приймають рішення. Завдяки статистичним даним іде накопичення всебічної характеристики об'єктів управління в динаміці, збір характеристик економічної кон'юнктури, стану соціальної та медичної сфер. Будь-яке нове починання буде, перш за все, на оцінці існуючих фактів, стану в даній галузі. Саме статистичні дані дають змогу оцінити рівень і якість упровадження програмних заходів у життя, визначити проблемні і недопрацьовані напрями, виявити основні тенденції розвитку галузі охорони здоров'я, що дасть змогу правильно

й оперативно скоригувати і перегрупувати фінансові та інші ресурси медичного закладу, виявити внутрішні резерви медичної установи і досягти заявлених цілей. Статистика є невід'ємним складником діяльності закладу охорони здоров'я, вона визначає

динаміку зростання чи спаду його розвитку. Результати дослідження явищ методами статистичного аналізу є об'єктивною базою для прийняття ефективних управлінських рішень, запорукою достовірності зроблених керівниками висновків.

Список літератури:

1. Трифонова Н.Ю. Адаптация медицинских учреждений к работе в условиях рынка. *Здравоохранение*. 2008. № 9. С. 35–39.
2. Мыльникова И.С. Как измерить результаты инноваций в учреждениях здравоохранения? *Качество медицинской помощи*. 2001. № 1. С. 3–4.
3. Волошин Ю.В. Применение статистического анализа в вопросах оперативного управления ЛПУ с использованием программы EXCEL, 97. *Вестник ОМС*. 2001. № 6. С. 25–38.
4. Современные проблемы организации медицинской статистики и статистической службы (на прим. г. Москвы) / Л.Г. Жук и др. *Здравоохранение*. 2002. № 1. С. 29–31.
5. Колесник В.И. Статистическое обеспечение регионального управления: монография. Киев : Информ.-аналит. агентство, 2007. 475 с.
6. Тюков Ю.А., Ползик Е.В. Официальная медицинская статистика как основа управления здоровьем населения: возможности и ограничения. *Экономика здравоохранения*. 2000. № 7. С. 35–37.
7. Sound Choices. Enhancing Capacity for Evidence-Informed health Policy. WHO. Geneva 2007. *Європейське бюро ВООЗ*. URL : www.euro.who.int/dokument/ (дата звернення: 02.06.2020).
8. Ціщик Р.В., Котис Н.В. Статистичний аналіз як інструмент управління підприємством. *Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія* : матеріали Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Тернопіль, 12 червня 2020 р. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. С. 44–46.
9. Сигел Э.Ф. Практическая бизнес-статистика / пер. с англ. А.И. Мороза. Москва : Вильямс, 2004. 1056 с.
10. Князюк Н.Ф., Кицул И.С. Методология построения интегрированной системы менеджмента медицинских организаций. Москва : Менеджер здравоохранения, 2013. 312 с.
11. Трояновский В.М. Статистика в менеджменте. Москва : РДЛ, 2002. 192 с.
12. Статистичні методи оцінки регіонального розвитку : навчальний посібник / за ред. О.В. Раєвської. Харків : ФОП Александрова К.М., 2016. 328 с.

References:

1. Trifonova N.Yu. (2008) Adaptatsiya meditsinskikh uchrezhdeniy k rabote v usloviyakh rynka [Adaptation of medical institutions to work in market conditions]. *Healthcare*, no. 9, pp. 35–39.
2. Myl'nikova I.S. (2001) Kak izmerit' rezul'taty innovatsiy v uchrezhdeniyakh zdravookhraneniya? [How to measure the results of innovation in health care institutions?]. *Quality of medical care*, no. 1, pp. 3–4.
3. Voloshin Y.V. (2001) Primenenie statisticheskogo analiza v voprosakh operativnogo upravleniya LPU s ispol'zovaniem programmy EXCEL, 97 [The use of statistical analysis in the operational management of health facilities using the EXCEL program, 97]. *Bulletin of OMS*, no. 6, pp. 25–38.
4. Zhuk L.G., Kokorina E.P., Golubeva A.P., Kasatochkina E.N. (2002) Sovremennye problemy organizatsii meditsinskoy statistiki i statisticheskoy sluzhby: (Na prim. g. Moskvy) [Current problems of the organization of medical statistics and the statistical service: (On examp. of Moscow)]. *Health care: Magazine for executives and main accountants*, no. 1, pp. 29–31.
5. Kolesnik V.I. (2007) Statisticheskoe obespechenie regional'nogo upravleniya: monogr. [Statistical support of regional management: monograph]. K.: DP «Inform.-analyt. agency». (in Russian)
6. Tyukov Yu.A., Polzik E.V. (2000) Ofitsial'naya meditsinskaya statistika kak osnova upravleniya zdorov'em naseleniya: vozmozhnosti i ogranicheniya [Official medical statistics as a basis for managing public health: opportunities and limitations]. *Health care economics*, no. 7, pp. 35–37.
7. Sound Choices. Enhancing Capacity for Evidence-Informed health Policy. WHO. Geneva 2007. Europe Office of the WHO. Available at: www.euro.who.int/dokument/ (accessed 2 June 2020).
8. Tsishchik R.V., Kotys N.V. (2020) Statystychnyi analiz yak instrument upravlinnia pidpriemstvom [Statistical analysis as a tool for enterprise management]. Proceedings of the Accounting, taxation and control: theory and methodology. (Ternopil, June 12, 2020). Ternopil: TNEU, pp. 44–46.
9. Sigel E.F. (2004) Prakticheskaya biznes-statistika [Practical business statistics] Moskva : Williams. (in Russian)
10. Knyazyuk N.F., Kitsul I.S. (2013) Metodologiya postroeniya integrirovannoy sistemy menedzhmenta meditsinskikh organizatsiy [Methodology of building an integrated management system of medical organizations]. *Healthcare Manager*. (in Russian)
11. Troyanovskiy V.M. (2002) Statistika v menedzhmente [Statistics in management]. Moskva : RDL. (in Russian)
12. Rajevnjeva O.V. (ed.) (2016) Statystychni metody ocinky reghional'nogho rozvytku: navchalnyj posibnyk [Statistical methods for estimating regional development: textbook]. Kharkiv : FOP Alexandrova K.M. (in Russian)

ОПТИМИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ УЧРЕЖДЕНИЕМ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ НА ОСНОВЕ СТАТИСТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ

В статье акцентировано внимание на растущей роли статистики в управлении сферой здравоохранения. Обоснована целесообразность использования статистических баз данных и статистического инструментария для оценки деятельности медицинских учреждений. Доказано, что эффективное управление учреждением здравоохранения связано с необходимостью своевременного получения и анализа полной, достоверной, научно обоснованной статистической информации. Определены сущность и методологические основы статистического обеспечения управления учреждением здравоохранения. Проведен анализ эффективности применения статистических методов в процессе управления медицинским учреждением. Исследованы проблемы и обоснованы направления совершенствования статистического обеспечения анализа деятельности учреждений здравоохранения для эффективного менеджмента.

Ключевые слова: здравоохранение, медицинские учреждения, учреждения здравоохранения, управление, менеджмент, статистика, статистические методы, статистическое обеспечение, статистический инструментарий, базы данных, информация.

OPTIMIZATION OF HEALTH CARE INSTITUTION MANAGEMENT BASED ON STATISTICAL METHODS

Statistics play an extremely important role in the management process in the sphere of health care. It performs the function of feedback, without which effective management becomes impossible. With the help of quantitative research methods and taking into account the impact of socio-economic and environmental factors, medical statistics reveals the main trends and patterns of public health and medical development, thereby contributing to scientifically sound management decisions and effective management in health care. This updates the study of the possibilities of applying statistical methods in the process of managing the activities of health care institutions. The purpose of the article is to determine the essence of statistics in the medical sphere and scientifically substantiate the feasibility of using statistical methods to improve the management of health care institutions. The article focuses on the growing role of statistics in health care management. The expediency of using statistical databases and statistical tools to assess the activities of medical institutions is substantiated. It has been proved that effective management of health care institutions is associated with the need for timely getting and analysis of complete, reliable, scientifically grounded statistical information. The essence and methodological bases of statistical support of health care institution management are determined. The analysis of efficiency of application of statistical methods in managing medical institution is carried out. The problems are investigated and the directions of improvement of statistical support of the analysis of activity of health care establishments for effective management are substantiated. Thus, the systematic maintenance of statistics is a guarantee of quality and professional management, an indicator of good awareness of the head. A successful manager is one who possesses information and correctly evaluates the affairs of the health care institution, striving to improve the situation. It is necessary to manage, proceeding from the facts based on digital values on which indicators of activity of medical institution are estimated.

Key words: health care, medical institutions, health care institutions, management, statistics, statistical methods, statistical support, statistical tools, databases, information.

10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-4-47>

УДК 338.5:656.627.2

Будорацька Т.Л.

старший викладач кафедри економічної кібернетики
та інформаційних технологій,
Одеський національний політехнічний університет

Трофименко І.Б.

аспірант кафедри економічної кібернетики
та інформаційних технологій,
Одеський національний політехнічний університет

Budoratska Tetyana, Trofimenko Irina

Odessa National Polytechnic University

МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

У статті розглянуті й описані розроблені авторами бізнес-процеси на платформі програмного продукту «1 С: Підприємство 8.3» для організації морських контейнерних перевезень і наведені у вигляді карти маршрутів, специфічної для цього пакету. Бізнес-процеси відбивають етапи в діяльності морських транспортно-експедиційних компаній. Вони наводять бізнес-алгоритми для розрахунків, етапів оформлення і деталізації перевезень. Наведений бізнес-процес за узгодженням із замовником перевезення вантажу передбачає всі етапи організації перевезення, розрахунку вартості й оформлення документів усередині компанії. Це дасть змогу визначити вузькі місця в процесі узгодження й оформлення документів як у тимчасових показниках, так і в етапах проходження документів по відділах компанії.

Ключові слова: бізнес-процес, карта маршруту, інформаційні системи, фрахт, морські контейнерні перевезення, транспортно-експедиційна компанія.

Постановка проблеми. Сучасні морські транспортні компанії здійснюють великий спектр послуг із перевезення вантажу: узгодження із замовником, фрахтування, наземну доставку, вантажні операції тощо. При цьому доводиться вести величезну кількість документів і рахунків як усередині компанії, так і із зовнішніми контрагентами. Важливу роль у діяльності таких компаній відіграє швидкість доставки вантажу від місця вивезення до місця призначення. Інформаційні технології дають змогу вирішувати ці проблеми: автоматизувати розрахункові завдання, провести оформлення документації і рахунків, проаналізувати розрахунки. Вибираючи як інформаційну систему програмний продукт «1С» і використовуючи його платформу, можна розробити бізнес-процеси, що зважають на специфіку роботи тих або інших компаній. Управління бізнес-процесами само по собі має низку цілей. До таких цілей належить формалізація процесів, збільшення керованості, підвищення ефективності процесів тощо [1]. Використання бізнес-процесів стає

природною і невід'ємною частиною успішного сучасного ведення бізнесу. І від того, як вони організовані, залежить конкурентоспроможність компанії.

Конкретним напрямом в організації морських перевезень стало моделювання бізнес-процесу узгодження вантажних перевезень, що деталізувався із замовником усередині компанії, та укрупненого бізнес-процесу з організації перевезення морським транспортом із доставкою до порту наземним транспортом, з моніторингом і оформленням відповідної документації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними розробками з автоматизації морських перевезень на сучасному ринку є програмні розробки форми «1С». До них належать «1С:Експедитор. Морські перевезення» та «1С: TMS Логістика. Управління перевезеннями». Перша програма призначена для автоматизації оперативного і фінансового обліку транспортно-експедиторських компаній. Є інструментом для підвищення керованості компанії через автоматизацію документообігу. Дає змогу вирішити специфічні проблеми обліку

експедиторського бізнесу і контролювати діяльність підприємства [2].

Пакет «1 С: TMS Логістика. Управління перевезеннями» призначений для автоматизованого управління бізнес-процесами відділу транспортної логістики підприємства. Система надає можливості управління процесом перевезення товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ) по ланцюгу «постачальник – склад – клієнт». Нова редакція 2.0 працює в режимі керованих форм, у пакет інтегровані картографічні сервіси [3].

Останні публікації про інноваційні процеси в логістиці присвячені моделюванню динамічних бізнес-процесів. Вони дають змогу вирішувати комплекси завдань:

- організації управління бізнес-процесами;
- проектування інформаційних систем;
- перепроектування (реінжинірингу) бізнес-процесів [4].

Формулювання цілей статті. Кожен бізнес-процес розробляється з метою удосконалення показників діяльності того або іншого підприємства. Цікаві можливості платформи «1 С: Підприємство». Програмний продукт слугує для розроблення облікових завдань, документації, аналізу і підтримує можливість створення бізнес-процесів. Наявність таких можливостей в одному продукті дає змогу пов'язувати об'єкти пакету (документи, реєстри) з бізнес-процесами як у процесі розроблення, так і в процесі експлуатації. Мета розроблення – варіанти створення бізнес-процесів для компаній, що організують морські контейнерні вантажоперевезення, для прискорення процесів внутрішньої взаємодії відділів компанії і взаємодії з компаніями-партнерами, виявлення пунктів тимчасових затримок у процесі роботи компанії, виявлення взаємовигідних партнерів. Це дасть змогу більшою мірою організовувати і структурувати роботу всієї компанії.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, морські перевезення, у тому числі і міжнародні, набирають обертів. Досить простежити загальні обсяги перевезень, здійснювані портами. Приміром, обсяги перевезень по Україні збільшилися з початку року, незважаючи на несприятливу епідеміологічну обстановку. Підприємства морського транспорту в січні-березні 2019 року збільшили обсяг вантажоперевезень порівняно з аналогічним періодом минулого року на 8,9% – до 163,3 млн т. Про це свідчать дані Державної служби статистики (Госстату) України.

Сучасні компанії, які спеціалізуються на морських контейнерних перевезеннях, здійснюють перевезення вантажів за варіантами FCL (Full Container Load, має на увазі цілий контейнер перевезення) і LCL (Less Than Container Load, збірний контейнер перевезення). При цьому надають оптимальні умови щодо вартості, термінів і якості сервісу як в оформленні документів, так і в доставці вантажу.

Під час морських контейнерних перевезень ведеться бронювання контейнерів, організація доставки від місця відправки вантажів до порту, завантаження контейнера в порту, перевезення морем, розвантаження контейнера в порту доставки, перевезення з порту до складу збері-

гання або за адресою, а також оформлення документів на перевезення та узгодження з власником вантажу.

Окрім організації фізичної доставки та договірних обов'язків з партнерами по перевезенню вантажу, здійснюється розрахунок вартості перевезення та узгодження варіантів доставки з замовником.

Сучасні морські транспортно-експедиційні компанії здійснюють великий спектр послуг із перевезення вантажу: фрахт судів, експедицію, страхування, організацію доставки наземним транспортом, митне декларування, оформлення документації. Важливу роль у діяльності таких компаній відіграє швидкість доставки вантажу від місця вивезення до місця призначення. Це важливо як для самої компанії, так і для замовника. На допомогу приходить організація логіки процесних операцій, яка може вирішуватися за допомогою бізнес-процесів.

Бізнес-процес включає в себе ієрархію взаємопов'язаних функціональних дій, що реалізують одну (або кілька) бізнес-цілей компанії в інформаційній системі. Проектування бізнес-процесів, їх аналіз та подальше вдосконалення – резерв для підвищення конкурентоспроможності компанії та ефективності її роботи [5].

Інформаційні технології дають змогу автоматизувати розрахункові завдання, прискорити оформлення документації, визначити найкоротші маршрути доставки, проаналізувати і визначити взаємовигідних партнерів. Провідну роль у якості інформаційної системи з обліку й експедиції відіграють розробки фірми «1С», можливості яких були розглянуті вище, а також індивідуальні розробки, спроектовані на платформі програмного продукту «1С».

Пакет «1 С: Підприємство» дає змогу не лише проектувати завдання облікового плану, але і будувати бізнес-процеси з організацією завдань, які відносяться до конкретної ділянки процесу і виконання, що характеризують етапи. Крім того, можна визначити стадію виконання завдання, виконавця, час, витрачений на виконання завдання. Це є прекрасним засобом для аналізу діяльності співробітників компанії і визначення гальмівних окремих процесів у загальній послідовності завдань. Налагоджений бізнес-процес впливає на створення і коригування потрібної документації та організацію облікових компонентів у документах і реєстрах.

Ланцюжки взаємозв'язаних дій бізнес-процесу в пакеті «1С» представляються за допомогою карти маршруту бізнес-процесу. Карта маршруту описує логіку бізнес-процесу і весь його життєвий цикл від точки старту до точки завершення у вигляді схематичного зображення послідовності проходження взаємозв'язаних точок маршруту.

Розроблений бізнес-процес, наведений на рис. 1, відбиває логіку оформлення угоди між власником вантажу і компанією-організатором перевезення.

Потенційний замовник приходить у транспортно-експедиторську компанію (ТЕК) для організації перевезення вантажу. Такі компанії надають послуги, які безпосередньо пов'язані з організацією і забезпечен-

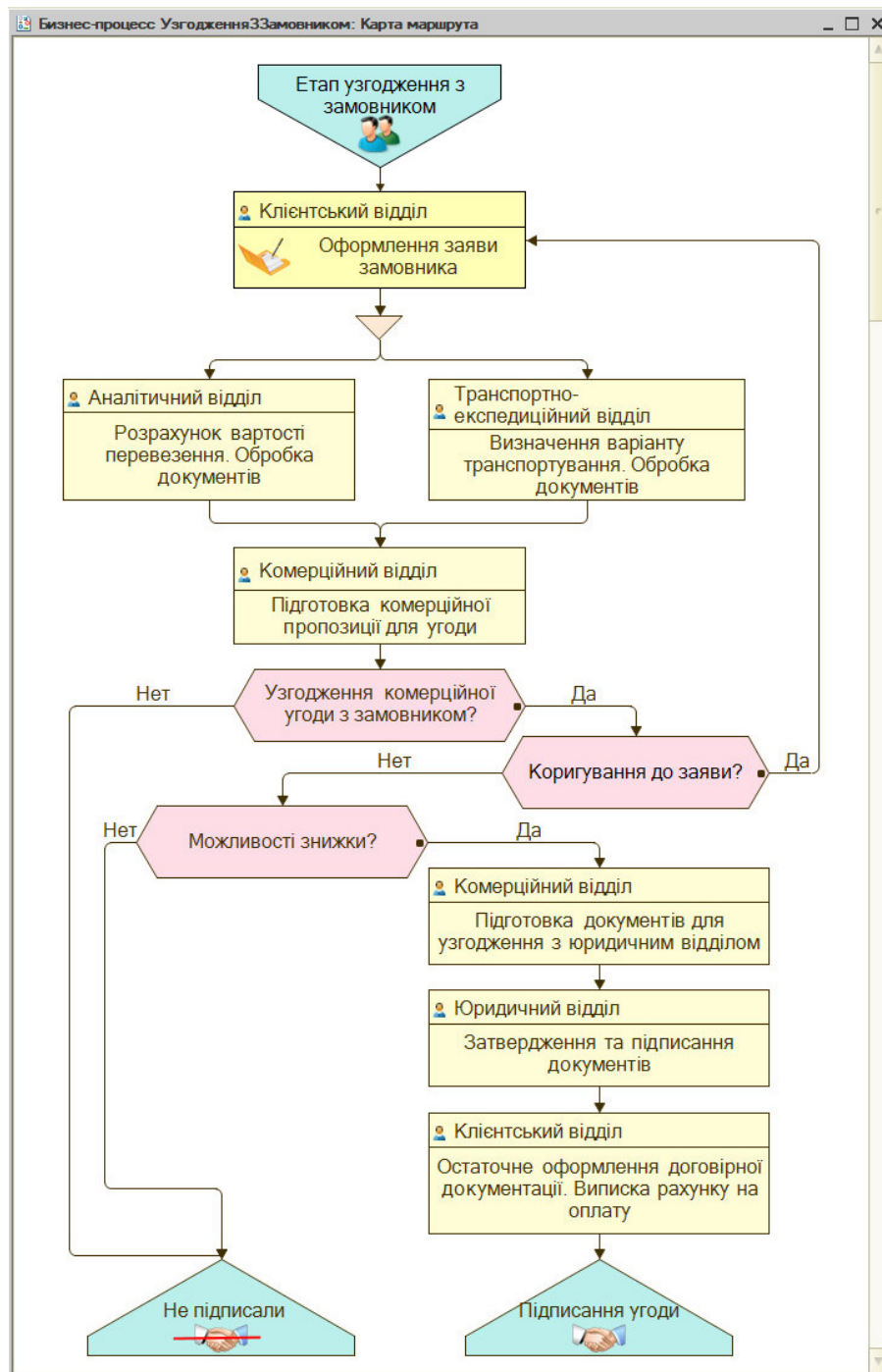

Рис. 1. Карта маршруту узгодження із замовником перевезення

ням перевезень експортних, імпортних, транзитних або інших вантажів за договорами транспортної експедиції.

Вони організовують перевезення вантажів різними видами транспорту по території України й іноземних держав, фрахтують судна, оформляють товарно-транспортну документацію та її розсилку, здійснюють страхування вантажів, розрахунки з портами, транспортними організаціями за перевезення, перевалку і зберігання вантажів.

На карті маршруту відзначені етапи оформлення замовлення на доставку вантажу. Кожен етап

пов'язаний із конкретним завданням і виконавцем. Слід зазначити, що ключовим поняттям у механізмі бізнес-процесів і завдань в «ІС: Підприємство» є система адресації. Основне призначення системи адресації – забезпечити можливість не лише персональної, але і рольової адресації завдань учасникам бізнес-процесів. У цьому бізнес-процесі виконавцем виступає відділ, що виконує певне завдання [6].

Як уже говорилося, з кожною точкою маршруту пов'язане одне або декілька завдань. Завдання є

← → ☆ Угода 000425842 от 03.05.2019 12:00:01

Провести и закрыть Записать Провести Еще ▾

Номер: 000425842 Вид: Экспорт

Дата: 03.05.2019 12:00:01 Статус: Завершено

Клієнт: ПРАТ "ВО "СТАЛЬКАНАТ-СІЛУР" Тип: Фрахт + Автоперевезення + Автопогрузка / рс

Менеджер: Герман В.Л. Ліній(Компанії по морским грузоперевозкам): ТОВ «Інтер Транс Лоджістикс»

Маршрут: Одеса - Одеса Дата завершения: 20.05.2019

Інф. про вантаж План/Калькуляція Відстеження вантажу

Груз: Тех. провода, тросы

Порт навантаження: Одеса

Порт вивантаження: Varna

Кіл. контейнерів: 4

Добавить Еще ▾

N	Префикс	Номер кон-ру	Тип	Вага	Термінал	Дата відіз...	Дата повер...	Зберіган...	Деме...
1	UFRM	1057547	40'FR	45 500,00	Одеса, КТО	03.05.2019	20.05.2019	2 250,00	
2	UFRM	1057548	40'FR	45 500,00	Одеса, КТО	03.05.2019	20.05.2019	2 250,00	
3	UFRM	1057549	40'FR	45 500,00	Одеса, КТО	03.05.2019	20.05.2019	2 250,00	
4	UHCL	0094755	45'HC	32 700,00	Одеса, КТО	03.05.2019	20.05.2019	2 400,00	

Рис. 2. Форма документа «Угода»

невід'ємним атрибутом і відіграють роль «двигуна» бізнес-процесу. У кожній точці дії створюється одне або декілька завдань, і коли усі завдання поточної точки завершені, відбувається перехід до наступної точки карти маршруту [6]. Програмна частина для виконання завдань дає змогу здійснювати перевірку виконання, після якої завдання відзначається як виконане і про це оповіщається бізнес-процес. Кожне завдання характеризується також тимчасовим показником. Це той чинник, який дає змогу визначити, виконання якого завдання затримує або припиняє виконання конкретного етапу бізнес-процесу, чи пов'язане воно з виконавцем, чи ні. Після аналізу ситуації приймається рішення, як змінити гальмівний процес, чи підключати додаткових співробітників, чи допустимо зробити якісь процеси паралельними.

Виконання процесу не є лінійним і передбачає варіанти змін і доопрацювання у процесі узгодження із замовником. Як наслідок, оформляється основний документ – Угода. Приклад документа наведено на рис. 2.

У документі відбиті усі моменти, що враховують характер угоди. Документ є наслідком розробленого бізнес-алгоритму за кількістю і видом реквізитів, необхідних для оформлення супроводжуючих документів, за розрахунком вартості перевезення. Як бачимо з документу, враховується тип перевезення, маршрут доставки, морська лінія з вантажоперевезення, вантаж, що перевозиться, типи задіяних контейнерів. У документі проводиться калькуляція витрат і прибутків, а також про-

ходження вантажу певних точок маршруту. Остаточне оформлення документа пов'язане з бізнес-процесом із транспортування вантажу від місця відправлення до місця призначення і наведено на рис. 3, де ТЕВ – транспортно-експедиторський відділ, ТЕ-діяльність – транспортно-експедиторська діяльність.

Цей бізнес-процес, представлений картою маршруту, є укрупненим і може бути деталізований. У цьому разі він відбиває функціональні аспекти завдань бізнес-процесу. Процес розділений на логічні за типом завдання, які можуть виконуватися паралельно, що значно скорочує час оформлення документів і час транспортування вантажу. У цьому бізнес-процесі не показаний фінансовий складник. Він має бути представлений в окремому процесі для віддзеркалення цієї сфери діяльності.

Оптимізація бізнес-процесів – це, можна сказати, недосяжна мрія – утопія. Набір певних принципів і методів оптимізації можливий, але це вирішує кожен конкретний випадок оптимізації бізнес-процесу. Все це висуває на перший план необхідність у такому апараті дослідження, який би давав змогу прогнозувати динаміку розвитку різноманітних бізнес-процесів у взаємозв'язку, а також був би досить легким та доступним для використання у повсякденній діяльності менеджерів підприємства [7].

Висновки. Моделювання бізнес-процесів будь-якого підприємства приводить до більш організованої

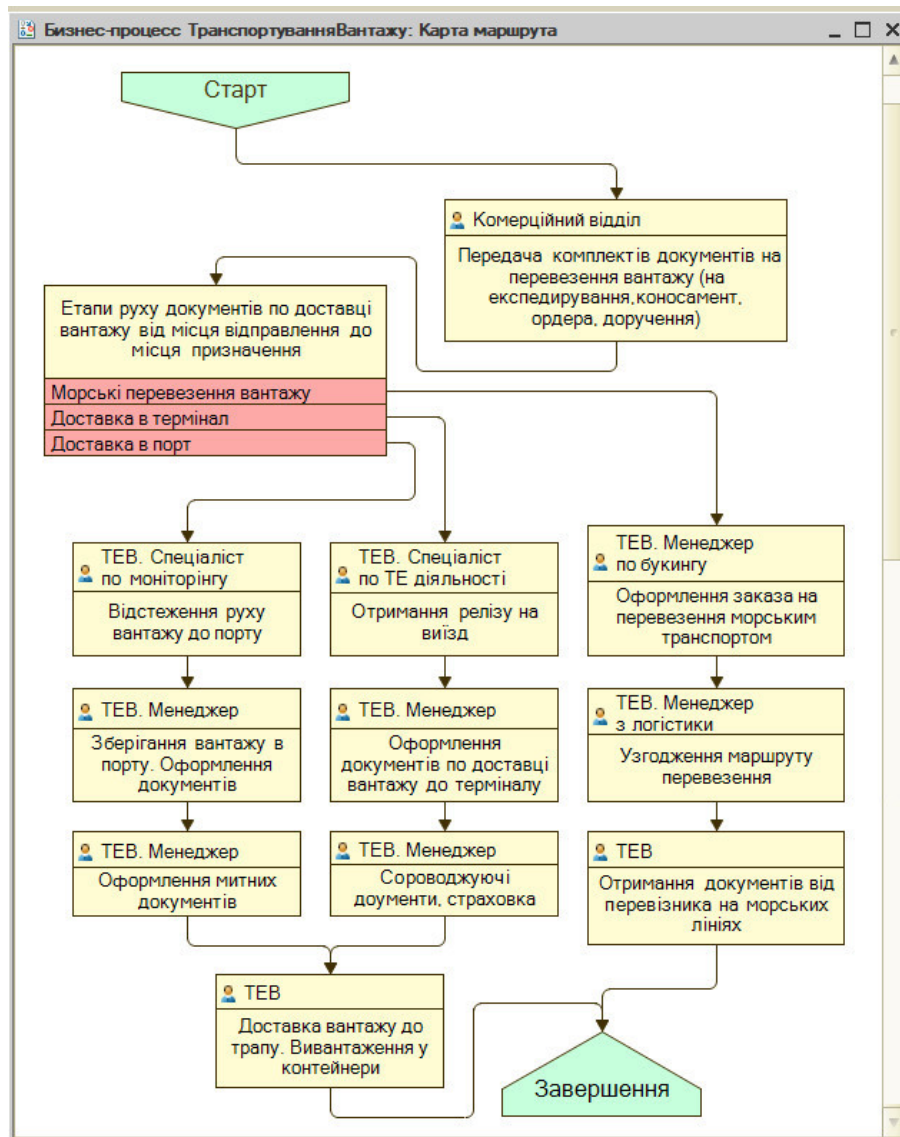

Рис. 3. Карта маршруту із транспортування вантажу

форми його діяльності, що безпосередньо позначається на ефективності роботи. Слід враховувати системний підхід у створенні взаємозв'язаних і взаємодіючих бізнес-процесів. Велику роль відіграє деталізація процесів і завдань. Використання завдань («двигуна» процесу) для кожного етапу дає змогу виділити «вузькі» місця в роботі відділів і окремих виконавців. Це дасть змогу виправити ситуацію, особливо якщо вона має постійний характер.

Під час створення бізнес-процесів чималу роль відіграють вибір нотації для представлення етапів роз-

робки і програмне забезпечення. Використання платформи «1С» дає змогу говорити про позитивний вибір, тим більше що задіяний один програмний продукт і для інших пов'язаних розробок. Крім того, є можливість аналізувати і вносити зміни в розроблений бізнес-процес. Запропоновані бізнес-процеси дали змогу прискорити проходження документів по інстанціях, понизити простой вантажу в порту й оптимізувати витрати в роботі структурних підрозділів і всієї компанії. Вжиті заходи поліпшили якість обслуговування і, як наслідок, підвищили конкурентоспроможність.

Список літератури:

1. Организация эффективного управления. Управление процессами – определение целей и задач. URL: <https://rzbpm.ru/knowledge/upravlenie-processami-opredelenie-celej-i-zadach.html> (дата звернення 12.05.2020).
2. Экспедитор. Морские перевозки. URL: <http://www.alpha.com.ua/products/traslevie-i-spets-resheniya/ehkspe-dirovanie/205.php> (дата звернення: 21.06.2020).
3. 1С:TMS Логистика. Управление перевозками. URL: https://m.medias.com.ua/catalog/programni_produkty_1C/1S8_TMS-Logstyka_Upravlinnya-perevezenny (дата звернення: 21.06.2020).

4. Инновационные процессы в логистике: монография / Лебедев Е.А. и др. М.; Инфра-Инженерия, 2019. 392 с.
5. Гриненко В. В. Управління та удосконалення бізнес-процесів : Консп. лекцій. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 147 с.
6. 1С:Предприятие 8.2. Практическое пособие разработчика. Примеры и типовые приемы / М.Г. Радченко и др. М. : ООО «1С-Паблишинг», 2014. 874 с.
7. Соколовська З.М. Моделі бізнес-процесів виробничо-збутової сфери підприємства. Київ : Вісник Київського національного університету технологій та дизайну (КНУТД), 2010. № 5(55). 54–58 с.

References:

1. Organizatsiya effektivnogo upravleniya. Upravlenie protsessami – opredelenie tseley i zadach. Available at: <https://rzbpm.ru/knowledge/upravlenie-processami-opredelenie-celej-i-zadach.html> (accessed 12 May 2020).
2. Ekspeditor. Morskie perevozki. Available at: <http://www.alpha.com.ua/products/traslevie-i-spets-resheniya/ehkspedirovanie/205.php> (accessed 21 June 2020).
3. 1С:TMS Logistika. Upravlenie perevozками. Available at: https://m.medias.com.ua/catalog/programni_produkty_1C/1S8_TMS-Logistyka_Upravlinnya-perevezenny (accessed 21 June 2020).
4. Innovatsionnyie protsessyi v logistike: monografiya [Innovative processes in logistics: a monograph]. Lebedev Ye.A. i dr. M.; Infra-Inzheneriya Publ., 2019. 392 p.
5. Hrynenko V. V. *Upravlinnya ta udoskonalennya biznes-protseviv: Konsp. lektsiy* [Management and improvement of business processes: lecture notes]. Kharkiv: KHNUMH im. O.M. Beketova, Publ., 2018. 147 p.
6. 1С:Предприятие 8.2. Prakticheskoye posobiye razrabotchika. Primery i tipovyye priemy [1C: Enterprise 8.2. Practical guide developer. Examples and typical techniques] / M. G. Radchenko i dr. M.: ООО «1С-Publishing» Publ., 2014. 874 p.
7. Sokolov's'ka Z.M. *Modeli biznes-protseviv vyrobnycho-zbutovoyi sfery pidpryyemstva* [Models of business processes of the production and sales sphere of the enterprise]. Kyiv: Visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu tekhnolohiy ta dyzaynu (KNUITD) Publ., 2010. № 5(55). 54–58 p. (in Ukrainian)

МОДЕЛИРОВАНИЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ МОРСКИХ ПЕРЕВОЗОК

В статье рассмотрены и описаны разработанные авторами бизнес-процессы на платформе программного продукта «1С: Предприятие 8.3» для организации морских контейнерных перевозок и представлены в виде карты маршрутов, специфичной для данного пакета. Бизнес-процессы отражают этапы в деятельности морских транспортно-экспедиционных компаний. Они представляют бизнес-алгоритмы для расчетов, этапов оформления и детализации перевозок. Представленный бизнес-процесс по согласованию с заказчиком перевозки груза предусматривает все этапы организации перевозки, расчета стоимости и оформления документов внутри компании. Это позволит определить узкие места в процессе согласования и оформления документов как во временных показателях, так и в этапах прохождения документов по отделам компании.

Ключевые слова: бизнес-процесс, карта маршрута, информационные системы, фрахт, морские контейнерные перевозки, транспортно-экспедиционная компания.

SIMULATION OF BUSINESS PROCESSES OF SEA TRANSPORTATIONS

The article discusses and describes the business processes developed by the authors on the platform of the “1C: Enterprise 8.3” software product for organizing container shipping and are presented in the form of a route map specific to this package. Business processes reflect the stages in the activities of marine forwarding companies. They represent business algorithms for calculations, stages of registration and detailing of transportation. The presented business process, in agreement with the customer, provides for all stages of the organization of transportation, costing and paperwork within the company. It can be considered internal. This business process dictates what details are needed in the documents to reflect the accounting activities of the company and, first of all, the main document for a transaction with a customer. In addition, an enlarged business process has been developed to interact with external partner companies for the organization of container shipping in the context of necessary calculations, routes, paperwork, invoices, declarations. Each individual node in the route map of a business process can be detailed taking into account the specifics and tasks of the company. The formation of a business process system for transport companies allows for the optimization of technological work, the formation and replenishment of the regulatory framework, the rules for organizing workflows, and the improvement of information and analytical systems of an enterprise. The 1C software product allows you to develop business algorithms in the form of a route map of hierarchical and interconnected processes. An obligatory component of each element of the route (business process) is a fixed task. The software part allows you to determine at what stage is the task, what time schedules are set for execution. After completing a task, you can analyze the progress and time spent. This makes it possible to refine the algorithm. For each element of the route assigned performer. He is responsible for the implementation of a specific stage of the business process. Business processes for forwarding companies can improve the quality of service, reduce costs, increase the competitiveness of the company.

Key words: business process, route map, information systems, freight, container shippings, freight forwarding company.

Ляшенко О.М.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародних економічних відносин,
Луцький національний технічний університет

Дума Л.В.

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри
економічної кібернетики та інформатики,
Тернопільський національний економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2388-270X>

Бажанова Н.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і фінансів,
Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя

Lyashenko Oksana

Lutsk National Technical University

Duma Liudmila

Ternopil National Economic University

Bazhanova Natalia

Ternopil National Technical University Ivan Pulyuy

БАГАТОФАКТОРНЕ ЕКОНОМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ КРАЇН

У статті розроблено комплексний методологічний підхід до факторного оцінювання людського розвитку країн світу на основі поєднання сучасних методів багатфакторного аналізу даних. У результаті економетричного моделювання отримано емпіричну факторну модель людського розвитку країн світу, що дає змогу кількісно оцінити вплив детермінант людського розвитку країн світу і виявити пріоритетні напрями державної політики країн щодо стимулювання людського розвитку з урахуванням особливостей економічного розвитку країни. Доведено, що узагальнений рейтинг країн за значенням HDI дає змогу отримати лише агреговані оцінки стану людського розвитку але не пояснює позиції країни в такому рейтингу і не дає змоги зробити висновки про стратегічні вектори людського розвитку конкретної країни. Доведено емпірично власну гіпотезу про те, що на практиці позиція країн у рейтингу людського розвитку спричинена специфічним впливом складників на інтегральний показник HDI.

Ключові слова: індекс людського розвитку, факторний аналіз, людський розвиток, метод головних компонент, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Людський розвиток та підвищення добробуту населення тією чи іншою мірою є основною сучасної парадигми глобального економічного розвитку. Фахівці ПРООН вказують: «Якщо нерівність у людському розвитку зберігатиметься і зростатиме, прагнення Порядку денного в сфері сталого розвитку до 2030 року не будуть втілені» [1] Проте наперед визначених шляхів вирішення цієї проблеми немає. Відмінності в певних ключових вимірах людського розвитку країн зменшуються, тоді як інші – з'являються. Це потребує конкретизації векторів підвищення людського розвитку для кожної країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У різні періоди наукова думка у різних галузях суспільних і поведінкових наук досліджувала поняття і концепцію

людського розвитку, що відображено в роботах засновників кількісної економіки та політичної економії [2]. Нині домінує підхід до дослідження процесів людського розвитку як до чинника досягнення цілей світового розвитку.

Минув період взаємного нерозуміння спеціалістами різних галузей застосування системного аналізу з використанням математичного моделювання під час дослідження економічних систем. Відомі різні детальні й узагальнені класифікації моделей економічних систем, які тією або іншою мірою задовольняли би практичні проблеми національної безпеки. Зручною є класифікація економічних моделей, запропонована А.А. Петровим і І.Г. Поспеловим [4].

При цьому під людським розвитком загалом розуміють нарощування можливостей людини через під-

вищення її життєвого потенціалу та забезпечення максимально можливого ступеня реалізації можливостей людини у всіх сферах життєдіяльності. Таким чином, людський розвиток як комплексний соціально-економічний процес зумовлює необхідність дослідження його детермінант з урахуванням специфіки кожної країни.

Мета статті – запропонувати емпіричну багатфакторну модель оцінки рівня людського розвитку для встановлення основних детермінант цього процесу, що враховують специфіку країн із різним рівнем людського розвитку.

Виклад основного матеріалу. Концепція людського розвитку, розроблена та введена в науковий та практичний обіг експертами ПРООН у 1990 р., нині є загально визнаною моделлю глобального розвитку та розвитку окремих країн. Індекс людського розвитку ПРООН (Human Development Index, HDI) нині вважається основним індикатором людського розвитку країн, який використовується і для оцінки економічного та соціального розвитку. Міжнародні організації і науковці вважають HDI найкращою альтернативою такому показнику, як ВВП на душу населення, що спричинено тим, що обчислення HDI передбачає врахування трьох компонентів, що відображають рівень соціально-економічного розвитку країни, таких як охорона здоров'я, освіта та рівень життя, за надання їм однакової ваги у структурі індексу [4].

Фактично HDI є інтегрованою оцінкою довгострокового прогресу в трьох основних площинах людського розвитку, таких як: довготривале та здорове життя, доступ до знань і гідний рівень життя. Складники індексу вимірюються: середньою очікуваною тривалістю життя; середньою кількістю років навчання в школі за все життя людей віком старше 25 років; загальною кількістю років навчання, на які дитина, що досягає шкільного віку, може розраховувати, якщо панівні моделі вікових показників зарахування до школи залишаються незмінними протягом життя дитини. Рівень життя вимірюється валовим національним доходом (ВНД) на душу населення в доларах постійної купівельної спроможності рівня 2011 року, конвертованих за коефіцієнтами переходу на паритет купівельної спроможності (ПКС).

Оскільки, як було згадано, вище усі складники HDI мають однакову вагу у його структурі, ми поставили собі завдання перевірити емпірично гіпотезу про те, що на практиці позиція країн у рейтингу людського розвитку спричинена специфічним впливом складників на інтегральний показник HDI. Доцільність такої перевірки підтверджена критичним аналізом структури HDI та його аналітичного вигляду, що наведений у роботі [5].

Для проведення моделювання ми використовуємо методологію факторного аналізу для дослідження економічного росту, що з достатньою повнотою викладена

Таблиця 1

Множина показників для факторного аналізу людського розвитку країн світу

	Показник за міжнародними статистичними методологіями	Пояснення	Позначення
1	Human development index ()	Індекс людського розвитку	HDI
2	Life expectancy at birth	Очікувана тривалість життя при народженні	LEXPB
3	Expected years of schooling	Очікувана тривалість освіти	EXPYS
4	Mean years of schooling	Середня тривалість освіти	MEXPYS
5	Gross national income (GNI) per capita	ВНД на душу населення	GNI PPS
6	Population (millions)	Населення у млн осіб	POP
7	Total fertility rate (births per woman)	Рівень народжуваності на 1 жінку фертильного віку	TF
8	Population with at least some secondary education (% ages 25 and older)	Населення з середньою освітою у віці вище 25 років	POPSECD
9	Government expenditure on education (% of GDP)	Державні витрати на освіту	GEXPED
10	Exports and imports (% of GDP)	Експорт і імпорт як частка від ВВП	EXPIMP
11	Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)	Прямі іноземні інвестиції як частка від ВВП	FDI
12	Private capital flows (% of GDP)	Потоки приватного капіталу як частка від ВВП	PCF
13	Remittances, inflows (% of GDP)	Перекази із закордону від трудових мігрантів	RI
14	Net migration rate (per 1,000 people)	Рівень міграції на 1000 осіб населення	NMR
15	Stock of immigrants (% of population)	Частка мігрантів у населенні	SI
16	International student mobility (% of total tertiary enrolment)	Міжнародна мобільність студентів як частка від загальної чисельності студентів	ISM
17	International inbound tourists (thousands)	Міжнародні туристи що прибули в країну тис осіб	IIT
18	Internet users (% of population)	Користувачі Інтернет як частка від населення	INTERNET
19	Mobile phone subscriptions (per 100 people)	Користувачі мобільного зв'язку на 100 осіб	MOBILE
20	Employment to population ratio	Рівень зайнятості	EMP
21	Coefficient of human inequality	Коефіцієнт людської нерівності	CHI
22	Current health expenditure (% of GDP)	Поточні витрати на охорону здоров'я як частка від ВВП	CHEXP

Джерело: авторська розробка

Variable	Factor Loadings (Varimax raw) (Book1) Extraction: Principal components (Marked loadings are >0,7)				
	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5
LEXPB	0,897259	0,014679	0,173068	0,083557	0,079464
EXPYS	0,863672	0,181594	0,260585	-0,018645	0,011038
MEXPYS	0,946223	-0,012844	-0,009729	-0,040976	-0,021795
GNI PPS	0,797001	-0,083588	0,487350	0,020824	0,027024
POP	-0,079077	0,041843	0,011532	0,762161	-0,066287
TF	-0,875326	0,002589	0,107549	-0,149952	-0,086623
POPSECD	0,905013	-0,053616	-0,102453	-0,033671	-0,034761
GEXPED	0,294108	0,082626	0,023650	-0,457474	-0,188770
EXPIMP	0,328150	-0,612075	0,066605	-0,225100	0,386373
FDI	-0,199446	-0,251789	-0,025383	0,007448	0,732676
PCF	0,041596	0,865860	-0,086181	-0,051760	-0,100457
RI	-0,119056	-0,144429	-0,750786	-0,179746	-0,107175
NMR	0,304573	-0,359013	0,694353	0,049565	-0,120485
SI	0,500540	-0,385772	0,507604	-0,074732	0,046431
ISM	0,124392	0,844501	0,065389	0,074296	0,035746
IIT	0,372485	0,229184	0,210925	0,577762	0,097818
INTERNET	0,925255	-0,007710	0,209484	0,011414	0,018509
MOBILE	0,581215	0,014165	-0,037299	-0,074412	0,493409
EMP	-0,422428	0,160890	0,574093	-0,314703	0,077653
CHI	-0,919363	0,022025	0,010149	0,067479	0,003777
CHEXP	0,333415	0,075351	0,266756	0,113875	0,536796
Expl. Var	7,749185	2,336135	2,169077	1,378544	1,329565
Prp. Totl	0,369009	0,111245	0,103289	0,065645	0,063313

Рис. 1. Таблиця факторних навантажень

Джерело: авторська розробка

Value	Eigenvalues (Book1) Extraction: Principal components			
	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	8,085898	38,50428	8,08590	38,50428
2	2,536840	12,08019	10,62274	50,58447
3	1,889156	8,99598	12,51189	59,58045
4	1,338967	6,37604	13,85086	65,95648
5	1,111645	5,29355	14,96251	71,25003

Рис. 2. Власні значення виділених факторів

Джерело: авторська розробка

у роботі [6]. Вибрані для аналізу показники наведені у табл. 1 на основі даних ПРООН [7].

Методом головних компонент факторного аналізу на основі 22 показників, які характеризують основні аспекти людського розвитку 134 країн світу та їхній економічний розвиток (табл. 1), отримана система факторів, що відображає взаємозв'язки між змінними, що вибрані для аналізу, і їхній вплив на людський розвиток країн та дає можливість системно інтерпретувати вхідний масив даних.

Змінна HDI була використана як допоміжна, а всі інші – як пояснювальні змінні. Такий підхід структурування даних зумовлений тим, що більшість змінних, що вибрані для факторного аналізу, є компонентами (субіндексами) HDI. Ідея дослідження полягає в тому, щоб довести необхідність емпіричних досліджень

складників HDI а не лише узагальненого аналізу його значень на верхньому рівні агрегації.

Проведене моделювання засобами програмного пакету Statistica 10 дало можливість виділити чотири фактори, що аналітично відображають вплив найважливіших факторів на глобальний людський розвиток (рис. 1).

Система факторів моделі глобального людського розвитку (1–5) складена на основі обчислених факторних навантажень змінними:

$$F1 = 0,89 \text{ LEXPB} + 0,86 \cdot \text{EXPYS} + 0,94 \text{ MEXPYS} + 0,79 \cdot \text{GNI PPS} - 0,87 \text{ TF} + 0,9 \text{ POPSECD} + 0,93 \text{ INTERNET} - 0,92 \text{ CHI}; \quad (1)$$

$$F2 = 0,87 \text{ PCF} + 0,84 \text{ ISM}; \quad (2)$$

$$F3 = -0,75 \text{ PCF} \quad (3)$$

$$F4 = -0,76 \text{ POP} \quad (4)$$

$$F5 = 0,73 \text{ FDI} \quad (5)$$

Факторні навантаження, що є коефіцієнтами рівнянь факторів (1)–(5) за змінними, зазвичай інтерпретують як кореляції між відповідними змінними та факторами. Аналіз власних значень факторів (рис. 2) дає змогу стверджувати, що усі виділені фактори є досить значущими.

Так, перший фактор, виділений у процесі дослідження, пояснює 38,5% дисперсії, а другий – 12%. Разом усі фактори описують 71,25% дисперсії, тобто майже увесь масив вхідних даних. Це означає, що факторизація достатня, хоча існують ще інші, не враховані фактори, менш значущі, але також важливі.

За критерієм кам'янистого насипу (Scree plot) результати підтвердили, що для наших досліджень 2 – оптимальна кількість виділених факторів (рис. 3).

На рис. 4 наведено розраховані ваги кожного з факторів для кожної країни світу.

Додатні значення питомої ваги певного фактора означають його вплив на людський розвиток країни на рівні вище середнього, а від'ємні – нижче середнього. Таким чином, на рис. 3 наведено ранжування країн за силою впливу кожного з отриманих факторів, що отримані економетричним моделюванням.

Висновки. Аналітичний вигляд факторів, що визначають рівень людського розвитку країн, отриманий методом головних компонент, свідчить: перший фактор є лінійною комбінацією показників, що здебільшого характеризують рівень освіченості населення та тривалість життя (очікувана тривалість життя при народженні, очікувана тривалість освіти, середня тривалість освіти, рівень народжуваності, частка населення з середньою освітою (як мінімум) у віці вище 25 років, користувачі Інтернет як частка від населення), та показників, що характеризують рівень економічного розвитку країни, таких як коефіцієнт людської нерівності та ВНД на особу.

Другий фактор свідчить про мультиплікативний вплив на людський розвиток країн потоків приватного капіталу, третій – про мультиплікативний вплив чисель-

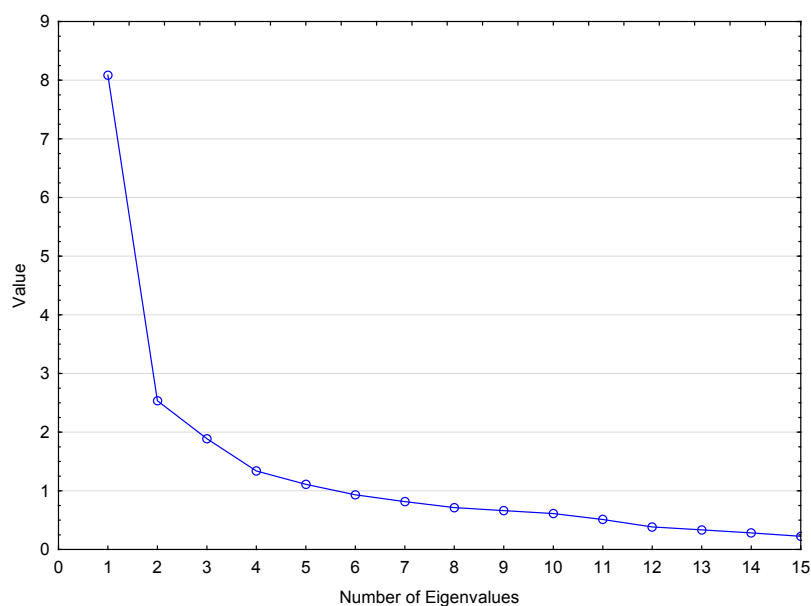

Рис. 3. Графік власних значень

Джерело: авторська розробка

	2	3	4	5		2	3	4	5
	Factor2	Factor3	Factor4	Factor5		Factor2	Factor3	Factor4	Factor5
Finland	0,5	0,4	0,8	-0,3	Russia	0,6	0,1	-0,8	0,2
Belgium	0,4	0,8	0,6	-0,2	Belarus	-0,1	-0,1	0,4	-0,1
Netherlands	0,6	0,8	0,6	-1,6	Israel	0,1	0,7	0,8	-0,1
Norway	0,2	1,2	1,2	-2,2	Armenia	-0,2	-1,6	-0,1	-0,1
Hungary	-0,1	-0,0	0,5	-4,3	Malta	-1,8	-0,2	0,2	3,4
Switzerland	0,7	1,7	0,8	-0,6	Albania	-0,3	-1,6	-0,2	0,2
Denmark	1,0	0,8	1,1	0,1	Bulgaria	-0,1	-0,8	0,0	-0,1
Hong Kong, China	-0,6	0,9	0,4	4,7	Serbia	-0,5	-1,0	-0,1	-0,3
Germany	0,3	1,0	-0,6	-0,3	Georgia	-0,0	-1,4	0,4	0,7
Sweden	0,3	1,0	1,1	-0,4	Kyrgyzstan	-0,1	-2,5	1,5	-0,7
Austria	0,3	1,1	-0,1	0,2	Romania	0,2	-0,8	-0,5	0,3
Australia	0,7	1,7	0,4	0,1	Portugal	0,5	0,1	-0,1	-0,0
Iceland	0,6	1,1	1,7	-0,4	Chile	0,2	0,4	0,2	-0,7
United States	0,7	1,2	-2,7	-0,3	Barbados	0,5	0,0	0,4	0,9
France	0,7	0,5	-1,9	-0,3	Jordan	-0,9	-0,8	-0,5	-0,6
Japan	1,2	0,4	-1,2	1,4	Kazakhstan	-0,1	0,4	0,2	-0,1
Slovenia	-0,1	0,0	0,5	0,1	Argentina	0,6	-0,0	0,2	-0,4
Italy	0,6	0,2	-1,8	0,2	Tajikistan	-0,6	-2,9	0,3	-0,5
Spain	0,6	0,5	-2,1	0,2	Mauritius	-0,3	-0,4	0,2	0,4
United Kingdom	0,6	1,0	-0,6	-0,1	Costa Rica	0,5	0,0	0,8	0,6
Ireland	0,2	1,1	0,3	0,8	Sri Lanka	0,1	-1,5	-0,4	0,2
Czechia	0,4	0,1	0,6	0,4	Palestine	-0,6	-2,0	0,0	-0,9
Estonia	-0,1	0,3	0,7	0,5	Turkey	0,3	0,5	-1,4	-0,3
Luxembourg	-8,4	1,8	-0,5	0,1	Tunisia	-0,0	-0,9	0,1	-0,2
New Zealand	1,0	1,2	1,0	0,1	Azerbaijan	-0,3	-0,3	-0,0	0,1
Korea	0,6	0,1	0,1	-0,0	Oman	-1,4	3,1	1,1	-0,8
Lithuania	0,6	-1,4	0,7	1,2	Thailand	0,6	0,2	-0,5	1,1
Slovakia	-0,5	-0,5	0,5	0,0	South Africa	0,2	-0,4	-0,3	-0,2
Croatia	-0,2	-0,8	-0,1	-0,5	Mexico	0,5	0,1	-1,1	0,1
Poland	0,5	-0,3	-0,1	0,4	Brazil	0,4	-0,0	-0,7	-0,5
Latvia	0,5	-0,8	0,8	0,3	Saint Lucia	-0,4	-0,3	0,2	-0,0
Canada	0,1	1,3	-1,3	-0,2	Viet Nam	0,5	0,1	0,3	3,1
Moldova	-0,9	-2,1	0,5	-1,3	Mongolia	-0,5	-0,8	0,2	1,4
Ukraine	-0,2	-1,2	-0,1	-0,2	Colombia	0,6	0,5	-0,2	0,7
Cyprus	-1,9	0,4	0,5	-1,3	Guyana	-0,2	-1,6	0,5	0,0
Greece	0,1	-0,4	-1,8	0,3	El Salvador	0,1	-2,0	0,3	0,4

	2	3	4	5
	Factor2	Factor3	Factor4	Factor5
El Salvador	0,1	-2,0	0,3	0,4
Ecuador	0,3	0,4	0,4	-0,7
India	-0,3	-0,4	-6,2	-1,0
Honduras	-0,3	-1,2	0,7	-0,4
Bangladesh	0,1	-0,8	-1,3	-0,4
Namibia	0,0	-0,4	-0,4	-0,1
Ghana	-0,0	-0,3	0,3	0,3
Lesotho	-0,4	-1,7	0,7	-0,2
Myanmar	0,1	-0,5	-0,7	0,4
Zimbabwe	0,5	-0,4	1,5	-0,4
Kenya	0,3	-0,0	0,1	-0,4
Senegal	-0,1	-0,8	0,1	-0,4
Congo	-0,4	0,1	0,6	0,9
Laos	0,1	0,5	-0,1	0,5
Cote d'Ivoire	0,0	0,3	-0,0	0,5
Togo	0,1	0,3	0,9	-0,4
Uganda	0,1	0,8	-0,2	-0,6
Cameroon	0,1	0,7	0,1	-0,7
Congo	-0,2	0,2	-0,8	-0,6
Rwanda	0,5	1,0	0,3	0,3
Benin	0,4	0,6	0,3	-0,0
Malawi	-0,4	0,6	0,1	-0,8
Burkina Faso	0,5	0,5	-0,0	1,1
Guinea	-0,4	0,3	-0,3	0,5
Mali	-0,2	-0,1	0,0	0,1
Mozambique	-0,3	0,7	0,8	0,5
Burundi	0,4	1,1	0,5	-0,9
Niger	0,1	1,0	0,3	-0,6

Рис. 4. Питомі ваги факторів для країн світу

Джерело: авторська розробка

ності населення, четвертий – про позитивний мультиплікативний вплив прямих іноземних інвестицій.

Таким чином, доведено, що узагальнений рейтинг країн за значенням HDI дає змогу отримати лише агреговані оцінки стану людського розвитку, але не пояснює позиції країни в такому рейтингу і

не дає змоги зробити висновки про стратегічні вектори людського розвитку конкретної країни. Отже, ми перевірили емпірично власну гіпотезу про те, що на практиці позиція країн у рейтингу людського розвитку спричинена специфічним впливом складників на інтегральний показник HDI.

Список літератури:

1. Доповідь про стан людського розвитку – 2019. Нерівність у людському розвитку в 21 столітті / Аналітична записка за країнами, що представлені в Доповіді про стан людського розвитку за 2019 рік. URL: [http://www.un.org.ua/images/documents/4792/Ukraine%20\(ukr\).pdf](http://www.un.org.ua/images/documents/4792/Ukraine%20(ukr).pdf) (дата звернення: 20.05.2020).
2. Klugman, J., F. Rodriguez and H. J. Choi (2011a). “The HDI 2010: New controversies, old critiques.” *Journal of Economic Inequality*. 2011a. 9(2): 249–288.
3. Ляшенко О. М. Прогнозна модель світового людського розвитку: економетричний підхід. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 2. С. 73–85.
4. Л. В. Дума, І. В. Данилюк, Л. М. Буяк. Instrumentation for the implementation of the regional policy of structural modernization in Ukraine / Transformational processes the development of economic systems in conditions of globalization: scientific bases, mechanisms, prospects. ISMA University. Riga: “Landmark” SIA, 2018. № 2. С. 309–316.
5. Nguefack, G., S. Klasen and W. Zucchini. “On weighting the components of the Human Development Index”. *Journal of Human Development and Capabilities*. 2011. 12(2): pp. 183–202.
6. Klasen S. Human Development Indices and Indicators: A Critical Evaluation, 2018 UNDP Human Development Report Office. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/klasens_final.pdf (дата звернення: 22.05.2020).
7. Megee, M. (1965). On Economic Growth and the Factor Analysis Method. *Southern Economic Journal*, 31(3), 215–228.
8. Understanding the data. Human Development Reports. (2020). URL: <http://hdr.undp.org/en/statistics/understanding> (дата звернення: 20.05.2020).
9. UNESCO Institute for Statistics (2019). ICF Macro Demographic and Health Surveys, UNICEF Multiple Indicator Cluster Surveys and OECD (2018).
10. Institute for Statistics (2019), Barro and Lee (2018), ICF Macro Demographic and Health Surveys, UNICEF Multiple Indicator Cluster Surveys and OECD (2018).
11. World Bank (2019), IMF (2019) and United Nations Statistics Division (2019).

References:

1. Dopovid' pro stan lyuds'koho rozvytku – 2019. Nerivnist' u lyuds'komu rozvytku v 21 stolitti / Analitychna zapyska za krayinamy, shcho predstavleni v Dopovidi pro stan lyuds'koho rozvytku za 2019 rik. URL: [http://www.un.org.ua/images/documents/4792/Ukraine%20\(ukr\).pdf](http://www.un.org.ua/images/documents/4792/Ukraine%20(ukr).pdf) (access date: 20.05.2020).
2. Klugman, J., F. Rodriguez and H.J. Choi (2011a). “The HDI 2010: New controversies, old critiques.” *Journal of Economic Inequality*. 2011a. 9(2): 249–288.
3. Lyashenko O.M. Prohnozna model' svitovoho lyuds'koho rozvytku: ekonometrychnyy pidkhid. *Ukrayins'kyy zhurnal prykladnoyi ekonomiky*. 2016. Tom 1. № 2. S. 73–85.
4. L.V. Duma, I.V. Danylyuk, L.M. Buyak. Instrumentation for the implementation of the regional policy of structural modernization in Ukraine. Transformational processes the development of economic systems in conditions of globalization: scientific bases, mechanisms, prospects. ISMA University. Riga: “Landmark” SIA, 2018. № 2. S. 309–316.
5. Nguefack, G., S. Klasen and W. Zucchini. “On weighting the components of the Human Development Index”. *Journal of Human Development and Capabilities*. 2011. 12(2): rr. 183–202.
6. Klasen S. Human Development Indices and Indicators: A Critical Evaluation, 2018 UNDP Human Development Report Office. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/klasens_final.pdf (access date: 22.05.2020).
7. Megee, M. (1965). On Economic Growth and the Factor Analysis Method. *Southern Economic Journal*, 31(3), 215–228.
8. Understanding the data. Human Development Reports (2020). URL: <http://hdr.undp.org/en/statistics/understanding> (access date: 20.05.2020).
9. UNESCO Institute for Statistics (2019), ICF Macro Demographic and Health Surveys, UNICEF Multiple Indicator Cluster Surveys and OECD (2018).
10. Institute for Statistics (2019), Barro and Lee (2018), ICF Macro Demographic and Health Surveys, UNICEF Multiple Indicator Cluster Surveys and OECD (2018).
11. World Bank (2019), IMF (2019) and United Nations Statistics Division (2019).

МНОГОФАКТОРНОЕ ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН

В статье разработан комплексный методологический подход к факторной оценке человеческого развития стран мира на основе сочетания современных методов многофакторного анализа данных. В результате эконометрического моделирования получена эмпирическая факторная модель человеческого развития стран мира, что позволяет количественно оценить детерминанты человеческого развития стран мира и выявить приоритетные направления государственной политики стран по стимулированию человеческого развития. Доказано, что обобщенный рейтинг стран по значению HDI позволяет получить только агрегированные оценки состояния человеческого развития, но не объясняет позиции страны в таком рейтинге и не позволяет сделать выводы о стратегических векторах человеческого развития конкретной страны. Доказана эмпирически собственная гипотеза о том, что на практике позиция стран в рейтинге человеческого развития вызвана специфическим влиянием составляющих на интегральный показатель HDI.

Ключевые слова: индекс человеческого развития, факторный анализ, развитие общества, экономическое развитие.

MULTIFACTOR ECONOMETRIC MODELING OF HUMAN DEVELOPMENT OF COUNTRIES

The article develops a comprehensive methodological approach to the factor assessment of human development in the world, based on a combination of modern methods of multifactor data analysis. At different times, scientific thought in various fields of social and behavioral sciences has studied the concept and concept of human development, which is reflected in the works of the founders of quantitative economics and political economy. Currently, the dominant approach to the study of human development as a factor in achieving global development goals. The result of econometric modeling is an empirical factor model of human development in the world, which allows you to quantify the impact of human development determinants on the world and identify priority areas of public policy to stimulate human development, taking into account the country's economic development. Since, as mentioned above, all components of HDI have the same weight in their structure, we set ourselves the task of empirically testing the hypothesis that in practice the position of countries in the ranking of human development is due to the specific impact of components on HDI. It is proved that the generalized rating of countries by IRR allows to receive only aggregate estimates of human development, but does not explain the position of the country in such a rating and does not allow to draw conclusions about the strategic vectors of human development of a particular country. Therefore, we can say that the generalized ranking of countries by IRR allows to obtain only aggregate estimates of human development, but does not explain the country's position in such a ranking and does not allow to draw conclusions about the strategic vectors of human development of a particular country. We have empirically proved our own hypothesis that in practice the position of countries in the ranking of human development is due to the specific impact of components on the integrated HDI. Thus, we sure that the rating of countries with a high level of HDI was used, and the American team developed, but did not identify the position that exists in the ranking, and he could not use the necessary proposals for strategic vectors of human development.

Key words: human development index, factor analysis, function, human development, principal components method, economic development.

Пантелєєва Н.М.доктор економічних наук, доцент,
Черкаський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»**Дідковський Р.М.**доктор технічних наук, доцент,
Черкаський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»**Pantelieieva Nataliia, Didkovsky Ruslan**

Cherkasy Institute of the Banking University

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОБРОБКИ ДАНИХ І ЗНАНЬ ДЛЯ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ

У статті виявлено передумови та розкрито характерні особливості сучасних технологій обробки даних і знань. Доведено, що розроблення сучасних рішень для реального сектору економіки потребує програмного інструментарію, що забезпечить гнучкість моделі даних, якісну функціональність, високу масштабованість, безпеку і надійність обробки даних. Обґрунтовано можливість отримання економічного ефекту – підвищення результативності управління, зростання продуктивності праці, а також соціального – у вирішенні проблеми голоду і бідності, підвищенні якості життя, зниженні загроз кліматичних зміни, раціональному використанні природних ресурсів, боротьбі з тероризмом тощо на основі аналітики великих даних, машинного навчання і штучного інтелекту, спираючись на узагальнення трендів цифрової трансформації в реальному секторі економіки.

Ключові слова: цифрова економіка, обробка даних, цифрові технології, штучний інтелект, машинне навчання, великі дані, блокчейн, Інтернет речей.

Постановка проблеми. Сьогодні серед концепцій розвитку сучасного суспільства і національних економік міцну позицію займають такі, витоки яких пов'язані з теорією постіндустріального суспільства, що у своєму становленні поглиблюється дослідженнями за концептуальними напрямками розвитку інформаційного суспільства, економіки знань та цифрової економіки [1]. Сучасна економіка все більше демонструє синтез цих концепцій, адже перша формує економічні закони та підходи до виробництва, руху і продуктивного застосування науково-технічної інформації [2, с. 4; 3], друга віддзеркалює глобальний масштаб трансформації економічних процесів [4; 5], третя – принципи та можливості ефективного використання інформаційних ресурсів і знань, використовуючи цифрові платформи з метою створення нових товарів та послуг для широкого спектра бізнес-процесів у всіх сферах економічної діяльності [6]. Зокрема, остання потребує розуміння потенційних можливостей цифрових технологій, оцінки ризиків та ефектів їх впровадження, що зумовило зростання наукового інтересу та прикладних розробок на рівні стартапів для реального і фінансового секторів, державного управління [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку теоретичних засад і проблемам прикладних аспектів трансформації економічної діяльності внаслідок процесів цифровізації, впровадження окремих цифрових технологій у ділову практику приділяють увагу у своїх

наукових працях зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема, О. Буторіна, М. Кастельс, С. Колодій, Д. Маношин, Р. Нижегородцев, Н. Пантелєєва, М. Ребрик, М. Свон, Д. Тапскотт, Е. Тоффлер [1–8], Хафсад Т. [10] та ін. Віддаючи належне проведеним дослідженням, актуальним залишається питання залежності і взаємозв'язку між впровадженням сучасних технологій обробки даних і знань (СТОДІЗ), трансформаційними процесами та соціально-економічним зростанням.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у виявленні особливостей сучасних технологій обробки даних і знань (штучного інтелекту, машинного навчання, великих даних, блокчейн, Інтернету речей) та можливих економічних і соціальних ефектів на основі узагальнення сучасної практики їх поширення в реальному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх років бачимо стрімке впровадження інноваційних рішень у реальному секторі економіки завдяки сучасним цифровим технологіям обробки даних і знань (табл. 1). Не вдаючись у технологічні особливості, відзначимо, що результативність технологій штучного інтелекту (Artificial intelligence – AI), машинного навчання (Machine Learning – ML), індустріального Інтернету речей (Industrial Internet of Things – IIoT) залежить від оцифрованих великих обсягів даних (Big Data). Але передумовами цього своєрідного стрибка варто вважати накопичення значних обсягів

безпосередньо даних у різних галузях, здешевлення спеціалізованого обладнання їх збору під час технологічних процесів (сенсори, датчики, контролери, вимірювальні пристрої тощо) та інформаційну відкритість, попит із боку реального сектору, а також зростання ІТ-галузі, що зумовило появу нових цифрових технологій, необхідних засобів і фахівців для розроблення програмного забезпечення, орієнтованого за вирішення завдань автоматизації реального сектору.

Інженерія програмного забезпечення та підходи до організації обробки даних і знань. Трансформацію інженерії програмного забезпечення наочно демонструє еволюція засобів розробки, де поряд із традиційними мовами високого рівня знайшли поширення засоби спеціалізованих платформ і програмних бібліотек [11]. Так, для розроблення систем AI використовують об'єктно-орієнтовані мови програмування C++ та Java, Python, що підтримує об'єктно-орієнтовану, процедурну, функціональну та аспектно-орієнтовану парадигми програмування, спеціалізовані мови – Lisp (процедурна і функціональна парадигми) і Prolog (логічне та об'єктно-орієнтоване програмування). Затребуваними спеціалізованими платформами розроблення систем AI є Dialogflow (засіб від Google для створення чат-ботів з інтеграцією у соціальні мережі), Clarifai (програмне забезпечення для обробки даних і пошуку за відео, використовуючи глибоке навчання), Melissa (вбудовані

механізми розпізнавання голосу), Tensorflow (відкрита бібліотека для ML), кожна з яких має власні функціональні особливості і здатність підтримувати достатньо широкий перелік мов програмування.

Нові можливості пропонує розробникам, наприклад, компанія NVIDIA, зокрема платформи для прискорення роботи алгоритмів глибокого навчання і надання інтелектуальних властивостей автономним пристроям (NVIDIA® Jetson AGX Xavier™), безпілотних автомобілів (NVIDIA DRIVE™ AGX), реалізації можливостей AI і візуалізації в медичних пристроях (NVIDIA Clara AGX™) та рішення для аналізу даних у сфері фінансів, роздрібно́ї торгівлі та інших галузей [12]. Компанія BMW Group вибрала нову робототехнічну платформу NVIDIA Isaac для вдосконалення власних заводів і виробництва автомобілів з індивідуальним налаштуванням, використовуючи логістичні роботи, побудовані на AI та візуалізації [13].

Для програмування рішень системи обробки великих даних (Big Data) активно використовують такі мови, як R (статистична обробка даних, моделювання та візуалізація, активно використовується Google и Facebook), Java, Python (розширені бібліотеки для аналізу даних і ML), Scala (об'єктно-орієнтована та функціональна парадигми, підтримує розподілену обробку великих даних), Hadoop (набір утіліт, бібліотек, налаштувань, адаптованих для обробки Big Data), Go (спеціально

Таблиця 1

Характеристична сутність деяких сучасних технологій обробки даних для реального сектору економіки

Цифрові технології	Сутність технологій та їх можливості для реального сектору
Блокчейн (Blockchain)	<i>сутність:</i> технологія розподіленого реєстру, блокчейн-база даних розподіленої архітектури, де кожен користувач додає, оновлює, обчислює записи в базі даних, а всі вузли блокчейн-мережі працюють злагоджено відповідно до прийнятого механізму консенсусу <i>можливості:</i> забезпечення розподіленого рівноправного доступу до даних, розподілу доходів, залучення капіталу, скорочення витрат, розширення пропозиції товарів і послуг, підвищення довіри й якості, управління програмами лояльності, ефективності та мінімізації впливу людського фактору, захист інформації, ідентифікація
Штучний інтелект (Artificial Intelligence Technologies, AI)	<i>сутність:</i> група технологій, що базуються на технології експертних систем, ML та обробки природних мов, віртуалізації та роботизованої автоматизації <i>можливості:</i> зміна характеру управлінських процесів і систем прийняття рішень, удосконалення процесу планування та виробництва за рахунок цифрового проектування і моделювання, управління життєвим циклом продукції, допоміжним виробництвом і надійністю обладнання, постачанням, контроль якості, розпізнавання образів тощо
Великі дані (Big Data)	<i>сутність:</i> значні обсяги структурованої і неструктурованої інформації, яка має високу швидкість надходження з різних джерел і яку неможливо обробити традиційними інструментами <i>можливості:</i> діагностика, відеоаналітика, диспетчеризація тривожних подій і розслідувань на її основі, аналітика сегментації ринку та персоналізації товарів і послуг, геоаналітика грузо- та пасажиропотоків, запобігання шахрайству, автоматизація контролю сплати ПДВ, виявлення нелегальної оренди житла, підвищення прибутку та ефективності бізнесу тощо
Машинне навчання (Machine Learning)	<i>сутність:</i> сфера AI, сукупність математичних методів, що дають змогу формувати правила прийняття рішень за допомогою алгоритмів на основі аналітики великих даних <i>можливості:</i> побудова прогнозів поставки товарів, передбачень щодо вподобань і майбутнього попиту, маркетинг і реклама, оптимізація системи продаж і цінової політики, прогнозування поведінки працівників, ризик-менеджмент тощо
Індустріальний інтернет речей (Industrial Internet of Things, IIoT)	<i>сутність:</i> система об'єднаних комп'ютерних мереж і підключених виробничих об'єктів із вбудованими датчиками і ПЗ для збору та обміну даними, з можливістю віддаленого контролю й управління в автоматичному режимі; комплекс апаратно-програмних і консалтингових рішень <i>можливості:</i> наскрізна автоматизація, віддалений моніторинг і предикативна діагностика, нові сервісні бізнес-моделі тощо

Джерело: сформовано на підставі опрацювання [8–10]

створений Google для Big Data) та ін. [14]. Серед платформних рішень відзначимо програмну платформу SAS для AI та аналітики у хмарі. Означені засоби дають змогу розробити програмні рішення у відповідь на технологічні виклики, зокрема експоненціальне зростання обсягів даних, вимогу гнучкості всіх видів звітності, обробку даних у реальному часі, поширення сервісів самообслуговування та на основі AI. Іншим свідченням еволюції підходів до обробки даних є розвиток технології блокчейн. Розглядаючи цю технологію з позиції теорії баз даних, зауважимо, що трансформація торкнулася базового архітектурного принципу, адже на зміну традиційному підходу прийшли децентралізація, масштабованість, локально-розподілене зберігання даних у блокчейн-мережі та механізм консенсусу. Сьогодні вже існують рішення хмарних блокчейн-баз даних, наприклад FlureeDB, та платформ для побудови таких баз даних, наприклад MongoDB. Отже, розроблення сучасних рішень для реального сектору економіки потребує програмного інструментарію, що забезпечить гнучкість моделі, якісну функціональність, високу масштабованість, безпеку і надійність обробки даних.

Очікувані економічні ефекти для реальної економіки. Для реального сектору економіки основні мотиви впровадження СТОДІЗ, ураховуючи його галузеву структуру, можуть мати деякі відмінності, але у цілому первинним є прагнення до підвищення ефективності на основі аналітики Big Data і AI.

Країни світу у своєму розвитку прагнуть до зростання ВВП, темпи якого сьогодні сповільнюються, а в структурі превалює частка сфери послуг порівняно з промисловістю. Це зумовлено тим, що остання є достатньо капіталомісткою зі значними інвестиціями у виробничі потужності, що мають довготривалий термін окупності, тому процес упровадження інновацій є більш складним, а ризик помилки має серйозні наслідки. Поряд із нарощуванням високотехнологічних виробничих потужностей доречним є консервативний підхід збереження і раціонального використання наявного виробничого обладнання і, за необхідності, його модернізації, а також можливості СТОДІЗ. Експертами доведено, що останні дають змогу підвищити випуск готової продукції на 5–10% на існуючих виробничих фондах без значних додаткових інвестицій для їх модернізації [15]. Широкі можливості для промисловості відкриваються в напрямі підвищення ефективності управління: 1) технічним обслуговуванням складного технологічного обладнання та його ремонту; 2) технологічними процесами, особливо із замкнутим циклом; 3) витратами матеріалів та комплектуючих для економії та зниження собівартості продукції; 4) якістю продукції, що випускається; 5) ланцюгом постачання; 6) автономним рухом промислових роботів та транспортних засобів тощо. Окрім того, підвищенню ефективності сприяють просування цифрових сервісів, використання чат-ботів та «цифрових порадників», створення цифрових прототипів (двійників) виробничих систем та отримання з їх допомогою реального відображення функціонування управлінських і виробничих процесів тощо. Але

реалізація поставлених завдань неможлива без накопичення у широкому часовому інтервалі та управління, аналітики і прогнозування на основі великих обсягів даних засобами Big Data, Machine learning, функціональний потенціал яких забезпечує дотримання принципів стосовно безперервного зростання обсягів даних, швидкості їх регулярної обробки, різноманітності, достовірності, мінливості [16].

Прикладом інтеграції Big Data у виробничу систему підприємств реального сектору слугує новаторська аналітична платформа Polymatica, яка, зокрема, дає змогу: 1) транспорту і логістиці оптимізувати процеси доставки та розподілу товарів на складах, аналізувати тарифні плани і вартість фактично наданих послуг, проводити інтелектуальну роботу з «вузькими місцями»; 2) нафтогазової галузі оперативно надавати аналітичні зрізи за всіма напрямками діяльності, оцінювати ефективність програм лояльності для роздрібного бізнесу; 3) виробництву – створювати єдиний центр зберігання даних і забезпечувати доступ, здійснювати пошук точок зростання і розробляти зважені бізнес-рішення тощо [17]. Іншим прикладом спроб глибокого аналізу даних є підприємства металургійної галузі, які, використовуючи AI і IoT та за допомогою прогностичної моделі, стали виявляти дефекти прокату, що дає змогу скоротити витрати і брак продукції, підвищити продуктивність прокатного стану [18].

Сьогодні підприємства реального сектору економіки шукають точки зростання, напрацьовують проєктний досвід і практику використання ML та AI, зокрема в енергетиці (прогнозування навантажень і регенеративної енергії, виявлення проблем в мережах та ін.), автомобільній промисловості (управління процесами виробництва автомобільних шин, їх випробувань і перевірок; адаптивного планування та контролю виробництва та ін.), газовій і нафтовій промисловості (створення самонавчаючихся моделей геологічних об'єктів для отримання достовірної картини побудови надр і прогнозування рентабельності майбутньої добичі; безпечна та ефективна підтримка всіх операцій трубопроводів та ін.), машинобудуванні і приладобудуванні (інтелектуальне адаптивне планування та контроль виробництва, цифрове макетування майбутніх виробів та ін.), електронній промисловості (інтелектуальне адаптивне планування, оптимальне використання матеріалів і виробничих потужностей та ін.) тощо. Окремо варто відзначити розвиток такого напрямку, як автономний (безпілотний) транспорт, який уже добре проявив себе за закритих територіях підприємств, але в реальних транспортних мережах його поширення стримується високими технологічними ризиками і невизначеністю прийняття відповідальності за їх наслідки.

Останнім часом у реальному секторі активно впроваджуються пілотні проєкти індустріального (промислового) Інтернету речей (Industrial Internet of Things, IoT) для зниження витрат і підвищення ефективності виробничих та технологічних процесів. Так, завдяки IoT авіаційний гігант Rolls-Royce змінив бізнес-модель і переорієнтувався на сервісний контракт для авіакомпаній, що дало змогу сформувати більш стійку

виробничу програму та підвищити дохідність бізнесу, а також набуті досвід і накопичувати в реальному часі значний обсяг даних щодо роботи літального апарату та авіаційного обладнання клієнтів, який обчислюється терабайтами. Своєю чергою, це дало змогу Rolls-Royce розробити інтелектуальні рішення на основі ML та IoT хмарній платформі Microsoft Azure для контролю роботи авіадвигуна та виявлення експлуатаційних аномалій, а також оптимізації витрат, передусім палива, з подальшими рекомендаціями для підвищення ефективності технічного обслуговування [19].

Можна відзначити вирішення питання підвищення ефективності у відносинах зі споживачами, де важливим є накопичення даних та їх фільтрація на подальшу придатність для побудови прогностичних моделей та поведінкової аналітики. Технології дають змогу формувати якісні відносини за рахунок більш точної кореляції на основі аналізу поведінки і розуміння потреб та проблем споживачів для поглиблення сегментації останніх, що актуально для всіх галузей реального сектору економіки.

Очікувані соціальні ефекти від упровадження в реальну економіку сучасних технологій обробки даних і знань. Інформаційно-комунікаційні технології та засоби автоматизації не викликали такої настороги, яка зараз спрямована на AI та ML. Але це пов'язано, на нашу думку, не стільки із суто технічними та економічними аспектами, це скоріше стосується цивілізаційного вибору суспільства на макрорівні, його готовності до відповідального переходу на такі технології. Міжнародні організації розглядають можливість набуття нових знань і принципів для вирішення глобальних проблем у рамках досягнення Цілей сталого розвитку на основі AI на благо суспільства [20]. Дійсно, технології AI можуть бути результативними у: 1) боротьбі з голодом на основі збору даних із використанням мобільного програмного забезпечення та ML для прогнозування споживання продовольства домогосподарствами. Збір та обробка даних моніторингу стану рослин, полів, техніки, погодних умов та ін. за допомогою AI для належного забезпечення добривами, боротьби зі шкідниками, підвищення врожайності тощо, таким чином зменшуючи ризики продовольчої кризи; 2) подоланні бідності та підвищенні якості життя завдяки розробленню ліків, лікування та попередження захворювань, допомоги людям з обмеженими можливостями (комп'ютерний зір, розпізнавання мови та ін.) тощо; 3) зниженні загроз кліматичних змін, раціональному використанні природних ресурсів, побудові «розумних» міст тощо; 4) боротьбі з тероризмом тощо. Водночас важливим є зміцнення довіри суспільства, забезпечення прав на демократію, свободу самовираження, приватне життя і безпеку.

Упровадження СТОДіЗ на мікрорівні, на наше переконання, повинно передбачити не локальну трансформацію організаційної структури шляхом створення спеціалізованих підрозділів, що здебільшого є поширеною практикою, а комплексну і системну оцифровку всіх процесів із підготовкою до цього та за участі всього персоналу, інвестуючи і спираючись на інноваційну страте-

гію змін, формуючи корпоративну культуру сприйняття інновацій та розумного ставлення до ризиків. Інновації не завжди забезпечують очікуваний масштаб ефектів, тому в корпоративній культурі інновацій варто змінити підходи до культури управління стосовно ставлення до можливості отримання негативних результатів, але при цьому докласти зусиль на формування компетенцій якісної попередньої оцінки ефектів інноваційних проєктів.

Безумовно, впровадження СТОДіЗ поряд з економічними ефектами супроводжується соціальними впливами, зокрема в аспекті зайнятості, трансформації функціональності окремих професій або взагалі їх зникнення. Водночас справедливості заради відзначимо, що вони генерують появу нових професій і робочих місць, адже за всієї автоматизації та роботизації за людиною залишається прерогатива супроводжувати і контролювати ці процеси, приймати точні рішення (раніше говорили – оптимальні), які підготовлені засобами сучасних технологій, але також нести відповідальність за них. Отже, варто очікувати синергію технологій, інновацій та людського капіталу. Окремої уваги заслуговує система освіти – один із консервативних інститутів суспільства. Незважаючи на перманентне реформування, розрив між системою освіти та реальним сектором не зменшується. Система освіти не набула властивості випереджальної і постійно відстає від змін, які відбуваються в економіці та промисловості. Тому поряд із прийняттям освітніх стандартів подальшого розвитку потребує дуальна та мережева освіта за умови постійної самоосвіти, набуття майбутніми фахівцями цифрових компетенцій, особливо стосовно пошуку інформації та її обробки.

Висновки. Таким чином, СТОДіЗ визначають майбутнє реального сектору економіки та суспільства у цілому. Процеси трансформації архітектури діяльності підприємств реального сектору вже торкнулися і зумовили: 1) зміщення сутності продукту з матеріально-речової форми в бік його цифрового представлення; 2) поширення цифрових бізнес-моделей на основі «цифрових двійників» із постійним моніторингом усіх процесів; 3) перехід від моделі поставок до моделі сервісного технічного обслуговування та супроводження, спираючись на цифровізацію, обмін великими даними та їх аналітику; 4) побудову інтегрованого інформаційного і комунікаційного простору взаємодії та взаємовідносин із контрагентами та клієнтами на основі технологій Big Data, AI та ML; 5) трансформацію IT-інфраструктури шляхом переходу від парадигми управління інфраструктурою на основі програмних рішень локальних проблем до парадигми платформних рішень, що надають можливість концентрації зусиль на цифровому управлінні ланцюгами створення цінності для підприємств реального сектору, а також забезпечити створення реальної цінності для клієнта.

Отже, технології обробки даних і знань усе більше стають інструментом продовження боротьби за ефективність і зміцнення конкурентних позицій на ринку, але, на наше переконання, пріоритет повинен належати інноваційним проєктам і рішенням, які мають поряд з економічним соціальний ефект і несуть користь суспільству.

Список літератури:

1. Цифрова економіка як ключовий тренд розвитку постіндустріального суспільства : монографія / за заг. ред. Н.М. Пантелєєвої, С.Ю. Колодія, М.А. Ребрика. Київ : Університет банківської справи, 2019. 299 с.
2. Нижегородцев Р.М. Информационная экономика. Книга 1. Информационная Вселенная: Информационные основы экономического роста. Москва ; Кострома, 2002. 163 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
4. Тоффлер Э. Третья волна. Москва : АСТ, 2004. 345 с.
5. Буторина О.В., Осипова М.Ю., Кутергина Г.В. Формирование современного макроэкономического цикла с позиций глобальных тенденций экономического развития. *Вестник Пермского университета*. 2017. Т. 12. № 4. С. 512–526.
6. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 1994. 368 p.
7. Digitization of the Economy of Ukraine: Strategic Challenges and Implementation Technologies / N. Pantieliieva et al. 2018 IEEE 9th International Conference on Dependable Systems, Services and Technologies (DESSERT), 24-27 May, 2018, Page(s):508-515. DOI: 10.1109/DESSERT.2018.8409186
8. Swan M. Blockchain. Blueprint for a new economy. O'Reilly Media, Inc., 2015. 129 p. URL: <http://book.itep.ru/depository/blockchain/blockchain-by-melanie-swan.pdf> (дата звернення: 21.05.2020).
9. Промышленный интернет вещей в России. URL: <http://www.tadviser.ru/> (дата звернення: 12.06.2020).
10. Hafsad T. The New Wave of Artificial Intelligence. URL: <https://enterpriseviewpoint.com/wp-content/uploads/2017/01/the-new-wave-of-artificial-intelligence-labs-whitepaper.pdf> (дата звернення: 12.06.2020).
11. Маношин Д.А. Программирование искусственного интеллекта. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/programmirovanie-iskusstvennogo-intellekta> (дата звернення: 12.06.2020).
12. NVIDIA. Accelerates Apache Spark, World's Leading Data Analytics Platform URL: <https://developer.nvidia.com/devbox> (дата звернення: 12.06.2020).
13. BMW Group Selects NVIDIA to Redefine Factory Logistics. URL: <https://news.developer.nvidia.com/bmw-group-selects-nvidia-to-redefine-factory-logistics/> (дата звернення: 12.06.2020).
14. 9 языков для Big Data. URL: https://geekbrains.ru/posts/big_data_langs.
15. Эффект искусственного интеллекта. URL: <https://iz.ru/700134/igor-bogachev/effekt-iskusstvennogo-intellekta> (дата звернення: 30.06.2020).
16. The five V's of big data. URL: <https://www.bbva.com/en/five-vs-big-data/> (дата звернення: 30.06.2020).
17. POLYMATICA для отраслей. URL: <https://www.polymatica.ru/industries/> (дата звернення: 30.06.2020).
18. «УМНЫЙ» цветной металл. URL: <https://controleng.ru/wp-content/uploads/8170.pdf> (дата звернення: 30.06.2020).
19. Rolls-Royce and Microsoft collaborate to create new digital capabilities. URL: <https://customers.microsoft.com/en-us/story/rollsroycestory> (дата звернення: 30.06.2020).
20. «Искусственный интеллект во благо» призван оказать влияние в глобальном масштабе. URL: <https://www.itu.int/ru/mediacentre/Pages/2019-PR07.aspx> (дата звернення: 30.06.2020).

References:

1. Pantjeljejeva N. M., Kolodij S. Ju., Rebryk M. A. ta in. (2019). *Cyfrova ekonomika jak ključovyj trend rozvytku postindustrial'nogo suspil'stva* [Digital economy as a key trend in the development of post-industrial society]. Kyi'v: DVNZ «Universytet bankiv's'koi' spravy», p. 299. (in Ukrainian)
2. Nizhegorodcev R. M. (2002). *Informacionnaja jekonomika. Kniga 1. Informacionnaja Vselennaja: Informacionnye osnovy jekonomicheskogo rosta* [Information Economics. Book 1. The Information Universe: The Information Fundamentals of Economic Growth]. Moskva-Kostroma, p. 163. (in Russian)
3. Kastel's M. (2000). *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura* [The Information Age: Economics, Society, and Culture]. M.: GU VShJe, 608 s.
4. Toffler Je. (2004) *Tret'ja volna* [Third wave]. M.: ООО «Firma «Izdatet'stvo ACT», p. 345. (in Russian)
5. Butorina O. V., Osipova M. Ju., Kutergina G. V. (2017). Formirovanie sovremennogo makroekonomicheskogo cikla s pozicij global'nyh tendencij jekonomicheskogo razvitiya [The formation of the modern macroeconomic cycle from the perspective of global trends in economic development]. *Bulletin of Perm University*, vol. 12, no. 4, pp. 512–526.
6. Tapscott D. (1994). The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill. 368 p.
7. Pantieliieva N., Krynytsia S., Zhezherun Y., Rebryk M., Potapenko L. (2018). Digitization of the Economy of Ukraine: Strategic Challenges and Implementation Technologies. IEEE 9th International Conference on Dependable Systems, Services and Technologies (Kyiv, Ukraine, May 24-27, 2018), pp. 508–515. DOI: 10.1109/DESSERT.2018.8409186
8. Swan M. (2015). Blockchain. Blueprint for a new economy. O'Reilly Media, Inc. 129 p. Available at: <http://book.itep.ru/depository/blockchain/blockchain-by-melanie-swan.pdf> (accessed 12 June 2020).
9. Promyshlennyj internet veshhej v Rossii [Industrial Internet of Things in Russia]. Available at: <http://www.tadviser.ru/> (accessed 12 June 2020).
10. Hafsad T. (2017). The New Wave of Artificial Intelligence. Available at: <https://enterpriseviewpoint.com/wp-content/uploads/2017/01/the-new-wave-of-artificial-intelligence-labs-whitepaper.pdf> (accessed 12 June 2020).
11. Manoshin D.A. (2019). Programmirovanie iskusstvennogo intellekta [Artificial intelligence programming]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/programmirovanie-iskusstvennogo-intellekta> (accessed 12 June 2020).

12. NVIDIA. Accelerates Apache Spark, World's Leading Data. Analytics Platform. Available at: <https://developer.nvidia.com/devbox> (accessed 12 June 2020).
13. BMW Group Selects NVIDIA to Redefine Factory Logistics. Available at: <https://news.developer.nvidia.com/bmw-group-selects-nvidia-to-redefine-factory-logistics/> (accessed 12 June 2020).
14. 9 jazykov dlja Big Data [9 languages for Big Data]. Available at: https://geekbrains.ru/posts/big_data_langs (accessed 30 June 2020).
15. Jeffekt iskusstvennogo intellekta [The effect of artificial intelligence]. Available at: <https://iz.ru/700134/igor-bogachev/effekt-iskusstvennogo-intellekta> (accessed 30 June 2020).
16. The five V's of big data. Available at: <https://www.bbva.com/en/five-vs-big-data/> (accessed 30 June 2020).
17. POLYMATICA dlja otraslej [POLYMATICA for industries]. Available at: <https://www.polymatica.ru/industries/> (accessed 30 June 2020).
18. «UMNYJ» cvetnoj metall [«SMART» non-ferrous metal]. Available at: <https://controleng.ru/wp-content/uploads/8170.pdf> (accessed 30 June 2020).
19. Rolls-Royce and Microsoft collaborate to create new digital capabilities. Available at: <https://customers.microsoft.com/en-us/story/rollsroycestory> (accessed 30 June 2020).
20. «Iskusstvennyj intellekt vo blago» prizvan okazat' vlijanie v global'nom masshtabe [“Artificial Intelligence for the Good” is designed to influence globally]. Available at: <https://www.itu.int/ru/mediacentre/Pages/2019-PR07.aspx> (accessed 30 June 2020).

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ И ЗНАНИЙ ДЛЯ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ: ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ, ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

В статье выявлены предпосылки и раскрыты характерные особенности современных технологий обработки данных и знаний. Доказано, что разработка современных решений для реального сектора экономики требует программного инструментария, который обеспечит гибкость модели данных, качественную функциональность, высокую масштабируемость, безопасность и надежность обработки данных. Обоснована возможность получения экономического эффекта – повышения результативности управления и производительности труда, а также социального – в решении проблемы голода и бедности, повышении качества жизни, снижении угроз климатических изменений, рациональном использовании природных ресурсов, борьбе с терроризмом и др. на основе аналитики больших данных, машинного обучения и искусственного интеллекта, опираясь на обобщение трендов цифровой трансформации в реальном секторе экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, реальный сектор экономики, обработка данных, цифровые технологии, искусственный интеллект, машинное обучение, большие данные, блокчейн, Интернет вещей.

MODERN TECHNOLOGIES OF DATA AND KNOWLEDGE PROCESSING FOR THE REAL ECONOMIC SECTOR: TECHNOLOGICAL, ECONOMIC AND SOCIAL ASPECTS

Today, among the concepts of development of modern society and national economies, a strong position is occupied by those whose origins are connected with the theory of post-industrial society. In accordance with this, it is deepened by research in the conceptual directions of the development of the information society, knowledge economy and digital economy. But the modern economy is increasingly demonstrating a synthesis of these concepts, and its sustainable development requires an understanding of the potential of digital technologies, risk assessment and the effects of their application. All this causes an increase in scientific interest and the demand for applied developments for the real and financial sectors, and public administration based on them. The purpose of this article is to identify the features of modern technology for processing data and knowledge (artificial intelligence, machine learning, big data, blockchain, the Internet of things) and possible economic and social effects based on a generalization of modern practice of their distribution in the real sector. It is proved that the development of modern solutions for the real sector of the economy requires software tools that provide flexibility of the data model, high-quality functionality, high scalability, security and reliability of data processing. The processes of digital transformation of enterprises' activities in the real sector will deepen at the level of the product, business models, transformation of IT infrastructure on the basis of platform solutions. The possibility of obtaining an economic effect, in particular, by increasing management efficiency, increasing labor productivity, forming effective customer-oriented relationships, and social effect – in solving the problem of hunger, overcoming poverty and improving the quality of life, reducing the threats of climate change, the rational use of natural resources, the fight against terrorism, etc. based on big data analytics, machine learning, and artificial intelligence, synthesis of digital transformation trends in the real sector is substantiated. The best results can be expected from the synergy of technology, innovations and human capital.

Key words: digital economy, real sector of the economy, data processing, digital technologies, artificial intelligence, machine learning, big data, blockchain, Internet of things.

Яровенко Г.М.кандидат економічних наук, доцент,
Сумський державний університет**Колотіліна О.В.**аспірант кафедри економічної кібернетики,
викладач-стажист,
Сумський державний університет**Yarovenko Hanna, Kolotilina Olena**

Sumy State University

ОЦІНКА РИЗИКІВ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ¹

Необхідною передумовою розвитку країни є забезпечення стабільності її економічної та соціо-політичної сфер, дисбаланс яких може викликати системні ризики. Для їх оцінки авторами запропоновано науково-методичний підхід із використанням методу аналізу ієрархій. Застосовуючи даний метод та експертні оцінки, побудовано: матриці попарних порівнянь відносної вагомості факторів впливу на соціополітичні та економічні ризики України; вектори пріоритетів для кожного фактору впливу на ризики; матриці парних зіставлень соціально-політичних та економічних ризиків за кожним фактором впливу, результати яких було зображено у вигляді гістограм накопичення; вектори пріоритетів для всіх ризиків у вигляді кругових діаграм. Отримані результати дали змогу проаналізувати фактори та ризики за їх пріоритетністю, структурою та виявити найбільш впливові. Напряцювання будуть корисні для діяльності державних органів.

Ключові слова: економічний ризик, соціополітичний ризик, розвиток країни, метод аналізу ієрархій, оцінка ризику, фактори впливу.

Постановка проблеми. Сучасні реалії соціальних, політичних та економічних змін, що спостерігаються в усіх сферах суспільного життя та діяльності країни, супроводжуються падінням добробуту громадян, соціальною диференціацією та розшаруванням суспільства, формуванням залежності країни від мінливості її репутації на міжнародній арені, монополізацією, корупцією, веденням бойових дій на Сході України, тінізацією національної економіки, зростанням внутрішнього та зовнішнього боргу держави тощо. Перелічені явища спричиняють гальмування розвитку економіки, погіршення соціального становища населення та недовіру до влади. Саме тому Україна в наші дні потребує системних драйверів, які б дали змогу нівелювати вплив негативних ризиків та запустити докорінні зміни та потужний розвиток соціальної, економічної та політичної сфер країни.

Одним із драйверів, на нашу думку, є досконале вивчення та виявлення ризиків, які супроводжують соціо-політико-економічний розвиток країни та які можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив. Тобто це можуть бути непередбачувані, негативні наслідки, події невизначеності, що спричиняють структурно-системні зміни щодо впровадження захо-

дів реформування соціо-політико-економічного життя держави в умовах здійснення її інтеграційних процесів. Також важливим є визначення тих чинників, які впливають на ризик, тобто виявлення певних умов, за яких відбуватиметься зростання або зменшення ризиків. Як наслідок, оцінка ризиків дасть змогу визначити їх критичний рівень, який несе певну загрозу соціальній або економічній, або політичній сферам, що в подальшому сприятиме розробленню превентивних заходів, спрямованих на зменшення ризику для створення умов стабільного розвитку українського соціуму. Виходячи з вищесказаного, питання щодо обґрунтованої оцінки ризиків набуває актуальності та необхідності реалізації відповідно до сучасних напрямів реформування та розвитку соціо-політико-економічної системи України з метою майбутнього членства в ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коло дослідження питань, пов'язаних із ризиками, є досить широким. Так, значна кількість наукових праць присвячується загальним поняттям ризику. Тут можна виділити таких науковців, як А. Бойко, Т. Васильєва, О. Кузьменко, С. Леонов, О. Люта, І. Школьник та ін. Питання впливу системних ризиків на розвиток Укра-

¹ Робота виконана в рамках держбюджетних науково-дослідних робіт № 0118U003569 та № 0118U003574.

їни розглядали у своїх роботах Ю. Кальниш, О. Кіндра-тець, М. Михальченко, І. Петренко та ін. Основні етапи управління ризиками на різних рівнях та у різних галузях досліджували: на державному рівні – Т. Васильєва, С. Леонов, Г. Швіндіна; у банківській системі України – А. Бойко, В. Васюренко, В. Вітлінський, М. Клапків.

Значний внесок у дослідження ризиків, їхнього впливу на соціальну, економічну та політичну сфери, підходів до їх оцінки зробили зарубіжні вчені, такі як Ф. Ахмедов, П. Бернстайн, С. Гібе, Дж. Дворський, Е. Дживок, Д. Зверенс, М. Зейтун, А. Котаскова, З. Петракова, Д. Террі, Л. Хаммерштрет, М. Хелічек, Дж. Шонфелд та ін. Для оцінки ризиків використовуються різні методики та математичні методи. Так, К. Бармута, О. Кузьменко, Ф. Ахмедов розглядали оптимізаційні методи для визначення ризиків. М. Худаківа, Т. Васильєва застосовували статистичні методи, Х. Джин – системно-динамічне моделювання, Дж. Полак – ймовірнісні методи, М. Субех, Г. Яровенко – інтелектуальний аналіз тощо. Незважаючи на актуальність теми ризиків та вагомість проведених досліджень, питання оцінки ризиків впливу на соціо-політико-економічний розвиток України потребує детального аналізу та розроблення більш ефективних підходів.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є визначення факторів впливу на соціальні, економічні та політичні ризики, які гальмують розвиток держави, та проведення оцінки цих ризиків із використанням методу аналізу ієрархій.

Виклад основного матеріалу. Для визначення оцінки ризику потрібно виділити ті чинники, які здійснюють вагомий вплив на нього, у результаті чого спостерігається його збільшення або зменшення [1, с. 14]. У даній роботі будемо розглядати саме ті фактори впливу, що провокують, створюють національні негаразди у сфері соціо-політичного стану та економічного зростання України, оскільки саме такі чинники сприяють гальмуванню розвитку та впливають на дестабілізацію держави.

Існує безліч методів для оцінки ризиків, кожен з яких має суттєві переваги та недоліки, тому в процесі вибору метода автори керувалися такими критеріями, як простота інтерпретації результатів та швидкість оцінки. Із цієї метою було вибрано метод аналізу ієрархій Томаса Сааті, який дає змогу визначити рівень ризику для кожної сфери з урахуванням вагомості кожного фактору впливу на загрози національному добробуту [2; 3]. При цьому результат оцінювання показує оцінку впливу кожного фактору в структурі ризику.

Для проведення оцінювання було створено два кластери ризиків, до яких схильні соціополітична сфера та економічний складник держави. Соціальну сферу та політичну було об'єднано в один кластер, оскільки для України є характерним прямий тісний зв'язок між цими двома сферами. Альтернативами виступатимуть саме ризики, з якими пов'язані виділені сфери. Для знаходження розв'язку метод Т. Сааті потребує здійснення декомпозиції чинників за рівнем ієрархії.

Рівень 1. Оцінка рівня соціополітичних ризиків, визначення найвагомішого ризику.

Рівень 2. Визначення факторів (критеріїв), які впливають на соціополітичні ризики:

- 1) поглиблення соціальної диференціації суспільства (Φ_1);
- 2) занепад вітчизняної науки, ослаблення науково-освітнього потенціалу, перетікання мізків за кордон (Φ_2);
- 3) ведення військових дій на Сході України (Φ_3);
- 4) дефіцит влади (репутаційні втрати органів влади, неефективність, децентралізація влади, зниження функціональності) (Φ_4);
- 5) втрата іміджу країни на світовій арені (Φ_5);
- 6) формування середнього прошарку, сприяння розвитку малого і середнього бізнесу, створення додаткових робочих місць (Φ_6).

Рівень 3. Формування соціополітичних ризиків [4, с. 57–58]:

- 1) зростання соціальної нерівності (A_1);
- 2) зростання соціально-політичної нестабільності (A_2);
- 3) зростання міграції робочої сили (A_3);
- 4) ризики влади (A_4);
- 5) міжнародні ризики (A_5);
- 6) політичні ризики (політична нестабільність в умовах війни) (A_6).

Аналогічно побудуємо ієрархію для економічної сфери, для чого виконаємо ранжування чинників, які впливають на формування економічних загроз розвитку України, та сформуємо економічні ризики.

Рівень 1. Оцінка рівня економічних ризиків, визначення найвагомішого ризику.

Рівень 2. Визначення факторів (критеріїв), які впливають на економічні ризики:

- 1) суперечливість норм законодавства, факти здійснення нераціональних дій державних органів (F_1);
- 2) нестабільність фінансової та податкової систем (F_2);
- 3) корупція, «державний рекет», небезпечні дії конкурентів, легалізація кримінальних доходів (F_3);
- 4) стрімке зростання науково-технічного прогресу (F_4);
- 5) низький рівень заробітної плати та платоспроможності населення України, зниження користувацького попиту (F_5);
- 6) втрата виробничого потенціалу підприємств східних регіонів через ведення військових дій (F_6);
- 7) збільшення вичерпування природних ресурсів без можливостей їх подальшого відновлювання (F_7);
- 8) неконтрольована динаміка кон'юнктури зовнішнього та внутрішнього ринків (F_8);
- 9) негативні зміни обсягів основного фонду та капіталу (F_9).

Рівень 3. Формування економічних системних ризиків [5]:

- 1) скорочення ВВП, зниження рівня науково-технічного потенціалу, низький рівень інноваційної та інвестиційної активності, зниження техніко-технологічного потенціалу підприємств, відсутність дослідження інноваційного розвитку України (B_1);

2) нестабільність законодавства, яке регулює економічні відносини, нестале регулювання фінансової політики України (B_2);

3) зростання значення кредитного ризику (B_3);

4) високий темп падіння обсягів основних виробничих фондів у структурі промисловості, агропромислової виробничій системі, у всіх сферах життєзабезпечення (B_4);

5) залежність національної економіки від кон'юнктури коливань на світовому ринку, низький темп розвитку внутрішнього ринку (B_5);

6) сировинний характер національного експорту продукції з низькою питомою вагою та з високою часткою доданої вартості (B_6);

7) боргова залежність країни, великі обсяги внутрішнього та зовнішнього боргу національної економіки України (B_7);

8) залучення інвестицій у сферу економічної діяльності, зростання в країні частки іноземного капіталу у провідних галузях економіки (B_8);

9) відсутність спрямованої політики на енергозбереження, неефективне використання власного потенціалу паливно-енергетичних ресурсів, диверсифікація енергопостачання, загроза національній безпеці держави в енергетичній сфері України (B_9);

10) тінізація економічної сфери України (B_{10}).

Основна ідея методу аналізу ієрархій – це надання важливості кожному фактору (соціополітичному або економічному) порівняно з іншими. Для цього використовується шкала відносної вагомості (табл. 1), яка формується незалежно від виду факторів.

На основі експертних оцінок, які було отримано від осіб – провідних економістів і фахівців із питань соціо-економіко-політичного розвитку держави, будують матрицю попарних порівнянь відносної вагомості впливу факторів з урахуванням інтенсивності відносного впливу. Із цією метою використаємо обернено-симетричну матрицю, загальний вигляд якої представлений формулою 1 [2, с. 27]:

$$\Phi = \begin{bmatrix} 1 & \phi_{12} & \phi_{13} & \phi_{14} & \dots & \phi_{1m} \\ \frac{1}{\phi_{12}} & 1 & \phi_{23} & \phi_{24} & \dots & \phi_{2m} \\ \frac{1}{\phi_{13}} & \frac{1}{\phi_{23}} & 1 & \phi_{34} & \dots & \phi_{3m} \\ \frac{1}{\phi_{14}} & \frac{1}{\phi_{24}} & \frac{1}{\phi_{34}} & 1 & \dots & \phi_{4m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ \frac{1}{\phi_{1m}} & \frac{1}{\phi_{2m}} & \frac{1}{\phi_{3m}} & \frac{1}{\phi_{4m}} & \dots & 1 \end{bmatrix}, \quad (1)$$

де Φ – матриця порівнянь відносної вагомості впливу факторів на соціально-політичні ризики України;

$\phi_{ij(i,j=1 \div m)}$ – експертні оцінки вагомості впливу одного фактору порівняно з іншими з погляду дії на соціально-політичні ризики України;

m – кількість факторів ($m=6$ для соціально-політичних ризиків).

Використовуючи формулу 1, для другого рівня ієрархії побудовано матрицю для соціополітичної сфери (табл. 2).

Аналогічно побудовано матрицю попарних порівнянь відносної вагомості факторів впливу на економічні ризики України (табл. 3). Для цього використано формулу 1, в якій $\Phi = F; \phi_{ij(i,j=1 \div m)} = f_{ij(i,j=1 \div m)}$ – експертні оцінки вагомості впливу одного фактору порівняно з іншими факторами з погляду дії на економічні ризики; $m=9$.

На наступному кроці необхідно визначити вектор пріоритетів, що являє собою відносну вагомість впливу кожного фактору на ризики та розраховується за формулою 2:

$$X_i = \frac{\sum_{j=1}^m \frac{\Phi_{ij}}{\sum_{i=1}^n \Phi_{ij}}}{m}, \quad (2)$$

де $X_{i(i=1 \div n)}$ – значення вектору пріоритетів, тобто безмірна величина, яка приймає значення від 0 до 1. Сума всіх пріоритетних елементів становить 1;

Таблиця 1

Шкала відносної вагомості впливу факторів на ризики

Інтенсивність відносного впливу	Визначення
1	Рівнозначний вплив
2	Між рівнозначним впливом та помірною перевагою одного над іншим
3	Помірна перевага одного над іншим
4	Між помірною та середньою перевагою одного над іншим
5	Середня перевага одного над іншим
6	Між середньою та перевагою вище середньої одного над іншим
7	Вище середнього рівня перевага одного над іншим
8	Між вище середньою та значною перевагою одного над іншим
9	Значна перевага одного над іншим
Зворотні величини інтенсивності відносного впливу $1; \frac{1}{2}; \frac{1}{3}; \frac{1}{4}; \frac{1}{5}; \frac{1}{6}; \frac{1}{7}; \frac{1}{8}; \frac{1}{9}$	Під час порівняння відносної вагомості впливу одного фактора з іншим отримаємо оцінку від 1 до 9, під час порівняння другого фактору з першим отримаємо зворотну величину

Джерело: побудовано авторами на основі [2; 3; 6; 7]

Таблиця 2

Матриця попарних порівнянь відносної вагомості факторів впливу на соціополітичні ризики України

Інтенсивність відносного впливу	Φ_1	Φ_2	Φ_3	Φ_4	Φ_5	Φ_6
Φ_1	1	5	$\frac{1}{7}$	2	$\frac{1}{9}$	6
Φ_2	$\frac{1}{5}$	1	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{9}$	1
Φ_3	7	9	1	8	3	8
Φ_4	$\frac{1}{2}$	4	$\frac{1}{8}$	1	$\frac{1}{6}$	6
Φ_5	9	9	$\frac{1}{3}$	6	1	9
Φ_6	$\frac{1}{6}$	1	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{9}$	1

Джерело: побудовано авторами

Таблиця 3

Матриця попарних порівнянь відносної вагомості факторів впливу на економічні ризики України

Інтенсивність відносного впливу	F_1	F_2	F_3	F_4	F_5	F_6	F_7	F_8	F_9
F_1	1	$\frac{1}{3}$	6	4	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	2	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$
F_2	3	1	8	9	7	$\frac{1}{2}$	6	3	2
F_3	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{8}$	1	3	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{5}$
F_4	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{3}$
F_5	7	$\frac{1}{7}$	7	4	1	$\frac{1}{8}$	2	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{3}$
F_6	7	2	9	8	8	1	8	1	5
F_7	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{6}$	3	3	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{8}$	1	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{6}$
F_8	3	$\frac{1}{3}$	8	8	8	1	8	1	7
F_9	3	$\frac{1}{2}$	5	3	3	$\frac{1}{5}$	6	$\frac{1}{7}$	1

n – кількість рядків матриці пріоритетів, що відповідає кількості факторів (6 факторів для соціально-політичної сфери, 9 – для економічної);

m – кількість стовпчиків матриці пріоритетів, що відповідає кількості факторів (6 факторів для соціально-політичної сфери, 9 – для економічної).

У результаті проведених розрахунків отримано вектор пріоритетів для соціополітичної сфери ($X_1, X_2, X_3, \dots, X_6$), тобто $X_1 \approx 0,106535$; $X_2 \approx 0,029576$; $X_3 \approx 0,438412$; $X_4 \approx 0,086992$; $X_5 \approx 0,308757$; $X_6 \approx 0,029728$. Найбільший пріоритет серед інших факторів має фактор Φ_3 – ведення військових дій на Сході

України ($X_3 \approx 0,438412$), тобто здійснення військових дій на Сході України матиме найбільший вплив на розвиток соціально-політичної сфери. Наступним релевантним чинником є втрата іміджу (авторитету) країни на світовій арені (Φ_3), що зумовлено входженням держави в різні союзи та коаліції з іншими країнами ($X_5 \approx 0,308757$); третім пріоритетним фактором виступає поглиблення соціальної диференціації суспільства (Φ_1) ($X_1 \approx 0,106535$) і т. д.

Вектор пріоритетів відносної вагомості впливу факторів на національні економічні ризики розраховується аналогічно за формулою 2, в якій $X_{i(i=1:n)} = Y_{i(i=1:n)}$; $\Phi_{ij} = f_{ij}$. У результаті отримано такі його значення: $Y_1 \approx 0,056601$; $Y_2 \approx 0,211259$; $Y_3 \approx 0,022763$; $Y_4 \approx 0,017872$; $Y_5 \approx 0,089268$; $Y_6 \approx 0,262376$; $Y_7 \approx 0,032413$; $Y_8 \approx 0,216471$; $Y_9 \approx 0,090977$. Найбільш впливовим чинником на досліджувану сферу є втрата виробничого потенціалу підприємств східних регіонів за рахунок ведення військових дій (F_6) ($Y_6 \approx 0,262376$); наступний релевантний чинник – неконтрольована динаміка кон'юнктури зовнішнього та внутрішнього ринку (F_8) ($Y_8 \approx 0,216471$); нестабільність фінансової та податкової системи (F_2) ($Y_2 \approx 0,211259$) і т. д.

На наступному кроці будемо матриці парних зіставлень соціально-політичних ризиків по кожному фактору впливу, тобто кожна матриця буде відображати оцінку одного виду ризику порівняно з іншим видом відносно впливу одного з факторів [7, с. 112]. Оцінку було визначено на основі експертного судження професіоналів із питань соціо-економіко-політичного розвитку країни. Для побудови використаємо формулу 1. У табл. 4 наведемо приклад побудови такої матриці попарних порівнянь соціально-політичних ризиків відносно фактору (Φ_3) – ведення військових дій на Сході

України, оскільки було визначено, що він має найбільший вплив на групу соціополітичних ризиків.

Подібним чином будемо матриці попарних порівнянь економічних ризиків по кожному з раніше розглянутих факторів, використовуючи формулу 1, в якій ($B_1, B_2, \dots, B_{10}$) – економічні ризики України, $m, n = 10$.

Далі необхідно визначити вектори пріоритетів впливу факторів на кожний із ризиків ($U_{11}, U_{21}, \dots, U_{61}; U_{12}, U_{22}, \dots, U_{62}; \dots; U_{16}, U_{26}, \dots, U_{66}$), для чого скористаємося формулою 2, в якій $X_{i(i=1:n)} = U_{ij(i=1:n; j=1:m; m, n=6)}; \Phi_{ij} = u_{ij}$, де u_{ij} – це оцінки з матриці парних зіставлень соціально-політичних ризиків по кожному фактору впливу. Отримані значення скомпонуємо так, щоб отримати дані впливу усіх факторів на окремий вид ризику. Відобразимо результати оцінки соціополітичних ризиків на рис. 1 у вигляді нормованої гістограми з накопиченням.

Таким чином, найбільший вплив на ризик зростання соціальної нерівності (A_1) здійснюють фактори поглиблення соціальної диференціації суспільства (Φ_1) та формування середнього прошарку (Φ_6). На ризик зростання соціально-політичної нестабільності (A_2) впливає формування середнього прошарку, сприяння розвитку малого і середнього бізнесу, створення додаткових робочих місць (Φ_6). Ризик зростання міграції робочої сили (A_3) залежить від практично однакового впливу факторів Φ_1, Φ_3, Φ_5 та Φ_6 , що говорить про комплексність його формування. Репутаційні втрати органів влади, неефективність, децентралізація влади, зниження функціональності (Φ_4) здійснює найбільший вплив на ризик влади (A_4). Міжнародний ризик (A_5) залежить від Φ_2 та Φ_5 , а політичний ризик (A_6) – Φ_3 та Φ_5 .

Аналогічно визначимо вектори пріоритетів впливу факторів на кожний з економічних ризиків. Відобра-

Таблиця 4

Матриця парних зіставлень соціально-політичних ризиків відносно фактору ведення військових дій на Сході України

Інтенсивність відносного впливу	A_1	A_2	A_3	A_4	A_5	A_6
A_1	1	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{9}$
A_2	8	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{8}$	1	$\frac{1}{9}$
A_3	8	5	1	1	$\frac{1}{7}$	1
A_4	8	8	1	1	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{9}$
A_5	4	1	7	7	1	$\frac{1}{6}$
A_6	9	9	1	9	6	1

Джерело: побудовано авторами

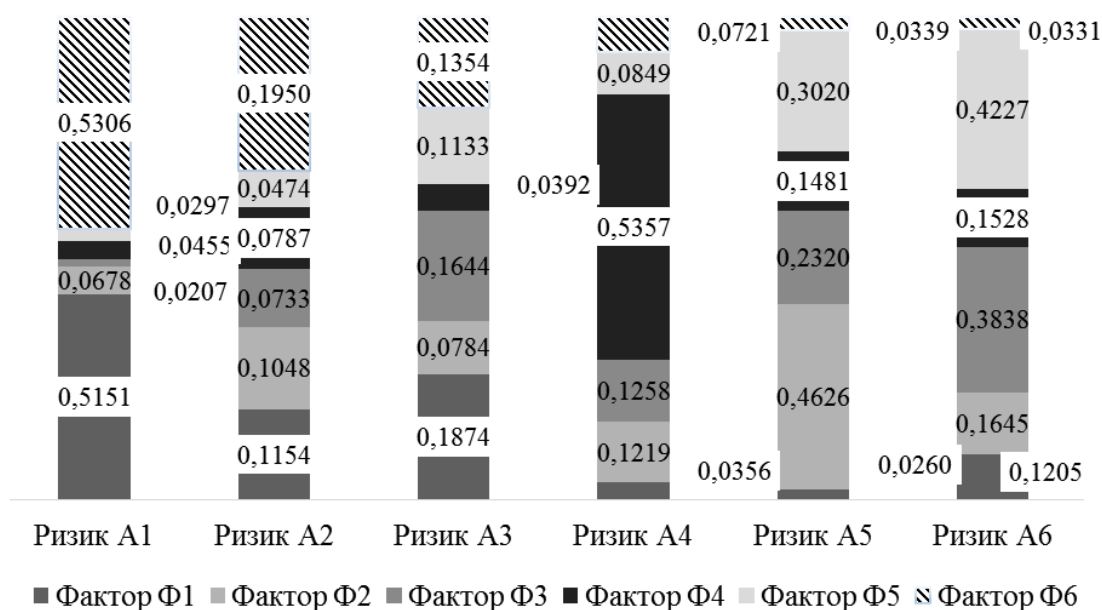

Рис. 1. Оцінки соціополітичних ризиків з урахуванням впливу факторів

Джерело: побудовано авторами

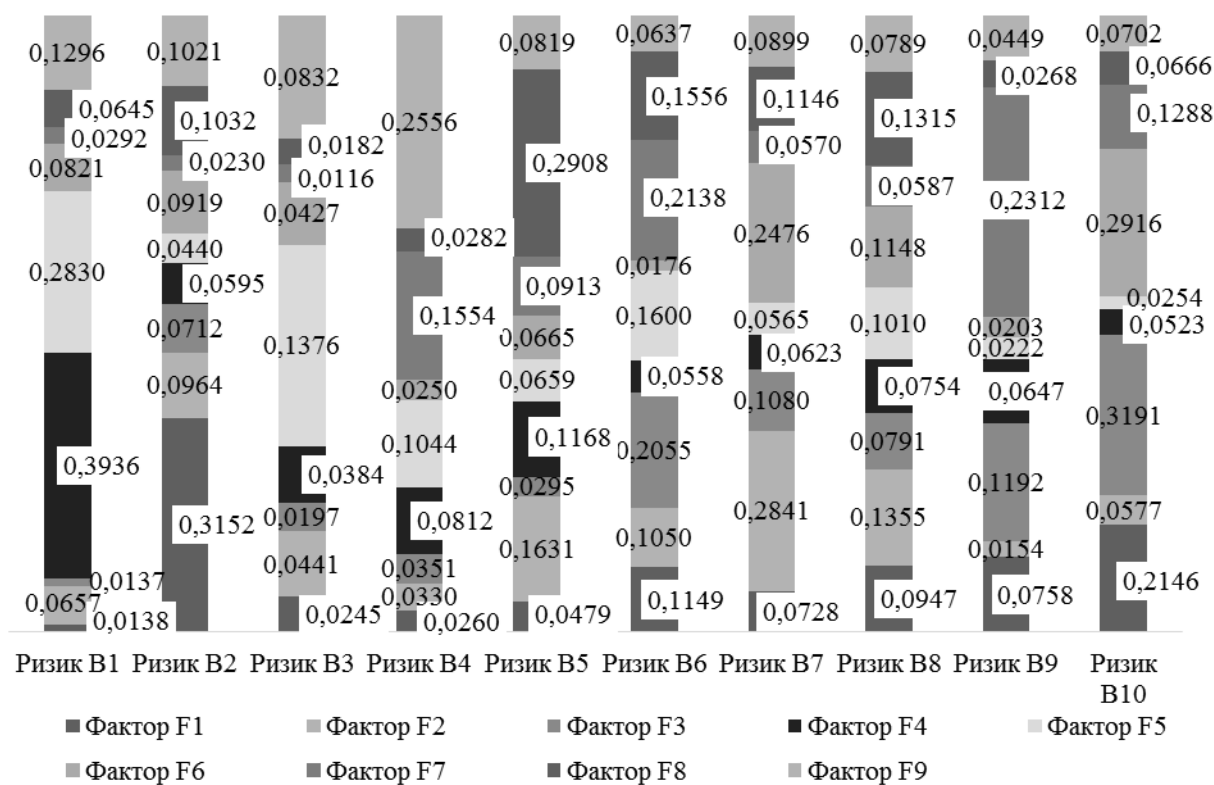

Рис. 2. Оцінки економічних ризиків з урахуванням впливу факторів

Джерело: побудовано авторами

зимо результати на рис. 2 у вигляді нормованої гістограми з накопиченням. Така структура ризику дасть змогу виділити найбільш впливові фактори, що сприятиме виробленню рекомендацій із боку держави щодо усунення негативного впливу цих факторів. Напри-

клад, на ризик В1 найбільший вплив здійснює фактор стрімкого зростання науково-технічного прогресу (F_4), тобто державі слід підтримувати ІТ-галузь, що стимулюватиме здійснення позитивного впливу на досліджуваний ризик.

На останньому кроці обчислимо загальне значення вектору пріоритетів соціально-політичних та економічних ризиків із використанням формули 3:

$$Z_i = \sum_{j=1}^n X_i \cdot U_{ij}, \quad (3)$$

де $Z_{i(i=1:n;n=6)}$ – значення вектору пріоритетів соціально-політичних ризиків, сума значень якого становить 1;

$X_{i(i=1:n;n=6)}$ – значення вектору пріоритетів відносної вагомості впливу факторів на соціополітичні ризики;

$U_{ij(i=1:n;n=6;j=1:m;n,m=6)}$ – значення векторів пріоритетів впливу факторів на кожний із соціополітичних ризиків.

Результати розрахунку вектору пріоритетів соціально-політичних ризиків представлено на рис. 3.

На підставі отриманих пріоритетних значень (рис. 3) виявлено, що найвагоміший вплив на розвиток соціальної та політичної систем країни здійснює політичний ризик, який пов'язаний із політичною нестабільністю в країні та веденням бойових дій на Сході України (0,3308). Іншим за пріоритетом є міжнародні ризики (0,2253), зниження якого відбуватиметься за рахунок підвищення довіри до України з

боку міжнародних партнерів та за рахунок її становлення як повноцінного гравця на міжнародній арені, а також створення умов праці для науково-освітніх працівників, що сприятиме зниженню еміграції фахівців із країни.

Аналогічний підхід використовуємо для знаходження пріоритетів економічних ризиків, результати яких представимо на рис. 4.

Отримані значення стверджують, що найвищий пріоритет має ризик збільшення внутрішньої та зовнішньої боргової залежності країни (0,1725), що формуватиме залежність країни від зовнішніх міжнародних кредитів. Також можна виділити ризик залежності національної економіки від кон'юнктури коливань на світовому ринку (0,1366), на зниження рівня якого впливатимуть ступінь збалансованості попиту та пропозиції на ринку, тенденції розвитку, ступінь ділової активності, масштаби ринкових операцій тощо. Ризик підвищення рівня тінізації економіки є також пріоритетним (0,1363), збільшення рівня якого свідчитиме про те, що більшість фінансових операцій здійснюється у тіні, що гальмує економічний розвиток.

Висновки. Для забезпечення стійкого розвитку країни існує потреба ідентифікації та оцінки тих ризиків, які негативно впливають на соціальну, економічну та політичну сфери держави, стримують їх розвиток та сповільнюють процеси інтеграції в новітній соціо-економіко-політичний простір розвинутих країн. Саме тому використання таких методів, як аналіз ієрархій, дасть змогу проводити оцінку ризиків з урахуванням тих факторів, що здійснюють негативний чи позитивний вплив на них. Застосування на практиці запропонованого у статті підходу забезпечує визначення пріоритетності факторів впливу на ризик. Як результат, їх аналіз сприятиме визначенню саме тих чинників, які найбільше впливають. Це допоможе уряду виробити низку якісних та ефективних дій щодо усунення їхнього впливу на збільшення рівня ризику соціополітичної або економічної сфери.

Також запропонований підхід дає змогу визначити структуру ризику з урахуванням впливу факторів, що може стати підґрунтям для виділення саме тих критичних чинників, які є характерними для цього типу ризику. На основі цих оцінок можна проводити диференціацію факторів впливу та акцентувати увагу на тих, які є критичними. На останньому кроці підхід надає можливість визначити також і пріоритет соціополітичних та економічних ризиків по відношенню один до одного, що дає змогу виділити саме ті ризики, які сьогодні здійснюють найбільший вплив. Тобто, використовуючи таку оцінку ризиків, отримуємо також й їх пріоритетність та пріоритетність факторів впливу, що сприятиме розробленню комплексних та системних заходів для нівелювання негативного впливу ризиків на розвиток соціо-економіко-політичної сфери країни.

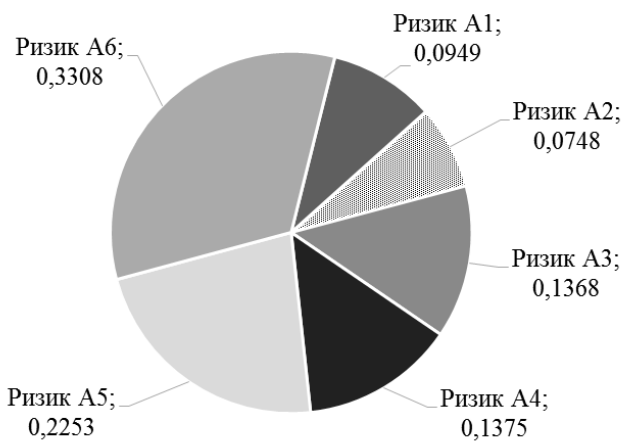

Рис. 3. Пріоритет соціополітичних ризиків

Джерело: побудовано авторами

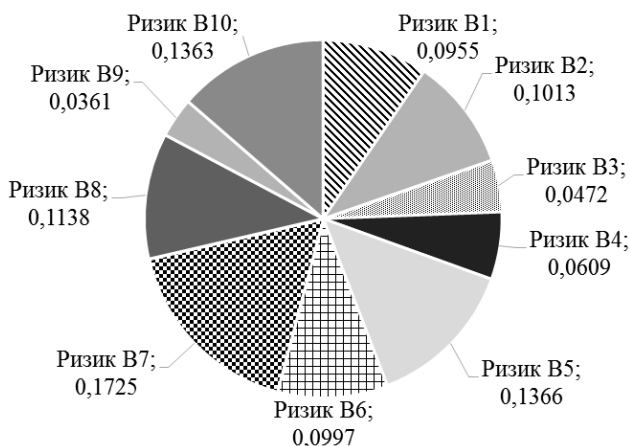

Рис. 4. Пріоритет економічних ризиків

Джерело: побудовано авторами

Список літератури:

1. Моделювання оцінки операційного ризику комерційного банку / О.С. Дмитров та ін. ; за ред. С.О. Дмитрова. Суми : Українська академія банківської справи, 2010. 277 с.
2. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / пер. с англ. Р.Г. Вачнадзе. Москва : Радио и связь, 1993. 278 с.
3. Saaty T.L. Decision making with the analytic hierarchy process. *Int. J. Services Sciences*. 2008. Vol. 1. № 1. P. 83–98. URL : <http://www.rafiikulislam.com/uploads/resources/197245512559a37aadea6d.pdf>.
4. Горбатенко В.П. Політичні ризики: від теорії до практики. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 2. С. 55–69.
5. Акімова Л.М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держав. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 10. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247> (дата звернення: 01.07.2020).
6. The Innovative Approach to Increasing Cybersecurity of Transactions Through Counteraction to Money Laundering / S. Lyeonov et al. *Marketing and Management of Innovations*. 2019. № 3. P. 308–326. DOI : <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.3-24>.
7. Гладун Т.М. Застосування методу аналізу ієрархій для вибору франчайзингової мережі. *Інституціональний репозиторій Львівського політехнічного національного університету*. URL : http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/36011/1/19_109-115.pdf (дата звернення: 01.07.2020).

References:

1. Dmytrova O.S., Honcharova K.H., Merenkova O.V., Medvid T.A., Boiko A.O., Vakhniuk S.V. (2010) *Modeliuvannia otsinky operatsiinoho ryzyku komertsiihoho banku* [Modeling of operational risk assessment for a commercial bank]. Sumy: State Higher Educational Institution "Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine". (in Ukrainian)
2. Saati T. (1993) *Pryniatyie reshenyi. Metod analiza yerarkhiyi* [Decisions Making. Hierarchy Analysis Method]. Moscow: Radio and communications. (in Russian).
3. Saaty T.L. (2008) Decision making with the analytic hierarchy process. *Int. J. Services Sciences* (electronic journal), vol. 1, no. 1, pp. 83–98. Available at: <http://www.rafiikulislam.com/uploads/resources/197245512559a37aadea6d.pdf> (accessed 01 July 2020).
4. Horbatenko V.P. (2016) Politychni ryzyky: vid teorii do praktyky [Political risks: from theory to practice]. *Socio-political processes*, vol. 2, pp. 55-69.
5. Akimova L.M. (2016) Sutnisna kharakterystyka osnovnykh zahroz v ekonomichnii bezpetsi derzhav [Utilized characteristics of main threats in economic security of the state]. *Public administration: improvement and development*, no. 10. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247> (accessed 01 July 2020).
6. Lyeonov S., Kuzmenko O., Yarovenko H., Dotsenko T. (2019) The Innovative Approach to Increasing Cybersecurity of Transactions Through Counteraction to Money Laundering. *Marketing and Management of Innovations*, no. 3, pp. 308-326. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.3-24>.
7. Hladun T.M. (2006) Zastosuvannia metodu analizu iierarkhiï dlia vyboru franchaizynhovoï merezhi [Application of the method of hierarchy analysis for the selection of the franchise network]. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. Available at: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/36011/1/19_109-115.pdf (accessed 01 July 2020).

ОЦЕНКА РИСКОВ СОЦИО-ЭКОНОМИКО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Необходимым условием развития страны является стабильность ее экономической и социополитической сфер, дисбаланс которых может вызвать системные риски. Для их оценки предложен научно-методический подход на основе метода анализа иерархий. Применяя данный метод и экспертные оценки, были построены: матрицы попарных сравнений относительной значимости факторов влияния на социополитические и экономические риски Украины; векторы приоритетов для каждого фактора влияния на риски; матрицы парных сравнений социально-политических и экономических рисков по каждому фактору воздействия, результаты которых изображены в виде гистограмм накопления; векторы приоритетов рисков в виде круговых диаграмм. Полученные результаты позволили провести анализ факторов и рисков в зависимости от их приоритета, структуры и выявить наиболее влиятельные. Данные наработки будут полезны в деятельности государственных органов.

Ключевые слова: экономический риск, социополитический риск, развитие страны, метод анализа иерархий, оценка риска, факторы влияния.

RISK ASSESSMENT OF SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL DEVELOPMENT OF UKRAINE

A necessary condition for ensuring the country's development is overcoming the socio-economic and political crisis. That is why it is crucial to assess the level of risks associated with the economic and socio-political spheres of the state and which negatively affect its stability, lead to an imbalance in the economy, and hinder social and economic development. The authors of the article have proposed a scientific and methodological approach to assessing socio-political-economic risks based on the method of the analytic hierarchy process. It is based on pairwise comparisons of risks among themselves concerning the considered factors. The authors have introduced a scale of the relative importance of the factors influence on the socio-political-economic risks of Ukraine to present the results of assessments in values. The empirical and theoretical method has been used during all the study, analysis and synthesis have been performed while determining the essence of the concept of systemic risks of socio-economic and political stability and development of the country. In this work, the authors have identified two clusters of risks, such as socio-political and economic, and highlighted the factors influencing them. They have used the method of analytic hierarchy process and expert assessment to construct: pairwise comparisons matrices of the relative importance of factors, which influence on the socio-political and economic risks of Ukraine; priority vectors for each risk factor; paired comparisons matrices of socio-political and economic risks for each impact factor, the results of which are depicted in the form of accumulation histograms; priority vectors for all risks, the results of which are illustrated in the form of pie charts. The obtained results allowed us to analyze factors and risks depending on their priority and taking into account the structure. Furthermore, they will serve as a basis for the concept of strategic planning of Ukraine's entry into the international arena as one of the leading countries in the world and Ukraine's entry into the European Union. These developments will be useful for the activities of the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine, the Cabinet of Ministers and committees of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Key words: economic risk, socio-political risk, country development, method of hierarchy analysis, risk assessment, influence factors.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бажанова Наталія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і фінансів, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Бугель Ірина Романівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу Тернопільського національного економічного університету

Будорацька Тетяна Леонідівна – старший викладач кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Одеський національний політехнічний університет

Височина Аліна Володимирівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування, Сумський державний університет

Григоренко Анастасія – магістр, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Давиденко Надія Миколаївна – доктор економічних наук, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Даудова Галина Володимирівна – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри політології та філософії, Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України

Дідковський Руслан Михайлович – доктор технічних наук, доцент, Черкаський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»

Дубовіч Іон Андрійович – кандидат географічних наук, доцент кафедри екологічної економіки, Національний лісотехнічний університет України

Дума Людмила Василівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики, Тернопільський національний економічний університет

Зайцева Людмила Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та банківської справи, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Зайонц Антон Валерійович – аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування, ДВНЗ «Університет банківської справи»

Кершев В'ячеслав Анатолійович – магістр, Донбаська державна машинобудівна академія

Ключка Ольга Володимирівна – кандидат економічних наук, Університет державної фіскальної служби України

Ключка Сергій Сергійович – кандидат економічних наук, Державна аудиторська служба України

Колотіліна Олена Василівна – аспірант кафедри економічної кібернетики, викладач-стажист, Сумський державний університет

Косов Анатолій Сергійович – аспірант кафедри банківської справи, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Котис Наталія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, Тернопільський національний економічний університет

Котіна Ганна Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, голова ради молодих вчених, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Краснокутська Наталія Станіславівна – доктор економічних наук, професор, авідувач кафедри менеджменту та оподаткування, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Лашина Інна Сергіївна – магістр, Донбаська державна машинобудівна академія

Лисенко Алла Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, Центральноукраїнський національний технічний університет

Ляшенко Оксана Миколаївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Луцький національний технічний університет

Мальований Михайло Іванович – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Уманський національний університет садівництва

Недбалюк Ірина Романівна – аспірантка кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет

Ольшанський Олександр Васильович – кандидат економічних наук, доцент, Харківський державний університет харчування та торгівлі

Осіпова Алла Анастасіївна – викладач кафедри економіки, Уманський національний університет садівництва

Пантелєєва Наталія Миколаївна – доктор економічних наук, доцент, Черкаський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»

Прасол Валентина Михайлівна – доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Самусевич Ярина Валентинівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування, Сумський державний університет

Селютін Віктор Михайлович – кандидат економічних наук, доцент, Харківський державний університет харчування та торгівлі

Селютін Сергій Вікторович – кандидат економічних наук, Харківський державний університет харчування та торгівлі

Сімак Сергій Васильович – доктор наук з державного управління, доцент, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Степура Марина Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, голова наукового товариства студентів, аспірантів, докторантів та молодих вчених, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Таукешева Тетяна Дауледкірїївна – кандидат економічних наук, професор кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова; заступник Харківського міського голови – директор, Департаменту бюджету і фінансів Харківської міської ради

Трішкіна Ніна Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, Хмельницький торговельно-економічний коледж Київського національного торговельно-економічного університету

Трофименко Ірина Борисівна – аспірант кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Одеський національний політехнічний університет

Філіна Ольга Володимирівна – аспірантка кафедри менеджменту, Державний університет телекомунікацій

Фомічева Тетяна Євгенівна – аспірант кафедри екологічної економіки, Національний лісотехнічний університет України

Фощій Петро Миколайович – асистент кафедри менеджменту та оподаткування, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Ціщик Роман Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового контролю та аудиту, Тернопільський національний економічний університет

Чекаловська Галина Збиславівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу Тернопільського національного економічного університету

Шевченко Олена Олександрівна – доктор економічних наук, доцент, Донбаська державна машинобудівна академія

Щурко Уляна Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту мистецтва, Львівська національна академія мистецтв

Яровенко Ганна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, Сумський державний університет

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Економіка і управління

**Том 31 (70). № 4, 2020
Частина 2**

Коректура • *О. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *В. Удовиченко*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Телефон редакції: +38 (095) 430 01 12

Електронна пошта: editor@econ.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.econ.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,14. Ум. друк. арк. 20,23.

Підписано до друку 27.08.2020. Замов. № 0820/222. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

03150, м. Київ, вул. Велика Васильківська, 74, оф. 7

Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.